

**TREBALLS
DE
GEOGRAFIA
43**



Universitat de les Illes Balears
Departament de Ciències de la Terra
(Geografia i Geologia)

Treballs de Geografia, 43
1990

Índice

- Los sistemas de información geográfica, la informática y la geografía
- Los sistemas de información geográfica: situación actual y perspectivas de futuro
David Rhind
- La aplicación de los sistemas de información geográfica al planeamiento municipal: posibilidades, problemas y perspectivas
Henk F. L. Ottens, Jaap Harts
- Algunas reflexiones sobre la función de la informática en la geografía: experiencias en la enseñanza y la investigación
Michel Vigoroux
- Turismo y territorio en el estado español
- Turismo y territorio en España
Jaume Binimelis
- Turismo y territorio en las Islas Baleares
Climent Picornell
- El auge de la promoción inmobiliaria en la franja litoral alicantina y sus efectos en la reestructuración de la oferta
J. Fernando Vela Rebollo
- Las perspectivas de futuro del turismo andaluz: problemas territoriales y funcionales
Manuel Marchena Gómez
- Los centros de interés turístico nacional, el caso de Baleares
Antònia Ripoll Martínez
- Especialización turística-residencial y ocupación urbana en el litoral de Tarragona
Salvador Anton i Clavé
- La demanda turística en Cantabria durante el verano de 1990
Alberto Luis Gómez, Jesús Sanz Paz
- La génesis de las actividades de ocio en Cantabria. Estudio del caso de Comillas
Carmen Gil de Arriba
- Los balnearios montañoses. Salud, ocio y negocio (1826-1936)
M. Azucena San Pedro Martínez
- Las consecuencias del desarrollo turístico sobre la gestión y ordenamiento del espacio insular de las Baleares
Pere A. Salvà Tomàs
- Aproximación histórica al estudio de la geografía del ocio
Alfonso Guijarro Fernández
- La evaluación de los recursos turísticos: el caso del canal de Castilla
Francisco Leno Cerro
- 3r. bloque
- La zona norte de Formentera: valores ambientales y posibilidades para el desarrollo
J. A. Casas, M. Morey, M. Bover
- La comarcalización de las tierras catalanas
Marc-Aureli Vila
- Composición del tráfico de las carreteras mallorquinas (1890-1988) por tipos de vehículos
Pere Brunet Estarelles
- Notas de congresos / Notas bibliográficas

Treballs de Geografia, 43
1990

Summary

- Geographical Information Systems
- Geographical information systems: present and future
David Rhind
- The application of geographical information systems for municipal planning: possibilities, problems and perspectives
Henk F. L. Ottens and Jan Jaap Harts
- Some reflections on informatics in geography: experiences in teaching and research
Michel Vigoroux
- Tourism and Territory in the Spanish State
- Tourism and territory in Spain
Jaume Binimelis
- Tourism and territory in the Balearic Islands
Climent Picornell
- The boom in real-state promotion in the seaboard fringe of Alicante and its effects on the re-structuring of offer
J. Fernando Vera Rebollo
- Future prospects for the tourist industry in Andalucía: regional and functional problems
Manuel Marchena Gómez
- National touristic centres of special concern, reference to the Balearic Islands
Antònia Ripoll Martínez
- Touristic-residential specialization and urban occupation of the seaboard of Tarragona
Salvador Anton i Clavé
- The beginning of leisure activities in Cantabria
Carmen Gil de Arriba
- Tourism demand in Cantabria during the summer of 1990
Alberto Luis Gómez and Jesús Sanz Paz
- Thermalism in Santander (Spain). Health, leisure and business (1826-1936)
M. Azucena San Pedro Martínez
- Consequences of touristic development in the management and organisation of the Balearics insular space
Pere A. Salvà Tomàs
- The northern area of Formentera (Balearic Islands, Spain): environmental values and possibilities for its ecodevelopment
J. A. Casas, M. Morey and M. Bover
- The land division of Catalonia
Marc-Aureli Vila
- Traffic composition by class of vehicles in Majorca roads
Pere Brunet Estarelles
- Notes of Congress / Bibliographical notes

TREBALLS DE GEOGRAFIA

43



Universitat de les Illes Balears
Departament de Ciències de la Terra
(Geografia i Geologia)

Director:
Climent Picomell

Consell de redacció:

Pere J. Brunet
Joan J. Fornós
Miquel Grimalt
Joana Ma. Petrus
Onofre Rullan
Pere A. Salvà
Joana Ma. Seguí

Secretaria de Redacció:

Antònia Ripoll
Francesca Vives

Coberta: Model digital del terreny de Calvià, d'Amadeu Corbí i Jaume Servera
Laboratori d'Avaluació Ambiental i Territorial (LAAT)
Dept. de Ciències de la Terra de la UIB

© del text: Els autors, 1990

© de l'edició: Universitat de les Illes Balears, 1991

Redacció: «Treballs de Geografia»
Departament de Ciències de la Terra
Universitat de les Illes Balears
Carretera de Valldemossa, km 7.5
07071 Palma
Telèfon: (971) 17 30 00 / 01
Telefax: (971) 27 31 84

Subscripcions: Servei de Publicacions de la UIB
Campus de la UIB
Cra. de Valldemossa, km 7.5
07071 Palma (Balears)

ISSN: 0211-5751
D.L.: PM 427-1980

ÍNDEX

ELS SISTEMES D'INFORMACIÓ GEOGRÀFICA,
LA INFORMÀTICA I LA GEOGRAFIA

Els sistemes d'informació geogràfica, la informàtica i la geografia

Nota de la revista *Treballs de Geografia*

9

Els sistemes d'informació geogràfica: situació actual i perspectives de futur

David Rhind

11

L'aplicació dels sistemes d'informació geogràfica al planejament municipal: possibilitats, problemes i perspectives

Henk F. L. Ottens, Jaap Harts

23

Algunes reflexions sobre la funció de la informàtica a la geografia: experiències a l'ensenyament i la investigació

Michel Vigoroux

33

TURISME I TERRITORI A L'ESTAT ESPANYOL

Turisme i territori a l'estat espanyol

Nota de la revista *Treballs de Geografia*

41

Turismo y territorio en España

Jaume Binimelis

42

Turisme i territori a les illes Balears

Climent Picornell

43

El auge de la promoción inmobiliaria en la franja litoral alicantina y sus efectos en la reestructuración de la oferta

J. Fernando Vera Rebollo

49

Las perspectivas de futuro del turismo andaluz: problemas territoriales y funcionales

Manuel Marchena Gómez

59

Els centres d'interès turístic nacional, el cas de Balears

Antònia Ripoll Martínez

71

Especialització turística-residencial i ocupació urbana al litoral de Tarragona

Salvador Anton i Clavé

83

La demanda turística en Cantabria durante el verano de 1990

Alberto Luis Gómez, Jesús Sanz Paz

95

La génesis de las actividades de ocio en Cantabria. Estudio del caso de Comillas

Carmen Gil de Arriba

111

Los balnearios montañoses. Salud, ocio y negocio (1826-1936)

Ma. Azucena San Pedro Martínez

119

**Les conséquences du developement touristique sur la gestion et l'aménagement de l'espace insulaire
des Baléares (Espagne)**

Pere A. Salvà Tomàs

127

Aproximación histórica al estudio de la geografía del ocio

Alfonso Guijarro Fernández

133

La evaluación de los recursos turísticos: el caso del canal de Castilla

Francisco Leno Cerro

135

TERCER BLOC

La zona norte de Formentera: valores ambientales y posibilidades para el desarrollo

J. A. Casas, M. Morey y M. Bover

139

La comarcalització de les terres catalanes

Marc-Aureli Vila

151

Composició del trànsit de les carreteres mallorquines (1890-1988) per tipus de vehicles

Pere Brunet Estarelles

161

NOTES DE CONGRESSOS / NOTES BIBLIOGRÀFIQUES

167

**ELS SISTEMES D'INFORMACIÓ GEOGRÀFICA,
LA INFORMÀTICA I LA GEOGRAFIA**

ELS SISTEMES D'INFORMACIÓ GEOGRÀFICA, LA INFORMÀTICA I LA GEOGRAFIA

Als darrers anys, les ciències de la informació estan donant un interès prioritari als mètodes d'emmagatzematge, de tractament i d'anàlisi de les dades territorials. A una primera etapa les aplicacions informàtiques es fonamentaven en la manipulació i la gestió d'informació comptable i econòmica.

La georeferenciació ha possibilitat una nova dimensió de la informació, la qual cosa ha determinat la necessitat d'un canvi estructural a les tècniques habituals de manipulació i gestió de dades. Així és com apareixen els Sistemes d'Informació Geogràfics (SIGs), considerats com una resposta metodològica al tractament d'aquesta nova tipologia d'informació.

Amb aquesta exaltació del caràcter espacial de la informació la Geografia com a ciència ha adquirit un especial protagonisme. De forma creixent, els geògrafs reconeixen la necessitat d'assimilació de les noves tecnologies de tractament de dades i, progressivament, incorporen aquests mètodes als seus treballs i investigacions. És per totes aquestes raons que TREBALLS DE GEOGRAFIA demanà permís als autors que segueixen a continuació per traduir els dos articles sobre SIGs i sobre Informàtica i Geografia. Aquests constituïren tres de las cinc ponències del IV Coloquio de Geografía Cuantitativa, organitzat pel Departament de Ciències de la Terra de la Universitat de les Illes Balears, que tingué lloc a Palma de Mallorca el mes de setembre de 1990.

Treballs de geografia

ELS SISTEMES D'INFORMACIÓ GEOGRÀFICA : SITUACIÓ ACTUAL I PERSPECTIVES DE FUTUR*

David Rhind¹

RESUM: Els sistemes d'informació geogràfica : situació actual i perspectives de futur.

Els sistemes d'informació geogràfica (SIG) són sistemes informàtics amb els quals podem tractar dades de l'espai geogràfic o d'objectes situats en aquest (comarques, poblacions, propietats, límits de sòls, etc.). Des dels inicis dels '60, aquests sistemes ja suposen un xifra global de negoci d'uns 4 mil milions US \$ anuals; Europa està ben preparada per prendre'n una bona part si pensam que usualment és importadora de tecnologia.

La primera part d'aquesta ponència presenta una introducció elemental als SIG per a tots aquells que no estiguin familiaritzats amb el tema; la descripció es fa amb una terminologia accessible als que no tinguin gaire relació amb la geografia quantitativa. La segona part, naturalment, es refereix als problemes clau de la investigació. La major part de les grans inversions en el desenvolupament dels SIG s'han impulsat a partir de l'accés a les noves tecnologies o a partir d'aplicacions relativament senzilles, tot i que importants. No s'ha tengut prou en compte la imperfecció dels instruments analítics en els SIG. Es donen exemples de desenvolupaments tècnics que han facilitat l'anàlisi espacial en el si dels SIG. Per acabar, la ponència subratlla les conseqüències que per a la investigació i per a l'ensenyament té la manca d'una política governamental explícita en l'accés als registres de dades pagats pels contribuents.

PARAULES CLAU: sistemes d'informació geogràfica, anàlisi espacial.

ABSTRACT: *Geographical information systems : present and future.*

Geographical information systems are computer systems wich handle data on geographical space or on objects (counties, people, properties, soil boundaries, etc) therein. From beginnings in the 1960s, these systems already constitue a \$4 billion annual business globally; Europe is well placed to take a good share of it though currently is a substantial importer of technology.

The first portion of this paper provides a simple introduction to GIS for those unfamiliar with it; it is described in terminology suitable for those unfamiliar with quantitative geography. The second portion, however, addresses key research problems. The bulk of the massive investment in GIS development has been driven by the arrival of new technology or by relatively simple (if important) applications. Insufficient attention has been given to the inadequacy of analytical tools in GIS. Examples of technical developments wich facilitate spatial analysis within a GIS domain are given. Finally, the paper points out the consequences for research and education of a lack of explicit government policy on the availability of data collected at the taxpayer's expense.

KEY WORDS: *Geographical information systems, spatial analysis.*

* Traducció de T. Albert Artigues feta, amb autorització de l'autor, a partir de l'original: *Geographical information systems : present and future*, presentat com a ponència al IV Coloquio de Geografia Cuantitativa, U.I.B., 25 - 28 ./09.1.1990.

1. David Rhind és Professor de Geografia al Birkbeck College de la Universitat de Londres. Ha treballat en els Sistemes d'Informació Geogràfica d'ençà les darreries dels anys '60, tenguent un paper capdavanter en el planejament del projecte BBC Domesday, així com en el Sistema d'Informació Nacional On-line Manpower, al SIG mediambiental CORINE de la Comunitat Europea i en la programació emprada pel Cens Britànic de Població de 1.981. És vicepresident de l'Associació Cartogràfica Internacional, Secretari d'Honor de la Reial Societat Geogràfica i President del Comitè Científic del Servei Oficial de Topografia i Cartografia de la Reial Societat.

La geografia a través dels SIG

Com la història, la geografia sempre està present en la nostra vida. La major part de les decisions que adoptam són limitades, dirigides o controlades per factors geogràfics. Així, escollim quina ruta seguirem basant-nos en el nostre coneixement de les condicions del trànsit en moments determinats per a les possibles carreteres; planejam la creació de noves places escolars (o el tancament d'altres) a partir dels canvis que es registren a les poblacions locals; predeim l'alternança en el poder conferida pels resultats electorals i matisam els sondetjos d'opinió nacionals amb el nostre coneixement del que és local; i elaboram amb els nostres models variacions espacials, com les de la coberta forestal, per exemple, per predir les futures condicions medioambientals.

Tot això és obvi i gairebé inconscient. Però allò que és nou és que ara podem fer tot el que abans dèiem amb un tractament quantitatiu, no de manera instintiva, sinó a partir de l'ús d'un simple conjunt d'eines anomenades Sistemes d'Informació Geogràfica. Són, dit de manera planera, sistemes informàtics que ens permeten emmagatzemar, classificar, manipular, enllaçar, analitzar i presentar dades referents a l'espai geogràfic. A la pràctica, els SIG s'entenen no tot just com l'aparell informàtic i el programa, ans també com les bases de dades geogràfiques i l'esma personal per manejar el sistema.

La millor manera de comunicar el concepte i la realitat d'un SIG és estudiar els usos en els quals es pot aplicar per a un conjunt de qüestions generals. Si anam al detall, les següents qüestions són sovint temes diaris per a moltes de seccions dels governs central i locals, per al comerç i d'altres sectors:

<u>Pregunta</u>	<u>Tipus de feina</u>
què hi ha a ...?	inventari
com anar de... fins a ... ?	recerca de rutes
on és cert que...? (o on no ho és?)	inventari
què ha canviat d'ençà ...?	inventari
quin (s) principi(s) espacial(s)	
hi ha a... ?	anàlisi espacial
qué passa si ... ?	modelització

La primera d'aquestes qüestions es planteja per assabentar-se d'allò que existeix en una localització concreta. Podem descriure la localització de distintes maneres, per exemple, donant-li un nom, amb el codi postal, les coordenades geogràfiques o, al Regne Unit, les coordenades de la xarxa del Servei Nacional de Topografia i Cartografia. La segona qüestió és una ampliació de la primera: donades dues localitzacions concretades de qualsevol manera que siga correcta, la tasca és trobar un camí amb algunes característiques específiques (rapidesa, menor distància, les millors qualitats paisatgístiques, ...) que enllaci les localitzacions.

La tercera pregunta és la inversa de la primera i suposa rastrejar l'espai geogràfic per trobar on s'acompleixen certes condicions, per exemple, on trobar un llac de pesca sense cabina telefònica que no estigui a més de 50 km de casa!. La quarta qüestió pot basar-se en qualsevol de les altres tres, però cerca trobar les diferències entre les dades per a dos moments distints.

Les qüestions cinquena i sisena són més sofisticades. Per poder donar resposta a la cinquena, podem voler saber si hi ha alguna agrupació entre les dades d'òbits per càncer i la residència en una àrea propera a una central nuclear. En tant que és important, voldrem saber quantes anomalies no segueixen el principi i on es localitzen. Per acabar, la sisena pregunta cerca determinar que ocorre —per exemple— si afegim una nova carretera en una xarxa viària o si hi ha una fuga d'una substància tòxica en el nivell freàtic: pel seu caràcter, és una pregunta que ha de constestar-se fent una investigació que requereix informacions geogràfiques i d'altres tipus, tals com "lleis determinístiques" o probabilístiques.

Els SIG tenen dos trets que faciliten aconseguir respostes a aquestes qüestions. El primer és la capacitat per poder aplicar operadors espacials a les dades. Un exemple podria ésser georeferenciar tots els crims d'un tipus dins l'àrea d'una autoritat local (fent-ne la comparació amb la incidència en una àrea d'una autoritat superior dels cossos de seguretat). Un altre cas pot ésser sol·licitar un mapa de totes les destinacions que poden ésser enllaçades conduint una hora des del punt d'arribada del Tunel del Canal. Resumint, qualsevol d'aquests conjunts als quals aplicar el "bisturí" per disseccionar l'espai i extreure'n i tabular tota la informació que sigui d'interès.

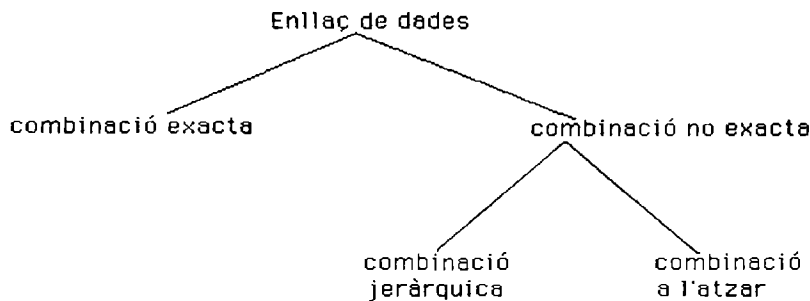
La segona característica és la capacitat per agrupar dades en un únic conjunt. Constitueix un tret essencial, ja que les dades sovint són recollides per distintes organismes que apliquen en la recopilació els seus propis criteris sense parar esment en d'altres possibles usos (això és particularment cert pel que fa al Regne Unit i tal volta ho sigui manco en d'altres països europeus). Suposem que volem investigar les variacions al llarg d'un país que hi ha en la incidència de la morbiditat per càncer entre els nins menors de deu anys. Per fer-ho, treballarem amb les dades de cadascuna de les comarques ("counties" a l'orig.) del país. Suposi's també, com pot ésser usual, que tenim les dades de població segons la seva estructura per edats de cada comarca en un fitxer informàtic i les dades de defuncions per edats a cada comarca en un altre fitxer. Necessitam combinar o enllaçar dos fitxers de dades. Un cop això està fet, la divisió d'una xifra per l'altra en la mateixa comarca ens dóna la resposta desitjada.

Si tot això pot semblar massa trivial — i que no n'hi ha per tant de fer ús d'un SIG —, diguem que no sempre serà així. Consideri's les diferents maneres amb què el conjunt de dades pot ésser enllaçat (vegeu la figura 1). "La combinació exacta" és l'operació abans descrita. L'operació per combinar els dos conjunts de dades és fàcil i es resol amb l'ús d'una clau que siga comuna als dos fitxers (per exemple, el nom de la comarca). D'aquesta manera la dada anotada a cada fitxer amb el mateix nom comarcal pot extreure's, juntar-la amb l'altra corresponent i la resultant enmagatzamar-la en un altre fitxer.

El que resulta més significatiu és que els SIG poden fer totes aquestes operacions perquè empran l'espai geogràfic com la clau comuna a ambdós conjunts de dades: les parts més significatives dels dos conjunts d'informació s'enllacen quan es refereixen al mateix espai. A aquesta propietat, n'hi hem d'afegir una altra: a partir de vint conjunts de dades, podem produir 190 parells de dades i, en total, més d'un milió de combinacions possibles. És de més dir que moltes d'aquestes no tendran gaire significació, però el nivell d'aplicacions és inevitablement molt més extens que el que es posseïa a partir dels vint

- figura 1 -

Distints procediments per enllaçar dades geogràfiques emprant l'espai com a clau combinatòria



Per altra part, a vegades algunes informacions es poden aconseguir per àrees més específiques (o reduïdes) que per d'altres. És molt freqüent que les dades recopilades (per exemple, les de finances o les d'atur) només siguin disponibles per a grans àrees i menys sovint les dades recollides estan a l'abast per a zones molt més petites (per exemple, les del Cens de Població). Si les àrees menors encaixen de manera ben exacta dins de les majors, la solució és emprar la combinació jeràrquica: afegir les dades de les àrees menors fins que les àrees així agrupades donin la combinació exacta per a l'àrea major total.

En moltes d'altres ocasions pot ocórrer també que les àrees menors no encaixin exactament dins de les majors. Això és particularment cert quan es tracta de dades medioambientals. Els límits dels conreus, per exemple, molt sovint es defineixen pels de les parcel·les, i aquestes rarament es combinen amb el límit del tipus de sòl. Si volem donar resposta a preguntes com: quins sòls són els més productius pel conreu de blat, necessitam superposar els dos conjunts de dades i calcular quina productivitat de conreu hi ha per a tots i cadascun dels tipus de sòl. Inicialment això és com col·locar un mapa en paper vegetal damunt d'un altre i anotar les combinacions de sòl i productivitat de conreu.

conjunts de dades originals preses aïlladament. Si això pot semblar senzill, de fet no ho és tant: el volum de dades implicades, l'atzarós de moltes de les dades geogràfiques, l'elecció dels mètodes aplicables que poden donar diferents resultats i la necessitat de fer tot això econòmicament i amb límits molt estrictes de temps fa que la pràctica dels SIG sigui molt més complexa que el seus principis. El gran avantatge, d'altra banda, és que les mateixes eines (SIG) poden emprar-se a tot arreu i per una varietat d'aplicacions que va de la microescala amb què es tracten els edificis o els carrers fins a l'escala global - i això molt més encara quan aquestes eines es combinen de distintes maneres com si fosin elements d'una joguina de peces per a muntar. Per acabar, diguem que molt sovint els SIG s'empenen per a elaborar mapes tot i que no només són enginyers cartogràfics; és millor conceptualitzar-los com a bases de dades geogràfiques a partir de les quals podem extreure resultats expressats de distintes maneres, entre les quals els mapes en són una.

El desenvolupament dels SIG

Avui en dia els sistemes d'informació geogràfica són un dels principals negocis internacionals. D'ençà la creació del primer veritable SIG al Canadà als '60

fins a l'estrena del primer dels sistemes comercials sofisticats a principis dels '80, la major part dels treballs en aquesta àrea han tengut lloc en els laboratoris d'investigació universitària. El Regne Unit durant aquesta fase va fer contribucions significatives, particularment mitjançant el NERC de la Unitat de Cartografia Experimental (ECU) que fou establerta després de l'estímul donat per la Reial Societat ("Royal Society" a l'orig.) al 1.968. Per altra part, d'ençà 1.980, el mercat dels SIG ha tengut un desenvolupament explosiu. La raó més destacada perquè així hagi succeït ha estat la ràpida disminució dels costos de l'equipament informàtic, descens que ha afavorit la pràctica del recull de dades en format informàtic. En conjunt, el cost de la capacitat informàtica ha davallat un ordre de magnitud cada sexenni durant els darrers trenta anys; d'aquest mode allò que amb el més avançat dels equips actuals costa una lliura esterlina per ésser procesat, tenia, quan s'implantà la Unitat de Cartografia Experimental (ECU), un cost en torn de les 10.000 lliures esterlines. De fet, els recents progressos a les estacions de treball científiques han millorat més ràpidament encara la situació. Com a resultat, el balanç costos / beneficis ha canviat intensament i el mercat ha respost.

Una recent investigació nord-americana ha suggerit que el volum del mercat global al 1.988 pels equipaments informàtics, programes i serveis de SIG fou de 529 milions de US \$, el 60% dels quals corresponien als Estats Units. Però això només és el centre del negoci : d'altres despeses en equipament, serveis, etc, generats per aquest nucli del negoci arribaren en el mateix any a una despesa total de SIG al voltant dels 4 mil milions de US \$. Més important és encara que l'increment anual esperat es pot situar en torn del 22 % fins a arribar a uns 11 mil milions de US \$ al 1.993. Un altre informe, aquest elaborat a partir d'una enquesta pagada per deu venedors mostrejant usuaris que eren o foren part de les seves llistes de vendes., ve a dir que el mercat europeu tot sol al 1.989 suposà 322 milions de US \$; la major part gastats per empreses i òrgans de govern central i local tot i que quasi el 9% d'aquesta despesa es destinarà a aplicacions medioambientals. L'enquesta també xifra el creixement anual per sobre el 20 % i prediu un total anual al 1.991 de 546 milions de US \$. A hores d'ara, Europa és fonamentalment un importador d'equipament i programes dels Estats Units malgrat que empreses com InterScan i SmallWorld estiguin subministrant gran innovacions en programes que funcionen en equips nord-americans. Tots els indicadors estadístics vénen a assenyalar que, a Europa al manco, el Regne Unit i els Països Baixos són, de lluny, els principals usuaris i desenvolupadors de SIG, mentre que el principal mercat és Alemanya. Curiosament, França avui dia està endarrerida.

Una via on el Regne Unit ha estat capdavanter és la de la implicació oficial en el desenvolupament dels SIG i el seu futur. Per exemple, al 1.979 el Comitè governamental per a la revisió del Servei Oficial de Topografia i Cartografia dedicà només un capítol del seu informe a la cartografia digital, cartografia que se centrava en el dibuix de mapes amb ordinador, la qual cosa era senzillament mimetitzar el procés cartogràfic tradicional; a penes han aparegut usos alternatius amb les mateixes dades. Al 1.984 el Comitè d'Experts en Tecnologia i Ciència de la Cambra dels Lords, estudiant els temes de la cartografia digital i la teledetecció s'adonà no només que es tractaven d'arcs d'estudi complementàries, ans a més que el paper de les dades geogràfiques anava més enllà d'allò que ateny als científics d'ambdós camps considerats per separat. Com a conseqüència de l'informe de la Cambra dels Lords fou creat un Comitè governamental per a la investigació, el qual amb el seu informe de 1.987 "En torn de la informació geogràfica" (en honor del seu president, altrament dit "Informe Chorley") alterà profundament la consciència d'allò que podia esdevenir com a possible — no just al Regne Unit, ans al món sencer—. Una altra conseqüència fou la fundació de l'Associació Britànica de la Informació Geogràfica, quelcom així com un "paraigües" sota el qual s'aixopluguen molts d'interessos, des del sector comercial, passant per les institucions, fins als professionals i gent de l'àmbit universitari. Més significativament, ajudà a difuminar les línies de demarcació entre les distintes disciplines implicades : nombrosos grups de geògrafs, geòlegs, topògrafs, experts en informàtica, tècnics en teledetecció i científics medioambientals i socials, a hores d'ara estan treballant conjuntament en una gran varietat de projectes per desenvolupar els SIG o fent-ne ús d'ells.

Algunes aplicacions dels SIG

Son nombrosíssimes les possibles aplicacions que hauríem de descriure. Algunes de les més "curioses" ("most exotic" a l'orig.) es donen en el camp militar tot i que la més universal potser sigui l'aplicació per a sistemes de conducció automatitzada de cotxes desenvolupada avui ja per algunes indústries. Per descomptat que, al Regne Unit al manco, les majors despeses en SIG s'han fet per part dels organismes que gestionen infraestructures públiques. La Companyia Britànica de Gas ha contractat un DEC i un LaserScan per aconseguir un sistema d'enmagatzament de registres amb un cost de 40 milions de lliures esterlines. De forma ben característica, els organismes d'infraestructures públiques acumulen informacions de les seves instal·lacions —en el cas de la Companyia de Gas 1'65 milions de quilòmetres de tubs, per exemple— en forma de línies i textos transcrits a mapes topogràfics fets a

gran escala. Aquests mapes aviat queden desfasats pel propi ús que se'n fa; d'aquesta manera per a cada tipus d'infraestructura s'haurien de menester a nivell nacional més de 100.000 mapes distints i cada mapa hauria de refer-se cada nou o deu anys, amb la qual cosa s'ha de posar en marxa un fabulós esforç cartogràfic. Inevitablement poden ocórrer errors de comissió i d'omissió. Per evitar tot això, les companyies d'infraestructura pública volen aconseguir els mapes topogràfics en modalitat informàtica i transformar els seus propis registres en un magatzamament digital. D'aquesta manera aquestes dades poden cartografiar-se renovadament per sobreimpressió, amb una posada al dia quan convengui i amb un mínim cost. Fins hores d'ara, el Servei Nacional Topogràfic té disponibles 60.000 mapes en format informàtic i —seguint la recomanació de l'Informe Chorley— la major part del material que manca es podrà aconseguir en els propers quatre o cinc anys.

Arreu del món, les funcions de registre i planejament a activitats tals com l'explotació forestal tenen més aplicacions que es poden resoldre amb els SIG. Afegim que són molts els països que tenen o preparen sistemes cadastrals i de registre de la propietat en base SIG. A Sud-Austràlia, per exemple, el sistema de registre de la terra ha d'afrontar fins a 14.000 entrades per dia. Al Regne Unit, el Reial Registre Cadastral actua amb principis distints (les anomenades "fronteres generals") però l'apertura del registre al públic sens dubte ampliarà la necessitat d'emprar un SIG que ja s'està experimentant.

Una àrea d'aplicació dels SIG en ràpida expansió és la distribució de productes i serveis i la localització òptima de recursos. Moltes empreses ofereixen ara informacions del tipus de gent que viu a petits districtes, cadascun de cent o dos-cents veïns. Basant-se en informacions com aquesta, extreta del Cens de Població i d'altres fonts, es distribueix molta de publicitat per correu i les primes de les assegurances, per exemple, poden ajustar-se a certes condicions espacials. En casos molt concrets, la distribució s'efectua emprant informacions d'individus (al Regne Unit derivades d'una diversitat de fonts com el Cens Electoral, per exemple), tot i que sovint el Registre Britànic de Dades sovint entra en disputa amb els principals proveïdors d'aquest tipus d'informació. L'avantatge que proporciona el SIG és que, emprant dades mínimament agregades, no es fa precís emprar-les individu per individu.

Un darrer exemple ve donat de l'altre extrem en l'espectre de l'escala. El control i modelat del medi ambient és hores d'ara un tema de creixent importància. Les dades recollides per satèl·lit són només el primer esglaó del procés: aquestes dades han de calibrar-se i enllaçar-se amb d'altres si es vol aconseguir el màxim profit. Per exemple, per a determinar el usos del sòl al comtat de Kent, la utilització

aïllada de les dades obtingudes per satèl·lit ofereix una precisió només en torn del 65 - 70 %; combinant-les, però, amb les de població, aconseguides de fonts oficials, i emprant aquestes com un filtre, s'obté un increment d'aproximadament el 20% en la precisió aconseguida. Generalitzant, necessitam sintetitzar les dades medioambientals d'una diversitat de fonts per tal de poder extreure'n resultats en la investigació científica o en l'assessoria d'impactes segons la política aplicada. Un bon exemple de com pot dur-se a terme tot això és el projecte CORINE de les Comissions Europees que va ésser el precedent de l'Agència Europea pel Medi Ambient; més de 40 projectes, molts d'ells elaborats amb dades dels dotze països de la Comunitat, formen el mecanisme amb el qual el SIG medioambiental fou completat i assajat. A part d'aquest paper pràctic de la Comissió, a través d'aquest projecte s'han demostrat els inconvenients concrets que es poden derivar d'alguns conjunts de dades i la necessitat d'harmonitzar els conceptes i els mètodes de recollida de les dades medioambientals. En una escala més àmplia, el Programa Medioambiental de les Nacions Unides prepara un SIG global anomenat Banc de Dades per a la Informació Global dels Recursos, en el qual moltes dades han estat proporcionades per la NASA i els distints centres nacionals que han produït subconjunts de dades regionals que són emprades pels governs i els investigadors. Per exemple, al Regne Unit, el Grup de Cambridge de la Unió Internacional per a la Conservació de la Natura ja ha subministrat moltes d'informacions particulars de la flora i la fauna d'arreu del món en el seu SIG.

Ciència, investigació geogràfica i SIG

De llarg, totes les descripcions dels SIG sugereixen que es tracta d'una tecnologia que permet aplicacions molt diverses, derivada de la recerca matemàtica així com de la investigació dels geògrafs i d'altres científics, però que, a hores d'ara, suposa ja un ús quasi rutinari. En alguns casos, particularment quan s'han de menester anàlisis sofisticades, això darrer està ben lluny d'ésser cert del tot. Actualment, per exemple, podem dir en veritat que no tenim mitjans per valorar fins a on són fiables els resultats que sorgeixen de la combinació d'alguns conjunts de dades. Partim de què tots els conjunts de dades contenen alguns errors i necessitam saber fins on podem confiar en conclusions que poden derivar-se dels resultats. A més, els SIG contemporanis són prou distints del mode d'operar que tenim els humans; així, i a diferència de nosaltres, aquests sistemes no treballen amb "metadades", entenen per tals les dades referents a les mateixes dades. Per donar resposta a investigacions senzilles, fins i tot amb un alt nivell de generalització, s'han de dur a terme

processaments molt detallats — quasi com si els únics llibres a l'abast en una biblioteca fossin els textos especialitzats més que no una barreja d'aquests amb diferents nivells de detall.

Les aplicacions dels SIG en un nivell elemental, llavors, són un lloc comú (incloent-hi les tasques de registre i d'inventari). Però és prou ressenyable el petit ús que se'n fa per anàlisi i modelitzacions més sofisticades. La raó més clara per això —que els SIG siguin correntment eines d'ordenació de dades més que no per a l'anàlisi— és només part d'una problemàtica més general : que els mètodes més capaços per tractar les vagues dades geogràfiques² fonamentats en la teoria no existeixen, o es desconeixen, per aquests desenvolupaments dels SIG.

Tota hora que la convergència entre sistemes informàtics per a tasques burocràtiques i per a cartografia és creixent, i això ha esdevingut possible graciès als SIG, sorgiran moltes noves ocasions per a fer-ne anàlisi. En molts de casos, l'objectiu no estarà prou definit i es referirà fonamentalment més als fenòmens dels quals hi hagin dades que no a una altra forma d'investigació, més tradicional si voleu, amb uns objectius clarament definits. La creixent quantitat de dades georeferenciades, reals i generables, canvia el mode convencional que s'ha seguit fins ara en l'anàlisi estadística i en la modelització, particularment dins del context geogràfic però també en un de més general. El canvi es pot albirar per la implicació que hi ha entre la necessitat d'un *modus operandi* automatitzat i més exploratori amb una situació en la que cada cop hi ha més riquesa de dades, dades però orfes d'un marc teòric de referència. Des d'un altre punt de vista, l'èmfasi que històricament s'ha fet dels procediments deductius esdevé cada cop més difícil degut al predomini que tenen com a guia les dades en front a la direcció oferida per les qüestions teòriques, cada cop més discutides. Afegim a tot això, que la majoria de les dades geogràfiques són, sovint, per si mateixes difícils d'aprehendre; per exemple, les dades per a punts i zones definides de forma irregular són més complexes d'ésser analitzades d'una manera rigorosament matemàtica, diguem per cas, que no quan es tracta de les dades d'una xarxa generada a partir d'un enginy de teledetecció si es poden aplicar alguns criteris de simplificació (vegeu BESAG, 1.986). D'altra banda, també les dades geogràfiques sovint són molt poc "clares", i aquesta imprecisió correntment afecta a l'exactitud de resolució i representació, de manera que es fa difícil copsar-les. No es poden aplicar analogies amb errors de forma. A més, moltes d'operacions dels SIG sembla, a hores d'ara, que donen lloc a principis (o regularitats) espacials (per agregació amb el sistema de zonificació i com si fos una espècie de filtre detector d'aquesta regularitat). D'altres procediments

dels SIG (pensau en les superposicions) poden afegir nivells addicionals d'errada i també propagar els errors contaminant d'aquesta manera conjunts de dades que abans eren "clares". Probablement no hi ha gaire a fer per eliminar totes aquestes fonts i causes d'error geogràfic i estam en la incertesa a curt termini o fins i tot per sempre. Massa sovint, la vertadera magnitud i l'impacte d'aquestes dificultats s'entenen relativament poc. El que si està prou clar és la necessitat de dissenyar mètodes d'anàlisi que ens facin capaços de tractar aquests problemes abans que no de senzillament ignorar-los tots alhora.

Aquests i d'altres problemes endèmics caracteritzen de forma tan important les dades geogràfiques que han deixat un gran buit entre allò que l'estadística geogràfica (entesa des d'una perspectiva estadística) pot oferir i allò que aquesta estadística geogràfica (contemplada des d'una perspectiva de SIG) necessita per ésser capaç de donar reposta a les demandes usuals d'aquests sistemes. El tractament de les dades geogràfiques aconseguirà el seu potencial només si es combinen l'esma estadística formal i la comprensió de les dades en brut i dels problemes del món real.

Tractarem d'exemplificar aquests temes referint-nos a dos casos : una tècnica d'agregació òptima i un enginy d'anàlisi automatitzada de dades puntuals. En els dos casos mantenim que el veritable progrés només es pot aconseguir tenint ben present el que de geogràfic tenen els problemes i intentant moderar les necessitats de tractament estadístic o matemàtic amb la realitat geogràfica. Molt del treball estadístic previ que es fa en Geografia suposa un grau tal d'abstracció que fa que els resultats no siguin aplicables.

Una tècnica d'agregació òptima

D'ençà dels anys '20 és té coneixement del problema anomenat MAUP: problema d'unitat de superfície modificable. Malgrat això, és una qüestió que fins fa poc va ésser menyspreada com a un assumpte estrictament teòric de poca transcendència perquè ningú no sabia que s'hi podia fer. Ressorgí quan les dades per a un nivell de resolució espacial (tant si és un conjunt de zones com si ho és de dades puntuals) eren agregades a un altre nivell (suposem un ampli conjunt de zones o anant des d'un conjunt de dades puntuals fins a un sistema de zonificació). Aquesta transformació pot canviar l'escala i la resolució de les dades, ampliant-ne els principis existents, i fins i tot creant nous principis espacials que són la conseqüència directa de la interacció entre les dades que han estat agregades i les propietats del sistema de zonificació emprat a l'agregació. Abreujant, les dades es modifiquen, sorgeixen noves relacions i les velles canvien, i es transformen els principis cartogràfics. L'extensió d'aquests efectes d'escala i d'agregació bàsicament encara són poc

coneguts però, en casos ben concrets, poden identificar-se tant amb estudis de simulació (OPENSHAW i TAYLOR, 1.979) com amb estudis empírics (OPENSHAW, 1.978, 1.984, 1.987). També s'ha posat a punt alguna investigació estadística però tendeix a centrar-se només en el problema d'escala més simple (modelitzant les relacions com el nombre de canvi de zones d'una manera jeràrquica tancada) ignorant el que és més complex — i a més, la major font d'incertesa — del procés d'agregació (suposem, quina de les diverses agregacions alternatives s'ha d'emprar per passar de les zones petites N a les més amples M; en aquest sentit vegeu ARBIA, 1.985):

La disponibilitat dels SIG ha fet a hores d'ara que allò que abans era un problema purament teòric tenguí una gran significació. Els SIG donen a l'usuari l'oportunitat, sense límits, de dissenyar els seus propis sistemes de zonificació; abans, les zones emprades pels informes estadístics tendien a reflectir els límits administratius, de manera que quasi mai eren neutrals, ben definides ni comparables. Si la definició de les zones d'influència determina els resultats de l'anàlisi espacial de les dades zonals, llavors cal dedicar molta cura i atenció al disseny conscient i al funcionament d'aquests sistemes de zonificació. La qüestió és fer-ho de la millor de les maneres possibles.

Hi ha dues aproximacions bàsiques. La primera és emprar els mètodes de regionalització per tal de dissenyar les agregacions de les quals coneixem les propietats. L'altra implica un procés d'estimació combinada en què l'agregació emprada és estimada com una part del procés d'anàlisi estadística, de manera anàloga al model de conjunt de paràmetres. La primera és la regionalització clàssica, desenvolupada amb propòsits descriptius pels geògrafs d'ençà el 1.945: l'abast de dades per a zones reduïdes ara cobra nova vida en l'interior del que abans era una poc presentable i esmorteïda metodologia. Parlem dels exemples clàssics referits al disseny de regions funcionals, sistemes usualment urbans, i mercats de treball (vegeu SFORZI et al., 1.986; OPENSHAW et al., 1.988). La visualització oferida pels SIG també ha d'entendre's que té algun valor. Abans s'hagués fet poc o gens de cas als possibles efectes del disseny de zona en la subseqüent anàlisi de les dades, amb l'excepció que hi ha al menys un conjunt de procediments de disseny de zones formalment i determinísticament aplicats. Les zones tenen característiques conegudes i en això resideix alguna justificació per a les propietats tenguades en compte. Clarament, aquesta estratègia necessita desenvolupar-se addicionalment i integradament en els SIG. La segona aproximació suposa un tipus més general d'optimització; en aquesta, el sistema de zonificació constitueix un conjunt de paràmetres desconeguts i aquests són estimats per optimitzar algunes funcions

objectives que s'empren per representar l'objectiu que el sistema de zonificació vol expressar. D'afegit el problema pot complicar-se amb la suma de limitacions tant en la natura de les zones enteses en si mateixes (per exemple, dimensió, forma, heterogeneïtat) i/o com en la qualitat de les dades que són generades (per exemple, les formes de distribució, la natura de les relacions, les assumpcions de l'autocorrelació espacial, ... etc.). OPENSHAW (1.987) ha revisat aquesta aproximació. Amb un exemple senzill n'hi haurà prou per demostrar tot el que això suposa.

Pensau en una àmplia base de dades espacials inscrita en un SIG. Suposau que les dades s'han agregat des d'un conjunt de zones reduïdes a un altre de zones més extenses (per exemple, municipis, districtes electorals o censals). Afegim als nostres pressuposts que el que volem és elaborar algun tipus de model espacial. Ara la qüestió arriba a l'estadi de com resoldrem el problema d'unitat de superfície modificable amb aquestes dades. El procediment estadístic corrent hagués procedit considerant les dades zonals com a fixes i llavors s'hagués centrat en el procés d'estimació estadística, tal vegada incorporant quelcom de geogràfic provant de fer servir els problemes de dependència espacial o emprant algun procediment de simplificació. Quan s'haguessen obtingut els resultats, com passa sovint, les conclusions s'haurien redactat per a gent que ha perdut totalment de vista la dependència que hi ha entre els resultats i els sistemes de zonificació que s'han emprat. Una àmplia gamma de procediments estadístics pateixen de semblants mancances. Per exemple, la utilització dels mètodes empírics Bayesianes per millorar la cartografia de taxes (consultau CLAYTON i KALDOR, 1.987) també adoleix de la mateixa dependència dels resultats respecte de l'escala i dels nivells d'agregació que s'empren. D'ençà que això s'assumeix com "la pèrdua de control de l'analista", la validesa dels resultats pot ésser posada en dubte i la utilitat del procediment estadístic pot ésser reduïda.

Pot trobar-se una aproximació en SIG més rellevant incorporant la selecció d'una agregació zonal en el procés d'estimació estadística. Una manera de fer-ho és optimitzar una funció comú manipulant simultàniament l'agregació zonal i el camp dels paràmetres d'estimació. OPENSHAW (1.978) va descriure com podia això resoldre's, però només és ara que, tenint a l'abast els SIG es pot completar el procés d'anàlisi. Per exemple, l'anomenada Tècnica de Zonificació Automàtica (AZP, a l'orig.) demanda una matriu de continuïtat que es pot aconseguir amb el tractament d'una cobertura topològica que demanda algun procediment per dibuixar els límits regionals produïts; ambdues són tasques molt senzilles per a un

SIG emprant estructures de dades adequades. L'optimització actual probablement requereix un gran ordinador per manejar l'optimització estocàstica basada en dependència simulada amb les limitacions derivades per les funcions de penalització. Mentre això és, ara per ara, un problema de capacitat informàtica, el fet és que allò que era difícilment possible fa deu anys pels conjunts de dades petites és, a hores d'ara, un problema menor fins i tot amb conjunts de dades extenses.

Cap a una anàlisi automatitzada de conjunts de dades puntuals

Un segon grup de problemes apareixen en tractar l'anàlisi de dades puntuals. Moltes de les dificultats i també de les oportunitats que es deriven dels SIG poden quedar ben reflectides aquí. Preniu en consideració el següent exemple: un metge se us acosta i us demana que us sotmeteu a una anàlisi per al seu registre de càncers. Les dades són correctes i s'han subministrat referències puntuals basades en els codis postals. El doctor vol conèixer si les seves dades sobre leucèmia mostren cap senyal d'acumulació i, si efectivament fos així, on en particular ha de parar més esment.

Una aproximació basada en hipòtesis s'ha d'excloure per manca de coneixença de l'etiologia de la malaltia. Virtualment tot és possible i res s'ha de deixar de banda. De fet hi ha un nombre infinit de possibilitats però probablement d'entre elles n'hi hauran que podran formular-se com a hipòtesis específiques; així que: per on o com començar?. Des d'una perspectiva geogràfica es fa necessari clarificar alguns significats en la recerca de dades per tal de poder tenir evidència que l'acumulació existeix però sense saber on cercar o què pot causar-la. Aquest tipus d'objectiu exploratori general, vagament definit i expressat de manera genèrica és probablement com ésser interrogat amb creixent freqüència de la mateixa manera que més i més conjunts de dades es posen a l'abast per a l'anàlisi. La natura "visible" de les dades geogràfiques i l'àmplia disponibilitat dels sistemes cartogràfics fan aquestes qüestions impossibles d'ésser esquivades.

En tant que les dades en el cas del món geogràfic real es refereixen als éssers humans, hi ha dues respostes raonables a aquests problemes. La primera és no fer res. D'aquesta manera, la incertesa locacional de les dades, la manca d'adequació de l'àrea reduïda basada en el cens de població de risc estimada, la potencialitat que pugui produir-se qualsevol resultat, i la manca de respostes ajustades a moltes de qüestions metodològiques, poden influir en els més prudents perquè no facin res per tal d'evitar el risc de fer qualque cosa. El buit de qualsevol hipòtesi probable i la necessitat de desenvolupar formes tal volta

innovadores de l'anàlisi espacial en un medi extern, en el qual el risc de cometre errors pot tenir molta d'importància, tendeix a justificar les postures més conservadores. Tal tipus de reacció, en certa mesura comprensible i tal vegada fins i tot justificable, no és de gaire consol pel metge que ens volia ajudar en el nostre exemple. No es poden defugir tan fàcilment les pròpies responsabilitats.

Inicialment la solució és senzilla: fer ús de la creixent capacitat de processament dels ordinadors per tal de desenvolupar noves formes d'anàlisi espacial que puguin abastir aquests volums de dades, les creixents exigències d'anàlisi de dades i els problemes metodològics lligats a l'anàlisi geogràfica dels embullats conjunts de dades del món real, sense fer, però, assumpcions insostenibles per tal de poder tirar endavant tractaments matemàtics o estadístics. Tenim una possible via d'atac si desenvolupam una tecnologia d'anàlisi geogràfica exploratòria més eficaç, automatitzada informàticament, que siga capaç de permetre'ns investigacions que ens duguin a les evidències de regularitat de manera efectiva i sense esbiaixaments. En la millor de les tradicions de la investigació³, les dades s'elaboren de tal forma que ens aconduexen sense error a saber si contenen evidència de regularitat. L'eina en concret és aquella que OPENSHAW et al. (1987) han batiat com a Enginy d'Anàlisi Geogràfica (GAM a l'orig.), tot i que també podem dir-li Aparell d'Exploració Geogràfica (GEM).

OPENSHAW i els seus col·laboradors dissenyaren un Enginy d'Anàlisi Geogràfica, el MARK 1 GAM, per tal d'analitzar les dades epidemiològiques de càncer, però, ja és clar, l'enginy pot tractar qualsevol altre conjunt de dades puntuals en una investigació que cerqui trobar evidència d'acumulació d'algun fenomen. La tecnologia bàsica és prou senzilla i fins i tot òbvia. L'objectiu és trobar àrees dins de la regió d'estudi on com hipòtesi general pugui refusar-se que la distribució de punts és aleatòria. La raó per un tal rebuig només pot ésser objecte d'especulació per part d'un expert en el tema en concret. La nostra tasca és proveir de la identificació locacional en la qual cercar rastres d'acumulació. La validació i ajustament estadístic dels resultats els contemplem com un estadi següent a l'anàlisi.

L'enginy MARK 1 GAM suposa el següent procés. L'objectiu és examinar totes les localitzacions puntuals que en una regió poden oferir evidència d'acumulació. Això s'aconsegueix cobrint la regió d'estudi amb una malla i dibuixant-hi cercles superposats, amb una àmplia gama de radis, al voltant de cada punt de la malla. Les dades es referencien en aquestes àrees circulars d'investigació i es fa una valoració d'on hi ha una forta evidència d'un gran nombre de casos dins d'un cercle de cert radi centrat

en un punt donat. Els cercles es dibuixen per cobrir extensament totes les possibles localitzacions puntuals, així com per aconseguir una acceptable aproximació discreta a la seva anàlisi i, el que és més important encara, per poder considerar errors de localització i/o de representació en les dades censals i del càncer que s'han referenciat als cercles. Amb una malaltia poc freqüent, com és ara la leucèmia, sovint té importància saber dins quin costat d'un límit circular s'inscriu un punt. De fet, pot assignar-se equivocadament per mor d'alguna errada geogràfica o per haver-lo assignat a una unitat superficial que s'encavalca en el límit. Amb petits desplaçaments dels cercles al llarg d'aquests casos, aquests efectes al manco poden identificar-se i ésser incorporats al procés d'anàlisi.

Una descripció més extensa la podeu trobar a OPENSHAW et alt. (1.987). La primera prova amb el MARK 1 GAM (avui dia anomenat GAM 1) donà evidència d'una major acumulació de càncer en un àrea allunyada de qualsevol instal·lació nuclear. La causa pot ésser una forma de contaminació no nuclear o fins i tot factors socioeconòmics. El primer GAM 1 es desenvolupà com una tècnica de descripció geogràfica. Possibilitava una investigació comprensiva en una regió d'estudi complerta per a totes les localitzacions en les quals les hipòtesis nul·les podien refusar-se. Per descomptat que així mateix servia per remarcar la importància dels estris metodològics. La principal contribució va ésser incrementar la sofisticació d'una forma molt senzilla d'anàlisi espacial. Els interrogants que se suscitaren es referien a la propensió amb què les agrupacions tendien a presentar-se com a dades totalment aleatòries. Els cercles de superposició feien del GAM 1 un detector molt sensible de principis; de fet, tal vegada sigui massa sensible i tot just amplifica els principis aleatòris. El sentit comú suggeria que fos d'una altra manera, però un cop que es fa la pregunta ja es troba la resposta.

El problema ara és que el temps necessari per tornar a fer funcionar el GAM 1 per a un nombre raonable de conjunts de dades aleatòriament generades (diguem-ne 499); en aquest cas podien ésser 5.000 hores si fa no fa de temps de la unitat central de procesament (CPU). Malgrat tot, fins que no sigui possible estimar tots els errors del mapa del tipus 1, realment no tenim perquè creure els resultats.

Degut a la seva natura de retroalimentació, el GAM 1 ha mutat en dues variants: el GAM 1 + (Plus) que pot simular 500 conjunts de dades observades procesant-les repetidament però que, mercè a un acurat disseny de la programació, ha reduït el temps de procesament en torn dels 45 minuts amb un ordinador CRAY X-MP/48. En contrast, el GAM 2 no empra una malla de superposició, sinó una malla

amb rotació i amb desplaçament d'aquesta a l'origen, amb la qual cosa s'aconsegueix un nivell de sensibilitat semblant en l'anàlisi. El temps de procesament pel GAM 2 s'ha reduït de l'hora i mitja en un ordinador CRAY fins arribar als onze minuts. Ambdós mètodes ofereixen una mitjana de correcció dels resultats del GAM 1 per a diversos tests de significació amb observacions no independents (en el cas del GAM 1 Plus). Els resultats preliminars semblen donar validesa als principis generats amb el GAM 1. Diguem que l'error estimat del Tipus 1 pels resultats observats amb el GAM 1 en un conjunt de dades aleatòries és menor del 2 %. Per descomptat que amb això no n'hi ha prou per convèncer-se'n. La següent passa és reprocessar el procés complet amb distribucions de punts sintètics que s'ajusten al coneixement dels processos estadístics per investigar els nivells de capacitat i de sensibilitat.

Sembla que el procediment de GAM per a l'anàlisi automatitzada de dades puntuals duit a terme per OPENSHAW ve a anunciar una nova i important era en l'anàlisi espacial de dades en SIG. La idea fonamental - en quina proporció pot incorporar-se un SIG en un paquet d'anàlisi — esdevindrà sens dubte un lloc comú. Així mateix la tecnologia elemental del MARK 1 pot desenvolupar-se, amb seguretat, molt més i els aspectes estadístics poden fer-se molt més sofisticats. Això sembla indicar que l'alternativa "món real" a la ciència d' "anàlisis simples" és molt més complexa, una ciència suportada en els equipaments, de gran escala, en la qual els procediments informàtics intensius substitueixen les aproximacions analítiques i amb menys dependència de la importància de la imaginació humana, prioritzant el coneixement com la base de la inferència.

La defensa que feim d'aquests tipus d'aproximacions per a l'exploració de dades, facilitada per la disponibilitat dels SIG i pel baix cost dels equips informàtics, de cap de les maneres exclou el que de desitjable seria que hi hagués més amplis desenvolupaments en el terreny d'eines d'anàlisi estadístic tradicional lligades als SIG. Per exemple, la possibilitat d'extreure desagregacions geogràfiques simples dels conjunts de dades emprant altres conjunts de dades com a filtres (a les dades per àrees urbanes o rurals, mitjançant dades demogràfiques, ...) podria incrementar la capacitat explicativa dels procediments més tradicionals. Per descomptat, que l'assumpte és que els problemes "intractables" que impliquen grans volums de dades geogràfiques requereixen també un mínim de lligam amb la teoria o el desenvolupament d'una intensificació de la base teòrica. Si això darrer no es produeix, amb tota seguretat hi haurà un desaprofitament de les tecnologies existents i dels nous conjunts de dades, principalment per part d'aquells que no gaudesquin d'un mètode per poder valorar la

confiança dels resultats obtinguts a partir del seus SIG (vegeu HMSO, 1.987, i RHIND, 1.988).

Informació i dades com a mercaderies; qüestions polítiques

Malgrat la necessitat de millorar les tècniques analítiques per facilitar l'anàlisi geogràfica, hi ha una altra qüestió més prosaica com és el control i l'ús dels SIG. L'accés a les dades, al Regne Unit al menys, està començant a ésser el problema en tant que els departaments governamentals i les empreses comercials veuen incrementar la seva prosperitat amb el mercadeig d'un coneixement originàriament recopilat amb els diners dels contribuents. Una situació d'aquest caire, que depèn d'uns drets d'autor per assegurar que les vendes i els pagaments dels drets surten dels usuaris, és completament distinta de la que succeeix als Estats Units d'Amèrica, on el govern proveeix d'informació que és de domini públic. D'aquesta manera l'organisme nacional britànic per a la cartografia, el Servei Oficial de Topografia i Cartografia, sovint cobreix prop del 55 % de les seves despeses amb la producció dels seus mapes i bancs de dades i s'ha compromès amb el govern a arribar fins al 100 % (diguem de passada que aquest nivell d'autofinançament ja s'ha aconseguit amb els mapes i bancs de dades que fan servir els geògrafs i d'altres científics). De resultes, algunes empreses comercials de cartografia, abans que estar sotmeses al monopoli de l'organisme nacional de cartografia, han recopilat

els seus propis mapes de la Gran Bretanya a partir de les imatges de satèl·lit. Fets conseqüents poden estar produint-se a d'altres països europeus.

Més greument, la majoria d'organitzacions universitàries simplement no poden fer front a les despeses previstes. De fet, és prou irònic que el Consell per a la Informàtica a les Universitats al Regne Unit, recentment hagi acordat una important compra de programes per a SIG a una empresa nord-americana que lidera el mercat de vendes d'aquests sistemes i de dades de la casa Bartholomew⁴, però que no hagi estat capaç d'arribar a un acord en termes equivalents amb el Servei Oficial de Topografia i Cartografia. Així, les universitats del Regne Unit tenen accés amb un cost molt reduït a les sofisticades programacions nord-americanes en molts d'ordinadors, així com a moltes dades valuoses recopilades pel sector privat, però no —al menys fins ara— accedeixen amb la mateixa facilitat al marc d'informació espacial del país subministrat per la pròpia agència governamental per a la cartografia. RHIND (1.990) ha criticat aquesta política oficial que condueix a una situació tan absurda. Tant si és per al desenvolupament dels SIG en general com si és per d'altres propòsits, resulta de tot punt imprescindible que hi hagi una política governamental coherent per subministrar les dades recopilades amb la despesa dels contribuents, més encara quan són per emprar en els sectors de l'ensenyament públic i de la investigació.

BIBLIOGRAFIA

Nota: aquesta llista de referència conté el material esmentat específicament al text i altres publicacions que proveeixen informació general o antecedents històrics sobre els sistemes d'Informació Geogràfica.

- ARBIA, G., 1985, 'The modifiable areal unit problem and spatial autocorrelation problem: towards a joint approach', *Metron* XL, 325.
- BESAG, J.E., 1986, On the statistical analysis of dirty pictures. *J.R. Stat. Soc. B*, 192.
- BURROUGH, P.A., 1986, *Principles of Geographical Information Systems for Land Resources Assessment*, (Monographs on soils and resources survey no. 12), (Oxford: Oxford University Press).
- CHRISMAN, N.R., 1987, Design of geographic information systems based on social and cultural goals. *Photogrammetric Engineering and Remote Sensing*, 53, 10, 1367.
- CLAYTON, D., KALDOR, J., 1987, 'Empirical Bayes estimates of age - standardised relative risks for use in disease mapping', *Biometrics* 43, 671.
- COPPOCK, J.T. AND RHIND, D.W., 1991, The history of GIS. in Maguire D.J., Goodchild M. and Rhind D. W. (eds.) *Geographical Information Systems*, Talyor and Francis, London.
- CORBETT, J.P., 1975, Topological principles in cartography. In *Proceedings of the International Symposium on Computer Assisted Cartography, Auto Carto II*, (Reston VA: US Dept. of Commerce).
- GOODCHILD, M.F., 1988, The issue accuracy in global databases. in Mounsey and Tomlinson (eds.), op. cit.
- HERRING, J., 1978, TIGRIS: topologically integrated geographic information system. In *Proceedings of the Eighth International Symposium on Computer-Assisted Cartography*, Chrisman, N.R. (ed.) Baltimore, Maryland, March 29 - April 3, 1987, (Falls Church, VA: ASPRS and ACSM).
- HMSO, 1987, *Handling Geographic Information*. (London: Her Majesty's Stationary Office).
- MARK, D.M., 1979, Phenomenon-based data-structuring and digital terrain modelling. *Geo-processing*, 1, 27.

- MOREHOUSE, S., 1985, ARC/INFO: A geo-relational model for spatial information. In *Proceedings of the Seventh International Symposium on Computer Assisted Cartography: Digital Representations of Spatial Knowledge*, Washington D.C. March 11-14, 1985. (Falls Church, VA: ASP and ACSM), p. 388.
- MOUNSEY, H.M. AND TOMLINSON, R.F., 1988, (ed.), *Global databases*. Taylor and Francis, London, August 1988.
- OPENSHAW, S., CHARLTON, M., WYMER, C., CRAFT, A.W., 1987, A Mark 1 Geographical Analysis Machine for the automated analysis of point data sets, *International Journal of Geographical Information Systems* 1, 335.
- OPENSHAW, S., WYMER, C., COOMBES, M.G., 1988, Making sense of large flow data sets for marketing and other purposes, *RRL Report 20*, CURDS, Newcastle University.
- OPENSHAW, S., 1978, An empirical study of some zone design criteria, *Environment and Planning A*, 9, 169.
- OPENSHAW, S., 1984, *The Modifiable Areal Unit Problem*, CATMOG 38, Geo Abstracts, Norwich.
- OPENSHAW, S., 1978, The aggregation problem in the statistical analysis of spatial data, in CONVEGNO 1978, *Informazione ed analisi statistica per aree regionali e subregionali*, Perugia, Galeno p 73-83.
- OPENSHAW, S., 1988, 'Building and Automated Modelling System to explore a universe of spatial interaction models', *Geographical Analysis* 20, 31-46.
- PEUCKER, T.K. and CHRISMAN, N., 1975, Cartographic data structures. *American Cartographer*, 2, 1, 55.
- PEUQUET, D.J., 1984, A conceptual framework and comparison of spatial data models. *Cartographica*, 21, 4, 66.
- RHIND, D.W., 1987, Recent developments in Geographic Information Systems. *International Journal of Geographic Information Systems*, 1, 3.
- RHIND, D.W., 1988, A research agenda for GIS. *International Journal of Geographic Information Systems*, 2, 1.
- RHIND, D.W., (1990) Topographic databases derived from small scale maps and the future of Ordnance Survey. in Foster M.J. and Shand P.J. (eds.) *The Association for Geographic Information Yearbook 1990*, 87-96, Taylor and Francis, London.
- RHIND, D.W. and MOUNSEY, H.M., 1989, The Chorley Committee and 'Handling Geographic Information'. *Environment and Planning A*, 21, 571-85.
- RHIND, D.W., ARMSTRONG, P.A., and OPENSHAW, S., 1988, The Domesday machine: a nationwide GIS. *Geographical Journal*, 154, 1.
- SFORZI, F., OPENSHAW, S., WYMER, C., (1986), 'I mercati locali del lavoro in Italia', *Seminario su Identificazione di Sistemi Territoriali Analisi della Struttura Sociale e Produttiva in Italia*, Roma, Dicembre.
- SMITH, T.R., MENON, S., STAR, J.L. and ESTES, J.E., 1987, Requirements and principles for the implementation and construction of large - scale geographic information systems, *International Journal of Geographical Information Systems*, 1, 1, 13.
- TOMLINSON, R.F. (ed.), 1972, *Geographical Data Handling*, UNESCO/IGU Second symposium on geographic information systems, Ottawa, Canada. (Ottawa, IGU Commission on Geographical Data Handling and Processing).
- TOMLINSON, R.F., CALKINS, H.W. and MARBLE, D.F., 1976, *Computer Handling of Geographic Data: An Examination of Selected Geographic Information Systems*. Natural Resources Research Series XIII, The UNESCO Press, Paris.

NOTES

2. Empram aquí el mot "borrós" en un sentit de dificultat d'aprehensió; "fuzzy" a l'original. (Nota del traductor).
3. fa aquí l'autor una "humorística" referència al més popular dels investigadors britànics: Sherlock Holmes, doncs al l'original diu: "In the best Holmesian tradition ..." (Nota del traductor).
4. aquesta és una de les anomenades, si no la que més, firmes de cartografia al món anglosaxó. (Nota del traductor)

L'APLICACIÓ DELS SISTEMES D'INFORMACIÓ GEOGRÀFICA AL PLANEJAMENT MUNICIPAL: POSSIBILITATS, PROBLEMES I PERSPECTIVES*

Henk F.L. Ottens i Jan Jaap Harts¹

RESUM: *L'aplicació dels sistemes d'informació geogràfica al planejament municipal : possibilitats, problemes i perspectives.*

Els sistemes d'informació geogràfica són sistemes informàtics que incorporen els coneixements geogràfics a bases de dades topològiques i el processament de les dades es fa sempre georeferenciat. El seu abast va més enllà de la cartografia i de l'anàlisi locacional; poden ésser veritables proveïdors de "nova" informació geogràfica. El planejament municipal és un camp de treball que pot beneficiar-se de l'aplicació dels SIG, tot i que no deixi d'ésser una tasca amb dificultats. La incorporació dels SIG al planejament municipal pot fer-se des de dues alternatives :

- Partir del departament de planejament (o de la informatització de l'organització municipal) per arribar a la creació d'un SIG.

- Començar amb un SIG (senzill o complex) perquè esdevengui suport de les activitats dels diferents departaments. Com a mostra es presenta una experiència pilot duita a terme per la Universitat d'Utrecht.

PARAULES CLAU: *sistema d'informació geogràfica, base de dades, planejament municipal.*

ABSTRACT: *The application of geographical information systems for municipal planning: possibilities, problems and perspectives.*

The geographical information systems are computer systems that incorporate geographical knowledge into topological databases and the processing of data is always georefered. Its scope supplies more than mapping and locational analysis; GIS can provide "new" geographical information. Planning is an activity that can benefit from the application of GIS, but in practice they are difficulties. The incorporation of GIS to municipal planning can be done in two ways : - starting within the planning department itself or from a broad computerization for the organization as a whole; or - begin with a simple GIS or install a large multi- purpose GIS package. As an example the authors present the outline and results of a pilot-project carried out at the University of Utrecht.

KEY WORDS: *geographical information systems, databases, municipal planning.*

* Traducció de T. Albert Artigues feta, amb l'amable autorització dels autors, a partir de l'original: *The application of GIS for municipal planning: possibilities, problems and perspectives*, presentat com a ponència al IV Coloquio Geografía Cuantitativa. Palma'90. UIB, 25-28/09/1990.

1. Henk F.L. Ottens és Professor a la Facultat de Ciències Geogràfiques de la Universitat d'Utrecht i President del Nederlands Expertisecentrum.

Jan Jaap Harts és Professor a la Facultat de Ciències Geogràfiques de la Universitat d'Utrecht.

Introducció

En aquesta ponència examinam l'aplicació dels sistemes d'informació geogràfica (S.I.G.) a la praxis del planejament que duen a terme els poders municipals. Avui, els SIG són d'ús comú, eines habituals a moltes d'institucions científiques. Les aplicacions, tant de cartografia automàtica com de gestió de sòl i de recursos, són operatives per a un gran nombre de sistemes. Hi ha, per descomptat, molts pocs SIG, però, que estiguin ben integrats en el quefer més quotidià dels departaments de planificació.

Els SIG es caracteritzen per incorporar el coneixement geogràfic a les bases de dades geomètriques (topologia) i pels operadors espacials del mòdul de procesament. Amb l'arribada dels mitjans SIG d'objecte orientat, la quantitat d'informació a les bases de dades pot ésser molt més amplia. (Dangermond, 1.989).

Aquest tractament d'informació ens ofereix tant capacitat per processar dades complexes com també, amb eficiència i efectivitat, poder aconseguir resultats en forma de mapes. Emprats només per a operacions senzilles, els SIG tenen una funció com a sistemes d'investigació locacional, però quan les tècniques avançades de procés de dades són del tot explotades, és possible aconseguir una generació de "nova" informació. Aquestes propietats dels processos de geoinformació han donat lloc a la seva proliferació en variats camps d'aplicació. Harrigan (1.990) ha recomptat fins a vint-i-una àrees d'aplicació distintes pels SIG; des de l'exploració de petroli fins a l'anàlisi del risc de criminalitat.

El planejament és una activitat que pot beneficiar-se del processament dels complexos de geoinformació, tot i que a la pràctica sembla ésser difícil emprar sistemes operatius per a aquest tipus d'aplicació. Un sistema amb estructures de dades complexes i operadors de dades requereix un desenvolupament acurat i car, així com també una gestió diligent de les bases de dades.

Aquests dos requisits suposen un coneixement extensiu, usuaris experimentats i una gran despesa de temps. D'altra banda, és difícil lligar un sistema tant complex amb d'altres sistemes d'informació. Molts de SIG analítics són, sens dubte, infrautilitzats i, conseqüentment, són emprats tot just com a qüestionaris per aconseguir bases de dades i cartografia automàtica.

Examinarem el següent :

— Alguns dels principals obstacles per a la utilització de SIG entasques de planejament.

— Dues alternatives per a la introducció dels SIG en els departaments de planificació ;

— El disseny i els resultats d'un projecte pilot duit a terme per la Universitat d'Utrech dirigit als quefers abans esmentats.

En tant que la trobada de la ciutat de Mallorca és una assemblea de geògrafs, preferim començar amb els aspectes referents a la importància dels SIG per a la nostra disciplina i al paper que podem jugar els geògrafs en el desenvolupament i aplicació d'aquesta tecnologia.

Geografia i SIG

D'ençà fa cinc o sis anys un distinguit grup de geògrafs holandesos estan treballant intensament en el camp dels SIG. Òbviament, no són els primers en iniciar la investigació en aquesta àrea. Professionals tècnics com topògrafs, fotogrametristes i arquitectes paisatgistes foren els primers a adoptar la nova tecnologia. En aquest àmbit, els geògrafs holandesos pogueren iniciar-se i avançar ràpidament en SIG, tant pel que fa en l'aplicació a la investigació com a la funció didàctica. La fundació del Centre Nacional de Capacitació en SIG, localitzat al si del Departament de Geografia d'una universitat local, confirmà el paper rector de la geografia entre les altres disciplines implicades en la geoinformàtica. Als Estats Units i al Regne Unit els geògrafs tenen el suport d'empreses per als centres nacionals i regionals de SIG. Als Països Baixos molts de llicenciats en geografia han estat contractats per institucions públiques i privades per treballar en el desenvolupament i aplicació dels SIG.

Si s'examina la naturalesa de la investigació i del treball duit a terme respecte a la geoinformàtica i al paper de la geografia i dels geògrafs, podem determinar alguns aspectes d'interès:

—1. els SIG están en el nucli de preocupació de la geografia com a disciplina. Les discussions sobre models de dades i models d'estructures emprades en els SIG s'assembla al ja ben establert debat teòric de la geografia sobre la natura de l'espai i la conceptualització de les estructures, processos i sistemes espacials. Els experts en SIG ho són també en un ampli ventall de tècniques d'anàlisi espacial desenvolupades al llarg de la tradició geogràfica. Els geògrafs, com també els investigadors universitaris, poden integrar-se activament en el desenvolupament dels conceptes, operacionalització i tècniques dels SIG.

—2. els SIG són la més poderosa i prometedora tecnologia que mai abans havien desenvolupat les ciències espacials. Mai abans no s'ha disposat d'una elaboració teòrica o tècnica que hagi atret tant l'atenció de gent externa al camp de la geografia. Les empreses comercials desitgen amb força poder explotar el quefer científic resultant; tota mena de negocis privats han pres cada cop més interès, fent consultes i preparant-se, per aquest camp. Conseqüentment, hi ha grans oportunitats per als geògrafs per tal de promoure la disciplina mitjançant els SIG i, amb una docència adequada, els futurs llicenciats poden tenir accés a noves i prometedores sortides professionals.

—3. els SIG han tengut la virtut de reunir científics espacials que, fins a hores d'ara, havien "existit" per separat. No tot just geògrafs físics i humans treballen sovint plegats en els projectes de SIG, ans també freqüentment formant equips multidisciplinars que inclouen topògrafs, cartògrafs i arquitectes. En tant que les aproximacions integradores són el lloc en comú a la geografia, els geògrafs poden sentir-se còmodes i ésser capaços de contribuir significativament en aquestes fórmules de treball.

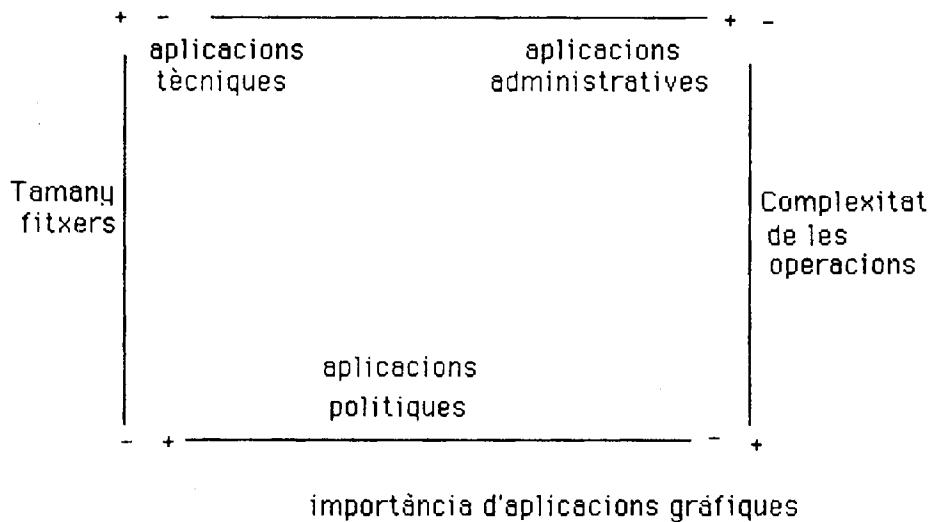
—4. Ha esdevingut clar que la més ampla majoria d'aplicacions pràctiques dels SIG seran en el camp de la gestió i no en els de la investigació, anàlisi o planejament. El disseny curricular de la geografia hauria de reflectir aquest fet. Pel que es refereix als SIG basats en gestió medioambiental, de recursos, d'àrees rurals i zones urbanes, l'acurada educació i preparació haurien d'ésser oferides als alumnes per tal que en el seu futur puguin competir pels llocs de treball que sorgiran. Una suficient atenció s'hauria de donar també als, sovint sobrevalorats, aspectes d'organització i finançament de la introducció i utilització dels SIG.

SIG als governs municipals

Als governs municipals poden distingir-se al menys tres categories d'activitats en les quals la informació georeferenciada té un paper important (vegeu fig.1). Són diversos els departaments tècnics i administratius en què la informació geogràfica predominantment s'empra en tasques executives, mentres que als departaments de planejament aquesta informació és processada per donar suport a la presa de decisions. En cadascun d'aquests escenaris poden trobar-se equips de professionals de base i cultura diferents i amb processos d'informació amb característiques específiques.

Els departaments tècnics tenen el seu objectiu en els aspectes físics del medi ambient urbà (construït). Les seves tasques són les de disseny, construcció i instal·lació, així com també són seves les responsabilitats de control i manteniment. En aquest tipus de medi, els SIG són aptes per generar mapes amb gran detall i alta precisió tècnica. La majoria d'aquests sistemes han de suportar les operacions diàries del departament; per exemple, a través d'esquemes de manteniment i ordres de

- figura 1 -

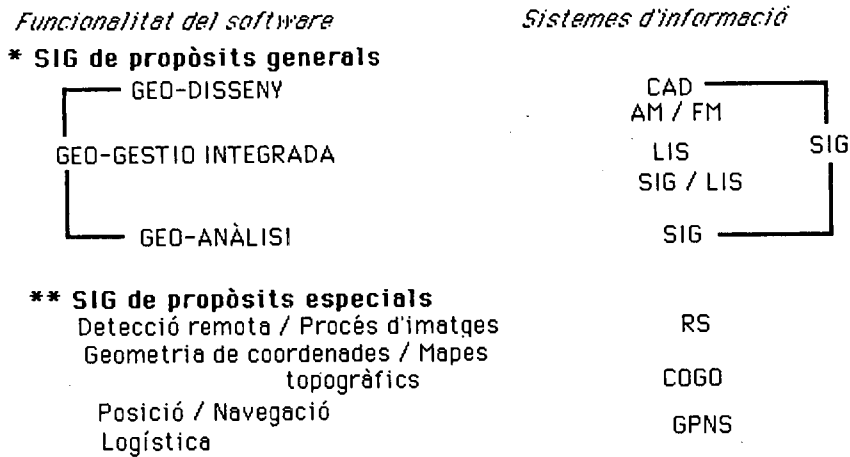


treball. Un paper central, el tenen els mapes de gran escala (sovint 1: 500), incloent la base topogràfica i objectes com edificis, carreteres i xarxes de distribució. Consideram, a més, que són pocs els atributs relacionats amb aquests tipus d'objectes.

Els departaments administratius gestionen àmplies bases de dades que són necessàries per a les tasques de gestió legal i fiscal del municipi, comarca o província. Aquests tipus de sistemes de base es concentren de manera usual en els registres de

població, de propietat del sòl i immobiliària, registre d'activitats i institucions públiques. Primàriament, els sistemes són aplicacions de paquets de gestió de bases de dades relacionals i la major part d'elles s'empren de forma rutinària. El més comú és emprar aquestes informacions lligades a les localitzacions. Les escales dels mapes produïts van de l'1:1.000 a l'1:2.000 i sovint incorporen un important component topogràfic. Als Països Baixos, la Unió de Municipis ha desenvolupat unes especificacions funcionals

Funcionalitat i sistemes SIG.



estandaritzades per alguns d'aquests sistemes d'informació de base.

Els departaments polítics a les organitzacions de govern local tenen com a fita la preparació d'activitats per a la presa de decisions estratègiques. Produccions tangibles d'aquests departaments són: plans de zonificació, plans directors i de requalificació, plans d'habitatge, trànsit i protecció ambiental. Les activitats polítiques requereixen informacions amb un alt grau de generalització i d'agregació. Per produir aquest tipus d'informació, molts de municipis tenen departaments d'estadística i de gestió política. El processament d'informació té sovint un caràcter no estandaritzat i específic i la informació abstracta hi juga un paper important. Aquesta informació ha de derivar-se de la investigació basada en l'anàlisi de dades complexes. Pensau en el càlcul de propietats de l'objecte com accessibilitat, potencial de localització i grau d'impacte ambiental. El processament d'informació i la presentació dels resultats demanda mapes temàtics d'escala entre 1:10.000 i 1:25.000.

Respecte a l'automatització de les tasques abans esmentades poden triar-se diversos sistemes d'informació (vegeu fig. 2).

Els departaments tècnics habitualment opten per sistemes de disseny (CAD: disseny assistit per ordinador); els departaments administratius seleccionen sistemes per a la gestió de dades alfanumèriques (DMBS: sistemes de gestió de bases de dades), i els departaments de planejament prefereixen els sistemes analítics d'informació geogràfica (SIG, en el sentit més estricte dels termes).

On s'implanten per primera vegada els SIG sovint ocorre que és per mor d'una combinació de circumstàncies (Somers, 1990). Els particulars poden jugar en aquest moment un important paper. En alguns casos, les solucions a petita escala obtingudes amb

ordinadors personals són la primera passa. Òbviament, l'automatització de les grans administracions i registres públics comporta un nivell d'estalvi prou evident. Per aquesta raó, sovint els ordinadors s'han instal·lat primer en aquests departaments. La producció automatitzada de mapes tècnics implica una alta proporció cost / eficiència, la qual cosa explica el creixement en la instal·lació de sistemes C.A.D.

Aquests sistemes sovint es combinen amb paquets de dades per donar lloc de manera més plenament operativa a sistemes de gestió de recursos i cartografia automàtica (AM / FM).

L'adquisició i la implantació de sistemes analítics d'informació geogràfica és més problemàtica. Els càlculs cost / benefici fets per a l'ús de SIG amb propòsits productius són difícils d'avaluar, tot i que recentment alguns estudis d'aplicabilitat semblen assenyalar resultats positius (Buxton, 1989). La introducció dels SIG ha vingut refrendada per l'increment de qualitat en la presa de decisions, tasca aquesta que sempre és prou complicada. D'altra banda els individus que treballen en els departaments de planejament molt sovint són els més escèptics i poc receptius dins dels organismes de govern local, provocant un retard en la implantació del suport informàtic a les activitats de planejament.

L'instal·lació de diferents sistemes (CAD, DBMS i SIG) és característica dels primers estadis d'automatització. Els SIG multiobjectius, d'avançada concepció integradora, tenen una funcionalitat en tasques de disseny, gestió i anàlisi. Els mòduls SIG s'han afegit als paquets CAD i els sistemes analítics d'informació geogràfica s'han sobredimensionat per tenir un disseny més funcional.

La majoria dels paquets SIG ara poden ésser relacionats amb la majoria de paquets comercials de

DBMS i s'han adaptat per operar en xarxes de servei al client basades en estacions de treball ("work stations" a l'orig.) UNIX. Aquest desenvolupament ofereix millors oportunitats per distribuir informació i oferir solucions procesades amb bases de dades centrals, locals i estacions de treball dedicades a aplicacions concretes.

Aproximacions a la introducció dels SIG en el planejament municipal

Quines estratègies poden emprar-se per introduir els SIG en els departaments de planejament? És prou sabut que la transició a partir dels procediments més tradicionals cap a les actuacions basades en la informàtica suposen conseqüències d'increments en el finançament, organització i personal. Per altre costat, potser ben bé que siguin necessaris deu anys abans que el planejament informatitzat esdevengui un sistema plenament operatiu. Aquí subratllam només els aspectes funcionals: els fluxos d'informació i l'ús dels sistemes.

Tèdicament una organització pot prendre una d'aquestes dues opcions inicials:

—1. Continuar una aproximació ascendent o descendent: començant a partir del mateix departament de planejament o des de la més àmplia informatització de l'organització en el seu conjunt;

—2. Començar amb un SIG senzill o instal·lar-ne un de més potent com és ara un paquet SIG multiobjectiu.

Tant una com l'altra han de conduir al mateix objectiu final; un sistema de suport informàtic ben integrat, efectiu i eficient per a totes les activitats pròpies de l'organització municipal. Les dues eleccions estan lligades. L'aproximació ascendent conduirà, probablement, a començar amb petits ordinadors personals amb paquets de programació fàcils d'emprar. Una aproximació descendent sovint significa la dotació d'una xarxa d'usuaris i d'estacions de treball i l'instal·lació d'un gran complex SIG. Examinem els dos models esmentats (figures 3 i 4).

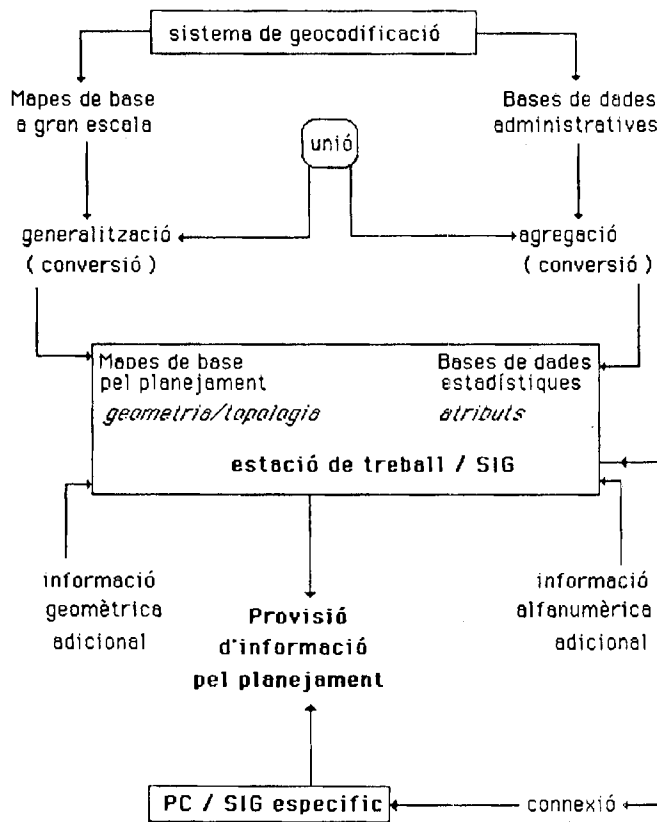
La creació de bases de dades per als departaments de planejament pot fonamentar-se en bases de dades centralitzades alfanumèriques i gràfiques mantingudes pels departaments tècnics i administratius. Es requereix un processament extensiu de dades per transformar la informació al format que interressi. Addicionalment, es pot afegir (entrar) informació al sistema.

El primer pas és enllaçar les dades gràfiques i alfanumèriques per formar un sistema comú d'identificació i geocodificació. L'existència d'una classificació uniforme i de procediments de geocodificació és essencial per poder lligar les bases

de dades. Això vol dir que els registres a les bases de dades administratives han d'estar relacionats amb objectes de les bases de dades gràfiques. Seccions de carrer, blocs d'edificis, unitats censals, districtes i xarxes de transport són sovint les unitats geogràfiques que s'empenen en els mapes de base per al planejament. Per altra part, les dades gràfiques han de referir-se a l'escala cartogràfica prèviament triada i, quan siga necessari, convertides a l'estructura de SIG exigida. Les dades alfanumèriques han d'agregar-se a les unitats geogràfiques emprades en el planejament. Mitjançant aquest procés d'agregació, tota la informació sobre la població i les activitats econòmiques pot ésser obtinguda des del sistema. La unió de dues bases de dades pot fer-se tant abans com després dels procediments de generalització i agregació. Quan tots els procediments de manipulació de les dades s'han complert satisfactòriament, el processament de la informació prèvia i la seva cartografia esdevé factible. Així i tot, resta encara una passa per als sistemes específics basats en petits PC's. Per exemple, les prediccions demogràfiques i el modelat de trànsit són possibles amb ordinadors personals gràcies als continus increments en les seves capacitats d'emmagatzament i de processament. Els ordinadors personals poden integrar-se fàcilment en les xarxes de comunicació i poden descarregar de dades les centrals de bases de dades.

La segona aproximació comença en el mateix departament de planejament. Basada en petits SIG / ordinadors personals, els mapes poden digitalitzar-se i les bases de dades estadístiques disponibles poden connectar-se a aquests arxius de mapes. Els arxius de mapes seran el més semblant a arxius de combinacions de punts, línies i límits. Donades les limitacions dels sistemes basats en ordinadors personals, poden reunir-se les bases de dades separades per cada districte. Aquesta aproximació resultarà en un sistema d'informació per al planejament ben útil per a moltes de tasques d'investigació i aplicacions de cartografia temàtica. Pot esperar-se, sens dubte, que després d'algun temps sorgesqui una necessitat d'un sistema d'escala més àmplia i aplicacions més avançades. Les possibilitats d'un SIG d'aplicacions avançades amb ordinadors personals augmentaran de forma considerable durant els propers cinc anys. Mentrestant, la decisió de desplaçar-se cap a un SIG basat en estacions de treball pot esdevenir inevitable. Per tal de conservar la informació existent a les bases de dades, en serà necessària una conversió. El nombre d'intercanvis alfanumèrics i gràfics normalitzats, els programes de conversió i les eines de reestructuració de dades han crescut de manera significativa, per això, la temença a la pèrdua completa de les dades no és justificada. Així i tot, aquest desplaçament resulta incòmode i suposa una pèrdua de temps.

- figura 3 -
Aproximació descendent per un SIG de planejament



En qualsevol dels dos casos, es pot organitzar un SIG com un (o més d'un) mapa de base per al planejament i les dades estadístiques com a atributs d'un mapa d'objectes. Aquestes bases de dades han d'ésser complementades amb dades d'altres fonts d'informació.

Naturalment, els mapes de planejament ja desenvolupats poden transformar-se en un format digital i afegir-se al sistema. La informació adicional que pot ésser d'interès seria la referida a salut, intensitat del trànsit rodat, accidents de circulació i taxes de criminalitat. Idealment, també pot incloure's en el sistema d'informació per al planejament, tota aquella informació continguda en els documents polítics. En els darrers anys, els sistemes de processament de documents han esdevingut tan assequibles que l'emmagatzament i processament d'informació textual ha d'ésser tenguda en compte. Sovint poden afegir-se als SIG mòduls de programació adicional (per exemple, programació per a modelització) per tal de poder dur a bon terme totes les tasques.

Un sistema d'informació per al planejament basat en un SIG ha d'emprar-se com a suport per a les principals activitats dels departaments de planejament. Hi ha quatre aplicacions que semblen particularment adients per a ésser informatitzades:

—1. El control de superfícies: una anàlisi dels

principals desenvolupaments en una regió mitjançant indicadors mitjana i mètodes geostatístics.

—2. Anàlisi de planejaments: projeccions i simulacions de futur, sovint amb suport de modelística espacial.

—3. Presa de decisions: avaluació d'alternatives i anàlisi d'impactes.

—4. Control i dotació del planejament: producció de mapes per al planejament, obtenció d'informació respecte dels plans, permisos d'obra i certificacions i comparació entre desenvolupaments planejats i reals.

L'estudi pilot d'Utrecht

Un dels objectius inicials en la investigació en SIG que es du a terme a la Facultat de Ciències Geogràfiques és explorar les possibilitats d'aplicació dels SIG en els diferents nivells regionals. L'escala local és molt important perquè és en els municipis on es generen moltes feines de gestió, investigació i planejament que contenen dimensions espacials que poden ésser tractades informàticament amb un SIG.

La majoria de grans municipis ja havien duit a terme experiències d'informatització i automatització semblants als SIG, per descomptat que restringides a alguns quefers concrets, com gestió del sòl i de recursos amb la corresponent cartografia. Aquest tipus d'automatització sovint és més una aplicació del disseny assistit per ordinador (CAD) que un veritable SIG.

Aquest també és el cas del municipi d'Utrecht (230.000 hab.). Fa deu anys el departament de cartografia i topografia començà el projecte de digitalització del mapa de la ciutat a escala 1:500 amb un sistema CAD i finalitzà la tasca al 1.989. Altres departaments de l'ajuntament ja estaven al corrent de les possibilitats del SIG per a algunes tasques: desenvolupament urbà i planejament físic del trànsit, la secció d'economia (gestió de negocis i oficines de districte) i l'oficina d'estadística. Les qüestions que es plantejaven eren: és possible lligar la informació de les bases de dades operacionals administrativament als mapes i quines opcions resultaran d'aquesta gestió informatitzada per a les tasques d'investigació i planejament?

A l'estudi pilot d'Utrecht, que començà a principis del 1.990 amb la cooperació de la universitat, l'ajuntament i una empresa local d'ordinadors, el primer interrogant va ésser: és tècnicament possible enllaçar el mapa existent (un producte CAD) a les bases de dades no gràfiques existents, tot en un medi SIG?

L'estudi es limità a un districte municipal i a dues bases de dades:

— l'edificació amb tot un conjunt de característiques de cada edifici i emprat com a base per al cadastre municipal i per a finalitats estadístiques);

— els negocis (registre de tipus d'activitat, nombre d'empleats, etc., de cada organització comercial o no, emprat com a informació de gestió i per a estadística).

Ambdues bases de dades contenen noms i números dels carrers, fet que oferia una clau per a interrelacionar-les i per relacionar-les amb el mapa. Però, tot i que existeix una denominació oficial dels carrers, aparegueren molts de desaparellaments entre les dues bases de dades. Els problemes més grossos vingueren de les abreviatures no normalitzades i de numeracions del tipus 2 A, 2 B, ..., o del tipus 21, 21 bis, ... Tot i que no són difícils de subsanar aquests errors, hem d'assenyalar que sí que pot ésser-ho quan es treballa a nivell de tota la ciutat. La taula de base de dades dels edificis fou dividida en unes altres dues: una tot just per als habitatges i l'altra per als complexos d'oficines i/o comercials. Aquesta darrera taula fou combinada amb la taula de base de dades de negocis.

El mapa en CAD a escala 1: 500 no tenia l'estructura topològica necessària per poder passar-lo a SIG. El mapa CAD tenia polígons oberts, línies que es creuaven i d'altres que quedaven interrompudes, etc. Tot això dificultava la transformació cap a un mapa topològic.

Es consideraren dues vies per poder passar les bases de dades al mapa:

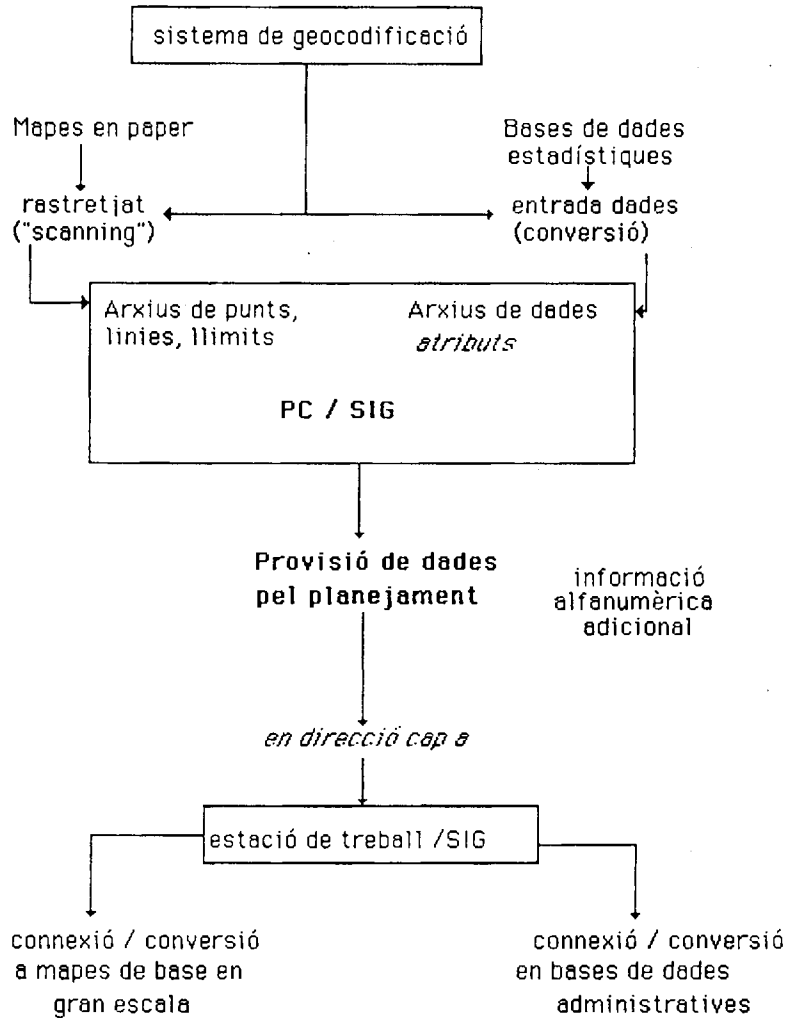
— afegir segments de carrer amb adreces de camp al mapa. D'aquesta manera el mapa original funcionava com un dibuix de fons;

— tractar les bases de dades per apropar-les a alguns elements gràfics del mapa existent amb algunes petites conversions. D'aquesta manera, una part de les funcions del mapa com el mapa topològic SIG i d'altres mapes d'informació es confronten al dibuix de fons.

La primera de les solucions era interessant, però per manca de temps no pogué completar-se. Així que

- figura 4 -

Aproximació ascendent per un SIG de planejament



només ens podem referir als resultats de la segona opció.

Una de les capes al mapa original tenia noms i números de carrer, així com també les numeracions dels blocs d'habitatges. Va ésser emprada per crear un nou lligam. Les localitzacions puntuals varen ésser generades a partir de la coordenada del carrer i del número de l'edifici. Cada localització puntual rebia un número de lligam individualitzat. A una taula nova, aquest número de lligam s'afegí a les adreces o al número de l'edifici. Així sorgiren dues taules: la d'adreces i la d'edificis. Aquestes taules eren el pont entre les taules de les bases de dades i el mapa.

La creació de taules i de números de lligam fou possible gràcies a un programa informàtic especialment dissenyat. Dibujant en pantalla caixes en torn del nom i números de carrers s'obtingueren números de lligam individualitzat i les taules automàticament s'ompliren.

Els blocs dels edificis han d'ésser polígons tancats

per tal que siga possible fer-ne la trama. La conversió des del mapa CAD, que definia línies de separació entre blocs d'edificis, cap a polígons fou realitzada amb el paquet informàtic de microestació SIG de Intergraph. Les correccions de detall es feren manualment.

Per a completar la tasca, crearem un conjunt complet de taules, incloent dues taules formades pel lligam amb el mapa.(vegeu fig. 5). Aquestes taules poden gestionar-se amb bases de dades relacionals, en el nostre cas Informix. Els resultats de les manipulacions de les bases de dades (seleccions, combinacions,...) poden presentar-se en el mapa. Aquest pot servir com una entrada d'informació de les bases de dades.

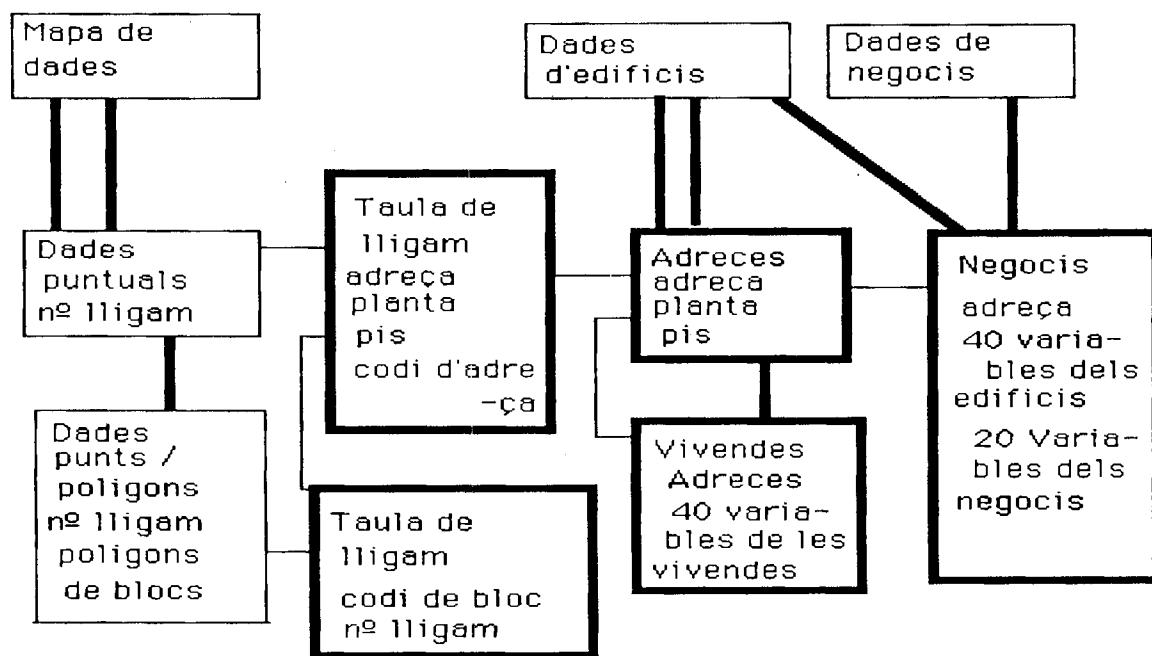
Continuant amb la solució tècnica de connectar les bases de dades i el mapa, tot just hem iniciat el tema, tot i que això ja pot ésser prou útil per als departaments municipals implicats. Ens plantejarem

una llista de deu problemes que es poden resoldre amb el sistema; això suposava investigar les bases de dades, seleccionar les combinacions i cartografiar els resultats. Fins hores d'ara, les reaccions han estat molt positives, tot i que un grau d'escepticisme resta quan es contempla la ratio cost-benefici i els esforços d'estudi que són necessaris. A la propera fase del projecte, pels inicis de la tardor del 1.990, explorarem amb deteniment les possibilitats que hi ha per aplicar-lo a les activitats usuals de cadascun dels departaments. Ens demanam per què els departaments inicialment volen una base de dades confrontada a un mapa, o una cina analítica per aconseguir-ho, quan els SIG, al menys potencialment, poden ésser-ho.

Conclusions

Els dos models d'introducció del SIG en el planejament esmentats abans poden considerar-se com a dos extrems d'un mateix plantejament teòric.

- figura 5 -
Estructura de dades del estudi pilot d'Utrecht



Molt sovint, les circumstàncies ens obliguen a un camí més intermedi. L'estructura de l'organització municipal, l'estat de la qüestió en informàtica i bases de dades, i els interessos, coneixements i experiències de la gent que hi està implicada són factors importants a tenir en compte abans de prendre la decisió d'optar per un camí o l'altre. Ens sembla que l'estudi pilot d'Utrecht així ve a demostrar-ho. Afegim que el futur en programació i equipament informàtic tota hora és canviant. De seguit apareixen innovacions i es fa difícil en aquest sentit fer pre diccions. Això ens

suggereix que l'aproximació en qualsevol cas hauria d'ésser gradual, flexible i acurada. D'altra banda, és necessari un medi estable en el qual dur a terme els propòsits, això vol dir que els canvis en el món informàtic no han de produir-se en massa poc temps. La dotació d'amplis i complexos sistemes d'informació ha demostrat ésser una tasca difícil i arriscada. En aquells casos en què un departament de planejament no pugui proveir-se d'una estructura amb les bases de dades assequibles o no pugui amb facilitat i èxit adjuntar-les a un programa informàtic,

una aplicació de SIG basada en ordinadors personals pot ésser tenguda en compte.

Aquesta aplicació permetria una introducció gradual al planejament assistit per ordinador i una, també gradual, adquisició de coneixements i d'experiència. Els mapes digitals específics de base i les taules de característiques poden aconseguir-se fàcilment. La manera d'emprar l'ordinador no ha d'ésser gaire distinta d'aquella que s'aplica en els processadors de textos, fulls de càlcul, paquets d'anàlisi estadística i programació per a gràfiques de negocis.

Fins i tot quan un departament de planejament forma part d'una xarxa informàtica i treballa amb un ampli sistema de SIG, l'elaboració de mapes de base

individualitzats per al planejament hauria d'ésser tenguda en compte. Dependre de mapes de base generals a gran escala no sembla ésser l'opció més factible. Amb la incorporació de les tècniques de rastreig (scanning) i d'observació de la superfície terrestre tendrem a l'abast noves fonts de dades per al planejament, i serà una entrada necessària per als mapes de base per al planejament.

Els geògrafs haurien de provar d'introduir els SIG en els ajuntaments. Aix seria eixamplar el camp de la nostra disciplina. La geografia pot contribuir als procediments d'informatització que seran significatius per a la societat i per al medi ambient i que, a més, poden donar-nos noves sortides professionals.

BIBLIOGRAFIA

- BUXTON, R. (1989), *Integrated Information Systems in Local Government: Is there a Financial Justification?*, Mapping Awareness.
- DANGERMOND, J. (1989), "GIS Data Structures: Objects vs, Layers. In *The GIS Sourcebook*", pp. 18-20. Fort Collins, Col.: GIS World.
- HANIGAN, F. L. (1990), GIS Marketing in the 1990s, *ARC News 12*, pp. 14-17.
- SOMERS, R. (1990), Where Do You Place the GIS?, *GIS World*, pp. 38-41.

ALGUNES REFLEXIONS SOBRE LA FUNCIO DE LA INFORMÀTICA
A LA GEOGRAFIA: EXPERIÈNCIES
A L'ENSENYAMENT I LA INVESTIGACIÓ*

Michel Vigoroux¹

RESUM: *Algunes reflexions sobre la funció de la informàtica a la geografia: experiències a l'ensenyament i la investigació.*

Es plantegen algunes reflexions sobre la funció de la informàtica a la geografia a les universitats franceses. Hom analitza l'entorn a la pràctica de la informàtica en geografia; la relació entre l'ensenyament i la pràctica de la informàtica; la investigació i la pràctica de la informàtica; i la necessitat de la difusió de la relació entre la informàtica i la geografia.

MOTS CLAU: *Geografia francesa, informàtica, ensenyament, investigació.*

RESUMÉ: *Quelques réflexions sur la fonction de l'informatique a la géographie: des expériences à l'enseignement et à la recherche.*

On presente réflexions sur la fonction de l'informatique en géographie aux Universités francaises. On analyse l'environnement dans la pratique de l'informatique en géographie; la relation entre l'enseignement et pratique de l'informatique; la recherche et pratique de l'informatique; et le besoin d'une diffusion du rapport informatique-géographie.

MOTS CLÉS: *Géographie française, informatique, enseignement, recherche.*

* Versió catalana: Antoni Ginard

1. RECLUS Maison de la Géographie. 17, Rue abbé de l'Épée. F-34000 Montpellier

La informàtica ofereix facilitats considerables per a la recollida de la informació, la seva sistematització, els tractaments estadístics, el tractament cartogràfic; per aquestes raons, sedueix molt els geògrafs a priori; tanmateix, la seva utilització, difusa des de fa 20 anys a la nostra disciplina, és repartida de manera molt desigual segons les universitats, els nivells d'estudis, els centres d'investigació; hom pot creure que les distàncies augmenten, d'alguna manera.

L'interès per la informàtica no és només una qüestió d'especulació intel·lectual, d'epistemologia; és també condicionat i sovint limitat, de fet, pels recursos humans, els potencials econòmics i tècnics, un entorn institucional i històric.

El nostre entorn per a la pràctica de la informàtica a la geografia

El recurs humà en professors-investigadors a les universitats és poc nombrós i (fins ara) no s'ha renovat gaire; els petits equips dels anys 70 han pogut mantenir-se, fins i tot desenvolupar-se d'ençà que tenen una certa autonomia de gestió: la posició forta de les universitats de Besançon o Avignon no es deu a l'atzar; al contrari, moltes universitats, sovint antigues, disposen encara d'un únic geògraf-estadístic, sovint un poc informàtic, confinat a l'assistència als col·legues i als estudiants.

Com que la dimensió del grup universitari condiciona altament la posada en marxa de Tercers Cicles i per tant l'atracció dels estudiants avançats que, més tard, podrien accedir in situ a l'ensenyament universitari, l'espiral augmenta. S'aprofondeix la distància entre formacions dinàmiques en creixement i llocs on la formació mínima està potser assegurada. Els potencials econòmics i tècnics estan molt contrastats: diguem d'entrada que els recursos propis de la Geografia són irrisoris, dins del pressupost de l'ensenyament i de la investigació, perquè són classificats com a "de Lletres"; els equips dinàmics han desenvolupat els seus recursos i els seus equipsaments sobretot per treballs intensius contractats, amb entitats locals o serveis estatals. De tota manera, la composició científica de la universitat és important: els equips de Grenoble o Strasbourg s'han aprofitat en termes de crèdit i de contacte de la seva inclusió dins una universitat de ciències "dures".

En fi, la diversitat dels nivells dels centres informàtics (i de les marques de material) ha facilitat més o menys el treball dels geògrafs. Una petita universitat connectada al CIRCE de París, a 200 km, pogué treure profit, el 1970, d'explotar des del començament la micro-informàtica, tot construint els seus propis programes al preu d'un treball tècnic considerable a costa de la Geografia, i dins d'un entorn material canviant. Inversament, el geògraf de Montpellier s'ha pogut beneficiar allà mateix d'un

Centre de Càlcul important (amb una assistència eficaç), esdevingut per sort el 1980 Centre Nacional, la qual cosa ha multiplicat per deu la capacitat de tractament, els cursets, i ha estat molt freqüentat pels usuaris, amb una progressió constant del material de la inamovible IBM des de fa 20 anys.

Des del punt de vista econòmic, els geògrafs han pogut beneficiar-se des del 1985 d'un esforç nacional per al desenvolupament de la micro-informàtica a l'escola (*Plan Informatique pour Tous*): a Montpellier la formació de base és així possible des del primer curs d'universitat.

A nivell de la investigació i del Tercer Cicle, la creació del *Groupement d'Intérêt Public RECLUS*, l'octubre del 1984, ha proporcionat recursos financers i informàtics (pel Centre Nacional de Càlcul de Montpellier) als equips participants a la xarxa.

En fi, l'entorn històric i institucional condiciona fortament, amb una certa inèrcia, la relació entre la informàtica, l'ensenyament i la investigació en Geografia; dins del paradigma de l'Escola Francesa de Geografia, el comportament és "de Lletres", amb professors-investigadors (els cursos dels quals comprenen un 50% d'Història) i d'estudiants poc formats en matemàtiques; els geògrafs francesos han estat globalment el més hostils a la "New Geography", introduïda a partir de Quèbec (H. Reymond, J. B. Racine, A. Bailly) i dels Estats Units d'Amèrica (B. Marchand).

El 1966 una reforma d'estudis acabava d'introduir l'Estadística (i la Història i la Filosofia de les Ciències!) als dos primers cursos d'universitat: la conjunció de la innovació de la Geografia quantitativa i d'aquesta iniciativa ministerial ha estat per tant afortunada (feim notar que l'Epistemologia, la necessitat de la qual no era tan notòria, fa 20 anys, no figura als cursos de Geografia).

El sistema universitari francès associa la centralització i l'alternativa local: a nivell del reclutament, aquest sistema ha frenat la innovació, de mitjana; també ha bloquejat la posada en marxa de noves formacions dins l'ensenyament i de nous temes d'investigació al CNRS. Mentre que el Ministeri lloava l'autonomia de les universitats, la generalització dels tercers cicles vulgaritzats ("Geografia i Ordenació") ha destorbat els projectes temàtics especialitzats i ha minvat la mobilitat dels estudiants avançats. Sigui com sigui, la renovació freqüent de les formacions pedagògiques de Tercer Cicle, segons criteris mai no explicitats, debilita particularment els grups més innovadors i fa difícil una política a llarg termini.

A diversos graus, en moments diferents, tot això ha constituït uns factors de bloqueig respecte a la mateixa innovació, i sobretot a la seva difusió. Sense aquest entorn, es comprèn menys bé la relació Informàtica-Ensenyament i Investigació en Geografia al nostre país.

Ensenyament i pràctica de la informàtica

A la meua Universitat, la relació Informàtica-Ensenyament s'ha traduït per un esquema de formació, ajustat moltes vegades després de 20 anys: tres professors s'hi dediquen particularment, per a 50 estudiants de segon any, 25 de *Licence*, de *Maitrises* i algunes desenes a Tercer Cicle; els estudiants de primer any (120 a 150) aprenen les nocions elementals d'estadística descriptiva (univariada), de la gràfica i de la cartografia clàssica; la introducció a la Informàtica, assegurada per professors de matemàtiques aplicades, és optativa; els estudiants de segon any, veritablement orientats, treballen les anàlisis de regressions i les correlacions, amb una simple introducció a les tècniques multivariades. Aquest ensenyament obligatori es fa a partir de les sortides de resultats, i és la Informàtica una "caixa negra" per a l'estudiant, però l'opció Informàtica es continuada per alguns. L'accés inicial dels professors al *Gros Système*, la lentitud de l'equipament en material micro, la feble alternativa en programa A.C.P. *performant* sobre micro (fins al present), expliquen aquesta situació.

Els estudiants de "Licence" continuen facultativament (sovint per a projectes ulteriors de *Maitrise* i Doctorat): un curs els inicia a la literatura geogràfica quantitativa; un altre introdueix a la programació i als programes disponibles. Un tema és tractat, per petits grups, de la problemàtica, després el recull de dades, la selecció i l'execució dels tractaments, i finalment les conclusions. En aquesta ocasió els diversos mètodes multivariats són testats i avaluats.

Però la pràctica real de la Informàtica no s'escau més que en *Maitrise*, quan l'estudiant, motivat per una llarga durada, és més fàcilment seguit pel professor responsable; aquestes condicions són encara millors al Tercer Cicle, si la formació doctoral privilegia la idea de tutorat més que la d'estació-servei tècnic.

Aquest exemple, que conec bé, no pretén ser un model, ja que depèn de problemes locals, nombrosos i particulars. De tota manera, hom pot provar de treure'n lliçons: abans de l'orientació definitiva, l'economia de mitjans justifica potser un ensenyament general útil a d'altres disciplines on la informàtica és confiada a especialistes (un preparatori d'alguna manera). Des del segon any, és urgent que el geògraf asseguri almenys un pont entre la disciplina, el tractament de la informació i el seu manteniment, l'eina informàtica.

Després, quan l'estudiant precisa les seves intencions (3r o 4t any), l'ajuda del professor es reforça (i aquesta inversió esdevé rendible), mentre que l'estudiant té interès en freqüentar especialistes del tractament de dades, de la informàtica, etc. Al límit, en la Tesi, el professor es torna a trobar només tutor, donador d'adreces, conseller en bibliografia, en cursets, guiant l'estudiant.

Investigació i pràctica de la informàtica

La utilització de la informàtica és més fàcil de descriure dins del procés d'investigació: hom pot definir tres nivells de treball.

L'estadi inicial és el *Gros Système*, els millors exemples del qual són el Centre de Calcul Universitaire de París (CIRCE) i de Montpeller (CNUSC); els geògrafs quantitativistes francesos hi han fet les seves primeres armes arran dels cursets del CNRS (1972 i després); els parisins i els de Montpeller se n'aprofiten abundantment. Els centres de Grenoble i de Strasbourg són del mateix tipus. Uns equips, aïllats o llunyans, han jugat molt prest la carta de la micro-informàtica en condicions sovint esgotadores (Ruoen, Besançon); han desenvolupat en completa autonomia programes propis de tractament, de cartografia, de quadriculat, sovint més prest que les grans biblioteques de programa; en canvi, els seus programes estan molt lligats al seu entorn tècnic i les grans biblioteques ofereixen un poc més endavant productes més ben acabats i més operatius.

Els mini-ordinadors, a la Geografia francesa, s'han torbat a trobar públic: en un primer moment, abans de la miniaturització dels programes d'anàlisi de dades, era preferible utilitzar els "Gros Systèmes"; més endavant l'augment de potència dels micros s'ha revelat més econòmica.

Els minis recobren un interès específic per a les estacions de treball i els Sistemes d'Informació Geogràfica, però això és una altra història.

El GIP RECLUS treballa bàsicament, en producció, sobre "Gros Système" (IBM) i Micro (Macintosh, per a l'essencial), però un equip treballa sobre els S.I.G. sobre estació SUN al CNUSC de Montpeller; el *Gros Système* permet l'accés directe als grans fitxers (les 36.000 comunes franceses, els 3.000 cantons, etc. ...), mantinguts sovint en disc com el fons numeritzat de les comunes franceses, posat a disposició per l'Institut Géographique National. Totes les anàlisis estadístiques són aleshores permeses (essencialment els programes SAS adaptats per ADDAD), després, la cartografia automàtica sota SAS-GRAPH i UNIRAS, la integració del qual ha estat realitzada al GIP RECLUS amb el nom d'UNISAS.

Les diverses versions de Macintosh són molt utilitzades a tots els altres estadis de la cadena de tractament de la informació (els materials PC i compatibles han estat pràcticament abandonats a causa del seu interès mediocre a alguns estadis): del segrest de dades al tractament de text evidentment, però també per a la composició gràfica dels mapes el tractament informàtic dels quals és difícil, fins i tot impossible (mapes de flux, representació dels grafos en general, i tots els mapes que es reservaven encara a la cartografia clàssica). L'associació dels diferents materials i programes, en complementarietat, permet

integrar al laboratori tota la cadena de tractament de la informació, excepte el treball d'impressió en sentit estricte. Mesuram fàcilment el guany considerable en temps, en eficàcia i, per tant, en doblers, comparant la realització de l'anterior *Atlas Régional du Languedoc-Roussillon*, als anys 60, i la del nou, que es publica el setembre de 1990. Com l'anterior, es vol permanent; l'aposta impossible dels anys 60 es farà els anys 90, gràcies als progressos tecnològics.

Per a una difusió de la relació informàtica

L'abisme entre l'ensenyament i la investigació és molt gran a nombrosos punts: la innovació és difosa lentament, fins i tot cap als estudiants avançats, perquè manca experimentar un poc, perquè la literatura és costosa i poc accessible, perquè el material pedagògic és insuficient; sobretot els progressos enregistrats als grans laboratoris no són fàcilment transportables fora.

Per reduir la desigualtat estructural, el sistema en xarxa del GIP RECLUS és una resposta raonable; els equips d'investigació que participen als programes del GIP tenen accés als diversos mitjans de la xarxa; les ofertes externes de contracte d'investigació poden ser també repartides entre els equips segons el seu *savoir-faire*.

Per assegurar una bona difusió, el manual és la solució clàssica més eficaç: mai no es dirà prou com *Initiation aux pratiques statistiques en géographie* (Groupe Chadule) és una guia fonamental per als estudiants de qualsevol nivell.

Un equip del GIP a Montpellier ha redactat, a petició del Ministère de l'Équipement, *Chiffres et Cartes: une union réfléchie*, que presenta clarament, per a un públic no especialitzat, la realització del mapa actualment i el que pot aportar a la presa de decisions, l'interès particular del caràcter geogràfic de la informació; aquesta publicació és també d'un gran interès per a un públic d'estudiants.

El projecte de Ph. Waniez, investigador de l'ORSTOM, amb plaça al GIP, és diferent: posa a disposició dels investigadors o dels estudiants avançats els programes existents, l'accés als quals necessita habitualment curssets i la lectura d'una documentació àrida en anglès. El seu primer llibre

Initiation au traitement informatique des données spatialisées (1986) guia a l'anàlisi multivariada (SAS) després la cartografia automatitzada (SAS-GRAPH). Més que un mode d'ús, és un mètode pedagògic pas a pas sobre un exemple i programes precisos. L'operació és presentada sobre un "gros système". Publica seguidament *Initiation à la numérisation pour la cartographie statistique*, (1987), complement programa de l'anterior, amb ús de l'IBM-PC (l'anàlisi de les dades hi és implantada en aquest moment). *Initiation à l'analyse en surfaces de tendance* (1987), del mateix autor, presenta el *progiciel* SURF, per a tres tècniques diferents, sobre IBM-PC (el programa és subministrat sobre disquet).

Després l'autor entra a l'entorn Apple: *Cartographie sur Macintosh* (1989) reprèn aquí la cadena de tractament i analitza principalment MapMaker i Cartographie2D. El mètode pedagògic és el mateix (amb disquets d'acompanyament disponibles). En fi, Ph. Waniez prepara actualment una obra sobre la iniciació pràctica amb Macintosh al Sistema d'Informació Geogràfica.

J. Charre i P. Dumolard (Universitat d'Avignon i de Besançon; GIP Reclus) publicaren el 1988 *Initiation aux pratiques informatiques en géographie: le logiciel INFOGEO* (disquets disponibles): l'objectiu és reprendre i enriquir la panòpia dels mètodes presentats al llibre del Groupe Chadule (del qual els autors formaven part), prolongar des del punt de vista de la cartografia, aprendre a construir i a administrar un sistema d'informació geogràfica sobre un material atònom i poc costós (ací, l'elecció s'ha fet sobre IBM-PC i compatibles); INFOGEO comprèn nombrosos programes poc accessibles per al públic (mapes de potencials, autocorrelació espacial, mapa allisat, superfície de tendència, mapes de flux).

En aquest punt, hom mesura quant convergeixen les necessitats de la investigació i de l'ensenyament en relació amb la informàtica: la difusió d'innovacions es beneficia altament del suport de la microinformàtica i les obres esmentades mostren la via per omplir les diferències inevitables entre grans centres i petits equips, entre els ensenyaments de punta i la massa dels ensenyaments ordinaris.

OBRES CITADES

- GROUPE CHADULE: *Initiation aux pratiques statistiques en géographie*. Masson, París, 1974, 1896, 189 p.
J.P. CHEYLAN et alii: *Chiffres et Cartes: une union réfléchie*. GIP RECLUS, 54 p.
Ph. WANIEZ: *Initiation au traitement informatique des données spatialisées*. GIP RECLUS-ORSTOM, 1986, 119 p.

- V. CABOS ET Ph. WANIEZ: *Initiation à la numérisation pour la cartographie statistique*. GIP RECLUS, 1987, 54 p.
- Ph. WANIEZ ET y. LE GAUFFEY: *Initiation à l'analyse en surfaces de tendance*. GIP RECLUS-ORSTOM, 1987, 36 p. i un disquet.
- Ph. WANIEZ: *Cartographie sur Macintosh*. Eyrolles, Paris, 1989, 140 p.
- J. CHARRE ET P. DUMOLARD: *Initiation aux pratiques informatiques en géographie: le logiciel INFOGEO*. Masson, Paris, 1988, 199 p.

TURISMO Y TERRITORIO EN ESPAÑA *

Durante los días 22 al 25 de febrero de 1990 tuvo lugar en el Campus de la UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS un curso de "TURISMO Y TERRITORIO EN ESPAÑA", organizado por el DEPARTAMENTO DE CIENCIAS DE LA TIERRA de la UNIVERSIDAD DE LAS ISLAS BALEARES, el INSTITUT DE CIÈNCIES DE L'EDUCACIÓ de la UIB y la ESCUELA DE TURISMO del Govern Balear- Universitat de les Illes Balears.

El curso tuvo como objetivo ofrecer una visión de la problemática suscitada por el turismo en el territorio, la sociedad y el medio ambiente de diversas Comunidades Autónomas del Estado español.

Para ello, se organizaron diez sesiones de trabajo en las que se presentaron las siguientes ponencias y temas:

El jueves 22 de febrero: "Turismo y Territorio. Un estado de la cuestión", por Manuel Valenzuela Rubio, Catedrático de Geografía Humana de la Universidad Autónoma de Madrid; "Turismo y Territorio en Andalucía", por Manuel Marchena Gómez, profesor titular de Análisis Geográfico Regional de la Universidad de Sevilla; "Turisme i Territori a Catalunya", por Francesc López Palomeque, Catedrático de Análisis Geográfico Regional del Colegio Universitario de Lérida, y "Geografía del Ocio y Turismo en España", por Alberto Luis Gómez, profesor Titular de Geografía Humana de la Universidad de Cantabria.

El viernes 23 de Febrero: "Turisme i Territori a les Illes Balears", por Climent Picornell Bauçà, profesor titular de Geografía Humana de la Universitat de les Illes Balears; "Turismo y Territorio en el País Valencià", por Fernando Vera Rebolla, profesor titular de Análisi Geográfico Regional de la Universidad de Alicante, y "Turismo y antropología del territorio", por Francisco Jurdao Arrones, antropólogo, economista y Secretario del Ayuntamiento de Mijas.

El sábado, 24 de Febrero: "Impactes del turisme a les Illes Balears", por Pere Salvà Tomàs, Catedrático de Geografía Humana de la Universitat de les Illes Balears; "Turisme i medi ambient", por Macià Blázquez Salom, geógrafo y Becario de Investigación del Departament de Ciències de la Terra de la Universitat de les Illes Balears, i "Turismo y Territorio en España. Conclusiones", mesa redonda moderada por Gerda Priestley, profesora titular de Geografía Humana de la Universitat Autònoma de Barcelona.

A pesar de la diversidad temática, las ponencias presentadas se articularon en torno a dos grandes enfoques: a) el que podríamos denominar generalizador y teórico, en el que se encuadrarían los trabajos presentados por el Dr. Valenzuela y por el Dr. Luis; y b) el regional, incluiría el resto de ponencias, en las que se exponían los impactos territoriales y de toda índole que el turismo como actividad ha provocado en distintas comunidades autónomas de España, salvo la ponencia del Dr. Jurdao, que se ceñía casi exclusivamente en los cambios habidos en el municipio de Mijas .

El curso congregó mayoritariamente a los geógrafos de las islas y a los estudiantes de la Escuela de Turismo del Govern Balear, así como a otros geógrafos e investigadores del turismo del panorama universitario peninsular. Este curso representó el primer eslabón de una serie de futuras actividades y reuniones científicas que tendrán el turismo y ocio como tema de debate y que se articularán en torno de un futuro Grupo de Trabajo en el seno de la Asociación de Geógrafos Españoles.

Jaume Binimelis

* Reseña para el *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles* (AGE).

TURISME I TERRITORI A LES ILLES BALEARS*

18 CONCLUSIONS GENERALS SOBRE LA GEOGRAFIA, LA HISTÒRIA, ELS IMPACTES I LA POLÍTICA DEL TURISME A LES ILLES BALEARS

Climent Picornell¹

RESUMEN: Turismo y territorio a las islas Baleares.

El turismo y sus efectos sobre el territorio —la sociedad y el medio ambiente— de las islas Baleares han sido los factores determinantes para entender los procesos del cambio general que se ha producido en las islas, durante la segunda mitad del siglo XX. El modelo territorial ha cambiado substancialmente, revalorizándose las zonas litorales turísticas y vaciándose, económica y poblacionalmente las zonas interiores. La sociedad de las islas Baleares ha modificado su estructura y sus comportamientos sociales y territoriales. La causa principal que ha desencadenado, en efecto de cascada, estas modificaciones, ha sido la masiva afluencia de turistas a las islas, a partir de los años sesenta. Este modelo se va formando en sucesivas etapas históricas, desde 1900 hasta la década de los años ochenta y puede percibirse, más claramente, a partir de los años sesenta en que se desarrolla el turismo de masas. Este, dará lugar a un modelo territorial desequilibrado y afectará, en gran medida, a la gestión económica, política y social de los diversos colectivos insulares.

Las actitudes del actual gobierno de Baleares—con competencias casi exclusivas en materia turística—son contestadas por la oposición y por una parte de los empresarios turísticos. Esta cuestión nos acerca a una visión del futuro de las islas Baleares —en materia turística— no consensuado, ni con acuerdos generales. Sin embargo las posturas de los colectivos sociales, económicos y políticos optan, mayoritariamente, por una planificación del futuro turístico, basada en una diversificación de la demanda, una limitación de la oferta y una protección de los espacios naturales que quedan aún en las islas Baleares.

PALABRAS CLAVE: Turismo, Impactos del Turismo, Islas Baleares.

ABSTRACT: Tourism and Territory in the Balearic Islands.

Tourism and its effects on territory —society and the environment— in the Balearic Islands are decisive factors in the understanding of the process of general change undergone in the islands during the second half of the 20th century. The territorial patterns has changed considerably, with the coastal resort areas becoming revalued and the inland areas emptying of financial resources and inhabitants. Both social structure and social and territorial behaviour in the society of the Balearic Islands have been modified. The main cause of this chain reaction of change has been the mass influx of tourists to the islands from the 1960's onwards. This model takes shape over series of historical periods between 1900's and the 1980's and is more clearly perceived after the 1960's with the development of mass tourism, giving rise to an unbalanced territorial model which seriously affects the financial, political and social management of the various islands groups.

The attitudes of the present Local Government in the Balearics —with almost exclusive powers in tourism affairs— are contested by the opposition and by a sector of the tourism industry. This brings us to a vision of the future of the Balearic Islands —from the point of view of tourism— as a future without general agreement. However, the choice of the majority of social, economic and political groups is to plan for the future of tourism, by diversifying demand, limiting supply and protecting those natural areas which still survive in the Balearic Islands.

KEY WORDS : Tourism, Impacts of Tourism, Balearic Islands.

* Conclusions del treball de Climent PICORNELL: Turisme i Territori a les illes Balears. 1989. VI Volumes. Publicació en microfites. Servei de Publicacions de la Universitat de les Illes Balears. Palma 1991 (en premsa).

1. Departament de Ciències de la Terra de la Universitat de les Illes Balears.

1. Dins el corrent de la Geografia Social, la Geografia de l'Oci, sobretot a partir de la segona guerra mundial, va adquirint importància i un cert acord que dictamina que la Geografia de l'Oci hauria d'estudiar les formes d'organització i els processos amb transcendència espacial desencadenats pels grups humans a l'hora de satisfer la funció vital de la recreació.

Una part d'aquesta Geografia de la Recreació el compon la Geografia del Turisme. L'estudi del turisme és l'estudi de la gent lluny del seu hàbitat usual, dels establiments que responen als requeriments dels viatgers i dels impactes que efectua en l'economia, el medi ambient i el benestar social dels qui reben els turistes. Això inclou, també, les motivacions i experiències dels turistes, les expectatives i les obres fetes per als residents a les àrees de recepció, i, també, el paper jugat per nombroses agències i institucions que hi intervenen.

La Geografia del Turisme usa un marc bàsic de referència que és el resultat del sistema origen-conexió-destinació dels turistes, la qual cosa forneix un efectiu recurs integrat per a investigar el que és inherent a la seva particularitat com a fenomen geogràfic. També l'escala geogràfica és una altra de les grans característiques organitzatives de la Geografia del Turisme, amb un focus canviant cap a les escales internacional, estatal, regional, comarcal i local. Els vincles entre aquestes escales són, també, ressaltats. Una funció bàsica de la Geografia del Turisme és la de demostrar com les tècniques geogràfiques i la perspectiva territorial del fenomen té una aplicació pràctica a la seva planificació i al seu marketing i, també, a la valoració i resolució dels impactes provocats.

Són pocs, encara, els tractats que encapçalin el seu nom amb el de Geografia del Turisme, com una nova branca temàtica de la Geografia, tot i que, últimament, hi ha aportacions significatives. La majoria de les aproximacions s'han fetes des del camp de la Geografia General i de la Geografia Regional, tant a nivell internacional com a l'Estat espanyol.

L'aportació feta pels estudiosos al coneixement del fenomen turístic a les illes Balears es pot catalogar de considerable, i augmenta en quantitat a mesura que el turisme esdevé l'activitat econòmica primordial de les Balears. Els estudis de caire econòmic són els més nombrosos, seguits pels realitzats pels geògrafs —alguns d'ells de caire no estrictament geogràfic—; després —i disminuint el seu cabal— sociòlegs, antropòlegs, naturalistes i altres molt variats. La Geografia del Turisme de Balears gaudeix d'una bona tradició de reflexió sobre el fenomen (amb absència de modelacions teòriques), lligada en bona part a la creació del Departament de Geografia (posteriorment de Ciències de la Terra) a la Universitat de les Illes Balears. Tant és així que la majoria dels

seus integrants, reflexionen i publiquen sobre la influència del turisme, en els seus respectius camps d'especialització. De totes maneres, es nota a faltar una aproximació global al fenomen turístic balear des del camp de la Geografia.

2. La Demanda, una de les variables avaluades del turisme a les Balears, considerada com els turistes estrangers i espanyols que vénen a passar unes vacances a les illes Balears, comença a tenir xifres significatives a partir dels anys cinquanta. Creix molt els anys seixanta, turisme de masses, i fa entrar les illes dins el que s'anomena el "boom turístic" que continua ininterrompudament fins a la crisi de principis dels anys setanta. Superada aquesta crisi, durant els anys vuitanta es torna a incrementar (es parla del "segon boom"), tot i que el creixement ja no és tan sostingut, sinó que presenta oscil·lacions que fan parlar de crisis relatives. Entre 1980 i 1986 el nombre de turistes creix un 47% i l'any 1988 s'arriba a la xifra de 7.300.000 turistes.

Britànics, alemanys, espanyols i francesos es reparteixen, per aquest ordre, en l'actualitat, el pes de la demanda turística (durant els anys cinquanta, espanyols i francesos eren els grups més nombrosos). Ara mateix, el mercat britànic, un 41,4% del conjunt de la demanda turística balear, és determinant en la configuració del total. Això es pot comprovar en les oscil·lacions que aquest únic integrant del mercat provoca en el conjunt de la demanda, per exemple l'any 1985.

Les localitzacions a les zones turístiques mostren que a la zona de Palma predominen espanyols i escandinaus; a la costa de Ponent, britànics, com a la zona de Tramuntana i a la badia de Pollença; a la badia d'Alcúdia, alemanys i britànics; i a la costa de LLevant, alemanys i britànics.

Cada dia amb més insistència s'afirmen els costos socials del turisme massiu a les Balears, ja que de cada cop s'obté una rendibilitat menor d'un turisme estranger que veu com la diferència de preus entre el seu país i les illes Balears és de cada vegada més petita. La despesa turística és de cada vegada menor i es tracta d'una degradació més ràpida del que es podria admetre en una destinació turística de moda durant tants anys.

L'efecte multiplicador del turisme es basa en l'acceleració d'una sèrie d'activitats recolzades sobre el creixement constant d'una sola variable que, en disminuir, provoca la recessió d'aquestes activitats. La creixent aflluència de turisme "marginal" (de poca despesa) produeix un deteriorament d'infraestructura i de recursos no renovables (els anomenats "costos socials") que no és cobert per les simples rendes hoteleres

3. L'oferta turística de les illes Balears, la dividim entre l'oferta hotelera i l'extrahotelera. L'oferta ho-

telera amb el 26,2% (1987) del total de l'estat espanyol és la primera per comunitats autònomes. Hi ha tantes places hoteleres a Balears com a Grècia o a Iugoslàvia i més que a Portugal, Bèlgica o Suècia. Els hotels es troben distribuïts, segons les places hoteleres, en un 76,4% a Mallorca, un 16,7% a Eivissa, un 5,6% a Menorca i un 1,3% a Formentera. L'edat dels hotels és considerable, en torn els divuit anys de mitjana. Hi ha pocs hotels de luxe, molts hotels de tres estrelles i una mitjana de places per establiment al voltant de 160. L'oferta extrahotelera està composta quasi exclusivament pels apartaments turístics, molts d'ells no legalitzats i de difícil comptabilització, tot i que se suposa que l'oferta d'apartaments supera ja l'oferta hotelera. Aquest canvi en l'estructura de l'oferta es produeix a les darreries dels anys setanta, com a resultat d'un canvi en els gustos de la demanda, una menor inversió i uns costos d'explotació, també inferiors als dels hotels. Un creixement desorbitat durant els últims anys vuitanta, distorsiona fortament el mercat de places turístiques.

L'empresariat turístic de les illes Balears ha anat sofrint processos d'adaptació a les situacions, canviant, del turisme balear. Els primers empresaris, denominats tradicionals, donen pas als empresaris oportunistes que creixen juntament amb el finançament dels tour operators. L'aparició de l'empresariat financer planteja una certa coherència a la futura adaptació de l'oferta mitjançant la cadena hotelera, l'associació empresarial o la federació d'hotels. L'any 1975, el 27,8% de les places hoteleres eren explotades per cadenes hoteleres; l'any 1986 eren ja un 42,7%. En els últims deu anys que s'han analitzat, de 1978 a 1988, els costos de personal han augmentat, mentre que han disminuït els de les matèries primeres. El finançament de la planta turística a Balears s'inicià per part dels tour operators, continuà amb la banca oficial i no ha estat fins a partir de 1980 que la banca privada ha començat un finançament generalitzat del sector turístic.

4. L'estructura dels mercats turístic i la dimensió dels encarregats de la intermediació entre demanda i oferta —els majoristes de vendes de viatges i estades (paquet turístic)— els tour operators, fan funcionar el mercat oligopolísticament. Unes poques empreses dominen les més petites, que han d'acceptar els criteris generals o s'han de limitar a cobrir els mercats marginals. El control de la demanda per part del tour operators és tan fort que inclou el 85% dels turistes, arribats la majoria en vols xarters i "forfait", tot i que s'incrementa, els últims anys, la modalitat del viatge "seat only", venda únicament del transport. Les illes Balears reben el 25% de totes les ofertes fetes pels tour operators europeus al Mediterrani. Els preus dels paquets turístics cap a les Balears són els més baixos

—excepte alguns països socialistes— o les zones turístiques espanyoles del sud; això és així fruit del seu control de la demanda i de la pressió exercida a l'hora de la contractació amb els empresaris o d'algunes guerres de preus entre els mateixos majoristes.

5. La imatge turística com a element condicionant del comportament turístic és un aspecte que la majoria dels teòrics del turisme i de les activitats de l'oci escullen com a tema de reflexió i investigació. Segons l'òrgan emissor podem distingir distints tipus d'imatges turístiques (agències de viatges, organismes de l'estat o de l'administració regional o local), publicitat d'hotels, de tour operators i agències de viatges més petites, d'agències d'inversió, etc.) que intenten afectar el consum o la demanda.

La guia turística intenta crear aquesta imatge. Ofereixen un llenguatge basat en la fragmentació de la realitat. En un principi inspirades en els llibres de viatges del segle XIX romàntics; posteriorment oferiran una geografia distorsionada del lloc; l'actual guia turística de les Balears està basada en la conservació del tipisme, la qual cosa determina itineraris rígids, integrant consum d'imatges i consum d'objectes. Hi ha algunes excepcions al model general. La imatge que donen de les illes Balears és la d'una sèrie de tòpics, que es transmeten d'una guia a l'altra, i d'aquestes als lectors, amb la qual cosa es crea una imatge del lloc fonamentada, més que en la realitat del que visiten, en la realitat del que llegeixen; tenen, per tant, la funció de creació d'una imatge-espectacle, defugint els elements compromesos de la realitat il·lenca.

6. Els impactes del turisme són definits com l'element conseqüencial que provoca la demanda i l'oferta a les comunitats receptors. S'estructuren en impactes sobre l'economia, la societat i el medi ambient.

L'impacte econòmic inclou, entre altres variables, la mesura dels costos i també dels beneficis econòmics resultants del desenvolupament i ús dels serveis turístics, així com les alteracions provocades en els sectors productius dels llocs d'acollida. L'impacte social mesura els canvis en el mode de vida dels residents i l'impacte ambiental inclou les alteracions del medi ambient causades pels serveis turístics.

Les mesures i els estudis per a conèixer i mitigar els impactes negatius —no sol ser així per als positius— són proposades després de fer una planificació. Aquestes planificacions provenen o d'èpoques de crisi o de situacions molt negatives.

7. L'impacte social del turisme en la societat de les illes Balears ha provocat un canvi fonamental. Tot i que ho ha fet en combinació amb altres factors com la

modernització, homogeneïtzació social, impactes dels mitjans de comunicació, etc., el turisme n'ha estat el catalitzador. Aquest canvi marca una fita en la història recent de les Illes: es parla d'un abans i un després del turisme de masses a les Balears.

Una societat rural i tradicional ha canviat a una societat moderna i urbanitzada. Tot i que al litoral el canvi és més perceptible, fins i tot als indrets on l'impacte pot semblar menor, s'han hagut d'adequar al ritme marcat pel fenomen turístic. Les característiques de la societat balear resultants de l'impacte turístic són: ràpid canvi social, estructura social heterogènia, canvi de signe migratori, canvi de l'estructura demogràfica, mobilitat vertical de les classes socials, falta d'integració dels diferents grups socials, superació definitiva de l'aïllament, economia molt especialitzada i dependent. Totes aquestes formes canviant han tengut com a resultat la provocació d'una heterogeneïtat social illenca, així com la transformació del tipus d'activitat tradicional i l'aparició de noves formes d'activitat, la transformació del sistema de valors, l'impacte sobre el mode de vida tradicional, la modificació dels sistemes de consum, etc. En paraules d'un sociòleg especialitzat en la temàtica "quinze anys de turisme de masses han transformat més les illes Balears que molts de segles d'història".

8. A través del fenomen turístic a les Balears han sorgit tota una sèrie de topònims lligats a les actuacions de caracter turístic i urbanitzador. Part d'aquests topònims usen noms ja existents, molts d'ells de forma incorrecta. Un altre grup ha donat noms nous, molt d'ells en castellà o en altres llengües estrangeres. La posició de topònims dominants, dels noms dels hotels o de les urbanitzacions residencials, tapant i apartant els topònims tradicionals, fa necessària una intervenció reguladora per part del Govern Balear i dels ajuntaments. Cal, al meu entendre, recuperar i restituir els topònims substituïts i arrabassats, com una altra acció per a la recuperació de les senyes d'identitat que el turisme ha empentejat, però no s'ha aconseguit esbucar.

9. Dels efectes o impactes del turisme en l'economia de les illes Balears, hem de dir que, a aspectes qualificats de positius, com el desenvolupament econòmic general, s'hi han d'afegir altres aspectes considerats negatius, com les perturbacions estacionals que ocasiona en l'activitat econòmica. Els efectes econòmics del turisme a les illes Balears han estat definits com un procés de "terciarització" o de "monoconreu turístic" per a manifestar que, en gran manera, l'economia illenca depèn del turisme. Alguns autors han provat de quantificar aquesta dependència (directa i indirecta) i, també "l'efecte multiplicador" del turisme sobre el conjunt de l'economia. En ambdós casos és molt gran.

10. Sobre els sectors agrari, el turisme ha provocat efectes tendents a la disminució de la importància d'aquest sector en el conjunt de l'activitat econòmica i social. El turisme provocà l'èxode rural cap als centres turístics, disminució de l'espai destinat a activitats agràries, abandonó progressiu del secà i dels conreus tradicionals, expansió del regadiu i la ramaderia, augment dels agricultors a temps parcial i dels "hobby farmers", alteració dels preus de la terra en funció del seu possible ús turístic-residencial. El turisme ha implicat uns forts costos socials en el sector agrari, sobretot en les formes d'ocupació més tradicionals. De totes maneres s'ha de dir que, fins i tot si no haguessin existit el que s'anomena "competències espacials" entre l'agricultura i el turisme, el camp de les illes Balears es trobaria en una fase de recessió forta.

11. Sobre el sector secundari, el turisme ha provocat un efecte d'arrossegament en determinats subsectors industrials. La construcció i les seves indústries auxiliars, el subministre de productes per al consum dels residents i no residents, així com els subsectors lligats a l'aigua i l'energia, conformen els elements més dinàmics. Els més tradicionals es veuen sotmesos a processos de readaptació (calçat, bijuteria, tèxtil).

12. El sector terciari és el més desenvolupat dels sectors econòmics de les Balears, és el que inclou activitats lligades al turisme i, amb l'increment del temps d'oci i de l'augment dels nivells de renda, ha sofert un augment espectacular, paral·lel al del turisme. L'aportació d'aquest sector al VAB regional és del 79,85% (1985) la més alta d'Espanya, la qual cosa ja dona una mesura del procés de terciarització sofert per l'economia de Balears. L'hosteleria i la restauració aporten quasi el 40% de la producció i de l'activitat del sector terciari (la mitjana de l'estat espanyol és del 9,1%). Els serveis comercials i els transports i les comunicacions constitueixen els dos altres subsectors amb més aportació econòmica. En el subsector comercial el turisme és el que explica l'increment espectacular del nombre de llicències als municipis turístics.

El sistema de transports a les Illes adquireix una singular importància per la seva pròpia condició insular, amb tot i amb això, els transports pateixen les conseqüències directes del canvi turístic, iniciant un procés de renovació i modernització de les infraestructures. L'estacionalitat del turisme provoca importants desequilibris entre l'oferta i la demanda d'aquests serveis, provocant un sobredimensionament de les infraestructures.

13. El boom turístic dels anys seixanta i el creixement posterior del turisme, sense una planificació coherent

d'aquest creixement, ha provocat impactes ambientals negatius forts i, a segons quins llocs del litoral, molt forts. Tot això és resultat de l'ocupació intensiva del territori que comporta la instal·lació dels serveis i equipaments turístics, desplaçant del seu hàbitat fauna i vegetació, o interferint en altres mecanismes de funcionament ambiental que impossibiliten el normal desenvolupament dels ecosistemes naturals.

La urbanització és el principal impacte provocat pel desenvolupament dels centres turístics, ja que ocupa indiscriminadament espais naturals, alguns d'ells únics i irrecuperables. Especialment a la costa —ecotonus fronterer entre terra i mar— que alberga alguns dels ecosistemes més interessants i rics de la natura de les illes Balears. Ports esportius, ocupació de terres aptes per al conreu per a camps de golf, són també resultat d'aquesta pressió.

L'abocament d'aigües residuals, producte de les grans àrees turístiques, provoca processos d'eutrofització a aigües de lenta renovació o interiors i a aigües marines litorals.

La generació de fems i deixalles, estacionalment molt importants, abocats a vessadors no controlats, la sobreexplotació dels aquífers provocant intrusió marina, les explotacions d'àrids a sistemes dunars, són alguns dels més significatius exemples d'impactes ambientals, localment, més importants. Com exemple d'això és el que succeeix a les platges turístiques, en les quals el trànsit peatonal, de cotxes o motos o cavalls, la compactació provocada pels banyistes, la irrupció de passejants a hàbitats naturals litorals són un exemple d'aquesta pressió, puntualment molt intensa.

El paisatge, entès com a categoria estètica, s'ha degradat en alguns llocs de forma irrecuperable, entrant dins la dinàmica de degradació dels recursos naturals que, alhora, també, són recursos turístics.

14. Els conflictes generats per a aconseguir una major protecció de la natura o per evitar la urbanització d'àrees naturals considerades d'alt valor ambiental a les illes Balears, demostra que les activitats turístiques bàsiques o complementàries —construcció d'hotels, apartaments, infraestructures, zones de residència turístico-residencial...— són la causa fonamental d'aquesta conflictualitat en el període dels últims quinze anys, que és el que hem analitzat.

15. El model de turísticització que s'ha produït a les illes Balears és el resultat d'un procés històric, conseqüència del desenvolupament recent del turisme de masses de platja charter, que impacta en els sectors econòmics, socials i en els recursos naturals illencs, provocant un fort canvi. El model territorial tradicional és substituït per un nou model territorial al qual l'urbanisme i l'ordenació del territori desenvolupats

en els últims trenta anys proven de donar una planificació, a segons quins àmbits, justificativa de la iniciativa privada i, a altres, una ordenació més racional d'acord amb els interessos generals. L'administració central fou, fins a l'arribada de l'estatut d'autonomia de les illes Balears, l'encarregada d'administrar i dictar les lleis que haurien de regir els processos desencadenats pel turisme. El Govern Balear té en l'actualitat les competències plenes en matèria d'ordenació turística. Els ajuntaments i altres forces socials de les illes Balears sostenen opinions ben diverses respecte al model de turísticització generat a les Illes aquests darrers anys i al seu possible i necessari ordenament futur.

16. El desenvolupament històric del turisme es pot perioditzar en èpoques coherents amb unes determinades característiques. 1/ Abans de 1900, 2/ De 1900 a 1936, 3/ De 1939 a 1950, 4/ De 1950 a 1960, 5/ De 1960 a 1973, 6/ De 1973 a 1980, 7/ De 1980 fins a l'actualitat. La primera és l'època dels precedents del turisme; la segona és l'època dels inicis del turisme, si bé com a activitat de minories; la tercera és l'època interrompuda en els seus inicis per la guerra civil, amb un turisme explotat per mallorquins i conservat per mor del mercat espanyol; durant la quarta es produeixen canvis estructurals de gran transcendència a Europa que incrementaran el corrent turístic; mesures com el Pla d'Estabilització del govern espanyol posaran les bases de l'època següent; la cinquena època és la del "BOOM" turístic, la demanda creix a un ritme vertiginós molt superior al de l'oferta, apareixen els tour operator com a controladors de diversos mecanismes del negoci turístic balear i una desorganització de la planificació territorial i infraestructural; la sisena comença l'any 1973, de crisi a nivell mundial, que inicia una nova època en la qual el creixement constant de la demanda es veu reduït i fins a l'any 1980 no s'entra dins una altra època de creixement semblant a l'anterior. La disminució de visitants provocà la paralització de la construcció de nous hotels, el sector s'adapta a la nova situació amb un paper predominant de les cadenes hoteleres, les patronals i els sindicats del sector —desconeguts fins al moment— i disminueix el grau de dependència exterior; l'època actual —la setena— comença a la dècada dels anys vuitanta entrant en una etapa fortament expansiva (el "segon boom turístic") quant a nombre de visitants, canvis estructurals en l'oferta —creixement del nombre d'apartaments—, forta tendència a la concentració de l'oferta. Tot i que aquest comportament de l'oferta ha fet esvaïr-se el sentiment que el turisme és una activitat insegura a mig termini, la dependència del mercat britànic, provoca oscil·lacions i l'augment desfet de l'oferta provocat per aquest creixement de la demanda i per algunes lleis del Govern Balear, fan

parlar, a alguns, de crisi; i a altres, de reestructuració del sector turístic a Balears.

17. El turisme de masses i la consideració de l'espai insular com un espai per a l'oci, són els responsables del desenvolupament urbanístic de les illes Balears durant aquests últims anys. Un desenvolupament basat en l'extensió de la urbanització a partir de les zones costaneres, sobretot de les més accessibles. El canvi de model territorial es produeix acceleradament durant els anys seixanta.

L'antic model territorial es basava, a Mallorca, en uns nuclis de població interiors, cap d'ells —excepte Alcúdia i Palma— eren prop del litoral; Palma, la capital funcional; grans espais de producció agrària i població dispersa; una xarxa de transports bastant densa i antiquada; algunes colònies d'estiueig molt reduïdes, ran de mar.

L'actual model territorial ve definit, a Mallorca, per: la ciutat de Palma, consolidada com a centre econòmic i de poder; el litoral, en el qual els municipis costaners turístics segueixen unes directrius urbanístiques molt desenvolupistes; la Serra de Tramuntana, la difícil accessibilitat de la qual i l'absència de platges grans han provocat un fre a la urbanització, tot i que els municipis de la corona de Palma, estan immersos en un procés de forta demanda residencial; el Pla, considerat, com la resta del que hem parlat, un espai residual, si es considera des del punt de vista econòmic o turístic. Els tres principals nuclis que definien les funcions urbanes de Mallorca: Palma, Manacor i Inca, a partir del nou model territorial imposat pel turisme es redefiniran, molt més encara, en un futur proper si es mantén l'actual nivell d'urbanització, en funció dels tres grans continus costaners que s'han definit: 1/ des de s'Arenal de Llucmajor fins als confins de Calvià i Andratx a la Badia de Palma; 2/ La costa de Llevant, des de Cala Figuera fins a Cala Rajada, amb molts de trams no urbanitzats; 3/ Les badies d'Alcúdia i Pollença, que generen un nou punt a tenir esment, com a nou centre funcional, Alcúdia i el seu port.

A Menorca la bipolaritat tradicional Maó-Ciutadella amb la carretera que els uneix —com espina de peix—, directora dels fluxos més importants, es manté, tot i que, a l'actualitat el triangle format per Maó, Sant Lluís i es Castell ostenta un major pes i les urbanitzacions i centres turístics potencien el litoral. A les Pitiüses l'esquema directiu amb la Vila d'Eivissa, sustentadora de la quasi totalitat de funcions importants del conjunt insular, es veu desbaratat pel creixement de la urbanització turística, prop d'Eivissa, a l'ampla badia de Sant Antoni de Portmany i, entre aquest municipi i el de Sant Josep; Santa Eulàlia s'uneix un poc més tard al creixement. Únicament la zona muntanyosa d'ets Amunts no ha permès, quasi

com la Serra de Tramuntana a Mallorca, un desenvolupament urbanístic d'aquesta zona. Formentera entra també dins aquest model alterat pel turisme.

18. La relació entre política i turisme apareix clarament reflectida en les actuacions de les administracions públiques. L'Estat espanyol, durant l'època del general Franco, usà el turisme per a equilibrar la seva balança de pagaments, com a plataforma de propaganda i, en canvi, l'actuació de l'administració sols es va produir en aquelles parcel·les en què l'iniciativa privada, i en alguns casos la municipal, es veien incapacitades per a resoldre els problemes sorgits. L'obsessió per a augmentar la demanda donava lloc a la ignorància del efectes que produí un creixement purament especulatiu. Durant la transició política, la provisionalitat i una certa falta d'autoritat —sobretot en els ajuntaments que no celebraren eleccions fins a l'any 1977—, juntament amb l'aparició de l'Estat de les Autonomies que delegà funcions turístiques en les comunitats autònomes, provocà reaccions diverses, tot i que l'estat central fou reticent a aquest procés.

L'estatut d'autonomia de les illes Balears forneix de competències en turisme a la Comunitat Autònoma de les illes Balears, sobretot en les atribucions següents: en matèria d'ordenació de l'oferta i de la infraestructura turística; en matèria d'empreses i activitats turístiques i en matèria de promoció interior del turisme, car l'estat central, es reserva, molt gelosament, la promoció exterior.

El Parlament de les illes Balears ha legislat en matèria turística. Decrets sobre allotjaments extrahotelers, revisions dels centres d'interès turístic nacional, els anomenats decrets Cladera, pel nom del conseller de Turisme, sobre mesures d'ordenació d'establiments hotelers i d'allotjaments turístics, són algunes de les normes més importants. Els decrets Cladera, que tenien, entre altres mesures, l'obligatorietat, a les noves construccions, de deixar metres de zona verda per a cada plaça construïda han estat els més polèmics.

Amb els "Criteris generals per a l'elaboració del Pla General de l'Oferta turística de les illes Balears" es manifesten clarament les actituds de l'actual Govern de les Balears, contestades per l'Oposició d'esquerres i per una part dels empresaris turístics, amb la qual cosa es dona una certa visió del futur de les illes Balears, en matèria turística, no consensuat, ni amb acords generalitzats, tot i que la postura dels col·lectius majoritaris opten per una planificació del futur turístic, amb una limitació de l'oferta i una protecció dels espais naturals que encara queden a les illes Balears.

EL AUGE DE LA PROMOCION INMOBILIARIA EN LA FRANJA LITORAL ALICANTINA Y SUS EFECTOS EN LA REESTRUCTURACION DE LA OFERTA

J. Fernando Vera Rebollo¹

RESUMEN: *El auge de la promoción inmobiliaria en la franja litoral alicantina y sus efectos en la reestructuración de la oferta.*

Ante el fuerte crecimiento de la oferta turística en los municipios de la franja litoral alicantina, que se materializa en la construcción de más de 70.000 viviendas durante el quinquenio 1985-89, realiza un análisis de las variables que identifican esta promoción inmobiliaria (tipo de ordenación, origen de los promotores, tipo de inversión, valores ecológicos, calidad de vida, situación, tipo de vivienda, etc...) al tiempo que explica las repercusiones del fenómeno sobre la región. Finalmente, se señala el receso que desde 1989 viene padeciendo este sector y describe la situación pormenorizada de cada uno de los municipios estudiados.

PALABRAS CLAVE: *Turismo, promoción inmobiliaria, Alicante.*

ABSTRACT: *The boom in real-estate promotion in the seaboard fringe of Alicante and its effects on the re-structuring of the offer.*

In view of the enormous growth of the touristic offer in the municipalities of the seaboard fringe of Alicante, which materialized in the construction of more than 70.000 dwellings in the five-year period from 1985 to 1989, an analysis is made of the variables which are the identifying characteristics of this real-estate promotion (type of division, origin of the promoters, type of investment, ecological values, standard of living, type of dwelling, etc...)

And at the same time the repercussions of this phenomenon on the region are explained.

Finally, the article calls attention to the recession which this sector has suffered since 1989 and describes in detail the situation of each of the municipalities studied.

KEYWORDS: *Tourism, Real-Estate Promotion, Alicante.*

1. Departamento de Análisis Regional de la Universidad de Alicante

1. Del turismo hotelero (vacacional) al turismo residencial

La construcción, entre 1985 y 1989, de más de 70.000 viviendas de nueva planta en los municipios litorales alicantinos, destinadas primordialmente al turismo, ha supuesto un crecimiento desahogado de la oferta y una reestructuración de la misma, en relación con la dinámica de la demanda, ya que se ha crecido incluso por encima de los límites de las corrientes de afluencia que se intenta captar.

Se trata de un fenómeno de crecimiento exorbitante, que se manifiesta por una profunda imbricación entre la inversión y la promoción de suelo y vivienda. No extraña pues el papel central que se atribuye al sector de la construcción como motor del crecimiento económico valenciano entre 1986 y 1990. En ello ha influido, sin duda, el negocio de la especulación inmobiliaria y la ocultación tributaria de rentas; de hecho, una de las claves del receso, a partir de 1989, ha sido la aprobación de la Ley de Tasas, con el consiguiente control sobre las operaciones de compraventa, además del efecto que están teniendo las medidas de política económica sobre el ritmo del crecimiento.

Desde el punto de vista de la demanda, la producción y venta de viviendas y apartamentos en el espacio turístico se relaciona con algunos cambios en los flujos de afluencia, a escala nacional e internacional, que atañen especialmente a la expansión de la demanda de la tercera edad, tanto nacional como extranjera, que se refleja en un incremento notable de los residentes permanentes y semipermanentes en áreas del litoral, un fenómeno que cuenta con varios años de funcionamiento en la Costa del Sol.

En general, la tendencia hacia los productos inmobiliarios se ha traducido en un proceso de competencia creciente con los establecimientos hoteleros, favorecido además por las nuevas formas de venta de tales productos, especialmente el time-sharing. Ante esta competencia, calificada de desleal, la capacidad de respuesta de los empresarios hoteleros ha sido la reducción de los precios, con el consiguiente efecto en el deterioro de los servicios y, en general, de la infraestructura hotelera, hecho que ha provocado un estancamiento e incluso disminución de su capacidad en los últimos años; hasta tal punto que, en la provincia de Alicante, el alojamiento hotelero decrece en un -2'55% entre 1983 y 1989. No obstante, las soluciones que se perfilan dependen de la modernización de los establecimientos, su cualificación y, básicamente, de la regulación y control de la oferta de tipo residencial.

Por ello, es preciso clarificar la diferencia entre un turismo itinerante o vacacional, que se aloja básicamente en establecimientos hoteleros y que, por tanto, su célula o unidad de producción es el hotel,

frente a un turismo residencial que implica estancias más prolongadas, en apartamentos y viviendas turísticas, integradas en núcleos urbanos o en conjuntos residenciales (conocidos habitualmente como Urbanizaciones Turísticas). En este último caso, la unidad de producción es el conjunto residencial, que alcanza su mayor especialización en el tema cuando se convierte en asentamiento de residentes semipermanentes, es decir, que sus moradores pasan más de seis meses al año en estos lugares de la cuenca del Mediterráneo.

Este planteamiento supone que, desde la misma lógica empresarial, se manifiestan intereses contrapuestos, dentro de una concepción globalizadora del turismo como actividad, entre los constructores y promotores inmobiliarios, cuyo sistema se fundamenta en la venta del producto, pero que, por lo general, no permanecen en el mismo lugar ofreciendo servicios. Frente a ellos aparecen los empresarios hoteleros, de restauración, de agencias de viajes, entre otros, que venden cada año la imagen y la calidad de unos productos turísticos, de cuyo deterioro depende la disminución de los beneficios. Son, en suma, lógicas contrastadas en la organización del destino turístico que deben estar presentes a la hora de analizar la dinámica territorial, si bien en el caso valenciano la especialización turística se asocia casi exclusivamente a promoción de alojamiento residencial, puesto que las 74.000 plazas hoteleras de la franja litoral contrastan con 1.450.000 existentes en apartamentos y viviendas turísticas.

El desbordamiento en la construcción de nuevos alojamientos, que no se ha realizado paralelamente a la creación de las necesarias infraestructuras y oferta complementaria, se relaciona estrechamente con otros factores estructurales y especialmente con el negocio inmobiliario -al margen de consideraciones sobre la oferta turística-, centrado en operaciones de suelo y vivienda, que se intenta presentar bajo un supuesto papel turístico. La misma inversión registrada en promoción y adquisición de inmuebles da cuenta del fenómeno.

Del volumen total de inversiones extranjeras realizadas en España, las que corresponden a adquisición de inmuebles sumaron, en 1986, 194'9 millones de ptas., según cifras de la Subdirección General de Planificación y Prospectivas Turísticas, que suelen corresponder a la adquisición de viviendas o de terrenos para construir (un 90% de las inversiones son particulares), realizadas de forma mayoritaria por ciudadanos británicos y alemanes. De estos datos interesa destacar que, por provincias, Málaga concentra el 22'2% y Alicante el 21%, estimándose, a través de las cifras del Registro de Caja del Banco de España, que esta última provincia concentró en el susodicho año 40.539 millones de ptas., con una clara diferencia entre inversión estimada y declarada.

En el reparto por municipios de las inversiones declaradas en la provincia, sobresale en un primerísimo lugar Torrevieja, con 352 millones (28%), el litoral de Orihuela, con 269 millones (21'1%), mientras que Guardamar del Segura, Santa Pola y el litoral de Elche no alcanzan el 2% en ningún caso. No obstante, llama poderosamente la atención el hecho de que dos municipios del sur provincial aventajen a los tradicionales receptores de tales inversiones, ubicados en la comarca de La Marina. De ello se colige el despegue del Sur, que ha sorprendido en tan sólo cinco años, incluso afectando a municipios reputados como agrarios, pero incluidos en el área de influencia de Torrevieja. Este es el caso de Rojales, municipio interior, que ocupa el noveno puesto en inversión inmobiliaria dentro de la provincia, al haberse beneficiado de la construcción de un gran conjunto residencial (Ciudad Quesada), que le confiere la denominación de municipio rural-turístico.

Desde parámetros macroscópicos, se podría interpretar que tales inversiones de capital -sin dejar de reconocer sus enormes efectos inductores-, han sido verdaderamente productivas, a la vez que contribuyen a consolidar una verdadera imagen turística. Sin embargo, esta realidad tiene otras interpretaciones, si se atiende a los objetivos de un verdadero desarrollo equilibrado y con carácter de continuidad, y desterrando de entrada la polémica estéril entre conservación a ultranza o rechazo del turismo.

Son evidentes los beneficios que derivan de esta especialización, centrada en la prestación de servicios turísticos, pero ello no significa que se justifiquen actuaciones esquilmanes con el medio ambiente, que conducen a un modelo de crecimiento turístico cuyos pilares -basados en una competencia por reducción de precios y de calidad en el producto ofertado resulta inadmisibles para países como España y, muy especialmente, en el caso de provincias como la de Alicante, que cuenta con una experiencia y una capacidad instalada difícilmente superables. Sin embargo, en los últimos cinco años la idea del crecimiento continuado de la oferta residencial ha conducido a verdaderas especializaciones fundamentadas en la construcción de alojamientos baratos, aprovechando incluso áreas de interior (segunda línea), que venden la proximidad al mar y la tranquilidad de los municipios rurales donde se sitúan.

Esta tendencia a la construcción masiva de alojamiento de ínfima calidad supone en los municipios afectados un disparo de los ingresos por tasas e imposiciones municipales autónomas, que justifica para las Corporaciones locales la liquidación definitiva de otras actividades (explotación salinera, pesca, agricultura). Así se documenta en ayuntamientos que han llegado a obtener más de 500

millones al año por licencias de obras, creando una falsa expectativa de desarrollo que, desde el verano de 1989, demuestra las contradicciones de un proceso de tales características.

La preponderancia adquirida por el sector inmobiliario-turístico es significativa incluso en las operaciones de promoción de este espacio, de forma que en la edición de 1990 de Expocavaciones de Bilbao, se advertía la presencia de un alto índice de empresas inmobiliarias; a tenor de ello algunos políticos manifestaban "la necesidad de conseguir ese cliente de residencia que con la compra de un apartamento genera incluso más puestos de trabajo por todo lo que conlleva mantener una casa" (declaraciones del presidente de la Excma. Diputación Provincial, Diario Información, 29-IV-90).

Desde este contexto inmobiliario turístico se presentan las nuevas actuaciones, orientadas a la cualificación del producto, razón de más para valorar la actividad turística como factor de articulación del espacio regional, tal y como se manifiesta en el análisis del mercado de trabajo, y sector estratégico de la política económica regional (veánse las aportaciones de Pedreño, a través de las tablas Input-Output), en el contexto de la terciarización de las economías europeas. Con esta finalidad, se ha tratado de dar a conocer la situación actual del mercado inmobiliario-turístico, mediante un trabajo exhaustivo de encuestación y recopilación de información en cada uno de los municipios litorales y de la segunda línea, afectados por el nuevo uso social del territorio.

Señalemos de antemano que se han detectado signos evidentes de crisis en el sistema de venta del alojamiento, cuya evolución supera las previsiones de captación de nuevos flujos de demanda; ello obliga a reconvertir la tendencia de crecimiento galopante de los años precedentes y a buscar verdaderos productos turísticos con alto valor añadido, por la vía de la cualificación y la creación de oferta complementaria.

De ahí el interés por analizar tanto el sistema de actuación de las empresas promotoras o inmobiliarias, como las tendencias en cuanto a tipos de alojamiento construido, precio y caracterización de la demanda. Es evidente que desde un conocimiento adecuado de la oferta y actuando desde este plano, se puede llevar a cabo la reconversión del modelo de turismo, que no puede desprenderse del territorio que se configura (Vera, 1987; Marchena, 1987).

1.1. Promoción, venta y alquiler del alojamiento turístico extrahotelero.

La promoción y venta del alojamiento en forma de apartamentos, chalés y bungalows ha sido la clave del crecimiento de los municipios litorales y de la configuración de auténticos conglomerados

pseudourbanos. Este tipo de oferta, a la que denominamos residencial, es calificada por los empresarios turísticos como competencia desleal, sobre todo cuando se inserta en los circuitos del mercado de alquileres, incluso desde el control de agencias especializadas. Un caso significativo es el de la multinacional INTERHOME, dedicada al alquiler de casas de vacaciones y apartamentos, que en el verano de 1989 ofertaba 264 unidades de vivienda en la Comunidad Valenciana, lo que representaba un total de 1.386 plazas extrahoteleras. Por tramos costeros, la mayor parte de esta oferta se concentra en los municipios de La Marina (Xàbia, Calpe, Benissa, Moraira), ya que aunque el despegue del litoral Sur no ha pasado desapercibido para las transnacionales del turismo, estos municipios de aluvión no son los más deseados por los turistas europeos.

Es cierto que el negocio de los alquileres de apartamentos y viviendas extrahoteleras ha progresado a ritmos vertiginosos en los últimos años; pero son escasos los declarados oficialmente y que cumplen la normativa. Así, de las dos figuras tipificadas en el alojamiento extrahotelero, los Apartamentos Turísticos, que garantizan el servicio al usuario, y las Viviendas Turísticas Vacacionales, que no aportan tales servicios, se encuentran declarados menos de una tercera parte de la oferta real.

En el caso de Benidorm, según un estudio realizado por el ITVA con el título "Aprender de Benidorm", 1986-87, se calcula que existen entre 40.000 y 50.000 apartamentos, que suman entre 150.000 y 175.000 plazas, que operan en el mercado extrahotelero (algunas comercializadas por operadores turísticos), aunque sólo se hayan declarados 868, a los que se añaden 1.533 VTV. En este caso, los empresarios hoteleros señalan que no les preocupa tanto la competencia, como el problema derivado del deterioro de imagen que suponen las carencias de servicios, cuando los alojamientos no están sujetos a la normativa.

Por parte de los hoteleros se ha llegado a señalar, y no sin razón, que el exceso de alojamiento residencial, en ocasiones bajo nuevas fórmulas como el timesharing, es parte responsable de la crisis que afecta a los establecimientos hoteleros de las áreas costeras mediterráneas y de Canarias.

No es menos cierto que la lógica que impera entre los agentes sociales implicados en este proceso dista considerablemente de la que caracteriza a los empresarios turísticos; aunque se detectan intereses comunes, tales como los que atañen a la rentabilización de la imagen de la ciudad o del territorio turístico, a la captación de flujos de demanda -si se trata de alquileres- y, en ocasiones, a la mejora de las infraestructuras y de la oferta complementaria; sobre todo cuando son agentes inmobiliarios que han de

seguir actuando en el mismo lugar. Es decir, no practican el sistema itinerante tan característico de promotores y constructores, cuya lógica depende casi exclusivamente de la oferta de suelo y de un marco estructural favorable para las actuaciones.

Bien es verdad que en los últimos años aparecen nuevas fórmulas de explotación del alojamiento en áreas caracterizadas por una acusada implantación del turismo residencial, como el caso indicado de la comarca de La Marina. Las propias características de los ocupantes de las viviendas turísticas, en gran parte ciudadanos europeos de la tercera edad que regresan temporalmente a sus países de origen en época estival, ha sido la causa de un notable éxito para las empresas promotoras, que también gestionan los alquileres y hacen "(...) más rentable su inserción en el sistema de alquileres", a la vez que garantizan el mantenimiento y la conservación de las viviendas; es el caso, p.e., de Promociones Moraira, según se observa en su *stand* del Salón de Inversiones Inmobiliarias del Mediterráneo, celebrado en Alicante en 1989.

Al tiempo se detecta una confluencia de intereses en grupos empresariales que simultanean la vertiente promoción-construcción y alquiler de apartamentos y viviendas extrahoteleras con la oferta hotelera; tal es el caso de HODISA (del grupo CHG) con sede en Denia, que alquila más de 3.000 plazas en hoteles, apartamentos y viviendas individuales. El mismo Grupo CGH, mediante el desarrollo de un PAU en el municipio de Oliva, lleva a cabo la edificación de 769 viviendas, con dotaciones comunitarias y un hotel de 4 estrellas, con 270 viviendas, que incorpora elementos lúdico-deportivos y campo de golf de 13 hoyos.

Se han estudiado un total de 52 empresas inmobiliarias actuantes en el litoral provincial, cuyos lugares de origen corresponden al área de Alicante (17 empresas), el litoral Sur (15 empresas), la Marina Baixa (3) y la Marina Alta (10); el resto, con escasísima representación, son extraprovinciales. Los tramos costeros donde centran sus actuaciones son el indicador de la dinámica del mercado inmobiliario; de este modo, son 21 las empresas que trabajan primordialmente en el Sur provincial, mientras que 13 ejercen su influencia en el litoral del área de la capital, otras tantas lo hacen en la Marina Alta y sólo 4 en la Baja. Esta distribución es casi sinónimo de los lugares donde el parque inmobiliario ha crecido con mayor rapidez en los últimos cinco años y, a la vez, donde se detecta un incesante movimiento de compraventas.

Otra cuestión a dilucidar es la calidad y el tipo de alojamiento ofertado por tales empresas y su relación con los flujos de la demanda. Así, en una primera aproximación y desde el planteamiento base de los espacios turísticos del litoral alicantino, se advierte el volumen notable y predominante de una oferta

centrada casi exclusivamente en bungalows y apartamentos, tipo de producto inmobiliario que comenzó caracterizando al litoral Sur, y en el caso de los apartamentos a Benidorm, en relación con la captación de una demanda menos cualificada, primordialmente de origen nacional (País Vasco, Madrid), pero que ha acabado imponiéndose en el resto de la franja litoral.

Esta tendencia acaba desplazando o resta importancia al modelo de vivienda unifamiliar aislada en conjuntos residenciales, que se convierte en un lujo, propio de actuaciones orientadas a flujos de demanda más solvente; no extraña pues encontrar folletos de propaganda que realzan la vivienda unifamiliar aislada como ideal de calidad de vida, ofertada a una clientela extranjera de poder adquisitivo alto. Más concretamente, se ha pretendido captar residentes escandinavos de la tercera edad, frente al deterioro en la relación calidad-precio que se viene produciendo en amplias zonas del litoral, especialmente del tramo Sur.

El problema de las contradicciones entre promociones baratas, caracterizadas por la masificación y el escaso respeto al entorno ambiental, y otras más selectivas basadas en la calidad de la imagen turística, se puede vislumbrar desde la misma actitud mostrada por los agentes promotores ante legislaciones sectoriales que pretenden garantizar el respeto al entorno ambiental como es el caso de la Ley 22/88, de Costas, cuya aplicación ha suscitado contradicciones entre los inmobiliarios, desde los que opinan que favorecerá el desarrollo del turismo cualificado, a los que sólo interpretan que se trata de una limitación al crecimiento de la oferta.

Lo cierto es que tras el crecimiento espectacular de la oferta en el último quinquenio, la competencia de nuevos destinos, el encarecimiento de los precios del paquete y pérdidas de ventajas comparativas, junto con otros factores estructurales (control fiscal, tipo de interés bancario), han generado una situación de incertidumbre sobre el futuro del negocio inmobiliario-turístico. Se teme el alza de precios que supondrá el mercado único y las mayores exigencias en la relación calidad-precio, pero también es importante señalar la llegada de capital del resto de los países de la CEE que no se podrá conceptuar como capital extranjero.

Por tanto, y aunque se insiste más adelante sobre las alternativas, todo parece indicar que se debe reconvertir el modelo de crecimiento turístico, hacia la configuración de productos que, sin esquilmar los recursos naturales, generen más valor añadido. No obstante, algunos inmobiliarios prefieren seguir aprovechando las ventajas comparativas de zonas sin ocupación actual, es decir, seguir vendiendo el territorio como materia prima, de manera que se

limitan a cambiar de área de actuación: la competencia más directa a cierto modelo de implantación vigente en la provincia de Alicante la planteará el litoral murciano-almeriense.

No cabe duda de que los espacios "vacíos" son la gran alternativa para la cualificación del producto turístico, por lo que conviene actuar, a través de directrices territoriales, para lograr una mejor ordenación en tales áreas. En cualquier caso, la escasez de suelo para nuevas promociones y los problemas del encarecimiento motivado por la especulación no se solucionarán creando una gran oferta de suelo (clasificando SUP en exceso), ya que, si no se gestiona, se convierte en un paraíso para las promociones baratas y de escasa calidad.

2. Variables que identifican la promoción inmobiliaria en la franja litoral

Un método extraordinariamente útil para el conocimiento de los sistemas de promoción del producto inmobiliario es el que se fundamenta en el análisis de los folletos de propaganda, cuyo contenido se completa con la tarea de encuestación a empresarios y profesionales. Con tales contenidos se obtiene una amplia información relativa al tipo de ordenación que se promociona, perfil del promotor, tipo de producto ofertado y, lo que puede resultar más interesante, una serie de variables sobre los elementos físico-ecológicos, ambientales, de calidad de construcción, entre otros en los que se basa la venta de cada promoción. Con esta finalidad se clasifican tales factores en los siguientes conceptos, que pueden estar presentes en el material estudiado:

Tipo de ordenación, donde se diferencia entre conjuntos residenciales *ex novo* y actuaciones en suelo consolidado de ensanches o núcleos. Predominan las primeras en toda la franja litoral, mientras que la construcción en ensanches, casi sinónimo de bloques de apartamentos, se limita a núcleos con fachada marítima y, más aún, con primeras líneas de playa, como ocurre en Calpe, Benidorm, El Campello, San Juan, Santa Pola, Guardamar y Torrevieja.

La variable relativa a origen de los promotores, además de la importancia de las iniciativas locales, pone de manifiesto la influencia que ejercen los grandes municipios turísticos en un doble sentido:

a) Atraen empresas promotoras e inmobiliarias, que aún teniendo su origen en otras Comunidades Autónomas, se establecen casi definitivamente en estas áreas dinámicas. Se interpreta así el número de empresas que se domicilia en una ciudad concreta. Así ocurre en Benidorm, Santa Pola y Torrevieja; este último concentra empresas locales, extranjeras, de la propia comarca o madrileñas, pero afincadas en la localidad. Como detalle singular, en Calpe destaca el peso de las empresas de Benissa.

b) Los grandes municipios turísticos sirven, en consonancia con las externalidades derivadas de la aglomeración, a modo de plataforma para la ubicación de empresas que irradian su influencia a áreas colindantes: desde Benidorm algunas empresas trabajan en toda la comarca, mientras que desde Torre Vieja se controla el litoral de Orihuela y El Pilar.

En el sentido opuesto se puede hablar de colonización de pequeños municipios por empresas foráneas; así ocurre en La Nucia, donde las escasas promociones locales tienen a su lado las iniciativas que llegan desde Sabadell, Madrid, Alicante y Benidorm. A otra escala, el mercado inmobiliario de San Juan lo controlan las empresas de la capital, al igual que ocurre en Arenales del Sol.

La inversión ha sido durante el último quinquenio el criterio básico para activar el negocio inmobiliario. De este modo se ha utilizado como acicate para operaciones de compraventa, ajenas a una profesionalización turística. Así se observa en el litoral Norte y área del Centro, donde se insiste en la revalorización que experimentarán los inmuebles. Existen casos como El Mirador de El Albir, donde se ofertan lotes de cinco viviendas para inversores a precios reducidos. En este sentido, se calcula que en torno a un 10% de las compras que se realizan en cada promoción son realizadas por inversores particulares, que posteriormente revenden los apartamentos.

Valoración del complejo ecológico, entendido como conjunto de recursos ambientales que pueden servir para promocionar una zona: playas, paisaje, clima, vegetación. No extraña por ello que la promoción inmobiliaria se apoye casi sin excepción en todos o en algunos de tales elementos a la hora de ofrecer el producto. Pero, como es obvio, este tipo de componentes se realzan especialmente en los tramos del litoral que reúnen mayor valor ecológico, sobre todo en el Norte. Así, en Denia y Xàbia el realce de los valores paisajísticos y medio ambientales es esencial en todas las operaciones de promoción, al igual que ocurre en Teulada, Altea, Calpe, Alfaz del Pi y La Nucia. Por lo demás, en El Campello se enfatiza la proximidad a la costa, mientras que la calidad del espacio natural es un reclamo entre Santa Pola y Guardamar; pero no se menciona el valor ecológico en Benidorm, ni en el Sur, salvo en lugares retirados como San Miguel de Salinas.

Ideal de vida o logro de calidad de vida, desde la consideración de que se ofrece un producto para el tiempo de ocio; para ello se revalorizan los factores que propician un ambiente saludable. Con esta finalidad, algunos municipios como Teulada resaltan especialmente el tema, pero no lo hace el resto, salvo promociones muy concretas. Únicamente destaca el área de Alicante, ya que las promociones de alto nivel en el espacio periurbano se venden como un ideal de calidad de vida.

Espacio sin masificar, en relación con el parámetro anterior, sirve para promocionar áreas escasamente congestionadas, a veces alejadas del mar, pero con perspectivas sobre el mismo. Pero la costa alicantina no es actualmente un espacio sin congestionar, por lo que rara vez se argumenta en las promociones la idea indicada. Con excepciones, en el litoral Norte y en sectores del litoral de Orihuela y alrededores.

La proximidad a centros de servicios (comerciales, lúdicos, etc.) se valora en la promoción como externalidades que derivan de la proximidad a centros turísticos consolidados. Es frecuente que las promociones argumenten la cercanía a centros de servicios y animación, sobre todo cuando se trata de municipios de segunda línea o que no son conocidos. Así, no se menciona el tema en Benidorm y Torre Vieja, donde se da por supuesta la concentración de servicios de todo tipo.

Calidad de la construcción, como indicador para demandas más solventes. Esta variable se explota en relación con el tipo de oferta inmobiliaria y suele ser característica del litoral Norte, donde la vivienda es de mayor calidad; sólo se encuentra aisladamente en el Sur.

Vivienda unifamiliar, frente a la proliferación de adosadas o en hilera y bloques de apartamentos; las promociones con chalés realzan la promoción, como factor de diferenciación.

Facilidad de pago, ante el exceso de oferta o para captar clientelas poco selectivas. Es un reclamo habitual en promociones de poca calidad, hasta el punto de que en el Sur se ofrecen bungalows y apartamentos con entrada inferior a 500.000 ptas. y 20 años para pagar.

Exotismo y tipismo son factores que realzan determinadas promociones, como venta de un producto supuestamente diferenciado. Ante la masificación e indiferenciación de la oferta, algunas promociones se sirven de reclamos basados en la diferenciación, mediante la utilización de tópicos sobre la edificación, el ambiente inspirado en la cultura mediterránea, o sobre supuestos poblados de pescadores. No es una variable muy utilizada.

Dotaciones comunitarias, que suplen las carencias de la oferta complementaria y generan un aliciente lúdico-deportivo. En los últimos años se insiste en casi todas las promociones en la existencia de este tipo de dotaciones, como factores de venta: piscinas, zonas verdes, parques, jardines, son elementos que realzan un conjunto residencial. Este factor aparece en Denia, Alfaz del Pi, Benidorm, El Campello, Alicante, Santa Pola, Torre Vieja y Orihuela. Por contra, hay áreas que no utilizan este tipo de variable: Calpe, Guardamar, El Pilar, San Miguel de Salinas.

La proximidad a la playa se valora como factor de cualificación de las actuaciones inmobiliarias. Es un criterio esencial en el área Central, Marina Alta y núcleos del Sur.

Buena comunicación con grandes infraestructuras de transporte (aeropuerto, A-7), que sirven como puntos de referencia para el turismo extranjero. Es un problema de escalas en la venta del espacio turístico, esencial para el turismo de la tercera edad, que regresa temporalmente a sus países de origen.

Oferta complementaria, extraordinariamente limitada, por lo que su proximidad se realza en algunos folletos: campos de golf, puertos deportivos, grandes equipamientos deportivos. Es un elemento básico en la nueva fase de cualificación del producto turístico, que aprovechan los municipios que cuentan con algún equipamiento: Xàbia, Calpe, Altea, La Nucia, Benidorm, Alicante, Santa Pola, Torrevieja y, muy especialmente, el litoral de Orihuela, donde las actuaciones urbanísticas se asocian a campos de golf.

3. Crecimiento ilimitado de la oferta versus calidad del producto turístico

La idea del desarrollo turístico desde una perspectiva de crecimiento ilimitado y continuado de la oferta, sin una preocupación por la mejora del producto, conduce a una saturación del mercado, además de los problemas que derivan de la congestión excesiva de algunas zonas. Cuando se toca techo se intenta captar cualquier tipo de demanda, ampliando su base, aún a costa de reducir la calidad; de ello derivan consecuencias poco afortunadas para la imagen de una zona turística, ya que el crecimiento llega a ser sinónimo de licencias de obras. Una situación delicada cuando el mercado inmobiliario manifiesta una atonía, que lleva camino de no ser algo puramente coyuntural, ya que la línea ascendente de los precios de la vivienda se ha visto detenida desde julio del 89, ante las medidas para frenar el crecimiento y la deuda externa. Han influido en el estancamiento del mercado inmobiliario la limitación de los créditos, el mismo interés bancario y la aparición de la Ley de Tasas, que condiciona una reducción de las operaciones de compra-venta y de las inversiones realizadas con dinero negro. De todo ello se colige un estancamiento en el proceso de construcción, que había sido galopante entre 1985 y 1989.

Este receso es una excelente oportunidad para reflexionar sobre el futuro de la actividad y las consecuencias de un modelo basado en la venta de suelo y edificación, donde la lógica del beneficio empresarial y de los propios municipios se basa exclusivamente en la cantidad a edificar. Pero una actividad orientada a la calidad, aunque exige una reducción de la cantidad o de la intensidad de utilización, no debe interpretarse como pérdida de rentabilidad. De hecho nuestra propuesta no significa restringir las posibilidades de producción de nuestra oferta y, menos aún, parar, por entender, como señalan Quero y Leira, que esto es difícilmente viable y

simplificador. De lo que se trata es de regular la cantidad y de cualificar lo que ya tenemos, a la vez que se crea oferta complementaria.

No hay que olvidar que el crecimiento de la oferta de bungalows, apartamentos y chalés ha generado un exceso, que hoy aprovechan las transnacionales del turismo desde los circuitos del *timesharing*. Basta señalar que entre 1986 y 1989 se han edificado en los municipios del litoral alicantino más de 70.000 viviendas (ver cuadro), lo que equivale a decir casi el 90% de las construcciones de la provincia, con una capacidad de multiplicar el parque inmobiliario que sorprende a cualquier observador.

Así, el municipio de Torrevieja, con 23.180 habitantes de derecho en 1990, ha añadido más de 25.000 viviendas a su continuo urbano y áreas residenciales en apenas un cuatrienio; es decir, suma casi el 24% del total de las construcciones de la franja litoral. A la cabeza del total, su política municipal se ha basado en la permisividad y en el hecho de ser un municipio con el abastecimiento de agua resuelto, a la vez que no resulta gravoso en la aplicación de los tributos locales. De este modo, si algunos ayuntamientos son más exigentes al gravar la construcción, como El Campello, Elche y Benidorm; por contra, Denia y Torrevieja presentan una imposición muy moderada; al mismo tiempo, en la aplicación del Impuesto sobre Incremento del Valor de los Terrenos, frente a municipios que han establecido el máximo legal permitido, como Benidorm y El Campello, tanto Torrevieja como Denia son, según PROVIA, muy moderados "aunque los promotores deben cargar con la urbanización del suelo".

Otros municipios de cabeza, aunque a mayor distancia, son Alicante, Benidorm, Elche (influyen otras dinámicas no turísticas, ajenas al litoral), Santa Pola y Orihuela. Pero, sin duda, la sorpresa la constituye el municipio de San Fulgencio, situado en el séptimo puesto, con 2.948 viviendas construidas en los últimos 4 años, frente a una población de derecho de 1.593 habitantes. Es el ejemplo más contundente de disociación entre realidad municipal e implantación turística, concentrada exclusivamente en la Sierra del Molar, al margen de la estructura económica y territorial de este municipio del interior de la Vega del Segura.

Otros municipios de La Marina han crecido con rapidez, como Calpe, Xàbia y Teulada, al igual que El Campello, en el área alicantina, pero, en general, el área del Norte ha perdido la carrera, quizás afortunadamente, con respecto al Sur. Bien es verdad que la menor actividad de la construcción también puede obedecer a la inoperancia o ausencia de un documento de planeamiento. Cabe señalar al respecto el tormentoso y dilatado proceso de Revisión de algunos PGOU, como Benidorm, Calpe, Denia y Orihuela.

En cualquier caso el Sur ha sido el espacio codiciado por las promociones inmobiliarias y, sobre todo, municipios como Torrevieja, el litoral de Orihuela, El Pilar, San Miguel de Salinas, Rojales y San Fulgencio. Así, entre Santa Pola y El Pilar se concentra el 60% de las nuevas viviendas construidas entre 1986 y 1989; mientras tanto, en la Marina Baixa se han edificado casi el 16% y el 12% en la Marina Alta y el resto en el área de Centro. Un proceso que sorprende más cuando la mayor parte de lo construido se concentra entre 1988 y 1989. Así, en Torrevieja se han levantado el 36% de las viviendas del periodo citado sólo en 1989, en El Pilar casi el 46% en el mismo año y en San Fulgencio y Rojales casi el 40% en dicho año.

No extraña encontrar a Torrevieja con el cuarto presupuesto de la provincia de Alicante (Alicante,

Elche, Benidorm y Torrevieja), cifrado para 1990 en 4.700 millones de ptas., que se sustenta esencialmente en las recaudaciones por licencias de obras y plusvalía. Por ello la reducción padecida en la construcción durante el primer trimestre del año 1990 ha hecho tambalear las bases de este crecimiento y genera tensiones entre los agentes sociales que han confundido tal modelo con el verdadero desarrollo turístico.

Este y otros municipios tienen hoy la oportunidad de recalificar su oferta y proyectar una nueva imagen que no sea exclusivamente la del conjunto de apartamentos y bungalows, sino la de productos turísticos que sienten las bases del desarrollo futuro. Para ello se debe diseñar una política turística que no puede desligarse del territorio y del urbanismo.

VIVIENDAS TERMINADAS (1986-89) EN LOS MUNICIPIOS LITORALES

MUNICIPIO	TOTAL DE VIVIENDAS TERMINADAS
Torrevieja	25.000
Alicante	7.254
Benidorm	6.952
Elx	5.434
Santa Pola	5.254
Orihuela	4.072
San Fulgencio*	2.948
Denia	2.641
Calpe	2.142
Campello, El	2.059
Guardamar del Segura	1.854
Pilar de la Horadada, El	2.054
Teulada	1.144
Altea	992
Alfaz del Pi	799
San Juan	979
Rojales*	869
La Vila Joiosa	695
Benissa	467
Finestrat	357
Benitachell	199

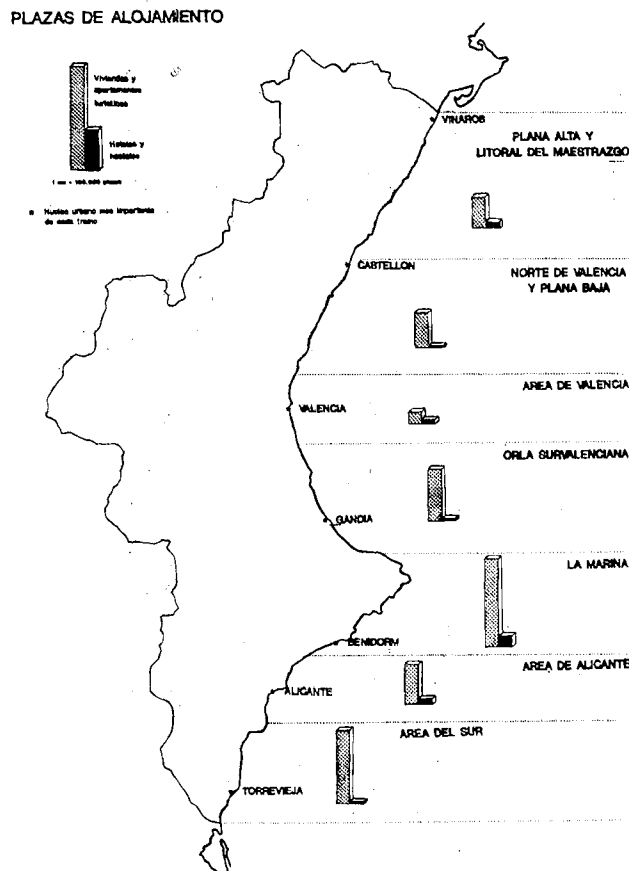
Fuente: Conselleria de Obras Públicas y elaboración propia.

* Son municipios de la segunda línea

BIBLIOGRAFIA CONSULTADA

- ALONSO J.A.: "El sector exterior". En GARCIA DELGADO, J.L. (dir): *España Economía*. Madrid, Ed. Espasa-Calpe, 1989, pp 273-336.
- CALS J.: "Turismo y política turística en España". En VELARDE J., GARCIA DELGADO J.L. y PEDREÑO A. (comp): *El sector terciario de la economía española*. Madrid, Economistas Libros, pp. 205-219.
- LEIRA E. y otros: *Tenerife. Una estrategia territorial. Hacia un Plan Insular*. Santa Cruz, Consejería de Política Territorial, 1987, 149 pp.
- LEIRA E., QUERO D. y otros: *Calvià a bon port. Avance del Plan General de Ordenación del municipio de Calvià*. Ajuntament de Calvià, 1988, 176 pp.
- MARCHENA M.: *Territorio y turismo en Andalucía*. Sevilla, Junta de Andalucía, 1987, 307 pp.

- MARCHENA M.: "El turismo en España: razones de Estado, política regional y ordenación del territorio". En *Boletín económico de ICE*. n.º 197, Madrid, 1989.
- MARCHENA M.: "Las perspectivas de futuro del turismo andaluz: problemas territoriales y funcionales". En *Treballs de Geografia*, Universidad de Balears, 1990 (I).
- MARCHENA M.: "Implicaciones territoriales de la política turística en Andalucía". En *Geografía de Andalucía*. tomo VII, Sevilla, Ed. Tartessos, 1990 (II), pp. 328-347.
- MARTINEZ SERRANO J.M. y otros: *Economía española: 1960-1980*. Madrid, Ed. H. Blume, 1987, 384 pp.
- PEDREÑO MUÑOZ A.: "Un eje de expansión económica: Cataluña-Mediterráneo". En GARCIA DELGADO, J.L. (dir): *España economía*. Madrid, Espasa-Calpe, 1989, pp. 797-831.
- PEDREÑO MUÑOZ A.: *Ideas para la instrumentación de una política turística a nivel autonómico y municipal*. Universidad de Alicante, Dpto. de Análisis Económico Aplicado, Documentos Internos, Informes no 2, 1990, 76 ff.
- QUERO D. y otros: *Gran Canaria. Hacia una estrategia territorial*. Gobierno Canario, Las Palmas, 1987, 159 pp.
- SEVILLA GIMENEZ M.: *La política económica de las Comunidades Autónomas*. Alicante, Caja de Ahorros del Mediterráneo, 1990, 133 pp.
- SUBDIRECCION GENERAL DE PLANIFICACION Y PROSPECTIVA TURISTICAS: "Inversiones extranjeras en inmuebles. Provincias de Málaga y Alicante". En *Estudios Turísticos*, no. 99, 1988, pp. 45-112.
- VERA REBOLLO, J.F.: *Turismo y urbanización en el litoral alicantino*. Alicante, Instituto Gil Albert, 1987, 440 pp.
- VERA REBOLLO J.F.: "Crisis del poblamiento turístico en el litoral mediterráneo español". En *Urbanismo-COAM*. Madrid, Colegio Oficial de Arquitectos, no. 4, 1988.
- VERA REBOLLO J.F. y otros: "Evaluación del grado de especialización turística de los municipios litorales valencianos". En *Investigaciones Geográficas*, Instituto de Geografía, Alicante, no. 9, 1990.
- VERA REBOLLO J.F.: "Turismo y Territorio en el litoral mediterráneo español". En *Estudios Territoriales*, MOPU, no.32, 1990.



LAS PERSPECTIVAS DE FUTURO DEL TURISMO ANDALUZ: PROBLEMAS TERRITORIALES Y FUNCIONALES

Manuel Marchena Gómez¹

RESUMEN: *Las perspectivas de futuro del turismo andaluz: Problemas territoriales y funcionales.*

Hoy parece más conveniente que nunca, para analizar correctamente el fenómeno turístico, no deslindar con tanta dureza, como habitualmente se ha hecho, Territorio y Función. Será preciso para diseñar políticas originales, considerar como inevitable que el modelo territorial que se asuma para el desenvolvimiento sectorial del turismo configura trascendentalmente a éste. Y por lo mismo, no obviar el modelo funcional porque marca y perfila poderosamente, la implantación turística en el territorio. En el cruce de los elementos territoriales y funcionales pudiera estar la clave del acercamiento para propuestas de futuro más imaginativas.

PALABRAS CLAVE: *Turismo, Modelo territorial, Modelo Funcional, Andalucía.*

ABSTRACT: *Future prospects for the tourist industry in Andalucía: Regional and functional problems.*

Today more than ever it seems advisable in order to analyze the tourist phenomenon correctly not to separate as rigidly as has been done traditionally the concepts of Territory and Function. It will be necessary in order to design original policies to consider as inevitable that the regional model which is assumed for the development of tourism will shape this sector transcendently. And for this same reason the functional model must not be obviated as it marks and profiles powerfully the implantation of the tourist industry in the region. In the crossing of regional and functional elements could lie the key to the most imaginative proposals for the future.

KEY WORDS: *Tourism, Territorial model, Functional Model, Andalusia.*

1. Profesor Titular de Análisis Geográfico Regional. Universidad de Sevilla.

Introducción

Hoy parece más conveniente que nunca, para analizar correctamente el fenómeno turístico, no deslindar con tanta dureza, como habitualmente se ha hecho, Territorio y Función. Utilizando el clásico de J. FRIEDMANN (1981), será preciso para diseñar políticas originales, sobre todo de cara a los presupuestos del desarrollo regional (URIBE-ECHEVERRÍA, 1989), considerar como inevitable que el modelo territorial que se asuma para el desenvolvimiento sectorial del turismo configura trascendentalmente a éste. Y por lo mismo, no obviar el modelo funcional, que no economicista necesariamente porque por lógica marca y perfila poderosamente, la implantación turística en el territorio.

En el cruce de los elementos territoriales y funcionales, como expresión creemos más correcta que la de sectorial, pudiera estar la clave del acercamiento para propuestas de futuro más imaginativas, tanto a nivel general, como particularmente en Andalucía. Por ello, en principio, habría que aclarar que el hecho turístico no se acomoda a la estadística, ni a la perspectiva sectorial al uso. Se discute sobre su ubicación en el sector de los servicios, o sobre su fenomenología industrial ("la industria turística"), pero no se ha logrado aún determinar, por las importantes instrumentalizaciones a la que está sometida la actividad comentada (por la balanza de pagos y promoción inmobiliaria, sobre todo), o por lo diverso de sus eslabonamientos y efectos inducidos, los límites del hecho turístico.

Es así que cuando nos acercamos a la contabilización del denominado "gasto turístico" y de los componentes varios que conforman el flujo y la oferta turística, sea muy dificultoso hacerlo con el aparato estadístico y regulador actual. Prácticamente es una malla insumo producto muy compleja, de la que rara vez se conocen los consumos intermedios y donde las aproximaciones más relevantes se efectúan a través de estimaciones de la demanda final: el turista. Y sorprende todavía como con la importancia estratégica y dimensión del Turismo en España (10% del P.I.B) o Francia (7%), por ejemplo, no se efectúen valoraciones más atinadas y clarificadoras del fenómeno turístico, aprehendiendo sus diversas partes y relacionándolas funcional y convenientemente.

En este sentido, existen experiencias alentadoras al respecto, como la acometida por el Comité Régional de Tourisme de Aquitania. Mientras que poco se ha avanzado quizás con la excepción de Baleares (AGUILO y otros, 1989) en el mapa autonómico español, donde se encuentran transferidas casi al completo las competencias en materia turística. Peor es que se haya retrocedido, en parte, en los trabajos estadísticos y econométricos del Instituto Español de Turismo (FIGUEROLA, 1985), por la escasa atención pública que han suscitado.

Se han insinuado las dificultades que comporta desde el punto de vista analítico, un desbrozamiento más adecuado del hecho turístico, por las ineficiencias del aparato estadístico y administrativo regulador (MARCHENA, 1990). Pero además parece conveniente adelantar la concepción de espacio que manejaremos más tarde para el territorio de Andalucía, a la luz del nuevo escenario turístico. Utilizaremos el concepto de espacialidad tal como lo define SOJA (1981): aquel que indica la forma material y morfológica de las relaciones sociales de producción, en nuestro caso del Turismo, y la expresión territorial concreta de la división del trabajo y sus formas espaciales de articulación funcional.

Los elementos generales del nuevo escenario turístico

Existen ciertos aspectos coyunturales que inciden en el centro de la estructura económica y territorial general, y particularmente, con especial virulencia, afectan al Turismo. Nos hallamos en un episodio crítico, donde por encima de otras consideraciones emergen dos patrones de comportamiento bien visibles:

1. Creciente integración internacional de la economía, con un progresivo proceso de polarización de los flujos Norte—Norte. Marginación de amplias zonas del planeta y reforzamiento de los mecanismos neoliberales de interpretación de la sociedad y el mercado (PALAZUELOS —coord.—, 1988).

2. Reestructuración productiva por agotamiento del ciclo de postguerra y consecuente aparición de nuevos paradigmas tecnológicos, incluso, de las llamadas "nuevas tecnologías"; esencialmente, en los campos de la biotecnología, la información y los nuevos materiales (CASTELLS, 1986).

Mientras que, a escala europea, se cuenta con el suceso irreversible del Mercado único para 1993. Hecho que acentuará en principio los desequilibrios regionales, la competitividad interregional y el desarme proteccionista de Estados y Regiones, al menos en la letra (VV.AA., 1990). Amén de la consolidación de la potencia alemana, especialmente, si se produce la unidad de las dos Alemanias.

¿Cómo encaja el Turismo en este escenario? En primer lugar, y aunque fuera sólo desde la óptica de simple espectador, en los medios profesionales y de comunicación es abundante el debate y la información sobre dos cuestiones: la crisis turística y la necesidad de recrear nuevas fórmulas para el producto turístico. Parece, y es una reflexión personal, como si le tocara ahora el turno de reconversión "dura" a la actividad turística—en términos generales—; luego de haberse efectuado aquella en los sectores considerados antes básicos de la industria convencional. Pero, como indica BASELGA (1990), qué sector económico

calificaría los siguientes resultados agregados como de quiebra turística. A saber, nuestros consumidores, los turistas, sólo han crecido un 0,3 %, cuando los techos numéricos de demanda alcanzados eran muy elevados y se han intentado políticas de atracción de calidad por encima de la cantidad. Además se dice que nuestras ventas, es decir, nuestros ingresos, han descendido en un 2,6 %, aunque en pesetas hayan aumentado un 2,3 %, efecto de la fortaleza de nuestra moneda en su paridad con el dólar y de su integración en el Sistema Monetario Europeo. Apreciación, como se sabe, escasamente alentadora para nuestro sector externo, uno de cuyos rubros esenciales y equilibradores, hasta ahora, es el Turismo.

En efecto, continuando con el análisis agregado —a través de los datos del Registro de Caja del Banco de España y de los de comercio exterior de la D.G. de Aduanas—, cuando nos lamentamos de que las previsiones de 1990 auguren que el déficit de la balanza de pagos alcanzará un 4% del P.I.B., la cifra relativa más alta del mundo industrializado, deberíamos preguntarnos las causas claves de ello. Y no estriban tanto en el estancamiento de los ingresos por turismo, sino en el fortísimo deterioro en los intercambios de mercancías: se ha acrecentado el déficit energético e importamos el 45 % más de lo que exportamos. Hasta hace unos años las divisas obtenidas por turismo eran capaces de equilibrar el endémico déficit de la balanza comercial, ya no son suficientes. Pero ello no es culpa intrínsecamente del receso del saldo neto de los ingresos por turismo (14.250 millones de \$ en 1988 por 13.100 en 1989), sino de la extraordinaria aceleración de las importaciones. Y un dato más, pese a que el saldo de divisas por turismo exhiba un importante superavit, los españoles han acelerado notablemente y en términos más relativos que absolutos el gasto turístico en el extranjero (En 1987, el 3% del Gasto Turístico de la C.E.E.). Tendencia que irá creciendo en los próximos años, y que aunque no ponga en peligro el saldo positivo, parece que ni a largo plazo, sin duda irá restando ingresos, dado nuestro acercamiento en capacidad adquisitiva al resto de países emisores.

De modo que asumida esta perspectiva estructural, de que aún cuando el turismo mantenga su carácter equilibrador de las cuentas externas, no por ello debe instrumentalizarse hasta el extremo de originar su propia deformidad y que el problema central estriba en la falta de competitividad de las empresas españolas en el extranjero, será necesario orientar el análisis hacia derroteros menos generales. El turismo es un fenómeno horizontal donde intervienen para la materialización del llamado producto turístico, una oferta de contenido básicamente turístico y todo un tinglado de sumandos y externalidades. Además de un variado juego de motivaciones sociales e históricas en su conformación (LUIS, 1988).

Es precisamente en la empresa turística, por excelencia, la hotelera, donde se denota con más evidencia esa necesidad de reconversión y donde los factores generales de mayor integración económica internacional, europea y de reestructuración tecnológica y productiva actúan con más violencia (TORRES BERNIER, 1987). España, en general, ya no es un país barato y exótico. Los destinos se han diversificado, el diferencial de precios se ha acortado con los emisores europeos y, por ende, nuestra capacidad instalada turística hoy se resiente de la falta de inversiones para su renovación —cuando han existido momentos muy bonancibles para hacerlo— y del deterioro ecológico, infraestructural y de servicios; costes del modelo agresivo desarrollista de décadas pasadas que hoy nos presenta factura.

Aquí creemos que se encuentra el meollo de la cuestión (MARCHENA, 1989). La demanda, en sus motivaciones, como los tiempos, está evolucionando de forma vertiginosa y ya no se ajusta cómodamente y, por eso se quiebra, sobre todo, en sus supuestos territoriales, la estrategia turística cuantitativa (QUERO, 1988). En el fondo es un problema de innovación de la oferta, o dicho en la jerga al uso, de su reestructuración productiva y tecnológica. De una reconversión y ajuste de la capacidad instalada; de un diseño alternativo de la oferta y de los segmentos de la demanda a conseguir; y de la introducción, como factor inviolable, del respeto al medio ambiente social y físico en los territorios afectados por la dinámica de recepción turística.

Lo que ha quebrado, y donde más se evidencia es en efecto en las células empresariales que soportaban ese esquema: hoteles y apartamentos reglados, dominados por los touroperadores transnacionales, es el modelo de homogenización de las plazas turísticas basado en una tasación del producto turístico "a la baja". Se trataba de captar divisas, formar una impresionante oferta cuantitativa, a costa de la progresiva reducción relativa de precios. Y, por tanto, de la calidad de los servicios ya que a su vez aumentaron los salarios y se ha racionalizado el empleo, pero no se ha acometido, precisamente, una renovación tecnológica del producto turístico a la altura de lo que se demanda. Ni se ha apoyado la terminación infraestructural necesaria que necesitan nuestras zonas turísticas.

Por tanto, en la fractura de ese modelo cuantitativo y masivo, que va a pasar de ser casi hegemónico a convertirse, a largo plazo, en residual para el interés de Estados y Regiones (aunque su sostenimiento sea inevitable a corto y medio, en ciertas zonas turísticas: Baleares, Canarias, Costa del Sol...), nos parece se encuentra la explicación funcional central que afecta decisivamente a la visión actual de degradación territorial del espacio turístico convencional litoral.

Y es por donde aparece la necesidad de reconversión. Pero no mal interpretada como está ocurriendo en la actualidad. Extendiéndose, así, el peligro latente de sobredimensionamiento de la oferta, cuando se prostituye la actividad turística con una instrumentalización exclusiva de lógica inmobiliaria: mastodónticas cifras de plazas a construir y poner en mercado.

En resumen, sobre este escenario general que incide directamente en el caso andaluz, se podrían extraer ciertas conclusiones. En primer lugar, la mayor internacionalización progresiva de la economía y el territorio coinciden en diversificar los destinos y su competitividad, aparte de acortar y relativamente abaratar cualquier desplazamiento. Pero tal evidencia debe además relacionarse con la necesidad cada día más inevitable de la sociedad moderna de hacer turismo, el crecimiento económico de los espacios más desarrollados y la urgencia de hallar, por parte de los países periféricos y subdesarrollados, salidas alternativas y urgentes a su postración, como la vía turística.

En segundo lugar, el modelo cuantitativo entra en fase de agotamiento y se hace urgente su reestructuración y aplicación de nuevas pautas tecnológicas. Afirmación que quiere reivindicar la necesidad de optimizar tres cosas: la finalización más cualificada, la diferenciación más competitiva y la integración local —ambiental y social— mejor definida para el desarrollo regional de los productos turísticos. Ello no es posible simplemente atendiendo a prácticas de creciente liberalización del mercado turístico. Será necesario apostar por la planificación y la regulación coordinada interadministrativa; sin caer en los tópicos del plan normativo —lo que debe ser, sin entrar en si puede ser: los límites de lo posible en una sociedad de mercado—. Una de las primeras estrategias a ensayar en esa reestructuración, tiene que estribar en la introducción de tecnologías que posibiliten una mejor capacidad de articular los flujos turísticos de los territorios receptores, sin estar determinados éstos por las decisiones de las transnacionales del turismo, por cierto, cada día pese al despliegue mundial de la actividad turística, más concentradas y polarizadas.

La tercera, intentaremos abordarla más desarrolladamente en el siguiente epígrafe. Se trata del tema del Mercado Único europeo y del papel del turismo para los Estados y las regiones miembros; para ir aterrizando progresivamente en la problemática turística de Andalucía.

Turismo y mercado único europeo

Examinaremos esta cuestión a la luz del Informe Cecchini y la Comisión White Paper (1985), sobre las ventajas e inconvenientes del Mercado Único y sus

consecuencias para el desarrollo turístico. Podrá encontrarse, a estos respectos, un pormenorizado análisis en *The Economist* (Special 2.014, Londres 1989, 106 pp.). En cualquier caso, la Declaración del Año Europeo del Turismo para 1990, demuestra el interés de la Comunidad en una actividad que se verá notablemente afectada por la libre circulación de bienes y personas en 1993. No en balde, el documento que aprueba la medida (de 14 de diciembre de 1988) se plantea la necesidad de promover el turismo intracomunitario, evitando la fuga de divisas; promocionar la desestacionalización, el respeto ecológico y nuevas formas de turismo alternativos al masificado, como objetivos de reorientación de la actividad turística; y regular más adecuadamente la organización funcional del sector, sobre todo en lo que acotencia a sobrerreservas y relaciones entre operadores del viaje—turismo y clientes.

En efecto, desde la escala Comunitaria cinco son los puntos que interesan en el análisis sectorial del impacto del Mercado Único en los viajes de ocio y en el turismo:

- La Liberalización aérea.
- El papel de los Tour —operadores—.
- El sector Alojamientos.
- Los Aeropuertos.

Mientras que por la anulación de barreras fiscales para el comercio, la preocupación se centra para el turismo: en el Impuesto sobre el Valor Añadido; sus consecuencias en torno a la Competitividad; y la abolición de ventas libres de impuestos. En suma, sobre la aportación del turismo a la cohesión económica de la C.E.E., se destacan en las comisiones correspondientes su distribución territorial, como factor de desarrollo regional, y los mercados internos, con los desequilibrios en ingresos turísticos de los países del Norte —emisores— y los del Sur —receptores—.

Por las Tablas que se adjuntan (1,2 y 3), no es disimulable la importancia creciente del Turismo en la C.E.E, las fuertes desigualdades en ingresos y gastos entre los países miembros, y el papel preponderante de España. A su vez, el turismo es una actividad clave en la economía andaluza ya que su variación provocaría un efecto en la misma dirección en diferentes sectores económicos. Y estratégica en el sentido que una inducción o el simple aumento de actividad en otros campos, puede verse frenado por el turismo en caso de que éste se halle estancado o en retroceso. Por consiguiente es estratégico por la posibilidad ya de generar actividad como de estrangularla (GRANADOS, 1988). Tanto es así, que un análisis sobre las Tablas I—O, debido a CUADRADO y AURIOLES (1985), lo sitúa en el séptimo lugar de los sectores claves de la economía andaluza y en el cuarto desde el punto de vista estratégico.

¿Sobre estas bases, cuales serían los efectos de la Integración del Mercado europeo en el turismo andaluz, como caso regional extremadamente significativo?

En principio, todos los indicios auguran una fuerte expansión de los flujos y gastos turísticos como consecuencia del crecimiento económico Comunitario: un 2,5% de aumento real de gasto en consumo privado debe producir, según las estimaciones, un 4% de ascenso real en gasto de turismo. Ello para Andalucía, puede, en primer lugar, suponer dos cosas.

Primero, un acrecentamiento o sostenimiento en los ingresos por turismo. Pero, segundo, también, puede suceder que se diversifiquen los destinos, disminuyéndose, por tanto, la afluencia de turistas a nuestra región.

Jugando con estos supuestos podrían plantearse dos escenarios: uno expansivo para Andalucía y otro de reparto con otros destinos Comunitarios o no, de su cuota de mercado turística; dado que nadie pone en duda el aumento de la necesidad de viajes por turismo u ocio en la C.E.E., para las próximas décadas.

TABLA 1
Tendencia de crecimiento. 1983-1987
(1982=100)

Países	1983	1984	1985	1986	1987	Variación %
Bélgica-Luxemb.	113,2	116,6	114,3	112,2	125,7	11,0
Dinamarca	102,8	108,2	108,3	105,9	108,5	5,5
Francia	109,1	122,4	124,2	114,6	118,9	9,0
Alemania Fed.	102,8	111,0	98,8	97,2	99,0	- 3,7
Grecia	84,6	101,7	114,3	121,6	126,6	49,6
Irlanda	101,2	104,8	117,5	107,8	120,8	19,4
Italia	105,8	104,6	101,0	87,7	89,8	- 15,1
Holanda	98,9	124,8	123,3	122,1	123,0	24,4
Portugal	106,5	125,7	144,3	157,5	185,5	74,2
España	111,9	127,5	129,7	144,9	150,2	34,2
Reino Unido	120,3	132,3	148,4	146,1	159,5	32,6

Fuente: *The Economist* (1989)

TABLA 2
Ingresos y gastos - Turismo internacional. Porcentaje participación

Países	Ingresos	Gastos
Bélgica-Luxemb.	4,3	6,0
Dinamarca	3,2	4,4
Francia	17,1	13,1
Alemania	11,1	16,0
Grecia	3,3	0,9
Irlanda	1,2	1,2
Italia	17,3	6,9
Holanda	3,9	9,8
Portugal	3,1	0,6
España	21,1	3,0
Reino Unido	14,5	18,1
CE-12	100,0	100,0

Fuente: *The Economist* (1989)

TABLA 3
Empleos fijos generados por el gasto turístico. 1986

Paisajes	Empleo ('000)	Pocentaje del total
Bélgica-Luxemb.	180	4,7
Dinamarca	114	4,4
Francia	1.487	6,9
Alemania Fed.	1.300	5,1
Grecia	260	6,9
Irlanda	62	5,8
Italia	1.405	6,7
Holanda	172	3,3
Portugal	355	8,6
España	980	9,1
Reino Unido	1.081	4,4
CE-12	7.396	6,0

Fuente: *The Economist* (1989)

TABLA 3 bis
Gasto turístico y empleo. Media CE-1986 (%)

Subsector	Gasto	Empleo
Viaje	27	16
Alojamiento-rest.	39	57
Compras	22	11
Diversiones	7	11
Otros	5	11
Total	100	100

Fuente: *The Economist* (1989)

En el primer escenario, habría que contar con la doble vertiente de la recepción hotelera o reglada, y la de vocación inmobiliario-turística, no regulada o extra-hotelera. En cuanto a lo hotelero, como hecho general, se intentará imponer un 15 % de I.V.A. como mínimo a todos los hoteles, con la consiguiente pérdida de competitividad para las empresas españolas y andaluzas con respecto a otros países europeos que ya aplican tarifas impositivas más elevadas (Tabla 4). La HOTREC (Confederación de Asociaciones Nacionales de Hoteles y Restaurantes de la Comunidad Europea), se opone con fuerza a esta medida que considera enormemente perjudicial para el turismo y exige un tratamiento fiscal con el tipo impositivo reducido. Y considera la estandarización como una notable desventaja de la oferta CEE con la extra-comunitaria.

De modo, que la empresa turística convencional y reglada, se mueve con restricciones en este escenario, y deberá dirigirse hacia demandas muy diferenciales

en las zonas turísticas y, específicamente, en Andalucía, si se produce la homogenización impositiva con pérdida de competitividad.

Sin embargo, en el producto inmobiliario-turístico o fórmulas como el time-sharing, si se consigue en ésta su credibilidad y viabilidad, los hechos cambian sustancialmente. Porque el previsible aumento de las corrientes de turismo residencial hacia los mediterráneos europeos, especialmente de jubilados, y el diseño de ofertas complementarias muy cualificadas en áreas con diferencial de precios de suelo construido aún —no sabemos por cuanto tiempo— competitivas con las de Europa del Norte, puede que en breve plazo nos hagan hablar de una nueva oleada inmobiliario-turística de alcance. Sobre todo en tramos litorales con menor desarrollo turístico, pero con expectativas de nuevos experimentos, basados en implantaciones ex-novo, gran dimensionamiento complementario y la ocupación

de terrenos con gran calidad medioambiental. Estamos hablando de la Costa de Huelva, Cádiz o Almería (DIAZ, 1988).

Parece que la concepción del equipamiento hotelero, tendrá que reorientarse hacia demandas cada día más restringidas y exigentes o de cortas estancias. O ubicarse en estrategias conjuntas con grandes promociones inmobiliario—turísticas o de acontecimientos singulares, como ya está sucediendo en el litoral andaluz o con la Expo-92'. Y es que, y aquí enlazamos primer y segundo escenario, el papel de los intermediarios turísticos —operadores y agencias de viajes— y de las Compañías Aereas, como se indicaba más arriba, puede transformar tendencias actuales. Comportando para Andalucía la necesidad de modificar su rol, por lo menos el de algunos segmentos de su oferta, de receptor cuantitativo y barato.

En alojamientos y Tour—operadores se asiste al crecimiento de las cadenas hoteleras y a la concentración de estos últimos. Cuatro grandes operadores

turísticos, por ejemplo, controlan en un 40%, uno de los mercados más apetitosos: el alemán. El poder de estas transnacionales trasladará a la "industria" de la hostelería las presiones de la demanda en cuanto a la responsabilidad de las deficiencias del producto. No debe olvidarse, que la mayor preocupación de los Tour-operadores reside en las perspectivas ciertas de armonización de las leyes de protección del consumidor-turista. La adopción de medidas en este campo, en mayor o menor forma restrictivas, producirán el consecuente aumento de costes operacionales. Mientras que de el lado hostelero, la tendencia del mercado turístico hacia una mayor sofisticación o encarecimiento acelerará el proceso de diferenciación que vendrá en beneficio de las cadenas hoteleras capaces de suministrar una amplia gamas de servicios. O de aquellas que posean un poder de inversión suficiente en sistemas de reservas, cuya relevancia se ha puesto en evidencia desde su puesta en práctica por las Compañías Aéreas.

TABLA 4
IVA: Tipos de imposición (%)

Países	Actual (en 89)	Porcentaje de (*a) cambio después del 92
Bélgica	6,0	+ 9,0
Dinamerca	22,0	-
Alemania Fed.	14,0	+ 1,0
Grecia	6,0	+ 9,0
España (b)	6,0	+ 9,0
Francia (c)	5,5	+ 9,5
Irlanda	10,0	+ 5,0
Italia (d)	9,0	+ 6,0
Luxemburgo	6,0	+ 9,0
Holanda	8,0	+ 7,0
Reino Unido	15,0	-

Fuente: *The Economist* (1989)

(a) Asumiendo la aplicación de un mínimo del 15%

(b) 12% aplicado a hoteles de lujo

(c) 18,6% aplicado a hoteles de lujo

(d) 19% aplicado a hoteles de lujo

Hecho, de otra parte, que beneficiará a las agencias de viajes, ya que la liberalización y la mayor competitividad de las compañías aeronáuticas puede beneficiarlas en gran medida, si acceden a la tecnología conveniente para el manejo informatizado de reservas, al disponer éstas de las mejores condiciones para ofertar al público la multitud de servicios y tarifas posibles. Ello, en el caso andaluz es de particular importancia, dado el papel subsidiario de nuestras agencias, como territorio receptor que es.

Así que, la atomización de la empresa turística andaluza, como uno de sus endémicos problemas

(MARCHENA, 1988), tendrá que corregirse en este escenario y ganar en mayor capacidad de negociación con los intermediarios emisores, tanto en la hostelería, como en el campo de las agencias de viajes.

El segundo escenario era el de desvío hacia otros destinos de la demanda turística captada por Andalucía. Como consecuencia de las ventajas relativas de receptores turísticos mediterráneos no comunitarios, y sensible encarecimiento de nuestro producto turístico tradicional dirigido a una franja de consumidor de medio y bajo poder adquisitivo. Ello es, en principio, previsible pero no excesivamente preocu-

pante, a nuestro modesto entender. Por tres razones. Una, las características singulares y extraordinariamente competitivas en recursos turísticos muy variados, pero eso sí, poco diferenciados y dinamizados hasta ahora, jugándose con ellos más desde posiciones de ventajas comparativas estáticas y rentistas. Dos, por nuestra oferta de alojamientos, servicios y "Know-how" adquirido en una ya dilatada experiencia turística. Y tres, por la comprobación de un hecho: el desvío hacia otros destinos se está produciendo no recurrentemente. Es decir, se prueba hacia otros territorios turísticos menos conocidos y exóticos, pero no se vuelve todos los años a ellos, por las carencias de las dos razones primeras que posee Andalucía. En la potenciación de esta idea estriba la posibilidad de modificar nuestras ventajas comparativas de estáticas en dinámicas.

Lo que además de la competencia de otros espacios mediterráneos se va a producir con toda seguridad, es la unanimidad de prácticamente la mayor parte de las regiones europeas de participar en estrategias más o menos diferenciadas y viables de captación turística. Ello se comprueba ampliamente en el mapa autonómico español (LOPEZ PALOMEQUE, 1988) y en el fuerte despliegue promocional de sus departamentos turísticos a todos los niveles escalares: municipios turísticos, patronatos provinciales y la propia Comunidad Autónoma, buscando su producto diferenciado o el mantenimiento y aumento de su cuota de mercado turística. Esta promoción más o menos discriminada de la demanda, debe relacionarse, a su vez, con la intención de atraer inversiones, normalmente extraregionales, para potenciar la oferta propia. Ello debe inscribirse en la lucha por el capital flotante que se avecina, en el Mercado Único Europeo, y en la política de incentivos de localización para éste. ,

Sobre este particular, el territorio al completo de la Comunidad Autónoma andaluza está considerado como Zona de Promoción Económica (ZOPRE) tipo I por el Estado español siguiendo las directrices comunitarias (50% de subvenciones en las inversiones aprobadas). Y dentro de las acciones promocionables se han consignado de entre las prioritarias a aquellas que tengan como finalidad: la modernización de la oferta hotelera existente que suponga una mejora sustancial de la calidad, y de las instalaciones complementarias de ocio de especial interés en las zonas de alta densidad turística. Asimismo, la construcción de alojamientos hoteleros o de turismo rural, campamentos de turismo e instalaciones complementarias de ocio de especial interés en otras zonas y, en general, las distintas ofertas turísticas especializadas de relevancia para el desarrollo de la actividad turística.

En el Real Decreto de delimitación de la ZOPRE (652/1988), en relación a la inclusión del Turismo, se

hace una distinción, antes referida, entre las denominadas áreas de alta densidad turística y el resto de la Comunidad. Se pretende así canalizar y dirigir las inversiones hacia espacios tradicionalmente menos afectados por la dinámica turística, tanto del propio litoral, como del interior, incluyéndose en la práctica todos los tipos de oferta posibles. Mientras que esencialmente para la Costa del Sol malagueña, los incentivos deben traducirse en renovación de la capacidad instalada. Por consiguiente desde la política regional para Andalucía se interpreta al turismo como función económica a expandirse territorialmente.

Precisamente de ambas cosas relacionadas trataremos en el próximo epígrafe: de la capacidad de regulación del sector público en el turismo andaluz, y de las políticas territoriales que se vislumbran al respecto, tanto desde la Administración como desde la órbita privada.

Acción territorial, turismo y políticas en Andalucía

Las estrategias del Plan de marketing turístico de la Junta de Andalucía (BASELGA, 1989) y de su política sectorial en el territorio (MARCHENA, 1988 —II—), aparte de los lógicos cometidos de inspección y clasificación de establecimientos del ramo, se basan en cuatro planteamientos básicos:

a) Promoción organizada de la desestacionalización, la atracción del turismo nacional y extranjero, la potenciación de los recursos alternativos y la estimulación del gasto "per cápita".

b) Implicación de la empresa privada en las tácticas de promoción oficial.

c) La revalorización de las zonas turísticas existentes, sobre todo en el capítulo de infraestructuras, sistemas generales y de reequipamiento turístico.

d) La generación de infraestructuras turísticas: villas turísticas en áreas de montaña, oficinas turísticas, campings y hoteles, y recintos feriales y congresuales.

e) Y la planificación de nuevos destinos, tanto en litorales no consolidados turísticamente como a través de los Programas de Desarrollo Integral de Turismo Rural (PRODINTUR).

Como se verá una ambiciosa política de regulación en una actividad que ya se ha señalado es estratégica y clave para Andalucía, y con numerosos conflictos territoriales y sectoriales (MARCHENA, 1990). Otra cosa es la realidad que contrasta poderosamente con los objetivos planteados desde la estrategia política de intervención en la actividad turística. De esas posibles contradicciones trataremos a continuación.

Pensamos que se dan varios procesos configurados por un hecho patente: la incapacidad de gestión de las Administraciones regionales, en nuestro caso la andaluza, para intervenir planificadamente sobre la actividad turística. Con ello no pretendemos realizar ninguna crítica de tono político, por el contrario,

sustentamos la hipótesis de que pese a las intenciones de regular consecuentemente con los intereses de la Comunidad Autónoma el turismo, la maquinaria administrativa se muestra incompetente, tal cual está diseñada, para afrontar dicho reto. El turismo, como ya se ha aludido antes, no es un sector marcado y diferenciado, sino que en él confluyen complejamente diferentes facetas sectoriales que requieren inevitablemente una coordinación horizontal interadministrativa. Y a la par, un buen entendimiento entre la administración estatal, regional y local (VALENZUELA, 1986).

Más aún, en los últimos cinco años se han producido planes muy loables, como los PRO-DINTUR, o el Libro Blanco de la Costa del Sol, o Los Planes Territoriales de Turismo Litoral, o el mismo Plan de Marketing, pero resultan ser muy dificultosos en su gestión por la trama de acciones a emprender, y que no corresponden competencialmente a un único departamento administrativo (MARCHENA, 1988—II—). En este sentido, han quedado pendientes diversos temas normativos, sobre regulación y control de la oferta turística andaluza, perentorios para el buen funcionamiento de la actividad.

Dicho esto, ¿cuáles son los procesos que anunciábamos más arriba y que afectan decididamente a cuestiones territoriales en Andalucía? Creemos que existen prioridades cortoplacistas generales por encima de una planificación a medio plazo. Aquellas se fundamentan en hacer crecer la oferta turística, esencialmente de talante inmobiliario, como parte del arrastre que produce el sector de la construcción y considerando que tal estrategia origina riqueza estable y es una fuente de puestos de trabajos abundante. No conocemos ningún estudio serio, de las últimas promociones turísticas en el litoral andaluz que fundamente con rigor tales pretensiones.

Bajo esta directriz se entrecruzan dos tácticas: la de ayuntamientos —litorales básicamente— que ponen a disposición de esta estrategia suelo de alta calidad ambiental habitualmente —Costa Doñana, por ejemplo—, o mantienen una carrera vertiginosa, tipo Costa del Sol, por colmar su territorio urbanizable disponible. Y la de promotores privados, que atendiendo a criterios de legítima rentabilidad en una sociedad de libre mercado, están interpretando los nuevos desarrollos turísticos como parte del extraordinario auge del sector de la construcción, y de la promoción inmobiliaria, que sucede en toda España, y por conocidas razones, desde hace unos años. Tales planteamientos no ayudan a la regulación coherente del Turismo, ni a una operación de marca regional y coordinada a escalas más generales y profundas de la actividad turística. Sobre todo cuando el nuevo modelo de territorio turístico que se anuncia debe contener una notable inversión infraestructural,

no sólo privada, sino pública: está calculado que por cada plaza turística es necesario invertir del erario público, aproximadamente, un millón de pesetas. Cuando además, no es precisamente la administración turística regional la que decide e invierte en esos temas.

Es decir se asiste, pese al control urbanístico, diferente según la interpretación de la política territorial de cada ayuntamiento (VERA, 1987), a un “dejar hacer” a la promoción privada, que aunque actúa con menor brutalismo que en los sesenta en materia de arquitectura y urbanismo, no encuentra demasiadas restricciones a una nueva oleada de fuerte expansión de la oferta inmobiliario—turística. Tal crecimiento, o expectativas según los casos se da esencialmente en la banda costera andaluza. Así, en suma, creemos, que en este esquema y desde la óptica de la administración regional se dan dos despliegues territoriales:

1.— Un modelo económico de venta del territorio dirigido al turismo residencial permanente y de temporada en nuestro litoral. La urbanización particular turística se consolida y se obvia relativamente el turismo hotelero. Emergiendo prácticas irregulares como el time—sharing. Como dice JURDAO (1989), los ayuntamientos “venden” licencias como si se tratase de un negocio boyante a medio plazo. Sin considerar usos alternativos inherentes a los propios territorios (SALVA, 1989).

Es interesante destacar, en este despliegue que compara la franja litoral con cualquier gran avenida de cualquier gran ciudad española a efectos inmobiliarios, la configuración de los nuevos desarrollos turísticos. Nos referimos a tramos costeros no consolidados turísticamente de Huelva, Almería o Cádiz. Se trata de promociones grandes, entre 300 y 500 has, con densidades de ocupación del suelo en torno al 30% de construido, fuerte oferta complementaria, y dirigidas a un mercado y a capitales extranjeros, fundamentalmente. El volumen de la inversión para la infraestructura básica oscila sobre los 5.000 millones de ptas. y la capacidad de alojamiento se sitúa alrededor de las 25.000 camas, distribuyéndose en un promedio de 65% de plazas residenciales y un 35% netamente touroperizables.

Estas grandes promociones se ubican, en su proyecto, en zonas aisladas de otro desarrollo urbanístico anterior, por tanto tensionando nuevo suelo, que siempre tiene un alto valor naturalístico, como rasgo común. Sólo en la costa de Huelva se encuentran en proyecto avanzado o ejecución nada menos que 58.000 nuevas plazas en sólo cuatro de estas grandes promociones. Ello sin contar las 35.000 previstas en la polémica Costa Doñana.

2.— El interés por parte de la Administración regional de promover el turismo interior de áreas

deprimidas, que normalmente se corresponden con espacios de alto valor natural (CASA DE VELAZQUEZ, 1989). Tratar de aplicar políticas de promoción del turismo en Parques Naturales o áreas de montaña media del antepaís andaluz. Para ello, se trata de planificar una oferta, ' difusa, de calidad y con el respaldo de las poblaciones locales; compatibilizando los usos de turismo ecológico, con los de reposo, acercamiento a las poblaciones locales y contemplación.

En sí mismo, y si se consigue valorar adecuadamente la capacidad de carga de estos espacios —Andalucía ha protegido un 12% de su territorio—, tal estrategia puede ser alentadora para profundizar en el binomio preservación/promoción que proclaman las teorías del eco—desarrollo (COLON y DIAZ DEL OLMO, 1990).

Sin embargo, nuevamente, ante la complejidad del problema, la administración se ve incapaz de dinamizar a los agentes locales, escasamente innovadores normalmente. Se da una insuficiente oferta de todo tipo, un encarecimiento desmedido de los precios de los alquileres en ciertas áreas y unas desproporcionadas expectativas en el turismo, como solución a los seculares problemas del desarrollo de estas áreas deprimidas.

Aquí, al no ser tan seguro el negocio, la iniciativa privada aún no ha puesto sus miras. Mientras que la administración se contenta con diseñar operaciones, como las villas turísticas —pequeños pueblos aparthotel—, que desencadenen procesos imitativos y una mínima oferta, ya que se está realizando una excesiva promoción publicitaria de estos espacios interiores de calidad natural elevada. Con el consiguiente aumento de la presión de la demanda —especialmente en Cazorra y Segura—, sin verdaderas contraprestaciones de la oferta, muy incipiente y poco cualificada.

La gestión que interesaría aquí, para nosotros, debería proyectarse en dos direcciones, difícilmente asumibles para la actual burocracia regional. Una, que fuera capaz de rehabilitar la construcción abandonada en estas áreas para uso turístico; fomentando siempre prácticas de turismo blando, como senderismo y naturalismo y huyendo de la generación de nuevos núcleos de población. Otra, la creación de una oficina de reservas que conectará las posibilidades de la oferta, la capacidad de regulación de estos espacios naturales por parte de la administración y los intereses de los habitantes locales, con la demanda cualificada que requieren estas áreas. En cualquier caso sin la formulación de una sinergia entre agentes locales, administración y atracción selectiva de inversiones, serán inviables tales estrategias.

De todos modos y para cualquier tipo de territorio aparece siempre, ante el desalentador balance urbanístico-espacial del turismo en décadas anteriores

(MARCHENA, 1987; VERA, 1987), la panacea del llamado "turismo de calidad", como solución y manera de reconvertir y reorientar las prácticas turísticas. En el próximo epígrafe, y para concluir, intentaremos avanzar algunas ideas al respecto.

Una reflexión final sobre el "turismo de calidad" desde la óptica territorial

En Andalucía, como en la mayor parte de España, se está utilizando esta marca del "turismo de calidad" sin saberse exactamente a ciencia cierta que significa y que elementos la constituyen. Y menos aún desde la perspectiva territorial. Parece en principio que de lo que se trata es de la atracción, en vez de una demanda cuantitativa y de escaso poder adquisitivo, de lo contrario. Pocos turistas, de elevados ingresos. Pero para, ' conseguir tal objetivo será inevitable el diseño, normalmente no existente en Andalucía, sino en tramos muy concretos —como Marbella—, de una oferta capaz de satisfacer a esa demanda que paga más y, por tanto, se supone más exigente.

Trataremos ahora de ordenar algunos aspectos de esta problemática, atendiendo "in extenso" a las aportaciones de QUERO (1988 —I Y II—).

La necesidad de poseer una oferta turística no de más calidad, sino más cualificada, para poder mantener y expansionar el aparato productivo de las economías turísticas, está consolidándose hoy como objetivo público de las regiones turísticas como Andalucía. E incluso ha llegado a ser motivo central de la planificación en estados líderes de esta actividad, como Hawai, o traducido a disposiciones legales en Baleares.

Pero, como decíamos, no se sabe muy bien en qué consiste tal planteamiento. Parece que de entrada uno de los parámetros más relevantes es el control de la densidad de edificación en instalaciones turísticas bien diferenciadas, que dependen no exclusivamente de la calidad urbanística de éstas, sino sobre todo del entorno, tanto de oferta complementaria como naturalístico. Es decir, de enclaves donde se pueda colocar el producto turístico más caro y de más alta elasticidad de renta ante las diversas modalidades vacacionales. Aquí interviene inmediatamente la cualificación de la oferta y su consiguiente precio.

Tales enclaves, ya aislados o apoyados en desarrollos anteriores, u ordenados por el viario de escala media, y a pesar de su previsible diversidad y diferenciación, deberían, incontestablemente, pertenecer a un orden territorial reconocible de nivel y escala superior. No consistiría, como hasta ahora, en una suma agregada de uno más uno, sino de piezas engarzadas por una lógica territorial coherente y comprensible. Tal lógica no puede ser imitativa de los procesos que suceden en la ciudad normal, sino aplicada a la fenomenología turística.

QUERO (1988), propone ciertos estándares urbanísticos, para configurar estos nuevos desarrollos

turísticos cualificados convenientes a ese nuevo modelo turístico que se pretende:

—Densidad máxima bruta aconsejable para una zona turística: 50 plazas/ha.; para alta calidad no debería ser superior a 20 plazas/ha.

—Tamaño óptimo de la promoción: 600 plazas, o su múltiplo 1.200. Cifras que hacen relación a las unidades operativas de los operadores turísticos.

—Superficies mínimas para servicios: 10 m² por plaza. Espacio promedio de techo construido por plaza 21 m², con diferente casuística, según la característica de la promoción: hotelera, residencial o mixta.

La estandarización diseñada por el autor antes citado es más rica y compleja, aunque de la cual nos interesa destacar dos ideas generales ya aludidas anteriormente: la necesidad de normalizar y regular por el planeamiento y la administración, tales iniciativas, algunas espurias bajo el señuelo de la "calidad"; y la de contar con una óptica global mucho más general y elevada, por encima de la aprobación de proyectos poco selectivos.

En este sentido, no es bueno caer inmediatamente en la residencialización del turismo, sino examinar qué tipos de turismo nos interesan más en cada coyuntura, de manera que pueda flexibilizarse con el menor trauma posible su atracción. La excesiva vocación residencial de las promociones puede originar una venta baldía del territorio a medio plazo sin optimizar su producción turística más compleja, cualificada y generadora de una mayor cantidad de servicios.

Además, desde el territorio, es determinante para cualificar la oferta tener bien clara una determinación objetiva: la función positiva de los espacios "vacíos", incluso en el suelo rural y agrícola, y fundamentalmente el espacio natural; así como sus niveles y tipos de compatibilidad con los usos turísticos. Mientras que desde la función turística será fundamental localizar y fijar las características de las instalaciones intensivas y extensivas de servicios de

apoyo a la plaza turística, y propiamente de oferta complementaria; con el establecimiento de las proporciones promedio adecuadas entre alojamiento turístico (según tipología) y oferta complementaria en cada zona.

Todo el operativo debiera constituirse sobre la concertación: en parte entre la administración municipal —el municipio turístico es pieza clave en cualquier planteamiento de lógica territorial— y otras sectoriales, admitiéndose las directrices del modelo turístico asumido interadministrativamente, y la iniciativa privada. En la agenda de esta concertación, según Quero, entrarían en juego como mínimo los siguientes elementos de discusión a pactar entre municipio, administración territorial y turística y promoción privada:

—Características empresariales de la actuación: viabilidad económica financiera, tanto de la oferta construida, como por supuesto de la complementaria. Advertencias sobre posibles estrangulamientos de la función turística de la promoción.

—Previsión de impactos de toda índole y justificación de los eslabonamientos productivos que pudiera originar la actuación.

—Referencias al área territorial donde se inscriba la operación: valoración activa del entorno.

—Definición de la estructura urbanística interna y ordenación de sus elementos: usos del suelo, componentes constructivos y definición de la calidad de la obra urbanizadora.

Difícil tarea, por la ineficiencia administrativa común y por los retos complejos a asumir. Pero, en fin, lo que sí está claro, es la necesidad de reconvertir el modelo turístico actual. Con la consideración urgente de construir una oferta del territorio turístico que oriente a esta actividad hacia su configuración como sector terciario avanzado y factor de cualificación del desarrollo de las poblaciones regionales afectadas. No como mero negocio especulativo y rentista y de ocupación de mano de obra poco especializada.

BIBLIOGRAFÍA

- AGUILÓ Y OTROS, *Tablas Input-Output de la Economía Balear*, Govern Balear, Palma 1989, II tomos.
- BASELGA, J., *Plan de Marketing (1989-90)*, Junta de Andalucía, D. G. de Turismo, Sevilla 1988, pp. 87.
- BASELGA, J., "Turismo: reflexión y debate", en *Diario 16*, Edición de Andalucía, Sevilla 28 de Enero 1990.
- CASA DE VELÁZQUEZ (VV. AA.), *Supervivencia de los Espacios Naturales*, M.A.P.A., Madrid 1989, pp. 950.
- CASTELLS, M., *Nuevas Tecnologías. Economía y Sociedad en España*, 2 vols., Alianza Ed., Madrid 1986.
- COLÓN, M. Y DÍAZ DEL OLMO, F., *Naturaleza en armonía. Espacios Naturales de Andalucía*, Ed. Alfar, Sevilla 1989, pp. 155.
- CUADRADO, J. R. Y AURIOLES, F., "La actividad turística dentro de la estructura económica de Andalucía" en *VII Jornadas de Estudios Andaluces*, Torremolinos, Junio 1985.

- DÍAZ, J. M., "Inversiones Turísticas en Andalucía: nuevos desarrollos" en *Boletín Económico de Andalucía*, Junta de Andalucía, Sevilla 1988, num. 10, pp. 75-82.
- FIGUEROLA, M., *Teoría económica del turismo*, Alianza Univ. Madrid 1985, pp. 434.
- FRIEDMANN, J., *Territorio y Función*, I.E.A.L., Madrid 1981, pp. 334.
- GRANADOS, V., "Nuevas formas de turismo: el turismo rural en Andalucía" en *Boletín Económico de Andalucía*, num. 10, Sevilla 1988, pp.35—50.
- JURDAO, F., "Mijas: el hormiguero cultural" en *Mediterranean*, num. 15, oct-nov. 1989, pp. 6-14.
- LOPEZ PALOMEQUE, F., "Geografía del turismo en España: una aproximación a la distribución espacial de la demanda turística y la oferta de alojamiento" en *Documents d'anàlisi geogràfica*, Barcelona 1988, núm. 13, pp. 35-64.
- LUIS, A., *Aproximación histórica al estudio de la geografía del ocio*, Ed. Anthropos, Barcelona 1988, pp. 384.
- MARCHENA, M., *Territorio y Turismo en Andalucía*, Junta de Andalucía, Sevilla 1987, pp. 307.
- MARCHENA, M., "La estrategia territorial de la nueva política turística en Andalucía" en *Urbanismo (COAM)*, num. 4, Madrid 1988 —I—, pp. 55-64.
- MARCHENA, M., "El turismo en Andalucía" en *Geografía de Andalucía*, Tomo VI, dir. G. Cano, Ed. Tartessos, Sevilla 1988 —II—, pp. 263-346.
- MARCHENA, M., "El turismo en España: razones de Estado, política regional y ordenación del territorio" en *Boletín Económico de Información Comercial Española*, Septiembre 1989, núm. 2.197.
- MARCHENA, M., "Implicaciones Territoriales de la Política Turística en Andalucía" en *Geografía de Andalucía*, Tomo VII, dir. G. Cano, Ed. Tartessos, Sevilla 1990.
- PALAZUELOS, E. —coord.—, *Dinámica capitalista y crisis actual*, Ed. Akal, Madrid 1988, pp. 410.
- QUERO, D., *Informe Territorial Gran Canaria II fase*. Monografía sobre el espacio litoral, Volumen I, Cabildo Insular de Gran Canaria, Las Palmas 1988 —I—.
- QUERO, D., *Informe sobre la modificación de las Normas Subsidiarias de San Bartolomé*, Cabildo Insular de Gran Canaria, Las Palmas 1988 —II—.
- SALVA, P., "Competencias espaciales entre agricultura y turismo" en *Treballs de Geografia*, núm. 41, Balears 1989, pp. 81-92.
- SOJA, E., "A materialist interpretation of spatiality" en *Workshop on the geographical transfer of value*, Univ. de Camberra, Australia 1981.
- TORRES BERNIER, E., "La evolución de las corrientes turísticas y su influencia en el desarrollo económico" en *Seconde Conference des Regions Méditerranéees*, Estrasburgo 1987.
- URIBE-ECHEVARRIA, F., "Tendencias en el desarrollo regional de los noventa" en *Reunión sobre impactos territoriales de la reestructuración productiva y tecnológica*, CEPAL-ILPES, Santiago de Chile, Agosto 1989.
- VALENZUELA, M., "Turismo y territorio. Ideas para una revisión crítica y constructiva de las prácticas espaciales del Turismo" en *Estudios Turísticos*, núm. 90, Madrid 1986, pp. 45-56.
- VERA, F., *Turismo y urbanización en el litoral alicantino*, Universidad de Alicante e Instituto "Gil Albert", Alicante 1987, pp. 447.
- VERA, F., "Crisis del poblamiento turístico en el litoral mediterráneo español" en *Urbanismo (COAM)*, Madrid 1988, num. 4, pp. 6—15.
- VV. AA., *Política regional en la Europa de los noventa*, Ministerio de Economía y Hacienda, Madrid 1989, pp. 630.

ELS CENTRES D'INTERÈS TURÍSTIC NACIONAL, EL CAS DE BALEARS*

Antònia Ripoll Martínez¹

RESUM: *Els Centres d'Interès Turístic Nacional, el cas de Balears.*

A partir de l'aprovació de la Llei de Zones i Centres d'Interès Turístic Nacional de 1963, neix una nova figura d'ordenació del territori des del punt de vista sectorial del Turisme. A les Illes, com a espai turístic, tindrà una gran importància, se n'aprovaran quatre a Mallorca i quatre a Menorca, suposant una oferta potencial de més o meys 89.752 places, de les quals un 62,36% correspon a l'illa gran i un 37,63% a Menorca.

La característica general de la seva ubicació, respon a espais verjos de la costa.

PARAULES CLAU: *ordenació del territori, turisme, Balears.*

ABSTRACT: *National Touristic Centres of special concern, reference to the Balearic islands.*

Since the approval of the "National Touristic Zones and Centres of special interest law" in 1963, a new kind of arrangement of territory concerning touristic sectors came out.

Referring to the Balearic islands, as a special touristic centre, four zones in Mallorca and four in Menorca will be approved envisaging a potential offer of 89.752 places. About 62,36% will correspond to the Main Island and 37,63% to Menorca.

The general characteristic of your location a virgin country coast.

KEYS WORDS: *Regional planning, Tourism, Environment, Balearic islands*

* Inclòs en el projecte "Turismo y ordenación del Territorio en las Islas Baleares. Impacto actual y perspectivas futuras" (CICYT) P.P. 87 0586.

1. Departament de Ciències de la Terra de la Universitat de les Illes Balears

1. Fonts

Les fonts que hem utilitzat per a l'elaboració d'aquest article han estat:

1. LEY 197/ 1963, DE 28 DE DICIEMBRE, SOBRE CENTROS Y ZONAS DE INTERÉS TURÍSTICO NACIONAL (BOE 31 DE Diciembre de 1963)

2. DECRETO 4297, DE 23 DE DICIEMBRE SOBRE CENTROS Y ZONAS DE INTERÉS TURÍSTICO NACIONAL (BOE 16 de gener)

3. BUTLLETÍ OFICIAL DE LA COMUNITAT AUTÒNOMA

4. BUTLLETÍ OFICIAL DEL PARLAMENT DE LES ILLES BALEARS

5. DIARI DE SESSIONS DEL PARLAMENT DE LES ILLES BALEARS

6. EXPEDIENTS DELS CENTRES D'INTERÈS TURÍSTIC NACIONAL, CONSELLERIA DE TURISME DE LES ILLES BALEARS

Entre d'altres informacions ens han aportat la necessària per elaborar la fitxa tècnica de cada un dels centres.

2. Llei 197/1963, de 28 de desembre, sobre centres i zones d'interès turístic nacional (BOE 31 de desembre de 1963)

Abans de parlar del cas de Balears, pensam interessant per comprendre el millor possible el significat de la Llei, conèixer els trets més importants respecte al territori que es regulen. N'extreim els articles que són més significatius.

"1. Es objeto de la presente Ley la ordenación turística del territorio nacional por medio de la planificación y desarrollo de Centros y Zonas de Interés Turístico.

2.1. Se consideran "Centros de Interés Turístico Nacional" aquellas áreas delimitadas del territorio que, teniendo condiciones especiales para la atracción y retención del turismo, son previa su declaración como tales, ordenadas racionalmente en cuanto a la urbanización, servicios e instalaciones precisas para su mejor aprovechamiento.

2.2. La declaración de "Centros de Interés Turístico Nacional" sólo podrá otorgarse cuando puedan concurrir en los mismos las siguientes condiciones:

- a) Capacidad mínima de quinientas plazas en alojamientos turísticos
- b) Extensión superficial no inferior a diez hectáreas.
- c) Servicios adecuados a su capacidad de alojamiento.

Aquest article acaba dient:

"No será necesaria la concurrencia de las expresadas condiciones cuando a juicio del Gobierno, concurren circunstancias excepcionales."

"2.3. La calificación de "Centros de Interés Turístico Nacional" no será concedida a las áreas

incluidas en los cascos urbanos, salvo en los dos casos siguientes:

a) Cuando por circunstancias topográficas o geográficas aparezcan claramente delimitados.

b) Cuando se trate de conjuntos monumentales o de sectores históricos o artísticos, previo informe favorable de la Dirección General de Bellas Artes.

3.1. Se consideran "Zonas de Interés Turístico Nacional" aquellas porciones del territorio declaradas formalmente como tales, en las que, existiendo dos o más Centros acogidos a los beneficios de esta Ley, y cinco mil plazas como mínimo, sea necesario, para el mejor aprovechamiento y desarrollo de sus recursos turísticos, la realización de obras y servicios de infraestructura que requieran una actuación coordinada de la Administración pública en sus diversas esferas."

Per raons "especials", a l'hora de fer la declaració d'Interés Turístico Nacional" es poden prescindir d'aquests requisits.

Les competències es divideixen entre el Ministeri d'Informació i Turisme (avui una Secretaria General del Ministeri de Transports i Comunicacions) i el Consell de Ministres.

Prèvia a l'aprovació del Centre d'Interès Turístic Nacional hi ha dos tràmits: El Pla de Promoció Turística i el Pla d'Ordenació Urbana.

Quant al Pla de Promoció Turística del Centre, ha de contemplar el següents extrems:

- a) Extensió superficial i delimitació del Centre.
- b) Nombre mínim i màxim d'allotjaments turístics i places amb què ha de comptar.
- c) Porcentatges d'allotjaments turístics en les seves diverses classes i categories sobre el total dels previstos.
- d) Instal·lacions que es considerin imprescindibles.
- e) Millores o modificacions previstes quant a conservació o embelliment del paisatge.
- f) Els estudis econòmics o d'altre ordre que reglamentàriament es determinin.

Una vegada aprovat aquest Pla pel Ministeri d'Informació i Turisme, els promotors han d'elaborar el Pla d'Ordenació Urbana del Centre, d'acord amb la Llei del Sòl de 1956 (la vigent Llei del Sòl de 1975 és posterior a la Llei que tractam). El text al·ludit de la Llei de 1956 és aquest:

"Art. 12. Los Planes y proyectos municipales de ordenación y urbanización que no abarquen la totalidad del término se calificarán de reforma interior o de extensión según los sectores a que afectaren.

2. Serán Planes o proyectos de reforma interior los concernientes al casco urbano y encaminados a sanear barrios insalubres, resolver problemas de circulación o de estética, mejorar servicios públicos o realizar otros fines semejantes.

3. Serán Planes y proyectos de extensión los relativos a superficies de suelo exteriores al casco urbano.

4. El casco comprenderá los sectores urbanizados a medida que la construcción ocupe dos terceras partes de la superficie edificable en cada polígono.”

El Pla d'Ordenació Urbana ha de contemplar:

a) Delimitació dels sectors en què es divideix el territori del Centre, responnent a la seva utilització.

b) Senyalització de les alineacions, anivellacions, i característiques de les vies i places, que en el seu cas s'han d'establir, conservar o modificar.

c) Determinació de les superfícies destinades a espais lliures i de les reservades per a les instal·lacions de serveis públics i altres d'ús col·lectiu i general.

d) Reglamentació de l'ús dels terrenys quant a volum, destinació i condicions sanitàries i urbanístiques de les construccions i elements naturals en cada sector.

El vist-i-plau del Pla l'ha de donar el Ministerio de la Vivienda (avui M.O.P.U) i l'ha de remetre al de Turisme, que el farà arribar al Consell de Ministres, qui pot declarar “d'Interès Turístic Nacional” el Centre proposat.

Fins ara ens hem referit als Centres. Pel que fa a les Zones, s'ha de tramitar el Pla de Promoció Turística i el Pla d'Ordenació Territorial Urbana.

Les característiques que ha de tenir el Pla de Promoció Turística, a més de les del Pla del Centre, són, entre d'altres, aquestes:

a) Les obres que s'hauran de realitzar, gaudiran de la declaració d'urgència.

b) Projecte dels Estatuts de l'Agrupació o Agrupacions Forçoses dels Municipis compresos dins la Zona que s'haurà de constituir per atendre'n els interessos comuns.

L'elaboració es farà a cura del Ministeri d'Informació i Turisme, i l'aprovació correspondrà al Consell de Ministres.

Una vegada superat aquest tràmit, s'ha de procedir a la redacció del Pla d'Ordenació Territorial i Urbana, a càrrec dels Ministeris de la Vivenda i Obres Públiques, que poden permetre la col·laboració de la Corporació Local o d'una altra entitat que hagués instat la declaració “d'Interès Turístic Nacional”. Hi ha d'haver una aprovació inicial per part del Ministeri d'Informació i Turisme, l'aprovació definitiva depèn del Consell de Ministres.

Una conseqüència destacable de la declaració “Interés Turístico Nacional” és que les indústries existents en els Centres o Zones hauran d'efectuar les condicions precises a les seves instal·lacions a fi d'acomodar-se al funcionament de l'interès turístic. Es pot arribar al trasllat i a l'expropiació forçosa.

Queda ben patent la prioritat del sector turístic sobre l'industrial, que de fet és extensiu sobre els altres sectors econòmics.

Quant als beneficis que obtenen els promotors de la declaració, destacam els fiscals:

a) Reducció d'un 50% dels impostos que graven els actes de constitució o ampliació de societats.

b) Règim fiscal d'amortització de caràcter especial.

c) Bonificació fins a un 90% dels aranzels duaners per a la importació de maquinària i material de construcció.

d) Preferència per a l'obtenció de crèdits oficials.

Pensam que amb l'exposat es pot tenir una visió general del que és la Llei.

3. Comentaris a la Llei de Centres d'Interès Turístic nacional

La Llei que acabam d'exposar, resposta eufòrica a l'engedada del boom turístic de masses, va tenir els seus detractors des del punt de vista urbanístic en poc temps.

SERRANO (1965) fa constar la manca de coordinació entre la Llei del Sòl de 1956 i la Llei de Zones i Centres d'Interès Turístic, fent una valoració negativa, argumentada en què el turisme és un fenomen purament territorial, en el sentit que és mou en funció d'uns espais i es caracteritza per uns assentaments propis. L'autor considera que la planificació turística es podria dur a terme, aplicant la figura de la Llei del Sòl de Plans Especials.

Per altra banda SERRANO considera que la Llei de Zones i Centres d'Interès Turístic suposa la inversió dels termes normals de la planificació, suposa el trencament de tots els principis de la planificació o verifica una autèntica inversió de valors; continua dient:

...”Pues es evidente que el turismo es la parte y el territorio es el todo y, por tanto, estructurar la ordenación de un todo desde una perspectiva exclusivamente parcial es incidir de lleno en la equivocación, perjudicial y costosa, que supone toda planificación sectorial, y cuyo riesgo mayor, en este caso, resulta del hecho de que al ponerse al servicio de esa ordenación sectorial las técnicas concebidas para la total planificación urbanística.”

L'aportació dels comentaris de l'autor que acabam d'exposar tenen un gran valor, ja que es prenunciaren a dos anys de l'aprovació de la Llei.

Un altre autor que, amb posterioritat, tracta el tema, PAREJO (1979), l'analitza en base a algunes d'aquestes idees:

Es pretén una concentració en el Ministeri d'Informació i Turisme de les competències referents a la promoció, ordenació i gestió del territori, implicant això un sistema específic de planificació.

Els interessos sectorials turístics s'imposen amb tota eficàcia als urbanístics:

“No sólo se utilizan unas técnicas urbanísticas fuera del contexto que les es propio y para unos fines no urbanísticos, alterando para ello su régimen jurídico, sino que el empleo de dichas técnicas se impone precisamente a un órgano de la Administración urbanística.”

Els interessos relatius a l'ordenació del territori són exclosos de l'avaluació dels que s'han de tenir en compte a l'hora de resoldre l'oportunitat de la planificació turística d'un determinat territori.

El "Pla de Promoció Turística" és el que marca les línies urbanístiques (nombre màxim i mínim d'allotjaments turístics, proporció per hectàrees, instal·lacions i serveis, accessos i comunicacions, etc.). Textualment diu, en aquest sentit, PAREJO (1979): "...la decisión sobre la conveniencia y oportunidad de la actuación turística ya ha sido tomada sin haber tenido en cuenta los intereses urbanísticos, razón por la cual la pretendida coordinación se refiere exclusivamente al planeamiento urbanístico aprobado"

El "Pla d'Ordenació Urbana" es troba ja condicionat, quant a les determinacions bàsiques, pel Pla de Promoció Turística, aprovat per l'Administració Turística. El seu rol es veu reduït a un paper purament tècnic de fixació de les directrius ja marcades.

Es dona una usurpació de les competències de les corporacions locals sobre la concessió de llicències de construcció, per part del Ministeri d'Informació i Turisme, quan les finalitats són turístiques.

GARCIA DE ENTERRIA, E. PAREJO, A. (1981) Valoren la Llei de Centres i Zones d'Interès Turístic Nacional, com a una sèrie de normes que no s'han dirigit directament a modificar la Llei del Sòl, però que han efectat la seva regulació, duplicant competències urbanístiques innecessàriament.

TERAN, F. (1982) fa una anàlisi de la Llei que ens ocupa prou interessant, com per anar ressaltant-ne alguns aspectes.

A part d'insistir amb el trencament que suposa amb la Llei del Sòl, que ja hem comentat amb l'aportació d'altres autors, TERAN considera que la Llei de Centres no estableix unes directrius que puguin orientar territorialment la localització del desenvolupament turístic, sinó que es limita a regular les característiques i condicions que hauran de complir les actuacions que s'acullin als beneficis que la pròpia Llei atorga als seus promotors, sense condicionar-ne per res l'emplaçament.

Es tracta d'una Llei al servei d'una política sectorial, sense cap mena de preocupació per les repercussions sobre el territori de la mateixa política.

Per altra banda, el mateix autor reflexiona sobre la relació entre la figura de planejament de la Llei del Sòl de 1956 "Pla Especial" que empara l'aprovació d'urbanitzacions turístiques a sòl rústic, amb les urbanitzacions promogudes a partir de la Llei de Centres i Zones d'Interès Turístic, a favor de les primeres, considera que són competència de l'Administració urbanística, mentre que la localització de les segones depèn de la iniciativa privada.

És molt més rendible l'aprovació d'urbanitzacions mitjançant la figura de Centres i Zones d'interès turístic, que no per la via dels plans especials.

TERAN, F. (1982): "Al amparo de estas disposiciones se aprobaron desde 1965, hasta el final de la década, cuarenta y siete Centros de Interés Turístico Nacional, predominantemente en provincias costeras. Lo cual no impidió que se siguiera utilizando por muchas Comisiones Provinciales de Urbanismo la otra fórmula anterior, es decir, la aprobación de urbanizaciones bajo la figura de planes especiales."

3. Els centres d'interès turístic nacional de Balears

Des de la vigència de la Llei, a les Balears s'han declarat nou C.I.T.N.

A Mallorca:

Artà, "BAHIA NOVA"

Muro, "LAS GAVIOTAS"

Manacor, "CALAS DE MALLORCA"

Palma, "SON SINGALA"

Santanyí, "MONDRAGO"*

A Menorca:

Ciutadella, "CALA TURQUETA"

Mercadal, "PLAYAS DE FORNELLS", "TIRANT". "SON PARC"

No es pot deixar d'esmentar el cas de Mondragó que fou declarat Centre, pel darrer Govern de la U.C.D. (1981) i fou derogat pel primer Govern de P.S.O.E. (1982). És l'únic cas de derogació que s'ha donat a les Illes.

Per a la majoria d'estudiosos de l'ordenació del Territori de les Illes Balears, aquestes actuacions han estat desafortunades.

RULLAN (1987) al "Llibre Blanc del Turisme": "La Llei de Zones i Centres d'Interès Turístic del 63, com a llei d'Ordenació (?) sectorial turística, venia a potenciar aquest estat de coses donant, de fet, excessiva llibertat d'acció als agents controladors de les àrees amb consideració de CIT (Centre d'Interès Turístic)."

MAVER CONSULT (1985): "La Ley fue aprobada en Diciembre de 1963, aunque luego fue completada por un reglamento y un decreto en 1964/1968 respectivamente, y como hemos dicho, viene a rellenar una laguna normativa de urbanizaciones turísticas, jugando un papel primordial en otras regiones españolas. En Baleares acaba siendo una puerta abierta para colar de rodón ciertas ordenaciones que de otra forma hubieron resultado más dificultosas. Aún así, tuvieron poca incidencia en las islas, a excepción de Menorca."

Anem a exposar centre per centre quines són les seves característiques, i quina és la situació actual de cada un d'ells.

MALLORCA:

3.1 "CALAS DE MALLORCA" fou declarat C.I.T.N. durant 1966, en plena expansió turística:

FITXA TÈCNICA (1987):

Sup. Total:	3.612.000 m ²
núm d'hab.	21.672
Densitat:	60hab/Ha.
Habitatges unifamiliars:	272 1.087hab.
Apartaments:	6.381 12.763hab.
Habitacions hotels:	4.014 8.035hab.

Segons un Informe remès per la Conselleria de Turisme al Parlament de les Illes Balears, al qual ens anirem referint (B.O.P.I.B. N.36, 1985, Pàgs. 634-63), aquesta era la situació:

"Calas de Mallorca" (Manacor)- S'aprecia inobservància dels terminis, ja que han transcorregut les tres etapes previstes, i la zona urbana edificada just representa un terç aproximat del total...

"CALAS DE MALLORCA" (Manacor).- No procedeix la revisió dels Plans, ja que dia 26 de juny del 1970, s'autoritza per part del Ministeri d'Informació i Turisme la revisió del Pla original d'Ordenació Urbana, dia 30 de desembre del 1972, els promotors presentaren el nou Pla d'Ordenació Urbana revisat a l'esmentat Ministeri, sense que hi hagi recaigut posterior Resolució per part de l'Administració Central.

"CALAS DE MALLORCA" (Manacor).- No s'aprecia la circumstància excepcional de fallida del promotor que continua essent l'original, "Calas de Mallorca, S.A. conjuntament amb "Cala Antena S.A." i els Bancs "Exterior de España" i "Hispano Americano".

Quant a la quarta petició sobre "La circumstància excepcional de greu contradicció entre l'actuat totalment o parcialment als Centres, el planejament aprovat i la necessària protecció dels reconeguts valors ecològics i paisatgístics". El Govern respon que no considera que aquesta contradicció es doni a "Calas de Mallorca".

A la Revisió del Pla de Centre d'Interès Turístic Nacional de "Calas de Mallorca", 1987, s'exposa que la 1a península s'ha desenvolupat, constituint un sòl urbà consolidat. La revisió presenta els projectes de la 2a, 3a i 4a península en que es divideix la superfície del Centre.

La situació actual en què es troba el Centre, és conflictiva, per una part té aprovada la Revisió del Pla d'Oferta Turística, per part de la Conselleria de Turisme (1987), i amb la mateixa data l'Ajuntament de Manacor informà favorablement els extrems i objectius de la citada Revisió, però la Corporació Municipal a la redacció del seu Pla General d'Ordenació urbana, 1990, (aprovació inicial) ignora totalment la declaració de CITN, basant-se amb la competència municipal que atorga la Llei del Sòl de

1976 per ordenar la totalitat del municipi. Es classifica la part no consolidada de Sòl no Urbanitzable.

Aquest fet fa que es plantegi la problemàtica de les indemnitzacions als promotors per part de l'Ajuntament. La Corporació Local a partir d'un informe jurídic oficial, emès per l'Advocat Bartomeu Colom (1989) exposa prou arguments perquè no hi hagi dret a la indemnització.

3.2. El CITN de "LAS GAVIOTAS", Al terme de Muro, fou declarat l'any 1968.

FITXA TÈCNICA:

Sup. Total:	484.800 m ²
num. d'hab:	5.331
Densitat:	110hab/ha
Hab. unifamiliars (Sup.sòl):	144.900m ² 531hab.
Apartaments (Sup.sòl):	9.700m ² 377hab
Hab. hotels (sup. sòl):	85.468m ² 3.757hab
Bungalows	36.300m ² 666hab.

Ens remetem de nou a l'Informe de la Conselleria de Turisme de 1985

"LAS GAVIOTAS"(Muro)- No s'observa incompliment dels terminis, ja que al Nou Pla, la revisió del qual fou aprovada per Decret 1.381/1971, de 14 de maig, s'hi fixen dues noves etapes sense indicar-ne la durada.

"LAS GAVIOTAS" (Muro).- L'expedient de revisió obligatòria dels Plans es podrà començar, en funció dels quinze anys de vigència del Pla revisat el 1971, dia 30 de juny de 1986.

"LAS GAVIOTAS" (Muro).- Aquí es pot apreciar la circumstància excepcional esmentada, ja que el promotor original, "Técnica y Obras S.A.", es declarà en suspensió de pagaments el mes d'agost del 1976, i es va procedir per Junta de Creditors a la liquidació dels seus béns i es varen subrogar des de llavors, les seves obligacions de manteniment de les obres executades i d'infraestructura, l'Associació Administrativa de Propietaris, els estatuts i Constitució de la qual són contemplats en el Pla revisat el juny del 1971.

El Govern considera que no hi ha contradicció entre el planejament aprovat i la necessària protecció dels reconeguts valors ecològics i paisatgístics.

Cal dir que la ubicació del Centre és una part de la zona humida de S'Albufera, avui Parc Natural "Albufera de Mallorca", des de 1988, propietat del Govern Autònom.

La relació entre el Centre i el Pla General d'Ordenació Urbana de Muro, 1989, és absolutament harmoniosa, donat que la seva ordenació respon a la revisió del Pla d'Ordenació del Centre de 1971.

3.3. SON XIGALA, Son Singala per als promotors, ubicat al municipi de Palma, té l'aprovació en data de 1978, la més recent de tots.

FITXA TÈCNICA (1978):

Sup. Total:	195.230m ²	
num d'hab.	1.732hab.	
Densitat:	89hab/Ha.	
Apartaments:	33.200m ²	898 hab.
Habitacions hotels:	29.850m ²	666 hab.
Bungalows:	8.200m ²	70 hab.
Serveis	7.600m ²	98hab.

El Pla General d'Ordenació Urbana de 1973, dirigit per l'arquitecte Ribas Piera, ja el contemplava, i ho feia delimitant-lo, sense entrar en la seva ordenació, constant a la cartografia de l'expedient del Centre.

Aquest Centre, que en principi ens crida l'atenció per ésser l'únic de Balears que no està ubicat a la costa, es troba als municipi de Palma, i és el de més recent aprovació. No s'ha desenvolupat com a Centre d'Interès Turístic Nacional, però tampoc ha estat derogat. Ha seguit una via original, a partir d'un conveni urbanístic entre els promotors i l'Ajuntament de Palma, que ha consistit en la classificació de Sòl Urbanitzable Programat i l'aprovació d'un Pla Parcial, previst per el Pla General de Palma de 1985.

Tornant a la declaració de Centre, a l'expedient consta: "Los terrenos del futuro Centro están enclavados en una pequeña colina, próximos a la urbanización SON VIDA y a 3 Kms. de un campo de golf. Se pretende hacer un complejo totalmente residencial, de gran categoría, apoyandose en el palacio señorial del siglo XVIII que domina la cumbre de la colina y que será habilitado como Club de actividades sociales comunitarias. Poseerá pistas de tenis, piscinas con oleaje, minigolf, etc."

Quant a l'informe de 1985 de la Conselleria de Turisme és té constància del que segueix:

"SON XIGALA" (Palma)- Hi ha una inobservància dels terminis, ja que han passat els sis anys de les etapes i no s'han començat les obres.

"SON XIGALA" (Palma).- No procedeix la revisió dels Plans perquè hagi superat els quinze anys de vigència, ja que aquesta data es complirà dia 3 de juny de 1993.

"SON XIGALA" (Palma).- No s'aprecia la circumstància excepcional de fallida del promotor, si bé aquest, que originàriament era el Sr. Rafael Llabrés Fuster, ha estat substituït per l'entitat "Videlba S.A."

Pel que respecta al Pla Parcial que contempla el Pla General de Palma de 1985, els aspectes que hem considerat més importants, del Pla Parcial "Son Xigala II" són aquests:

Sup. Total:	19,5 Ha
Zona Verda:	2,93 Ha
Nombre d'habitatges:	615
Població prevista:	2.029
Densitat:	168hab/Ha

A partir d'una ràpida comparació entre la fitxa del Pla del Centre i la del Pla Parcial es pot treure la

conclusió de què la inversió econòmica està més garantida amb la segona operació, donat la demanda d'habitatges que sofreix la ciutat, al marge de les possibles crisis turístiques, estacionalitat, etc.

3.4."BAHIA NOVA", el C.I.T.N. d'Artà, situat a la finca de Sa Canova, aprovat l'any 1974, ha estat i és un dels més contravertits, donat, entre d'altres coses, per la defensa ecologista de què ha estat objecte, i la defensa dels interessos dels promotors.

FITXA TÈCNICA (1974)

Sup. Total:	3.165.270 m ²
num d'hab.	27.243
Densitat:	86hab/ha
Habitatges unifamiliars:	368.680 m ²
Apartaments:	595.120 m ²
Habitacions hotels:	378.152 m ²
Poblat servei:	78.080 m ²
Poblat de pescadors	20.240 m ²

L'informe que remeté la Conselleria de Turisme al Parlament diu el següent:

"BAHIA NOVA" (Artà)- S'aprecia incompliment parcial de les tres primeres etapes, però no de la quarta, que no té termini fixat. A la vista d'inspecció realitzada, s'observa que s'havien recomençat les obres, i s'al·lega pels representants del promotor que es podia justificar cas de força major dispensatòria que havia motivat els retards, per la fallida fortuïta del promotor Bahía Nova, S.A. i la seva posterior rehabilitació i sanejament.

"BAHIA NOVA" (Artà).- No procedeix la revisió dels Plans fins dia 5 de novembre de 1989, data en què hauran transcorreguts els seus quinze anys de vigència.

"BAHIA NOVA" (Artà).- No es troba en la circumstància excepcional de fallida del promotor. Bahía Nova, S.A. fou declarada fallida fortuïta per sentència del jutjat de Primera Instància número Dos de Palma de Mallorca, el 19 de desembre del 1978, i una volta liquidats els creditors fou rehabilitada amb tots els seus drets per Acte de 7 de gener del 1979, i actualment continua les obres, segons es comprovà a la visita d'inspecció i ens ha provat el representat del promotor, el qual aportà còpies de la Sentència i l'Acte esmentats."

Quant als valors ecològics de la zona, l'Informe esmentat no els reconeix, o bé no considera que entrin en contradicció amb el planejament proposat pels promotors.

El Pla Especial d'Ordenació de la Costa del Centre (1973), pretén planificar la zona de domini públic, fet que està totalment derogat per la Llei de Costes de 1988.

Pensem que el mateix Pla està sobredimensionat, es calcula la superfície de la platja en 28.000m², a partir d'aquí se li suposa una capacitat de l'ordre de 7.000 banyistes, (4m² per banyista), així i tot la capacitat que proposen per a la urbanització és de 27.243 hab.

Actualment el Centre compta amb una incipient xarxa viària, que degut al temps transcorregut desde l'inici de les obres, la vegetació la cobreix quasi per complet.

Quant a la xarxa de distribució de l'aigua potable, cobreix un 70% de la urbanització, però el temps que fa que no s'utilitza, implica la necessitat de realitzar obres importants per al seu funcionament.

Davant la pressió dels promotors sobre la imminent urbanització, es posà en marxa una campanya per a la protecció de Sa Canova, (1988) comparada amb les més emblemàtiques de la història de l'ecologisme a Mallorca (Sa Dragonera i Es Trenc).

Finalment la zona fou declarada Area Natural d'Espècial Interès, (1988) pel Parlament de les Illes Balears, però dóna via lliure a que una àrea pugui ésser declarada urbanitzable, per part de l'Ajuntament d'Artà. La Corporació Municipal a la redacció de les Normes Subsidiàries, (aprovades per el Consistori, Novembre de 1990) s'aferra a aquesta competència que li atorga la Llei d'Area Natural i la declara no urbanitzable en tota la seva totalitat. Cal esperar la reacció dels promotors en defensa dels seus interessos.

MENORCA:

3.5. CALA TIRANT, un dels tres centres amb què compta el municipi d'es Mercadal, aprovat l'any 1969. FITXA TÈCNICA (1988):

Sup. Total:	1.064.700m ²
num d'hab:	4.791hab.
Densitat:	60hab/Ha
Hab. unifamiliars:	129.475m ² 698hab.
Apartaments:	208.104m ² 2.739hab.
Habitacions hotels:	102.545m ² 1.349hab.

L'informe al qual hem anat fent referència exposa el següent:

"CALA TIRANT" (Mercadal)- Es comprova la inobservància de terminis, ja que no s'han complit les dues primeres etapes i no s'estan fent treballs per a la tercera, que acabarà el 1986.

"CALA TIRANT" (Mercadal)- Es podrà iniciar l'expedient dels Plans dia 6 d'abril de 1986, data en què s'hauran superat els quinze anys de vigència.

"CALA TIRANT" (Mercadal)- No s'aprecia la circumstància excepcional de fallida del promotor original Sr. Carlos Salord Albertí, que ha estat substituït pels tres propietaris actuals: "Playas Tirant, S.A.", "Hermanas Corral Oliver" i "Cala Tirant Development Group, S.A."

L'informe no considera que hi hagi contradicció entre els interessos ecològics i paisatgístics i el proposat pels plans d'urbanització.

L'Ajuntament d'es Mercadal sol·licità de la Comunitat Autònoma la derogació del Centre, i en cas de que no procedís, que la Conselleria de Turisme tramitès les al·legacions presentades per l'Ajuntament.

Durant el 1988 fou aprovat el Pla de Promoció Turística per part de la Conselleria de Turisme en el qual queden recollides totes les al·legacions presentades per l'Ajuntament.

Quant a la relació amb el planejament municipal, és interessant el que diu la Memòria del Pla d'Ordenació urbana:

"Las NNSS de Mercadal, aprobadas definitivamente el 22 de Octubre de 1984, en el Capítulo 0, Sección 1, Epígrafe 1.1. determinan que aquellos sectores del término municipal para los cuales existe aprobado un Plan de Ordenación y con exclusión total de las citadas Normas. Sin embargo, entrarán en vigor o deberán ser tenidas en cuenta dichas Normas si se dieran los casos de derogación o revisión de aquellos Planes".

De totes maneres es fa constar que la Revisió s'adapta a les NNSS d'es Mercadal, el que ha suposat una reducció de paràmetres i fonamentalment de densitat de població.

La Revisió exposa un quadre comparatiu entre l'ordenació que s'aprovà en principi i la que es proposa. Destacam la important reducció de la població, 12.780 a 4.791hab., i la no tan significativa reducció de l'edificabilitat total, que passa de 299.213m² a 212.499m².

3.6. El segon C.I.T.N. d'es Mercadal PLAYAS DE FORNELLS, aprovat l'any 1973.

FITXA TÈCNICA (1970):

Sup. Total:	662.400m ²
num d'hab.	7.552m ²
Densitat:	114hab/Ha
Habitatges unifamiliars:	166.000m ² 1.340hab.
Apartaments:	154.000m ² 3.174hab.
Habitacions hotels:	49.600m ² 1.984hab.
Població Serveis:	9.700m ² 404hab.

L'Informe de la Conselleria de Turisme de 1985, el referencia així:

"PLAYA DE FORNELLS" (Mercadal)- S'observa incompliment de les etapes, si bé es constata en aquesta inspecció i a la realitzada anteriorment, que s'hi treballa intensament, vetllant-ne molt la infraestructura, així com l'edificació dels poblats de "bungalows" i les zones verdes (amb vivers de plantes destinades a repoblar la totalitat del Centre, on pràcticament no hi ha vegetació).

"PLAYAS DE FORNELLS" (Mercadal)- No procedeix la revisió dels Plans fins dia 2 de maig de 1988, data en la qual hauran transcorregut els preceptius quinze anys de vigència.

"PLAYAS DE FORNELLS" (Mercadal)- No s'aprecia la circumstància excepcional de fallida del promotor, que continua essent l'original, "HISPATERRA MENORQUINA, S.A."

No hi ha contradicció entre els valors ecològics i paisatgístics.

Hem de dir que la Revisió no toca l'any que diu l'informe (1988), com així es reconeix a la resposta d'una pregunta de l'oposició (B.O.P.I.B. 76, 1990), la data de la Revisió és la de 1993.

3.7. El darrer C.I.T.N. del municipi d'es Mercadal, SON PARC, fou aprovat durant el 1972

FITXA TÈCNICA (1989):

Sup. Total: 662.400m²
 num d'hab. 7.552m²
 Densitat: 114hab/Ha
 Habitatges unifamiliars: 166.000m² 1.340hab.
 Apartaments: 154.000m² 3.174hab.
 Habitacions hotels: 49.600m² 1.984hab.
 Població Serveis: 9.700m² 404hab.

"SON PARC"(Mercadal)- S'aprecia incompliment de les etapes, ja que ha transcorregut el temps de les quatre etapes, si bé el centre és en ple desenvolupament i bastant ben dotat d'infraestructura, amb el seu camp de golf en funcionament.

"SON PARC" (Mercadal).- No procedeix la revisió dels plans fins dia 29 de març del 1987, data en què hauran transcorregut els corresponents quinze anys de vigència.

"SON PARC"(Mercadal).- No s'aprecia la circumstància excepcional de fallida del promotor, que continua essent l'original, "Son Parc de Menorca, S.A".

En aquest cas el Centre no entra a deteriorar els valors ecològics i paisatgístics de la zona, segons la Conselleria de Turisme.

Per part de l'Ajuntament a n'el Ple del 24 de setembre del 1987, se sol·licità la derogació del Centre a la Conselleria de Turisme, en cas que això no s'acceptàs, es demana que a l'aprovació definitiva de la revisió, s'incloguin la correcció de totes les deficiències, exigint l'acabament dels vials de la urbanització amb capa de rodadura d'aglomerat.

8. CALA TURQUETA, el darrer C.I.T.N. de Menorca, situat al municipi de Ciutadella, fou aprovat durant l'any 1975.

FITXA TÈCNICA (1975):

Sup. Total: 1.103.080m²
 num d'hab. 9.798
 Densitat: 88hab/Ha
 Habitatges unifamiliars: 182.320m² 957hab.
 Apartaments: 211.180m² 5.279hab.
 Habitacions hotels: 48.000m² 1.129hab.
 Bungalows: 73.400m² 1.835hab.

Es tracta del primer C.I.T.N. que posa de manifest la contradicció de la LLei de Centres de 1973, amb el planejament municipal de la Llei del Sòl de 1976.

En aquest sentit és interessant veure que diu l'informe de la Conselleria de Turisme de 1985

"CALA TURQUETA" (Ciutadella)- No s'aprecia incompliment de les etapes. La resposta del Govern exposa una sèrie de vicisituds que han efectat el C.I.T.N. que es poden resumir de la següent manera:

El desenvolupament d'un procés judicial posat per "Cala Turqueta S.A." a l'Ajuntament de Ciutadella per no donar permís al projecte d'urbanització. El Tribunal Suprem emet sentència favorable a l'Ajuntament de Ciutadella.(1984)

"CALA TURQUETA" (Ciutadella).- No procedeix, en principi, la revisió dels plans fins dia 4 d'octubre del 1990 data en què se'n compliran els quinze anys de vigència.

"CALA TURQUETA" (Ciutadella).- No s'aprecia la circumstància excepcional de fallida del promotor inicial, que continua essent "Cala Turqueta, S.A."

Quant a la quarta petició sobre "La circumstància excepcional de greu contradicció entre l'actuat totalment o parcialment als Centres, el planejament aprovat i la necessària protecció dels reconeguts valors ecològics i paisatgístics". El Govern respon que aquesta contradicció sols és pot plantejar a "Cala

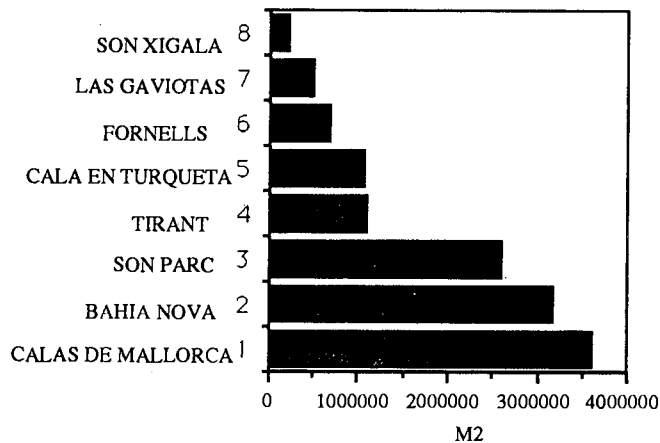
Taula I
 RELACIÓ DELS CENTRES D'INTERÈS TURÍSTIC NACIONAL
 AMB ELS MUNICIPIS DE QUÈ FORMEN PART.

C.I.T.N.	Extensió		Població		MUNICIPI	Extensió		Població	
	%		%			Ha		de dret	
"C.de Mallorca"	1,27		89,45		Manacor	26.000		24.227	
"Las Gaviotas"	0,88		92,19		Muro	5.500		5.782	
"Son Xigala"	0,09		0,58		Palma	19.600		295.230	
"Sa Canova"	2,24		480,90		Artà	14,100		5.665	
"Tirant"	0,58		159,22		Es Mercadal	18.200		3.009	
"P.de Fornells"	0,36		250,98		Es Mercadal	18.000		3.009	
"Son Parc"	1,42		386,60		Es Mercadal	18.000		3.009	
"C.Turqueta"	0,59		52,18		Ciutadella	18.600		18.776	

Font: I.B.A.E. Padró Municipal d'Habitants(1986) i Expedients dels Centres, Conselleria de Turisme. Elaboració pròpia

Figura 2

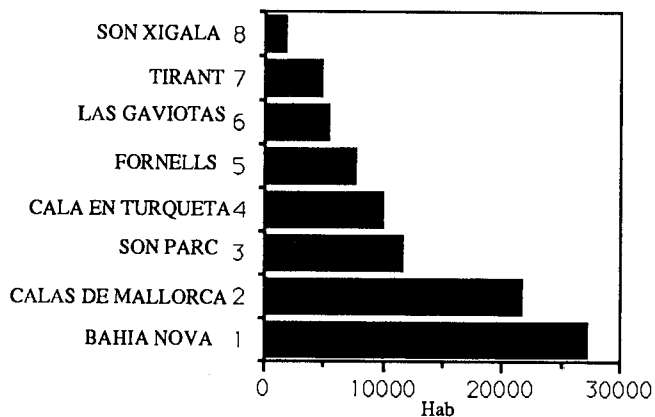
RELACIO DE SUPERFICIES DELS C.I.T.N. DE BALEARS



Font: Expedients dels C.I.T.N. Conselleria de Turisme. Govern Balear.
Elaboració pròpia

Figura 3

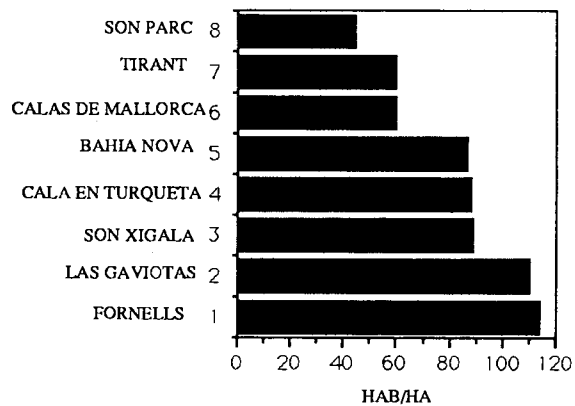
RELACIO DE LA POBLACIO DELS C.I.T.N. DE BALEARS



Font: Expedients dels C.I.T.N. Conselleria de Turisme. Govern Balear.
Elaboració pròpia

Figura 4

RELACIO DE LA DENSITAT DE POBLACIO DELS C.I.T.N. DE BALEARS



Font: Expedients del C.I.T.N. Conselleria de Turisme. Govern Balear.
Elaboració pròpia.

Turqueta" per la declaració de zona protegida, per a la costa Sud de Menorca en el terme de Ciutadella.

4. Política autonòmica sobre els centres d'interès turístic nacional de Balears

Quant als temes més importants, que han constituït la gestió i les iniciatives de l'oposició respecte a les competències de la Conselleria de Turisme, hem de destacar el tema dels Centres Turístics Nacional entre d'altres com: l'intent d'ordenar els establiments hotelers, El Pla Director d'Oferta Turística de les Illes Balears, la promoció del turisme i més recentment el Pla d'Embelliment de les zones turístiques.

El primer que s'ha de dir és que des del l'Autonomia no s'ha derogat cap dels centres i que tampoc no se n'ha declarat cap de nou.

Quant a l'activitat parlamentària que ha originat el tema dels Centres d'Interès Turístic Nacional, ha estat força important, generant preguntes, mocions, interpellacions, proposicions no de Llei i proposicions de Llei.

Pensem que és clarificador comentar i exposar les dues legislatures per separat, donat que hi ha diferents circumstàncies.

4.1. Primera Legislatura

Pel que fa a la Primera Legislatura, el protagonisme sobre el tema ve donat pel Grup Socialista de la Cambra, que recorre a les formes parlamentàries per instar al Govern a actuar per a la derogació de la Llei. S'entra d'aquesta manera en la problemàtica de les competències en matèria de turisme entre el Govern de l'Estat i el de la Comunitat Autònoma. És prou clarivident la resposta del Conseller de Turisme al respecte (Sessió de dia 22.03.1984. DIARI DE SESSIONS NÚM. 14):

La resposta sintetitzada del Conseller Cladera és la següent: Es va intentar saber quina era l'opinió respecte al tema, i per part de la Junta d'Andalucía hi va haver una oposició rotunda a que és derogàs la Llei de Centres d'Interès Turístic; per tant es renuncia a la idea de demanar al Govern Central la derogació de la Llei.

Per una altra banda el Decret de Transferències diu clarament que seguirà essent competència de l'Estat Central la declaració de centre d'interès turístic i l'aprovació del pla d'ordenació urbana; però l'aprovació del pla de promoció turística, és competència de la Comunitat Autònoma, i s'afirma que la Conselleria mai no aprovarà un pla de promoció turística i per tant no pot arribar mai a un Consell de Ministres un centre d'interès turístic nacional a les Balears.

La primera part de la resposta és l'argument bàsic al qual s'aferra el Govern de la Comunitat Autònoma per no derogar els Centres.

Quant a la segona part de la resposta no és sempre tenguuda en compte, donat que s'han aprovat Plans de Revisió de promoció turística i urbana, com són els casos de "Calas de Mallorca" (1987), "Tirant" (1988) i Son Parc (1990)

El Parlament de les Illes Balears aprovà una Moció amb els següents punts, que exposam resumits:

1.- El Govern es compromet a dur al Parlament una informació detallada de l'estat actual dels vuit Centres d'Interès Turístic Nacional existents a les Illes Balears. (Que hem anat exposant centre per centre)

2.- Iniciació de l'expedient de revisió dels Plans Parcial dels Centres que ja han superat el quinze anys de vigència.

3.- Començament del procediment de revisió dels plans parcials dels Centres que es trobin en les circumstàncies excepcionals de fallida del promotor o de greu contradicció entre el planejament aprovat i la necessària protecció de reconeguts valors ecològics i paisatgístics de la totalitat o part de l'actuació.

4.- Mantenir un escrupulós respecte a les competències urbanístiques municipals sobre els Centres d'Interès Turístic Nacional. (B.O.P.I.B. N. 28, 1984)

En relació al quart punt de la Moció, el Govern dóna una llarga resposta, però creim important reproduir-la íntegrament:

1e.- Que havent assumit, des de la seva constitució una rigorosa política que tendeix a una ordenació racional i equilibrada del territori de cadascuna de les Illes que componen l'arxipèlag Balear, i al mateix temps donant suport a la creació de la revisió, per part de cadascun dels ajuntaments, de normes urbanístiques definides dins el marc de la Llei del Sòl, continua veient amb preocupació l'existència dels vuit C.I.T.N. autoritzats quan pertocà per l'Administració Central a les nostres Illes i que a l'empara d'una Llei i Reglament pensats per a d'altres situacions diferents de les actuals, signifiquen de fet, "compartiments estancs" dintre de l'ordenació urbanística, que rompen el principi d'unitat que hauria d'inspirar-la.

2n.- El Govern entén que amb l'existència de l'esmentada Llei i Reglament es conculca el principi d'autonomia de les Corporacions Locals consagrat per a la Constitució i s'incideix negativament en la revisió de la majoria dels plans d'ordenació dels Ajuntaments de Balears en aquests moments s'està practicant.

3r.- Conseqüentment amb la idea que la Llei i Reglament de C.I.T.N. foren aprovats amb lloable intenció el 1963, per a una conjuntura turística radicalment distinta de l'actual, el Govern creu que es disposa d'instruments jurídics més flexibles i adients per a aconseguir mitjançant l'ordenació autonòmica de l'activitat turística (contemplada a l'Estatut com a competència exclusiva) una adequada ordenació i promoció del Turisme a Balears.

4t.- La Conselleria de Turisme s'ha oposat a la creació de nous Centres d'Interès Turístic Nacional des del moment en què a nivell pre-autonòmic, va rebre les primeres competències en matèria de Turisme i així ho va fer fefaentment en la tramitació de l'expedient de Cala Mondragó, la declaració del qual com a Centre fou posteriorment derogada.

5è.- La Conselleria solament ha autoritzat les obres de construccions per a finalitats turístiques, en estricte compliment de la Llei de Centres i Reglaments en vigor i en compliment de les transferències rebudes a nivell estatutari pel Decret 3.401/1983, de 23 de novembre.

6è.- En les obres de construccions per a finalitats no turístiques, la Conselleria de Turisme s'ha limitat a emetre l'informe favorable o desfavorable, segons el projecte adequat o no al Pla general d'Ordenació Urbana aprovat pel Consell de Ministres, i a remetre'l, en cada cas, al Municipi corresponent.

7è.- amb referència a la competència concorrent de fiscalització i vigilància del compliment i execució dels plans que tenen reconeguda les Corporacions Locals per l'article 27.1 de la Llei i 94 del reglament, la Conselleria de Turisme ha de manifestar que no ha rebut cap denúncia de possibles infraccions per part de les esmentades Corporacions. En cas que s'hagués produïda l'esmentada notificació s'hauria instruit l'expedient corresponent per a imposar la sanció pertinent.

8è.- En cap moment la Conselleria de Turisme no cedirà la funció genèrica de fiscalització i sanció relativa al compliment dels plans base de la declaració d'Interès Turístic Nacional, ni deixarà d'incoar, quan pertoqui, l'expedient per a la revisió dels plans quan concorrin les circumstàncies que exigeixin la Llei i el Reglament vigents i que amb raó demana aquest Parlament de les Illes Balears, al qual ens ha complagut de remetre aquest informe. (B.O.P.I.B. N.36, 1985, Pàgs. 634-63).

4.2. Segona legislatura

Durant la Segona Legislatura, el portaveu de l'oposició del tema dels centres és bàsicament el Grup Parlamentari Nacionalista. i d'Esquerres.

Excepte una proposició de Llei per derogar la Llei de 1963, les seves actuacions són puntuals de l'illa de Menorca, que és a on la vigència de les conseqüències

de l'aplicació de la Llei de Centres d'Interès Turístic Nacional és més vigent.

És en aquesta Segona Legislatura quan es revisen els plans de "Tirant" i "Son Parc" (Menorca) i el de "Calas de Mallorca".

Passam a exposar, pel seu interès la PROPOSICIÓ DE LLEI presentada pel Grup Nacionalista i d'Esquerres:
EXPOSICIÓ DE MOTIUS

Donada l'Extensió de l'exposició de motius de la present Proposició de Llei, en farem una síntesi:

La Llei de Centres d'Interès Turístic Nacional suposa una usurpació per part de l'Administració de l'Estat de les competències municipals, que responien a una fase històrica de desenrotllisme, avui ja periclitada a una fase històrica i a unes circumstàncies polítiques i/o econòmiques radicalment diferents a les actuals, entren en clara contradicció amb la Constitució de 1978.

La vigència de la Llei de CITN suposa així mateix, l'atorgament de diversos beneficis, especialment en reduccions fiscals i preferència en crèdits oficials, que no poden ser benèvolament valorats des d'una perspectiva socioeconòmica i turística, però sobre tot suposa per als Ajuntaments la impossibilitat de decisió sobre els seus territoris municipals amb els conseqüents perjudicis econòmics i socials.

D'altra banda, la Constitució espanyola diu que les Comunitats Autònomes podran assumir competències, entre d'altres, en les matèries següents: "la promoció i l'ordenació del turisme dins el seu àmbit territorial". L'Estatut d'Autonomia de les Illes Balears recull aquesta potestat de les Comunitats Autònomes i la incorpora entre les matèries que són de competència exclusiva de la nostra Comunitat Autònoma.

La Llei de Centres i Zones d'Interès Turístic ha esdevingut obsoleta, derogada en tot el que atany al domini públic marítim-terrestre.

"ARTICLE ÚNIC: Queda derogada en l'àmbit territorial de les Illes Balears la "Ley 197/63, de 28 de diciembre, de Centros y Zonas de Interés Turístico Nacional". La Proposició de Llei fou rebutjada. (B.O.P.I.B. 85, 1990.

D'una manera directa i particular s'ha demanat la derogació del Centre de "Playas de Fornells", "Cala Turqueta", "Tirant" "Son Parc" i "Sa Canova".

BIBLIOGRAFIA

- AGUILO, E. (Cord.) (1987): *Llibre blanc del Turisme*. Conselleria de Turisme. Govern Balear i Universitat de les Illes Balears. Palma de Mallorca. 2 Toms.
- BALLESTER, P. (1974): *Legislación turística española*. - In Balears. Antología de Temas. Palma. pp 53-62.
- BAYON, F. (1987): *Legislación Turística española*. Civitas. Madrid.
- CALS, J. (1982): *Turismo y política turística en España: una aproximación*. Ariel, Barcelona.
- CARCELLER, A (1972): "El Plan de Ordenación Urbana de los Centros de Interés Turístico Nacional". "Rev. de Derecho Urbanístico", num.28, pp.19-36.

- COBELAS,P (1978): *Promoción turística en zonas de interés turístico*. Información Comercial Española, n. 533, p.p 72-82
- GAVIRIA,M.(1974): *España a go-go, Turismo charter y neocolonialismo del espacio*. Ed. Turner. Madrid
- GAVIRIA,M.(1976): "Ecologismo y ordenación del territorio en España". "Cuadernos para el Diálogo".Madrid.
- LOPEZ,G. i altres (1988): *Present i futur de l'economia de Menorca*. Institut Menorquí d'Estudis. Ferreries.
- MAVER CONSULT (1987):*Estudio previo de Plan Director de Ordenación de la oferta turística de Baleares*. Palma.
- MELIAN,J. (1985):"Administración pública y Turismo".- in. *El Turismo en Canarias*. Gobierno de Canarias.- Tenerife, pp 59-74.
- MIGUELSANZ,A. i altres (1983): *El desarrollo Turístico Español 1955-80 y sus efectos sobre el territorio*. 'CEOTMA. Servicio de Publicaciones y Urbanismo. Madrid.
- NOTICIARIO TURÍSTICO (1965): *Centros y Zonas de Interés Turístico Nacional*. Direc. Gener. de Promoción del "Turismo. Suplemento num. 96.
- PAREJO,L. (1979): *La ordenación urbanística. El periodo 1956-1975*. Montecorvo S.A. Madrid.
- PASTOR,M. PICORNELL,C. QUINTANA,A.(1978):"Mallorca: un territori desordenat". Rev. "Lluc", 678, Palma. pp 17-20
- PICORNELL,C. (1989): *Turisme i Territori a les Illes Balears*. Palma. Tesi Doctoral, inèdita.
- SALVA,P.A.(1986):*El Consumo de espacio rural por el turismo en la franja litoral de las Islas Baleares*. Comission on Tourism I.G.U. Mecanografiat
- SERRANO,E. (1965):*Planificación Territorial y planificaciones sectoriales (consideración especial del sector turístico*. Ministerio de la Vivienda, Secretaría General Técnica. Madrid.
- TALTAVULL,E. (1980): *Menorca. La substitució del model territorial*. SMOT.Palma.
- TERAN,F. (1982): *Planeamiento urbano en la España contemporánea (1900/1980)*. Alianza Universidad. Madrid.
- VALENZUELA,M.(1985a): *Conflits spatiaux entre tourisme et agriculture dans les regions mediteranéés espagnoles*. A Le tourisme contre l'agriculture?. Adef. Ramatuelle.
- VALENZUELA,M. (1985): "La consumation d'espace par le tourisme sur le littoral andalou: Les Centres d'Interêt touristique national". A "Revue Géographique des Pyrénées et Sud-Ouest". Tom 56, Fascicule 2,Avril-Juin. Toulouse. Pàgs. 289-312.

LOCALITZACIO DELS C.I.T.N. I DELS SEUS MUNICIPIS

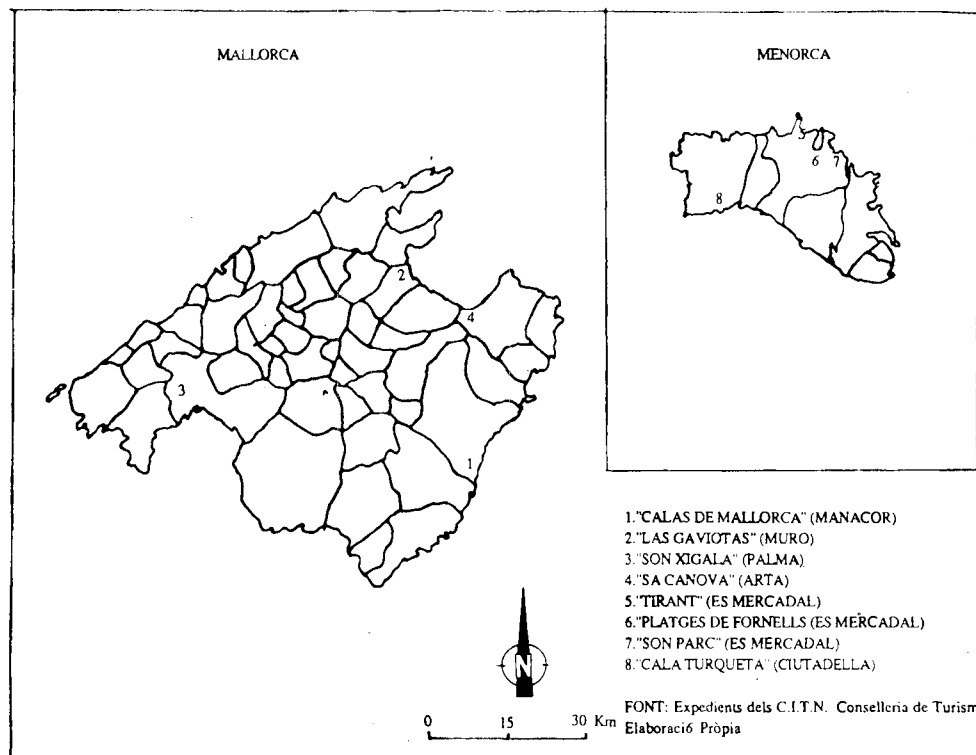


Figura 1

ESPECIALITZACIÓ TURÍSTICO-RESIDENCIAL I OCUPACIÓ URBANA AL LITORAL DE TARRAGONA

Salvador Anton i Clavé¹

RESUM: *Especialització turística-residencial i ocupació urbana al litoral de Tarragona.*

El litoral de les comarques que integren el Camp de Tarragona i el Baix Penedès és, sens dubte, l'espai més dinàmic del sud de Catalunya. Diversos factors - naturals, demogràfics i econòmics - en són la causa. En aquest article s'analitza l'especialització turística-residencial i el nivell d'ocupació urbana d'aquest segment de costa. La valorització d'aquesta ha ocasionat la creació d'un espai turística-residencial de recepció amb característiques específiques. Aquesta dinàmica de transformació s'ha vist acompanyada, entorn de Tarragona, per la implantació d'indústries petroquímiques.

PARAULES CLAU: *Turisme, costa, Tarragona.*

ABSTRACT: *Touristic-Residential specialization and urban occupation of the seaboard of Tarragona.*

Without doubt the coastal area formed by the districts that constitute the "Camp de Tarragona" and "Baix Penedès" is the most dynamic of southern Catalonia. Various factors - natural, demographic and economic - are the cause. In this article touristic-residential specialization and the level of urban occupation of this segment of the coast are analyzed. The assessment of this has given rise to the creation of a touristic-residential area of reception with specific characteristics. These dynamics of transformation have been accompanied by the establishment of oil-chemical industries in the surroundings of Tarragona.

KEY WORDS: *Touristic-residential, Coast, Tarragona.*

1. Departament de Geografia. Centre Universitari del Camp de Tarragona. Universitat de Barcelona.

El litoral de les comarques que integren el Camp de Tarragona i el Baix Penedès (MAPA 1) és, sens dubte, l'espai més dinàmic del sud de Catalunya. Diversos factors - naturals, demogràfics i econòmics - en són la causa. En aquest article s'analitza l'especialització turística-residencial i el nivell d'ocupació urbana d'aquest segment de costa. Actualment els seus 89.92 Km de longitud, amb 61.28 Km de platja, estan intensament urbanitzats.

L'any 1986, en els 12 municipis que formaven aquest sector costaner hi residia el 52.11% de la població del Camp de Tarragona i el Baix Penedès (equival al 33.81% del total d'habitants de la província de Tarragona) i s'hi localitzaven el 65.35% dels habitatges. Ara bé, malgrat l'actual concentració, històricament, com ha indicat Tomàs Vidal, "el poblament, a excepció de la ciutat de Tarragona, s'ubicà perfectament a una respectuosa distància del litoral fugint del paludisme i de les razzias dels corsaris. Ha calgut esperar, pràcticament, l'era del turisme de masses perquè prosperés realment el poblament arran de mar." (VIDAL, 1989: 68).

De fet, la recent i accelerada posada en valor d'aquest segment de costa està estretament vinculada a les estratègies productives dels agents econòmics dedicats a les activitats turístiques i immobiliàries. Aquesta posada en valor ha generat profundes transformacions econòmiques, socials i espacials. En concret, ha ocasionat la creació d'un espai turístico-residencial de recepció amb característiques específiques. Aquesta dinàmica de transformació s'ha vist acompanyada, malgrat que circumscriu el fenomen només a l'entorn de la ciutat de Tarragona, per la implantació d'indústries petroquímiques a la zona.

1. L'espai turístic de recepció

Tot i que a priori, gairebé qualsevol espai és susceptible de ser valorat com a recurs turístic, les zones costaneres de l'Europa Occidental mediterrània han estat tradicionalment els espais turístics de recepció per excel·lència. Des de la segona meitat del segle XVIII, quan la moda turística de l'aristocràcia britànica era passar l'hivern a les localitats litorals de la Costa Blava francesa (LOZATO-GIOTART, 1990: 27), fins a l'actualitat, amb més de 120 milions de turistes internacionals provinents majoritàriament dels països més urbanitzats i industrialitzats del nord d'Europa - dades de 1987 -, les costes mediterrànies han estat els eixos de la més gran concentració turística mundial. Tant i més si a aquestes xifres s'hi afegeixen tots els fluxos de turisme interior i residencial no comptabilitzats en les estadístiques internacionals a l'ús.

A efectes analítics, però, cal tenir en compte que la funcio-nalització turística d'un espai litoral implica "convertir-lo en un medi de producció específic del

qual se'n puguin aprofitar certs recursos geofísics que conté" (SÀNCHEZ, 1985: 107). Per tant, comporta l'aprofitament de les seves característiques ambientals en una combinació adequada per al seu ús i consum i provoca la seva transformació per tal que l'aprofitament sigui possible. L'orientació productiva de la seva dinàmica turística i la profunditat de la seva especialització funcional depenen de processos històrics i de les relacions econòmiques i de poder que s'estableixen entre els agents amb capacitat d'intervenció.

1.1. Paràmetres de l'oferta d'allotjament

Tenen la consideració de municipis turístics aquells que, per aflluència estacional, presenten una població flotant notablement superior a la resident i en els quals, a fi de permetre una ocupació temporal, hi ha una capacitat d'allotjament turística i de segona residència sensiblement superior a la resultant de l'ocupació dels habitatges principals. D'una manera indicativa es pot dir al respecte que la Llei Municipal i de Règim Local de Catalunya (Art. 72.1) considera com a tals municipis turístics aquells on "la mitjana ponderada anual de població turística és superior al número de residents i el número d'allotjaments turístics és superior al número d'habitatges de residència primària".

Tal com s'observa en la Taula 1.1, tots els municipis de la costa del Camp de Tarragona i el Baix Penedès, excepte la pròpia ciutat de Tarragona, tenen un volum de població flotant superior a la resident. La Taxa de Funció Turística, definida l'any 1967 per Pierre Defert, relaciona aquestes dues magnituds.

Els valors referits a població flotant i a població màxima s'han de considerar amb certes precaucions donat que, de moment, no hi ha estimacions definitives al respecte. En aquest cas les xifres expressen la mitjana de les estimacions indirectes realitzades en els documents i fonts citades. Es pot suposar que els resultats en alguns casos estan clarament sobrestimats, com per exemple a Vila-seca i Salou. De fet, per a aquest municipi, les sèries consultades són singularment disperses.

Els valors es podrien afinar en cas que es disposés d'estadístiques fiables sobre l'estructura de l'oferta d'acolliment. Tanmateix, només hi ha dades precises i actualitzades respecte a la capacitat d'allotjament en hotels i campings. Aquestes mancances són especialment greus si es té present que a la costa de Tarragona predominen precisament les formes d'allotjament turístic de caràcter residencial. La Taula 1.2 recull una estimació de l'estructura de l'oferta turística d'aquests municipis l'any 1990.

TAULA 1.1. Població resident, flotant i màxima als municipis litorals de Tarragona. 1986

Municipis	P. resident	P. flotant	P. màxima	TFT
Vandellòs	4338	11048	15386	254.67
Mont-roig	4738	58596	63334	1236.73
Cambrils	13752	84565	98317	614.91
Vila-seca i Salou	17506	242712	260218	1386.44
Tarragona	106495	18795	125290	17.64
Altafulla	1427	14150	15577	991.59
Torredembarra	5838	37295	43133	683.82
Creixell	632	19200	19832	2569.96
Roda de Berà	1765	27680	29445	1568.27
El Vendrell	13448	47052	60500	349.88
Calafell	5859	77850	83709	1328.72
Cunit	1237	31295	32532	2529.90
TOTAL	177035	670238	847273	378.59

Font: CDIC, 1988 i elaboració pròpia a partir de DIPUTACIÓ DE TARRAGONA, 1988a i 1988b i dades proporcionades directament pel Consorci d'Aigües de Tarragona.

TAULA 1.2. Estimació de l'estructura de l'oferta turístico-residencial l'any 1990 en % de places.

Municipis	Hotels	Campings	Apartaments i Segones residències
Vandellòs	3.2	10.9	85.9
Mont-roig	1.6	31.2	67.2
Cambrills	5.4	7.9	86.7
Vila-seca i Salou	12.1	6.6	81.3
Tarragona	4.3	21.4	74.3
Altafulla	2.7	13.5	83.8
Torredembarra	1.3	7.5	91
Creixell	0.2	36.6	63.2
Roda de Berà	0	25.9	74.1
Vendrell	2.4	5.9	91.7
Calafell	2.4	0.7	96.9
Cunit	0.4	0.8	98.8
TOTAL	3	14.1	82.9

Font: Elaboració pròpia a partir de MTTC, 1990, DIPUTACIÓ DE TARRAGONA, 1988a i Quadre 1.4.

1.2. L'especialització turístico-residencial

Així doncs, el fenomen característic de la zona és l'ocupació d'espai amb finalitat turístico-residencial. En relació a aquesta tipologia d'oferta, es pot reconstruir l'estructura de l'habitatge en els municipis litorals fins l'any 1983.

Observant la Taula 1.3 es fa palesa la magnitud d'aquesta forma d'allotjament. Es posa de manifest el comportament singular, en aquest marc, de la ciutat de Tarragona, que no és possible catalogar estrictament com a turística malgrat el volum de la

seva oferta en nombres absoluts. De fet, la indústria petroquímica que es localitza en el seu entorn immediat ocupa 13 km² (un 20% de la comarca del Tarragonès) i produeix més de 15 milions de tones de productes diversos donant feina directa a unes 6.500 persones i indirecta a unes altres 25.000 (AEQT, 1990: 15). Val a dir encara, respecte a aquesta ciutat, que el 47.25% dels seus habitatges secundaris es localitzen en un dels 9 districtes en què estava dividida l'any 1981. En concret en el districte localitzat a l'espai oposat a la implantació petroquímica.

TAULA 1.3. Ús dels habitatges dels municipis litorals del CdT -BP. 1983.

Municipis	1ª Resid.	2ª Resid.	Vacants	THS	THNP
Vandellòs	1028	1563	75	152.04	159.34
Mont-roig	1211	4287	53	354.01	358.38
Cambrills	3329	6449	3194	193.72	289.67
Vila-seca i Salou	5020	16343	2112	325.56	367.63
Tarragona	33009	3573	8888	10.82	37.75
Altafulla	343	1300	213	379.01	441.11
Torredembarra	1625	4691	784	288.68	336.92
Creixell	161	1204	75	747.82	794.41
Roda de Berà	455	2523	77	554.51	571.43
Vendrell	3516	7390	1661	210.18	257.42
Calafell	1393	9604	1424	689.45	791.67
Cunit	304	4625	656	1521.38	1737.17
TOTAL	51394	63552	19212	119.76	157.14

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE, 1983 i ARGANY, 1985.

Per tal de donar una visió sintètica, en el quadre s'hi han recollit dues taxes significatives. La THS (Taxa d'Habitatges Secundaris) resulta de fer el quocient dels habitatges de segona residència per 100 entre els habitatges de primera residència. En destaquen els elevats valors dels municipis de Cunit, Creixell, Calafell i Roda de Berà, però, singularment, el de Cunit amb 1521 residències secundàries per cada 100 habitatges principals.

La THNP (Taxa d'Habitatges No Principals) resulta de considerar com a residències de susceptible ús recreatiu tant les secundàries com les vacants. El procediment per a efectuar el càlcul és anàleg a l'emprat en el cas de la THS. Aquesta taxa es justifica en tant que és sabut que un dels motius de valoració errònia de les xifres de segona residència en els municipis costaners és causat pel fet de comptabilitzar segones residències com a vacants (ARGANY, 1984;

TAULA 1.4. Increment del parc d'habitatges als municipis litorals del CdT-BP. 1983-1989.

Municipis	1983	1984-89	1989	Increment(%)
Vandellòs	2666	277	2943	10.39
Mont-roig	5551	1390	6941	25.51
Cambrils	12972	4466	17438	34.43
Vila-seca i Salou	23475	6745	30220	28.73
Tarragona	45470	2428	47898	5.34
Altafulla	1856	642	2498	34.59
Torredembarra	7100	1796	8896	25.29
Creixell	1440	664	2104	46.12
Roda de Berà	3055	1457	4512	47.69
Vendrell	12567	3703	16270	29.47
Calafell	12421	3450	15871	27.77
Cunit	5585	3126	8711	55.97
TOTAL	134158	30144	164302	22.47

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE, 1983 i ARGANY, 1985 i Habitatges iniciats i acabats, Diversos anys.

10-11). Com és d'esperar, les THNP són significativament més altes que les THS.

Aquests índexs es veurien substancialment incrementats si s'incloués l'augment que ha sofert el parc residencial d'aquests municipis entre 1983 i 1989. Tanmateix, les estadístiques disponibles no contemplen, entre les variables que inclouen, la referida a l'ús dels habitatges. Tot i això, es pot apuntar, com recull la Taula 1.4, un increment espectacular de la capacitat residencial de la zona. Tenint en compte que no s'ha correspost a un increment paral·lel de la població, es pot suposar que bona part d'aquests habitatges són, funcionalment, turístico-residencials i, en alguns casos, apartaments de lloguer que, igualment, tenen una funció turística.

Cal dir, per a reforçar aquesta hipòtesi, que els habitatges acabats en els municipis costaners entre 1981 i 1988 representen, sobre el total d'habitatges acabats a les comarques del Baix Camp, el Tarragonès i el Baix Penedès, en termes relatius, un 58.3%, un 94.0% i un 94.4% respectivament (OLIVERAS, 1989). Cal deixar clar, també, que aquesta forma de creixement implica un gran impacte territorial en forma de consum d'espai. Impacte agreujat pel fet que, per la seva pròpia ocupació temporal, els usuaris solen ser poc exigents pel que fa a la qualitat del producte urbà, en tant que els defectes d'urbanització només els han de patir transitòriament.

És així que, si bé és cert que el litoral representa simbòlicament per al turista el revers de la ciutat i de

TAULA 1.4. Increment del parc d'habitatges als municipis litorals del CdT-BP. 1983-1989.

Municipis	1983	1984-89	1989	Increment(%)
Vandellòs	2666	277	2943	10.39
Mont-roig	5551	1390	6941	25.51
Cambrils	12972	4466	17438	34.43
Vila-seca i Salou	23475	6745	30220	28.73
Tarragona	45470	2428	47898	5.34
Altafulla	1856	642	2498	34.59
Torredembarra	7100	1796	8896	25.29
Creixell	1440	664	2104	46.12
Roda de Berà	3055	1457	4512	47.69
Vendrell	12567	3703	16270	29.47
Calafell	12421	3450	15871	27.77
Cunit	5585	3126	8711	55.97
TOTAL	134158	30144	164302	22.47

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE, 1983 i ARGANY, 1985 i Habitatges iniciats i acabats, Diversos anys.

l'ambient urbà, s'ha urbanitzat tant que, perdent la seva especificitat, veu amenaçada la seva vocació inicial.

2. L'ocupació urbano-turística de l'espai litoral

El procés d'urbanització de la costa s'ha fonamentat, paritàriament, en l'actuació dels agents econòmics privats i en l'actitud de l'administració. L'estratègia dels primers ha consistit en l'expansió d'un producte centrat en la necessitat d'acollir una demanda creixent. Aquesta demanda està formada, bàsicament, per dos segments de consumidors diferenciats. En concret, es pot distingir el turista-itinerant, del turista-resident (SÁNCHEZ, 1985:104). El consumidor itinerant, que és el turista en el sentit estricte de la paraula, no estableix vincles territorials amb l'espai que visita i genera formes de producció

de sòl basades en la realització de negocis que, habitualment, es consideren turístics (agències de viatges, hotels, apartaments de lloguer, sistemes de transport, etc). El consumidor resident, de la seva banda, ocasiona una funcionalització econòmica de l'espai de caràcter diferent. Donat que la seva estratègia consisteix a repetir la freqüentació a un determinat espai, se n'apropia d'una porció. Per aquest motiu, els agents econòmics orientats a satisfer les necessitats d'aquesta mena de consumidors, basen la seva estratègia productiva en la configuració d'un altre tipus de negocis que, habitualment, s'anomenen immobiliaris (promoció, construcció, intermediació, venda d'habitatges, etc.).

La diferenciació d'aquests dos tipus de demanda és fonamental a l'hora d'analitzar l'espai residencial

d'acollida del Camp de Tarragona i el Baix Penedès i les pautes de conducta diferencials que, en ocasions, adopten els agents econòmics vinculats a un i altre sector. També a nivell urbanístic s'observen estratègies contrastades. En concret, per esmentar el fenomen més representatiu, la fórmula de producció d'espai residencial que es coneix amb el nom d'urbanització està explícitament vinculada a estratègies d'ocupació del sòl pròpies dels agents immobiliaris.

De fet, per al Camp de Tarragona i el Baix Penedès, l'ocupació del sòl amb finalitat turística de caràcter residencial ha estat el factor dominant. Per tant, la dinàmica immobiliària ha prevalgut sobre la turística. Unicament als municipis del sud de Tarragona, especialment a Vila-seca i Salou i a Cambrils, i, malgrat el major nombre de places turístico-residencials, a El Vendrell, a Calafell i a Tarragona, es detecten formes de producció turístico-itinerants significatives. Paral·lelament, la dinàmica ha tendit a maximitzar la urbanització minimitzant l'urbanisme.

El planejament urbanístic generalment ha ratificat les fórmules d'expansió urbano-turístiques que s'han anat dibuixant sobre el territori. La racionalització dels usos del sòl, l'articulació de la planificació econòmica amb estratègies de desenvolupament urbà, la configuració d'espais residencials harmònics amb els recursos geofísics on s'enclaven i la preservació dels propis recursos (la seva pèrdua es pot computar com un cost social que ha d'assumir el conjunt de la població), han estat objectius de poca realització.

Tant és així que, en funció de les pautes d'actuació habituals, s'ha arribat a una situació de costos reversibilitat, amb efectes negatius sobre la pròpia rendibilitat del producte construït i amb problemes de congestió, desarticulació, infradotació i baixa qualitat urbana.

Tot i que altres factors han intervingut en la configuració de l'actual espai litoral, posar de relleu aquells elements estratègics que vinculen l'activitat turística i residencial amb el territori és, com a mínim, convenient. Especialment tenint en compte que l'espai acostuma a ser el gran absent en les xifres de producció, fluxos i dinàmica turística que habitualment es difonen quan, precisament, és el seu gran protagonista.

2.1. El paper del planejament urbanístic en la transformació del litoral

Els primers documents d'ordenació generals (PGOU) dels municipis de la costa del Camp de Tarragona i el Baix Penedès apareixen durant la dècada dels anys seixanta amb referència explícita al requeriment regulador de la Llei del Sòl del 1956 (Quadre 2.1). Això no obstant, les iniciatives més antigues són prèvies als primers PGOU. Es tracta de promocions urbanístiques en forma de Plans Parciais (PP) impulsades per la descoberta, com a negoci, de

la vessant immobiliària de l'activitat turística i per la necessitat de potenciar les economies municipals. De fet, la pròpia LS-56 contemplava l'aprovació i realització de PPs malgrat la inexistència d'una figura de planejament general. La permissivitat dels ajuntaments durant aquesta fase inicial explica l'elevat nombre d'urbanitzacions particulars amb grans carències, encara avui, quant a zones verdes, equipaments i infraestructures comunitàries.

A tall indicatiu, la Taula 2 recull també el nombre d'iniciatives desenvolupades abans de l'aprovació de les primeres figures de planejament global de cada municipi amb la consignació de la seva dimensió.

Bona part dels plans parcials previs a l'ordenament general han vist consolidada definitivament la seva execució en dates ben recents. En aquest sentit es pot esmentar el cas del Creixell on, amb un PGOU no adaptat a la Reforma de la Llei del Sòl de 1975, es van actuar, prèviament a aquest Pla, un total de 80.52 Ha de sòl en forma de PP. A més a més, en aquest municipi, PPs com per exemple La Masó (8.2 Ha), aprovat l'any 1961 i modificat l'any 1973, compta amb l'aprovació definitiva del seu Projecte d'Urbanització (PU) l'any 1981. Un segon cas, entre altres, és el del PP Puerto Romano (7.6 Ha), també al Creixell, aprovat l'any 1966 i que no va comptar amb PU fins l'any 1983 (va veure modificades les seves ordenances l'any 1982 i l'any 1984 encara va patir una altra modificació puntual).

Donada la seva recurrència, no cal insistir en dinàmiques com aquestes. Tanmateix, és necessari fer-les explícites de cara a il·lustrar el sentit inicial dels processos d'ocupació turístico-residencial de la costa de Tarragona i la realitat territorial que han hagut d'abordar les figures de planejament posteriors. Tant i més si es té present que un dels principals problemes de l'ordenació urbana actual és com fer front als condicionants de l'estructura territorial preexistent i al deteriorament de les àrees consolidades per la urbanització. Evidentment, la solució no hauria de passar únicament per la predació de noves superfícies no ocupades.

Pel que fa a les figures de planejament vigent, es detecta una significativa diversitat de ritmes i enfocaments. En els casos en què els plans han estat revisats, tot i que s'han restringit les previsions maximalistes de sòl residencial fetes en els documents anteriors, es tendeix a no posar obstacles al desenvolupament de sòl turístico-residencial. Per a explicar-ho, s'acostuma a aduir la supeditació de les figures actuals al llast que representen, en l'estructuració del territori, les herències del desenvolupament urbà realitzat durant la dècada dels seixanta. Tanmateix, la manca de tractament específic per al sòl no urbanitzable, la carència de mesures efectives de protecció del paisatge i del patrimoni, la

TAULA 2. Cronologia de figures de planejament. Es recull la data d'aprovació definitiva.

Municipis	Acollits a LS-56				Acollits a LS-75			
	A	B	C	D	E	F	G	H
Vandellòs	5	72.5	PGOU-75	-	-	PGOU-81	PGOU-87 ¹	3
Mont-roig	8	38.6	PGOU-65	-	-	PGOU-84	-	2
Cambrils	2	96.9	PGOU-63	PGOU-75	-	-	-	10
Vila-seca i Salou	2	22.1	PGOU-63	PGOU-75	-	NS-90	-	2
Tarragona	4	216.1	PGOU-73	-	-	PGOU-84	-	3
Altafulla	0	0.0	PGOU-64	PGOU-69 ³	-	PGOU-84	-	3
Torredembarra	0	0.0	PGOU-63	-	-	PGOU-82	-	2
Creixell	6	80.5	PGOU-76	-	-	-	-	8
Roda de Berà	6	251.1	-	-	DSU-85 ⁴	NS-86	NS-88 ⁵	2
El Vendrell	18	306.9	PGOU-67	-	-	PGOU-82	-	1
Calafell	11	- ⁶	PGOU-68	-	NC-80	PGOU-895	-	-
Cunit	12	272.3	PGOU-69	-	-	PGOU-83	-	-

(A) Nombre de figures de planejament parcial aprovades prèviament al primer document d'ordenació general.

(B) Superfície en hectàrees de les figures de planejament parcial.

(C) Document de planejament sota la vigència de la Llei del Sòl de 1956.

(D) Revisió del document de planejament sota la vigència de la LS-56.

(E) Document de planejament sota la vigència de la Revisió de la Llei del Sòl l'any 1975.

(F) Revisió del document de planejament sota la vigència de la LS-75.

(G) Altres documents.

(H) Nombre de modificacions puntuals del document de planejament vigent.

(1) Revisió del PAU i adaptació a la Llei de Mesures.

(2) Entre 1980 i 1989 s'havien aprovat 17 modificacions puntuals del PGOU-75.

(3) Canvi de zonificació.

(4) Els anys 1965 i 1979 la CPU de Tarragona va denegar l'aprovació de sengles PGOUs.

(5) Aprovació definitiva un cop corregides les errades materials.

(6) Dades no disponibles.

Font: Elaboració pròpia.

voluntat de no fer front decididament a les taques de sòl urbanitzat sense empara legislativa, l'excessiva prudència de les administracions en no lesionar drets adquirits, el manteniment d'unes pautes d'expansió excessives (especialment en forma de SUP i SUNP en municipis on el sòl urbà està feblement ocupat) són indicacions significatives, en bona part dels casos, de la inexistència d'un veritable replantejament dels documents d'ordenació urbana.

Pertant, generalment, les revisions del planejament no han posat les bases que haurien de fer possible la vertebració i requalificació de l'espai turístic litoral. És clar que el primer i bàsic impediment que té aquest objectiu és l'atomització de l'espai de planificació i, subsidiàriament, la discrecionalitat que ha tingut tradicionalment l'administració municipal pel que fa al disseny del seu territori. Aquests dos factors més la flexibilitat de l'ordenació i els déficits de gestió, han facilitat el manteniment d'una producció de sòl intensa, amb elevats índexs d'edificació, sovint amb tipologies poc adients, i segons els mateixos objectius que en èpoques anteriors: creació d'ocupació, elevació del nivell de renda, ni que sigui a efectes estadístics, i captació de recursos.

2.2. Problemes d'ordenació territorial

Les formes d'implantació urbano-turístiques i el marc legal que ha acompanyat el seu desenvolupament a la costa del Camp de Tarragona i el Baix Penedès han dissenyat un territori complex. D'una manera sintètica, es pot abordar la seva estructura a partir d'uns pocs elements.

Pel que fa a l'expansió del teixit urbà s'observa la segmentació dels municipis litorals en diversos nuclis. Les úniques excepcions són Cambrils, Tarragona, Torredembarra, Calafell i Cunit, que, o inicialment ja presentaven desenvolupaments sobre la franja de costa o que, en cas de presentar una estructura prèvia bipolar, els pols han estat connectats amb l'expansió urbano-turística a causa de la proximitat entre el desenvolupament litoral i l'interior.

Es detecten, en tots els casos, processos d'extremada pressió urbana sobre la franja marina, encara que amb diferents ritmes i intensitats. El planejament, generalment, els ha reforçat. De fet, municipis com Vandellòs, Mont-roig i Vila-seca i Salou, amb capital a l'interior, han vist com els centres motors de l'activitat s'han desplaçat al litoral.

En el darrer cas, fins i tot, l'espai urbà costaner s'ha segregat de l'antiga estructura municipal.

Són sectors d'expansió litoral lineal extremadament densificada als de Cunit, Calafell, El Vendrell, Roda de Berà, Salou i Cambrils. Altres formes d'expansió són els desenvolupaments interiors. Els processos més intensos d'aquestes característiques es troben als municipis del Baix Penedès (amb ocupació de sectors de municipis de segona línia de mar) i a Altafulla i el Creixell.

Els condicionants físics d'aquest procés han estat, més que la pròpia morfologia, els sistemes viaris de la zona. En tres sentits: (1) Com a eixos a l'entorn dels quals basculen les promocions turístico-residencials (per exemple, en diferents trams de la N-340 o en sectors interiors d'El Vendrell). (2) Com a tanques limitadores dels processos d'expansió (per exemple, la pròpia carretera N-340 a Cambrils). (3) Com a obstacles a la integració de l'estructura urbana (per exemple, les línies de ferrocarril que recorren la zona).

De fet, l'expansió s'ha realitzat bàsicament amb la formulació de PPs o a partir de la legalització, a través del planejament, d'implantacions i urbanitzacions funcionalment equivalents. Presenta, com a principals elements característics: una intensa inadequació de les reserves d'equipaments i zones verdes respecte de la capacitat demogràfica de les àrees urbanitzades, una multiplicació innecessària d'estructures ramificades i en fons de sac, la realització d'actuacions contigües inconnexes, un disseny del viari intern excessivament serpentejant, una inadequada jerarquització dels sistemes de comunicació externs, amb dèficits importants en el disseny dels sistemes generals i, genèricament, un consum indiscriminat de sòl tant i més greu pel fet que sovint les actuacions només s'han executat parcialment.

Per tant, el model d'ocupació turística es caracteritza per la dispersió. L'ocupació de l'espai s'ha fet a través d'actuacions autònomes. Les il·lustracions més clares d'aquest fenomen es detecten en el "contínuum sense continuïtat" que va des d'Altafulla a Roda de Berà. A més, a causa de la manca d'accessibilitat entre les diferents actuacions, les vies de comunicació suprazonals han d'adoptar funcions pròpies de sistemes locals de connexió.

Pel que fa a la tipologia edificatòria s'observa una total absència d'anàlisi morfològica. Són habituals les solucions d'edificació en pantalla a primera línia, la interrupció de les visuals naturals i la barreja de volums. Es produeix l'efecte que s'ha vingut a denominar pol·lució arquitectònica. Els resultats són especialment inadequats en algunes de les actuacions desenvolupades per fases, amb contrastos tipològics a causa de la producció diferida en el temps (especialment detectables en els municipis del Baix Penedès).

Per altra banda, és habitual la importació i estandarització de models arquitectònics, en ocasions explícitament inadequats (per exemple, sostres de pissarra en residències unifamiliars d'estil alpí). Es detecta una clara tendència a la profusió d'estereotips mancats de qualitat estètica, a la indiferenciació del producte urbano-turístic i a la banalització de les especificitats de la zona.

Finalment, si s'avalua la recepció de la urbanització per part del medi s'observa que l'ocupació del front de mar, amb la consegüent destrucció de l'estructura oberta de les platges i la seva privatització de facto, no és només un fenomen històric de la fase inicial del desenvolupament turístic sinó que s'està produint actualment a Vandellòs, a Torredembarra o al Creixell, per posar tres exemples clars. De forma similar, la urbanització i l'agressió d'espais litorals humits en forma d'abocaments de residus o de la seva funcionalització com a aparcament es dona als aiguamolls de Torredembarra i el Creixell.

De fet però, el propi planejament ha propiciat aquesta ocupació exclusivista i irracional del front de mar. Unicament el 14.35% de la franja de 500 m compresa entre el mar i el límit de la zona d'influència del domini públic marítim-terrestre, està classificada com a Sòl No Urbanitzable.

En un altre sentit, la urbanització i parcel·lació desordenada de boscos i l'expansió residencial han degradat les escasses afloracions rocoses de la costa del Camp de Tarragona (Roc de Sant Gaietà, Cap Gros, Punta de la Mora i Cap de Salou, bàsicament). L'ocupació extensiva i amb elevades intensitats dels territoris amb pendent, a part de ser un problema per la seva complexitat normativa i pels conflictes que genera en la interpretació de les ordenances urbanístiques, implica generalment també, impactes irreparables com l'ocultació de la pròpia estructura morfològica natural.

Cal indicar finalment, el problema de la manca d'un tractament adequat dels sistemes de desguàs en tot el litoral. L'edificació sovint s'ha realitzat a nivells molt poc elevats sobre el nivell del mar, en zones maresmoses i properes a barrancs i s'originen problemes d'evacuació en els casos d'intensa precipitació.

Això sense fer esment dels problemes medioambientals propis de totes les àrees urbanes com són la contaminació per les aigües residuals, l'increment de residus sòlids o la sobreexplotació dels aqüífers (parcialment resolt amb el minitrasvasament de l'Ebre), entre altres, i dels problemes derivats de la construcció d'obres artificials en la línia de costa (bàsicament ports). Tot plegat, el resultat de créixer sense haver analitzat abans quina és la capacitat de càrrega del territori que s'ha pretès urbanitzar.

El principal efecte directe de la inadequació entre la infraestructura turística-residencial i l'entorn és el deteriorament del paisatge. Des d'un punt de vista productiu, aquest fet implica el deteriorament d'un dels principals recursos de la pròpia activitat turística. Tanmateix, "la lògica del consum d'espai que es dona en aquest context considera el paisatge un subproducte del procés d'ocupació, sotmès als imperatius de la rendibilitat directa i a curt termini". (HERCE, 1977: 53).

3. Cap a un nou model d'espai turístic-residencial

Davant d'aquesta realitat i partint del coneixement de les estratègies econòmiques que l'han fet possible, sembla perfectament assumible la necessitat de transformar el model d'implantació del producte residencial-turístic en el territori. De fet, els criteris d'ordenació i els objectius de desenvolupament territorial recollits a les memòries d'alguns dels documents de planejament més recents semblen invocar aquesta mena de raonaments. Tanmateix, tant la pròpia dinàmica productiva del sector immobiliari com l'ocupació urbana real han tendit a desmentir aquest lloable propòsit d'alguns plans. Sembla, doncs, que la materialització dels programes de la planificació vigent no s'ha orientat explícitament cap a una reformulació efectiva del fenomen immobiliari-turístic.

Els costos socials i medioambientals que comporta aquesta dinàmica, que no són internalitzats en els comptes d'explotació dels promotors, i l'escassa socialització, encara avui, dels beneficis generats (que, en tot cas, se cenyeix a l'adequació d'espais marginals o perifèrics com a zones verdes i al manteniment dels recursos bàsics però, només en comptades ocasions, a generar infraestructures que incideixin efectivament sobre el potencial de desenvolupament d'un espai concret) impliquen la necessitat que el sistema immobiliari-turístic es plantegi, des dels documents de planificació, més com un factor de qualificació de l'espai que no pas com un mecanisme de creixement. En aquest sentit, els dos reptes centrals són, per una banda, com instrumentalitzar la reorientació d'àrees impactades i amb profundes inèrcies productives i disfuncionalitats estructurals i, en segon lloc, com finançar els costos que han de suportar les administracions municipals per tal de mantenir d'una manera acceptable uns recursos (geofísics i complementaris de lleure) i un producte urbà complex. Cal tenir en compte que aquest finançament actualment es fonamenta en bona part en els ingressos fiscals que perceben els ajuntaments a conseqüència de la pròpia dinàmica immobiliària que es dona en el seu territori.

Annex: quantificació de les superfícies de sòl classificat per municipis.

TAULA 3.- Percentatges de sòl programat respecte la superfície total de cada municipi segons la figura de planejament vigent.

Municipis	A	B	C	D	E	F	G	H
Vandellòs	10360	4.32	1.35	0.43	2.54	1.16	0.96	-
Mont-roig	6369	23.21	1.66	17.47	4.08	-	21.83	-
Cambrils	3476	43.29	4.94	38.35	-	4.94	15.69	1.54
Vila-seca i Salou	3670	29.94	14.27	15.67	-	6.05	5.86	-
Tarragona	6624	18.05	9.99	7.48	0.58	16.64	13.85	14.07
Altafulla	609	32.50	20.92	7.29	4.29	3.72	17.82	-
Torredembarra	858	54.09	38.12	13.64	2.33	5.24	21.36	3.32
Creixell	1037	77.24	9.93	67.31	-	7.62	13.41	-
Roda de Berà	1623	22.00	19.59	2.41	-	0.24	15.47	-
El Vendrell	3603	25.12	11.42	6.29	7.71	2.85	23.31	0.29
Calafell	1984	43.19	23.99	16.53	2.67	1.81	-1	-
Cunit	971	54.272	46.85	7.41	-1	-	47.69	-

(A) Superfície municipal en hectàrees.

(B) % Sòl d'ús residencial.

(C) % SU d'ús residencial.

(D) % SUP/SAU/SRU d'ús residencial.

(E) % SUNP d'ús residencial.

(G) % Sòl desenvolupat amb PP d'ús residencial.

(H) % Sòl desenvolupat amb PP d'ús industrial.

(1) Dades no disponibles.

(2) Superfície de SUNP residencial no disponible i, per tant, no computada.

FONT: Elaboració pròpia

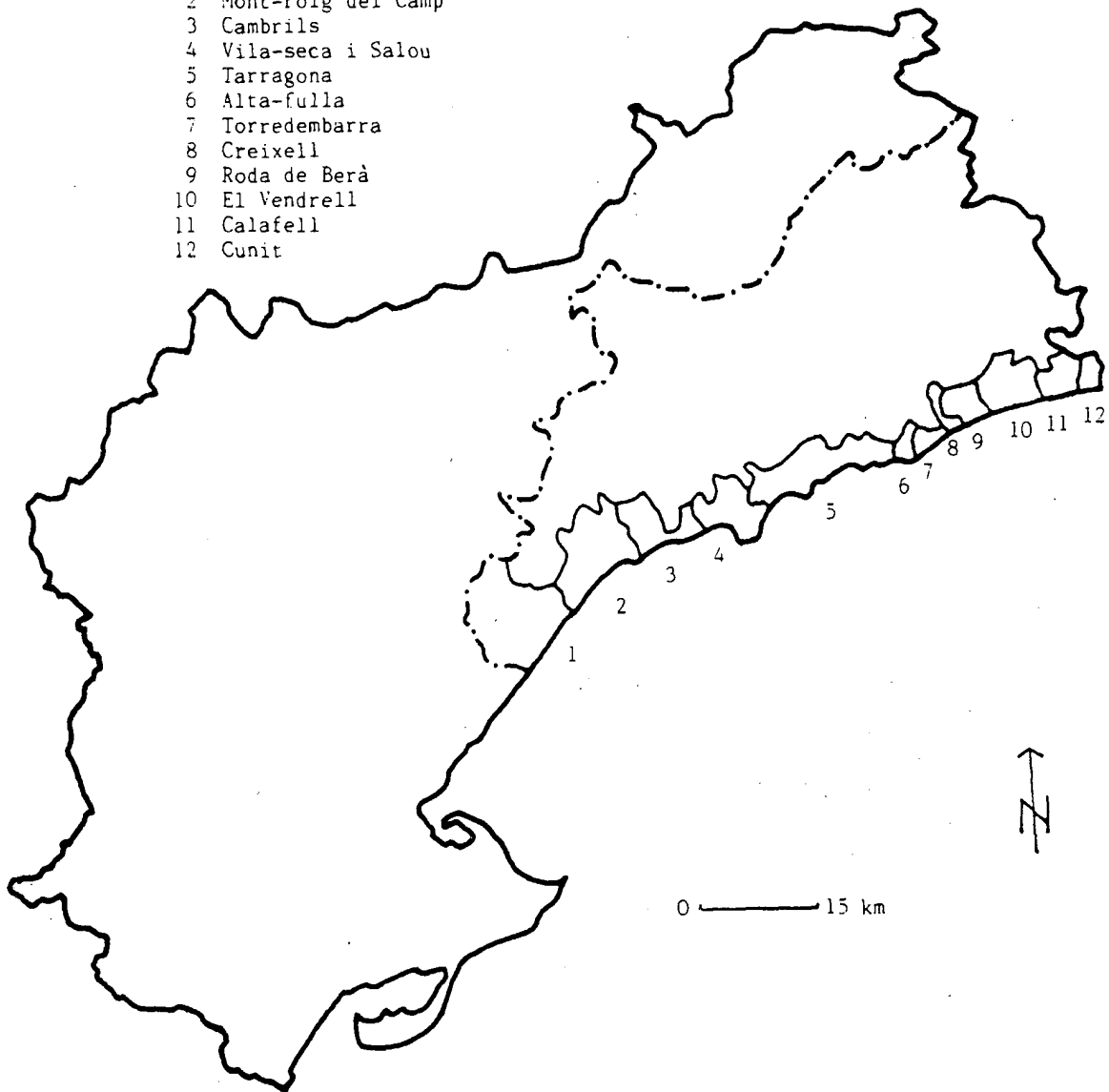
BIBLIOGRAFIA

- AEQT (1990) "Las industrias químicas". A: *Tarragona Municipal*, IV: 15.
- ARGANY, I (1984) *La segona residència a Catalunya*. Barcelona.
- ARGANY, I (1985) *Us dels habitatges acabats a les comarques de Catalunya (1981-1983)*. Barcelona.
- BARBA, R i PIÉ, R (1988) "Espontaneísmo, recursos y problemas del turismo costero catalán". A: *Urbanismo. COAM*, 4: 40-46.
- CALS, J (1986) "Turismo y territorio: los términos de una dialéctica". A: *Ecología, economía y turismo en el Mediterráneo*. Benidorm. pp. 153-162.
- CDIC (1988) *Padrons municipals d'habitants de 1986*. Barcelona.
- DIPUTACIÓ DE TARRAGONA (1988a) *Invertir en turisme*. Tarragona.
- DIPUTACIÓ DE TARRAGONA (1988b) *Estudi d'infraestructura municipal*. Tarragona. (No publicat). *Habitatges iniciats i acabats en els municipis i comarques de Catalunya*. (Diversos anys). Barcelona.
- HERCE, M (1977) "El consumo del espacio en las urbanizaciones de segunda residencia en Cataluña." A: *Ciudad y territorio*, 3: 45-56.
- INE (1983) *Censo de viviendas de España*. Madrid.
- Llei 8/1987, de 15 d'abril, Municipal i de Règim Local de Catalunya.
- LOZATO-GIOTART, JP (1990) *Geografía del turismo*. Masson. Barcelona.
- MTTC (1990) *Hoteles, cámpings, apartamentos*. Madrid.
- OLIVERAS, J (1989) "Urbanización y turismo en la zona costera catalana." A: XI Congreso Nacional de Geografía. Comunicaciones. III. Madrid. pp. 346-356.
- OLIVERAS, J i ROQUER, S (1990) "Le littoral méridional de la Catalogne. Agriculture, tourisme, industrie: un partage difficile de l'espace." A: *Géographie d'une Espagne en mutation. Prospections Aériennes II*. Madrid. pp. 53-72.
- SÁNCHEZ, J-E (1985) "Por una geografía del turismo del litoral. Una aproximación metodológica." A: *Estudios Territoriales*, 17: 103-122.
- SMITH, SLJ (1989) *Tourism Analysis*. London.
- VERA, JF (1988) "Crisis del poblamiento turístico en el litoral mediterráneo español: consideraciones sobre su ordenación y rehabilitación." A: *Urbanismo. COAM*, 4: 6-15.
- VIDAL, T (1989) "La població litoral catalana". A: CIRIT *El front marítim català*. Barcelona. pp. 60-78.

MAPA 1. MARC TERRITORIAL D'ANÀLISI.
TARRAGONA.

--- Límit del Camp de Tarragona i el Baix Penedès.
—— Límit administratiu dels municipis litorals.

- 1 Vandellòs
- 2 Mont-roig del Camp
- 3 Cambrils
- 4 Vila-seca i Salou
- 5 Tarragona
- 6 Alta-fulla
- 7 Torredembarra
- 8 Creixell
- 9 Roda de Berà
- 10 El Vendrell
- 11 Calafell
- 12 Cunit



LA DEMANDA TURÍSTICA EN CANTABRIA DURANTE EL VERANO DE 1990

Alberto Luís Gómez*
Jesús Sanz Paz

RESUMEN: *La demanda turística en Cantabria durante el verano de 1990*

En el artículo se analizan determinadas características de un segmento de la demanda turística en Cantabria, basándose en una encuesta que fue respondida por 1.206 personas durante los meses de agosto y septiembre de 1990.

Se pone de manifiesto la necesidad de este tipo de investigaciones para la obtención de un conocimiento racional de la problemática del sector, y como una ayuda para la toma de decisiones, tanto económicas como político-administrativas.

PALABRAS CLAVE: *Turismo, demanda, Cantabria*

ABSTRACT: *Tourist Demand in Cantabria during the summer of 1990.*

In the article certain characteristics of one segment of touristic demand in Cantabria are analyzed on the basis of a survey which was answered by 1.206 people during the months of August and September of 1990.

The need for this type of study for the purpose of obtaining rational knowledge of the problems of this sector and as an aid to both economic and administrative policy decision making is made evident.

KEY WORDS: *Tourist, Demand, Cantabria*

* Departamento de Educación de la Universidad de Cantabria, Avda. de los Castros s/n, E-39005 Santander

Introducción

En el artículo que presentamos, realizado a partir de una memoria más amplia que se editará en breve¹, se pretenden poner de relieve determinadas características de un segmento de la demanda turística en Cantabria, y está basado en una encuesta que fue respondida por 1.206 personas durante los meses de agosto y septiembre de 1990.

Su estructura interna se compone de cuatro capítulos. En el primero de ellos se resume el contenido de las aportaciones realizadas hasta el momento sobre el tema de nuestro interés. En el segundo exponemos los objetivos perseguidos y la metodología empleada en la confección del diseño muestral y en la recogida de los datos. Más adelante, considerando la muestra como un todo, sintetizamos los resultados, utilizando para ello diversos epígrafes. A modo de conclusión, lo que nos preocupa en el cuarto es ofrecer un análisis comparativo de los resultados existentes en los estudios hechos hasta el momento. Las ideas incluidas en el mismo tienen evidentemente una finalidad recapituladora, pero —y no menos relevante— pretenden señalar la utilidad de que, con una lógica analítica y regularmente, se lleven a cabo este tipo de investigaciones. Puesto que, creemos, las mismas son la condición necesaria para el conocimiento racional de la problemática de un sector tan complejo y desconocido como el turístico; y, por supuesto, una ayuda imprescindible para la toma de decisiones de muy diversa naturaleza: desde las político-administrativas hasta las más directamente económicas. Evidentemente, la escueta bibliografía final incluye únicamente lo imprescindible; puesto que, opinamos, la naturaleza del producto que ofrecemos no exige otra cosa.

Cuando nos ha parecido procedente desde el punto de vista de la argumentación, y a pesar de su dificultad debido a la cantidad de resultados obtenidos, hemos procurado facilitar la tarea lectora usando para ello no solamente ciertas clases de espaciado sino también distinta tipografía: la negrita al indicar, con mayor o menor literalidad, el texto de la pregunta (P); y el subrayado cuando resaltemos el (o los) resultado(s) de mayor trascendencia. En el caso de que algo nos parezca muy significativo, combinaremos las dos.

Nuestro trabajo² se ha realizado en la Universidad de Cantabria, a caballo de dos de sus unidades funcionales: el Departamento de Educación y el Instituto de Ciencias de la Educación; por lo que, obviamente, sería injusto olvidarlas.

Los estudios sobre la demanda turística cántabra hasta 1990

La necesidad de conocer con más detalle el fenómeno turístico español, con el fin de poderlo planificar de tal modo que se tuviesen presente su

complejidad y los múltiples impactos que provoca, trajo como resultado el que determinados organismos oficiales encargasen la realización de análisis que, por lo menos en parte, se ocuparon de la demanda a escala provincial. A pesar de su diversidad, a la que nos referiremos en breve, el interesado por el tema que nos ocupa ha de recurrir a ellos —Consultur (1976), Foestra (1978), Foestra (1981), Foestra (1981a), Foestra (1984), Initec (1986) y Price Waterhouse (1990)— ya que, conjuntamente con las visiones sintéticas —de muy diferente orientación y finalidad— que nos han ofrecido Ortega (1986) y Villaverde (1990), sus resultados sirven muy bien para enmarcar y/o contrastar aproximaciones como la nuestra cuyo contenido detallaremos en los apartados siguientes.

Dejando de lado las dos últimas monografías — así como otras inéditas realizadas en las Facultades de Filosofía y Letras y Económicas de la Universidad de Cantabria—, lo dicho hasta el momento no nos evita señalar de inmediato que las aportaciones citadas presentan una diversidad metodológica tal que hace extremadamente difícil y arriesgada la comparación de sus resultados y conclusiones.

Como se desprende del cuadro nº 1.1, las distintas encuestas realizadas en el ámbito regional muestran una gran variedad en lo que se refiere a varias cuestiones: el universo, el tamaño, los lugares o distribución, y la fecha en la que se recogieron los datos.

Así, por ejemplo, en la realizada por Consultur (1976) se entrevistó exclusivamente a turistas extranjeros y su informe no contiene detalles sobre el volumen de la población encuestada, ni sobre el tamaño, ni sobre los lugares y horas en las que —en una sola oleada durante la temporada media-baja— se llevó a cabo la investigación.

En Foestra (1978), lo obtenido acerca de la demanda se restringió a las opiniones de los visitantes en las zonas costeras; y, más concretamente, a la exteriorizada por los usuarios de las playas cuando — las dos primeras semanas de agosto— se realizó la entrevista.

Lo expuesto hasta el momento, aunque agudizado por su carácter temático, puede señalarse igualmente para las encuestas realizadas por Foestra (1981) en el marco del Plan Sectorial de Campamentos de Turismo de la Provincia de Santander, Foestra (1984) — dentro de un Plan de aprovechamiento de los recursos turísticos del término municipal de Santillana del Mar—, y para el estudio que Initec (1986) dedicó al turismo en los Picos de Europa.

En el marco más amplio del norte español, el estudio más reciente en esta línea es el realizado por Price Waterhouse (1990), si bien hay que tener presente que el trabajo de campo tuvo lugar en 1989.

Cuadro nº 1.1
ENCUESTA SOBRE LA DEMANDA TURISTICA CANTABRA

Año	Autor	Universo	Tamaño	Lugares	Recogida
1976	Consultur	Turismo extranjero	—	—	Septiembre
1978	Foestra	Visitantes municipios cost.	547 esp. 101 extr.	Playas	Agosto
1981	Foestra	Turistas campamentos	206	Costas Camping	Julio
1984	Foestra	Visitantes Santillana	175 152	—	S.Santa Julio
1986	Initec	Visitantes	89	Red viaria	Julio Agosto
1990	P. Wat.	Turistas	32 esp. 31 ext.	—	Agosto 1989

Fuente: elaboración propia

Dentro del capítulo dedicado a la demanda se analizan los datos de un cuestionario contestado por 404 turistas españoles y extranjeros. A Cantabria le correspondieron 63: 32 y 31, respectivamente.

A otro nivel, pues manejan fuentes secundarias, no podemos dejar de lado la existencia de otras dos obras que cuentan igualmente con un capítulo dedicado al asunto que nos ocupa: el Plan de aprovechamiento de los recursos turísticos de los municipios no costeros de la Provincia de Santander —Foestra (1981a)—, y el Plan Regional de Turismo redactado hace casi ocho años por Esinur (1982). Junto con lo indicado al comienzo de este párrafo, destacamos en ellos la poca atención prestada a la demanda extrahotelera, así como —a pesar de su escasa utilidad hoy en día debido a los cambios que se han producido— los comentarios comparativos que se realizan con otras zonas españolas, manejando para ello tanto cifras absolutas como relativas.

A pesar de los diferentes enfoques que han guiado las investigaciones mencionadas en los respectivos apartados que dedicaron al estudio de la demanda, podemos extraer de ellas —a la manera de conclusiones— cuatro rasgos comunes del turismo montaños que se han mantenido durante los últimos catorce años:

- El alto grado de estacionalidad.
- La procedencia mayoritariamente nacional de los turistas.
- El espectacular auge de los campamentos como modalidad de alojamiento.
- La consideración del paisaje como motivación principal a la hora de tomar la decisión de desplazarse a nuestra región.

La configuración de un turismo de “sol y playa”, conjuntamente con la climatología regional, originó

una fuerte concentración turística durante los meses de verano, lo cual —Ortega (1986)— convirtió a la estacionalidad en el “talón de Aquiles” de la actividad turística cántabra. Las consecuencias de esta situación han sido puestas recientemente de manifiesto por Villaverde (1990, pág. 250) en su útil manual, al indicarnos que se “aprecian, tanto en la escasez de equipamientos e infraestructuras en determinados períodos, como en la infrautilización generalizada de los mismos en otros ...”. Ello tiene graves repercusiones, al influir “... decisivamente sobre el propio nivel de la actividad económica y del empleo en el subsector”. Además, hay que tener presente la menor ocupación del campismo frente a otras formas de alojamiento.

En el Plan Regional de Turismo, Esinur (1982, págs. 166-167), se resaltaba que Cantabria, junto con Gerona, era una de las regiones españolas que padecía una estacionalidad más acusada; con el agravante de que, por aquel entonces, la duración media de la estancia se situaba muy por debajo de la media nacional: 2,7 frente a 4,8 días.

Como indicamos, otro de los asuntos a tener presente es el relacionado con la procedencia de la demanda. A este respecto, y hay trabajos históricos que lo corroboran desde hace un siglo, la clientela turística montañesa es mayoritariamente nacional. En la encuesta realizada por Foestra (1978, vol. III, pág. 134) en los municipios costeros regionales, el porcentaje de los españoles alcanzaba la cifra del 85,8%; tres años más tarde —Foestra (1981, pág. 76), los resultados de otro análisis sectorial indicaban que casi el 88% de los campistas que pernocaban en Cantabria eran nacionales; y —aunque el tamaño de la muestra sea muy reducido— algo similar se desprende del estudio elaborado por Price Waterhouse

(1990, vol. I, pág. 65), puesto que en el mismo se comprueba que el 93% de las pernoctaciones registradas en 1988 correspondían a visitantes autóctonos.

El País Vasco, Madrid y Castilla-León constituyen los principales focos de demanda, siendo necesario destacar la distinta incidencia de cada una de estas zonas sobre la configuración de la actividad turística regional. Pues, como señalaba Ortega (1986, pág. 444), la demanda éuscara "tiene, respecto a la castellana, la nota distintiva de una mucha más baja estacionalidad y un carácter más pronunciado de inversión inmobiliaria: la clientela vizcaína propende a la posesión de la residencia secundaria ...".

Precisamente, y siguiendo las conclusiones de las obras citadas, es en el campo de la modalidad de alojamiento donde merece la pena destacar otra de las peculiaridades turísticas cántabras, el gran aumento de los usuarios de los campamentos turísticos; pues el número de campistas se duplicó entre 1968 y 1975, a pesar de que, a nivel nacional —Foestra (1978, vol. III, pág. 152)— el índice de crecimiento fue del 32%. Los resultados de la encuesta que Foestra (1984, vol. II, pág. 112) llevó a cabo en Santillana del Mar resaltan la importancia de las diferentes cifras de dos modos de albergue: el hotelero (24%) y el campista (58%). Asimismo, la cantidad de personas alojadas en los campamentos de turismo existentes en los Picos de Europa en el año 1986 —Initec (1986, vol. III, pág. 74)— era casi el 25% de los entrevistados; y —recordamos nuevamente las peculiaridades metodológicas de esta obra— el 50% de los entrevistados en el norte de España por Price Waterhouse (1990, vol. I, pág. 84).

Pese a ser ésto cierto, investigaciones aún en curso de realización sobre la configuración histórica de la oferta campista montañesa, llevadas a cabo por A. Luis y C. Gil, ponen sin embargo de relieve que hasta 1979 solamente existían en Cantabria 19 campamentos de turismo; entre 1980 y 1984 se crearon 21; a los que se añadieron otros 12 más entre 1985-1989. Lo cual evidencia más bien no tanto la antigüedad del fenómeno como la enorme intensidad de su desarrollo durante los últimos diez años.

Por último, creemos de interés destacar que la belleza paisajística regional ha sido siempre la motivación principal del turista que visita Cantabria; y que, por lo menos hasta comienzos de la pasada década, ello no resultaba de intensas campañas de promoción, puesto que, como se puso de relieve en Esinur (1982, pág. 174), las mismas eran claramente insuficientes dando lugar a la existencia de "un mercado rígido y en contracción". En este sentido, cuatro años más tarde y para la zona de los Picos de Europa —véase Initec, 1986, vol. IV, pág. 61—, se apuntaba con claridad que la demanda turística

dependía mucho menos de la oferta que de la mera existencia de la naturaleza. Pues "las motivaciones por las cuales se produce la afluencia turística a la zona se concretan más en la atractibilidad del recurso que en la presencia en la comarca de una infraestructura de oferta turística capaz, por sí misma, de atraer visitantes".

Igualmente, en las encuestas consultadas se refleja con claridad que la decisión de visitar la región se ha tomado a partir de las recomendaciones hechas por los amigos y familiares —el típico "boca a boca"— . En esta línea, por ejemplo —Foestra (1978, vol. III, pág. 168)—, exteriorizaron su opinión el 62% de los entrevistados en los municipios costeros; las dos terceras partes de los sujetos consultados en Santillana del Mar —Foestra (1984, vol. II, pág. 115)—; y el 65% y 50% de los españoles y extranjeros en el análisis llevado a cabo por Price Waterhouse (1990, vol. I, pág. 91).

Hasta el momento hemos puesto de relieve algunas de las conclusiones obtenidas a partir del estudio de las investigaciones realizadas sobre la demanda turística montañesa. Ello era conveniente, pues deseábamos tenerlas presentes antes de poner a disposición del lector, en el capítulo segundo, los objetivos y la metodología de nuestra encuesta. A ello dedicaremos las páginas siguientes.

La demanda turística en el verano de 1990: objetivos y metodología

Antes de comenzar con la exposición y el comentario de los resultados obtenidos, parece necesario señalar en dos breves apartados tanto los objetivos que nos habíamos planteado como la metodología utilizada en lo que se refiere al diseño de la muestra y a la recogida de los datos.

2.1. Objetivos

La consolidación de nuestra región como zona con un potencial atractivo en lo que se refiere a la práctica de las actividades de ocio, exige la realización de varios trabajos encaminados a conocer de modo atinado el comportamiento de la demanda en relación con el uso que la misma hace de determinados recursos turísticos, así como de algunos de los rasgos más importantes de sus pautas de conducta: las motivaciones, los medios de difusión que han influido en su desplazamiento, los modos de programación del viaje y el papel de las agencias, el medio de transporte usado, las formas de viaje (acompañado, solo, etc.), la duración de su estancia, la frecuencia con la que nos visita, el alojamiento que utiliza, el gasto que realiza, la valoración de los recursos de ocio y de los problemas más importantes, así como su grado de satisfacción. Esta información es imprescindible, puesto que la toma de decisiones racionales

por parte de los diferentes agentes económicos y políticos necesita de un buen conocimiento empírico del problema que se desea abordar.

Para ello se hace necesaria la realización de encuestas que nos suministren información sobre algo tan complejo como lo indicado. Estas, teniendo presente las peculiaridades de Cantabria, habrían de captar dos tipos de flujos complementarios:

a) los de la población turística en un sentido estricto: personas (españolas o extranjeras) que tienen su residencia habitual en otras localidades y que, por motivos no exclusivamente laborales, se desplazan a Cantabria pernoctando en ella y gastando ciertas cantidades de dinero que han sido obtenidas en otras zonas;

b) y quienes —españoles fundamentalmente, o extranjeros en el caso frecuente de que estén de paso—, por similares razones, se comportan del mismo modo. Si bien, una vez pasado el día, regresan a su domicilio habitual que, por supuesto, puede estar ubicado tanto dentro como fuera de la región. Entendemos que estas personas, cuyo número es importantísimo en Cantabria, realizan desplazamientos que, en la literatura especializada, se denominan recreacionales.

De lo expuesto se desprende que cualquier análisis encaminado hacia un conocimiento lo más exacto posible del comportamiento de la demanda debiera tener presente a estos dos grandes grupos poblacionales. Ya que, en el caso de Cantabria, su importancia es vital para explicar el conjunto de las actividades de ocio y el uso que se hace de los correspondientes recursos, así como sus múltiples repercusiones en diferentes sectores.

Por motivos complejos, la Dirección Regional de Turismo —organismo patrocinador de esta consulta— prefirió que el cuestionario se centrara exclusivamente en el primero de los segmentos poblacionales citados. Además, por razones de coherencia con el conjunto de las preguntas incluidas en la encuesta, dicha categoría se ha restringido aún más, pues solamente se han tomado en consideración como turistas a quienes, en el momento de ser abordados, declarasen lo siguiente: que se encontraban aquí de vacaciones; que estaban residiendo en Cantabria; y que, al menos, hubiesen llegado a nuestra región dos o más días antes. Como veremos a continuación, ello, y otros asuntos de menor trascendencia —pero no por ello insignificantes—, incidieron sobre el diseño de la muestra.

2.2. Diseño muestral y recogida de datos

El conocimiento de los comportamientos del turista presenta una fundamental dificultad a la hora de realizar encuestas de opinión, que debe ser cuidadosamente vigilada para asegurar la corrección

de todo el proceso: el diseño del adecuado muestreo aleatorio para una población de tan variadas y, en algún caso, desconocidas características.

Por ello, un atinada aprehensión empírica de la demanda solamente puede obtenerse mediante la realización de series sistemáticas de diferentes tipos de encuestas según las modalidades y el período anual que deseemos investigar: desde las más generales, en las que se busca una descripción promediada de las principales opiniones, a las específicas, en donde el interés se focaliza sobre sus muy diversos segmentos, según nos fijemos, por ejemplo, en la nacionalidad (españoles o extranjeros); la duración de su estancia (turistas-recreacionistas); el motivo aducido para venir aquí (naturaleza y/o cultura); las actividades preferidas (deportes, cultura, itinerarios, excursiones); la edad (jóvenes, adultos, mayores); el alojamiento empleado (hoteles, campamentos, pisos de alquiler, casas de labranza); el importantísimo y cada vez más en auge turismo congresual; el uso que se hace de algún recurso excepcional como el nuevo Palacio de Festivales; el Parque de Cabárceno; la playa, la nieve o el —otra vez de moda— agua termal. Ya que, una adecuada planificación del fenómeno turístico exige averiguar tanto la fuerza de atracción de estos últimos como lo relacionado con los motivos que indican los turistas para explicar sus tomas de decisiones vacacionales.

El carácter estacional de nuestro turismo, hace imprescindible análisis regulares de la demanda sectorial en distintas épocas del año, es decir, en lo que se conoce como temporadas: alta, media y baja.

El problema arriba indicado del correcto muestreo se debe especialmente a la imprecisión con que se conoce la distribución de algunas variables, por lo que estimamos pertinente escoger muestras relativamente grandes. Sobre todo, y este era el caso, si también pretendíamos analizar opiniones de distintos sectores de la población turista, y no sólo de la muestra como un todo. Por ello pensamos que una muestra global de unos 1.200 sujetos es la más adecuada para la consecución de los objetivos que se han señalado en el apartado precedente.

Aunque en investigaciones posteriores sería deseable diferenciar el turismo de julio del de agosto y septiembre, en esta primera ocasión —a partir, claro está, de las intenciones expresadas por el organismo que nos hizo el encargo, y debido a la escasez del tiempo disponible— nos pareció más oportuno concebir la encuesta como un todo. Y ello a pesar de ser conscientes de la diferente naturaleza de la demanda en las tres fases temporales en las que se recogió la información: en torno a los días 10, 24 de agosto y 7 de septiembre.

Las variables de control que sirvieron para diseñar el muestreo, y que deben tenerse siempre en cuenta a la hora de interpretar los resultados, son las siguientes:

PROCEDENCIA:	Nacional (85%) Extranjero(15%)
SEXO:	Masculino(50%) Femenino(50%)
EDAD:	18-25a(16%) 26-40a(29%) 41-60a(33%) +60a(22%)
LUGAR DE	SANTANDER(35%) LAREDO-NOJA- CASTRO(20%)
ENTREVISTA:	SANTILLANA- SUANCES(12%) COMILLAS-SAN VICENTE(10%) POTES-FUENTE DE- COSGAYA(12%) CABUERNIGA- BARCENA MAYOR(6%) LIÉRGANES- REINOSA(5%).

Es necesario insistir en que los porcentajes elegidos para cada categoría de las 4 variables anteriores condicionan necesariamente los resultados obtenidos en cualquiera de las preguntas planteadas. Por tanto, nunca pueden derivarse de ellas consecuencias experimentales equivalentes a las de preguntas no controladas. Por ejemplo, no podemos decir que el 15% de quienes viajan a Cantabria son extranjeros y el 85% nacionales, ni que el 35% visitan Santander y el 5% Liérganes/Reinosa. Por el contrario, de la pregunta P4 sacamos la conclusión de que el 91.8% de los turistas organizan su viaje personalmente, o que (P7) el 39% no ha realizado viajes de ocio a Cantabria anteriormente, puesto que éstas no han sido variables prefijadas. Y todas esas conclusiones podrían variar en mayor o menor medida si las cuotas de las 4 variables controladas hubiesen sido distintas.

La realización de las encuestas se llevó a cabo en lugares céntricos y turísticos de dichas plazas mediante selección aleatoria según las categorías antes señaladas. Los encuestadores preguntan y registran lo indicado por los entrevistados, salvo en el caso de los turistas extranjeros en que son ellos mismos los que leen el cuestionario traducido al inglés o francés, y anotan sus respuestas.

Se formaron 6 equipos compuestos por 3-4 entrevistadores; cada grupo con su cupo de turistas distribuidos por sexo, edad y procedencia en cada uno de los lugares señalados.

El proceso estadístico se ha realizado informáticamente utilizando el programa SPSS/PC+ y consta de los siguientes análisis:

a) Tabulación simple de la muestra global recogida, es decir número y porcentaje de encuestados que señalan cada respuesta en cada pregunta. Gráficos de barras o histogramas.

b) Distintas asociaciones entre variables: Tablas de contingencia o diferencia de medias.

c) Tabulación de la muestra según procedencia del turista (Nacional/Extranjero) y comparación de resultados.

Aunque todos estos análisis parciales y comparativos deberían confirmarse con estudios posteriores más detallados sobre cada tipo de turista y en distintas épocas del año, consideramos con todo que la fiabilidad de los resultados de esta primera encuesta es muy alta (Muestra estadísticamente representativa con un nivel de confianza del 95'5 % y un margen de error de — 2.9% para datos globales).

3. La demanda turística en el verano de 1990: resultados obtenidos

Con el fin de presentar con mayor claridad los resultados obtenidos, creemos necesario agrupar temáticamente las 25 preguntas del cuestionario dividiéndolas en cinco grandes epígrafes secuenciados de un modo tal que nos posibilite sacar el mayor fruto de la lectura de aquéllos. Los apartados son los siguientes:

1. Aspectos sociodemográficos (P21, P22, P23, P24, P25, P1).
2. Motivos de la visita y formas de organización del viaje (P2, P3, P4, P5, P6).
3. Desarrollo de la estancia (P10, P9, P7, P12, P11).
4. Actividades realizadas y gasto (P16, P13, P14, P15, G—D y G—DP).
5. Opinión sobre los recursos turísticos y grado de satisfacción (P17, P18, P19, P8, P20).

Todos los porcentajes que se citan —salvo mención explícita contraria— son porcentajes efectivos, es decir, eliminados los sujetos que no contestan, aquéllos se calculan respecto al total de respuestas emitidas. Así por ejemplo, en la pregunta P8A “¿Qué opinión le merece la evolución de Cantabria en los últimos años respecto a la conservación del Medio Ambiente?”, de los 1206 turistas no contestaron 508 (42.1%). De los restantes 698 turistas (57.9%) que sí contestaron, el 27.1% piensan que “Ha Empeorado”, el 43.7% que “Sigue Igual” y el 29.2% que “Ha Mejorado”. Estos tres últimos son los porcentajes efectivos a los que nos referiremos en lo sucesivo.

3.1. Aspectos sociodemográficos

Las preguntas incluidas en este apartado hacen referencia a diferentes facetas del entrevistado: su sexo (P21) y edad (P22) —prefijados ya en el diseño

muestral que se ha expuesto en el capítulo anterior—, el nivel educativo (P23), la profesión (P24), los ingresos (P25) y la procedencia de los turistas (P1).

Las respuestas obtenidas nos permiten llamar la atención sobre lo siguiente:

a) En lo que respecta al nivel educativo (P23), resalta el alto porcentaje de turistas con estudios universitarios (39,6%). El mismo pudiera deberse a razones diversas: por una parte, a la muestra de edad seleccionada, pues se ha empezado con un tramo — el 18-25— en el que mucha gente puede definirse potencialmente como universitaria. Junto a ello, buena parte del 11,6% de aquellas personas que señalan como profesión la de estudiantes (P24) han debido contestar a esta pregunta como si ya hubiesen finalizado la correspondiente carrera, lo cual es poco probable. Por otro lado parece que Cantabria es visitada por turistas con un nivel educativo superior al de la media de aquéllos que se desplazan a otras zonas españolas. De todos modos, lo importante es señalar aquí la presencia del 57,4% de turistas con estudios primarios (23,4%) y secundarios (34%). Es muy poco relevante el peso específico de las personas (3,1%) que no han cursado ningún tipo de estudios.

b) A partir de los resultados obtenidos, puede decirse que las profesiones dominantes (P24) son las de nivel medio—administrativo(23,3%), y empleados y autónomos (22,6%). El 16,6% de las respuestas corresponden a amas de casa, y el 11,6% a estudiantes. Tras ellos, un 10,6% de los entrevistados declaran ocupar en su empleo cargos directivos o desarrollar profesiones liberales.

c) Respecto a los ingresos familiares anuales (P25), hemos de señalar que el 34,1% de los entrevistados dicen haber declarado a Hacienda el último ejercicio hasta 1.000.000 de ptas. (el 8,2% no tiene ingresos; el 5,4% tiene menos de 850.000 ptas. y el 20,5% entre esta cantidad y un millón). El 59,2% de los encuestados ingresaron entre 1,5 y 5 millones de pesetas (30,5% entre 1,5-2,5; 17,3% entre 2,5-3,5; y el 11,4% entre 3,5 y 5). Un 4,8% ingresó entre 5 y ocho millones; y el 1,9% habría superado esta cifra.

Aunque tomados con las reservas propias de una declaración económica, estos datos nos confirmarían la presencia de un fuerte sector de turistas (el 68%) con ingresos medios-bajos, medios-medios y medios-altos, correspondiendo el máximo a la categoría intermedia (1,5-2,5 millones).

d) Los resultados obtenidos a partir del análisis de la pregunta encaminada a averiguar los lugares habituales de residencia (P1) de los turistas confirma algo ya conocido: la importancia, como emisoras, de las zonas madrileña (21,5%), vasca (13,6%) y castellano-leonesa (13,3%). También, y quizás como novedad, la fuerte presencia catalana (10,4%). Referidos al turismo nacional, estos porcentajes son, respectivamente, 25,4%, 16,1%, 15,7% y 12,3%.

Entre los extranjeros, los franceses (4,6%), británicos (3,2%) y alemanes (3,2%) tienen el mayor peso. A continuación se sitúan los holandeses (1,3%) y los italianos (0,8%). Dentro del turismo extranjero entrevistado (188), estos porcentajes son, respectivamente, 29,3%, 20,7%, 20,2%, 8,5% y 5,3%.

3.2. Motivos de la visita y formas de organización del viaje

Se engloban aquí preguntas relacionadas con las razones que han motivado el desplazamiento (P2), los medios de difusión que han ejercido influencia a la hora de elegir el destino (P3), y las diferentes formas de organización del viaje (P4, P5 y P6).

a) Las razones más significativas que han motivado la estancia en Cantabria (P2) son “geográfico-naturales”: el paisaje, el clima y las playas copan el 52% de las menciones. Las “culturales” (monumentos, acontecimientos, cursos de verano) tienen un peso del 6%. Ni el carácter de la gente, ni la relación calidad-precio, ni la cocina montañesa —a la que se valora bien más adelante (P17F)— parecen ser importantes. El tener amigos, casa o familiares en Cantabria cuenta mucho, puesto que el porcentaje que lo indica asciende al 18%.

b) De las respuestas dadas a la pregunta (P3) se desprende claramente el escaso papel desempeñado por los medios de difusión como inductores de una toma de decisión vacacional. Sobre todo, cosa también ya conocida, funciona muy bien el “boca a boca” —entre amigos y familiares—, ya que globalmente ello es mencionado por el 71,7%. Aunque no despreciable, hay que señalar el relativo poco peso de los folletos turísticos, de la radio y prensa, libros o de la TV (el 13,8%). El papel de las agencias especializadas es ínfimo. (0,7%).

c) El interesado por las formas de organización del viaje puede consultar las preguntas (P4, P5 y P6). De la primera se desprende con claridad que el 91,8% de los turistas que vienen a Cantabria organizan su viaje de modo particular. Las agencias intervienen de forma exclusiva solamente en el 4,3% de las ocasiones, y el resto se estructura de modo mixto.

La P5 indica igualmente con rotundidad que, como a casi todas partes, a Cantabria se viene acompañado: bien con familiares o pareja (70,5%), o bien con amigos (15,4%). Las personas solas son el 12,1%. Las formas de viaje grupales tienen poca relevancia; seguramente, por lo menos en parte, debido a las peculiaridades de nuestro diseño muestral que, entre otras cosas, ha dejado de lado las excursiones recreacionales.

Y, algo igualmente de sentido común, los resultados obtenidos en la P6 ponen de relieve el predominio del coche particular como medio de transporte, puesto que el 71,8% de los entrevistados

señalan que lo han utilizado en forma exclusiva para su desplazamiento; el tren y el autocar gozaron del favor del 8,5% y el 8,2% respectivamente, y —tégase en cuenta lo que acabamos de indicar respecto a los viajes colectivos— se detecta una leve presencia de los autocares alquilados (2,2%). El valor del conjunto de las modalidades barco + coche, avión, avión + coche, tren + coche, barco y coche alquilado asciende al 5,5%.

3.3 Desarrollo de la estancia

Las cuestiones relacionadas con el desarrollo de la estancia se contemplan en cinco preguntas que se refieren a la duración total de la misma (P10), otras épocas del año en las que se visita nuestra región (P9), las veces en las que, además de la actual, se ha estado en Cantabria (P7), si se tiene intención de regresar (P12) y el tipo de alojamiento usado (P11).

a) En lo que respecta a la duración total de la estancia (P10), el 73,3% de los entrevistados indican que pasarán aquí entre 2-7 días (46,4%) y dos semanas (26,9%). Un 7,2% tienen tres semanas de asueto, y el 11,1% cuatro semanas. Hay un 8,4% de afortunados que tienen más de un mes libre.

b) La cifra indicada en el apartado anterior, en lo que al tiempo que se pasa en Cantabria se refiere, debe leerse conectada con los datos obtenidos en la P9 y la P7. La primera de las respuestas pone de relieve la presencia aún una fuerte estacionalidad, puesto que el 61% de los encuestados señalan que solamente vienen en verano. El 21,1% —cifra importante— regresa usando distintas épocas; el 2,8% los puentes y los fines de semana; y el 8,6% en la Semana Santa (5,3%) y en Navidades (3,3%). Lo más destacado de la segunda (P7) es la presencia de un significativo número de turistas que han venido por primera vez a veranear a Cantabria: el 39%; así como la fidelidad de un 21,5% de los encuestados, puesto que se desplazan todos los años a nuestra región. Junto a ellos, el 30,1% indican que estuvieron aquí en alguna ocasión, y el 9,4% visitan Cantabria varias veces al año.

c) Lo expuesto se refleja claramente cuando se les pregunta a los encuestados si tienen intención de regresar (P12), puesto que el 65,6% indican que sí; el 22,1%, muy posiblemente, y solamente el 0,4% dan una respuesta negativa; un 11,9% no sabe o no contesta. Estos porcentajes se refieren aquí al tamaño total de la muestra (1206 sujetos) sin exclusión de los que "No Saben/No contestan".

d) Cuando se les inquiriere por el tipo de alojamiento (P11), el 34,7% de los encuestados dicen utilizar la oferta hotelera, si bien el 28,3% lo hacen en hostales y hoteles de hasta tres estrellas. Solamente el 2,7% usa hoteles de 4/5 estrellas, y el 3,7% fondas y/o pensiones. Casi el 26% emplean el apartamento o

piso propio (10%), el alquilado (9,9%), o la casa/chalet privada (5,7%). El 17,7% utilizan los campamentos de turismo. Y el 16,3% se alojan con familiares (10,1%) y amigos (6,2%).

Como habrá notado el lector, llama poderosamente la atención el alto porcentaje obtenido por la oferta hotelera y el bajo del camping. Según datos suministrados a la opinión pública el pasado día once de octubre por la Consejería de Turismo del Gobierno Regional, hay que tener presente que la —algo sobreestimada— oferta de plazas campistas (25.606) es bastante superior a la hotelera (15.938 plazas, es decir, el 62% de la cifra anterior). Además, no parece descabellado pensar que en la primera oleada tanto los campings como los hoteles estuvieron ocupados casi al 100%; en la segunda, aunque pudiera haber bajado algo, podemos suponer un alto grado de ocupación hotelera y otro bueno de campings —durante el mes de agosto, y para las cinco comarcas, el ex-Consejero indicó una media ocupacional global del 90%—; y en la tercera —menor—, sería superior la utilización de la oferta hotelera a la campista (en septiembre la misma fuente señaló el 64% de ocupación global media; si bien, debido a la metodología de nuestra muestra y a las tempranas fechas de la tercera oleada, creemos que esta cifra debiera aumentarse).

La infravaloración de los campamentos —y la sobrevaloración de la oferta hotelera— que ha resultado de nuestra encuesta está relacionada sin duda con tres tipos de motivos: el primero, y más importante, con el diseño del muestreo, puesto que, debido a lo indicado en el capítulo anterior, a Santander —es decir, un municipio en el que la oferta hotelera tiene un gran peso— se le adjudicó el 36,3% de los cuestionarios (438 de 1206). Otras razones pudieran deberse a la hora y el lugar (POB) en donde se realizaron las entrevistas. Pero debe recordarse que la amplia finalidad perseguida en nuestro estudio hacía aconsejable dirigirse a los lugares en los que se concentran la mayoría de los turistas.

3.4. Actividades y gasto realizado

Los resultados referentes al encabezamiento de este apartado están recogidos en las preguntas P16, P13, P14, P15, G—D y GD—P.

a) En la primera de ellas se presta atención a las actividades realizadas (P16) por los turistas durante su estancia veraniega. De los resultados obtenidos se desprende claramente algo ya sabido por todos, a saber, que con el 28% de las respuestas, tomar el sol y bañarse son las "actividades" que encabezan la lista. Le siguen, cosa importante por sus consecuencias, las excursiones (22%) y el pasear con el 20%. El ir de alterne es señalado por el 9% de los entrevistados, mientras que los itinerarios de la naturaleza (5%) y las actividades culturales (2%) son practicadas por el 7%.

b) Con las tres restantes (P13, P14 y P15) pretendemos aproximarnos a un asunto con grandes repercusiones: el referido al gasto realizado por los turistas durante sus vacaciones.

Dada la complejidad del tema, cada una de las interrogantes está subdividida en varios epígrafes. Así, por ejemplo, y en relación con el gasto total familiar (P13), pretendíamos averiguar tanto el monto global del mismo (P13A), como la duración de la estancia (P13B) y el número de personas incluidas en la unidad familiar (P13C), para poder relativizar así el gasto total y conocer el gasto diario de la familia ($G-D = P13A / P13B$) y el gasto diario de cada persona ($G-DP = G-D / P13C$).

Los resultados medios obtenidos pudieran sintetizarse del siguiente modo: una unidad familiar media de 2,5 personas que ha disfrutado vacaciones durante 14,9 días pagó por ello 131.412 ptas. Lo cual significa que, cada día su gasto medio ($G-D$) ascendió a 12.787 ptas.; así como que el gasto diario por persona ($G-DP$) fue de 6.012 ptas. por término medio. Los valores máximos y mínimos de estas variables así como percentiles e histogramas pueden consultarse en el anexo.

b) Evidentemente, el lector se preguntará sobre la necesidad de conocer el desglose de las cantidades que acabamos de citar. Y ello es precisamente lo que se pretendía con la P14. El gasto medio total desglosado de la unidad familiar (P14) se repartió así: 31.666 en alojamiento (P14A); 48.382 en manutención (P14B); 15.818 en viaje y transporte (P14C); 17.822 en diversión (P14D); 11.819 en compras (P14E); y 3.485 (P14F) en el capítulo dedicado a otros gastos.

A partir de estas cifras se desprende que el 62% del dinero dejado aquí por los turistas se dedica a la manutención (38%) y el alojamiento (24%); la diversión (14%) sale algo más cara que la locomoción (12%). La visita a los comercios trajo como resultado el aligeramiento de la cartera en un 9%; y un 3% del presupuesto se dedicó a otros gastos.

El gasto total medio de la unidad familiar calculado a partir de la suma de estos apartados da un valor (P14) de 128.995 ptas., idéntico en términos estadísticos a las 131.412 ptas. obtenidas independientemente al preguntar por el dinero total que pensaban invertir en sus vacaciones. Por ello no es de extrañar que los cálculos realizados a partir de P14 para el gasto diario de la unidad familiar ($P14-D = P14 / P13B$) y el gasto diario por persona ($P14-DP = P14-D / P13C$) coincidan con los calculados a partir de P13A —como puede comprobarse en el anexo— y por eso no los citaremos a partir de ahora para no resultar redundantes. Por término medio resultan respectivamente 12.711 ptas. y 6.027 ptas.

c) Como en el diseño de la encuesta el capítulo dedicado al gasto ocupaba un lugar destacado, otra

manera de aproximarnos al tema que nos ocupa era tratar de averiguar, siguiendo el desglose ya conocido, la cantidad de dinero gastada por la familia el día anterior a la realización de la encuesta (P15).

Para ello se pedía al encuestado que se situara en una de las 9 categorías de gasto para cada uno de los 6 apartados contemplados en el desglose (alojamiento, manutención, etc.). Una vez calculado el correspondiente valor medio de aquéllos, los porcentajes obtenidos para el gasto de la unidad familiar realizado el día anterior a la encuesta siguen la pauta básica de los resultados comentados en el párrafo anterior. Ordenados de mayor a menor importancia, el desglose sería el siguiente: comida (P15B), 4.134 ptas. (41%); alojamiento (P15A), 2.634 ptas. (26%); diversión (P15D), 1.521 ptas. (15%); compras (P15E), 1.029 ptas. (10%); transporte (P15C), 644 ptas. (6%); otros (P15F), 57 ptas. (0,6%).

El gasto diario de la unidad familiar ($P15-D$), calculado como suma de estas 6 rúbricas ($P15A + \dots + P15F$) asciende a 10.018 pts; y el gasto diario medio por persona ($P15-DP$), teniendo presente el hecho el día anterior, fue de 4.816 ptas., valores que estadísticamente confirman los resultados de los dos epígrafes anteriores, siendo —como podía esperarse— algo inferiores a aquéllos.

Esta diferencia se debe a dos causas fundamentales: la primera se deriva del distinto enunciado, pues lo que se pregunta es lo gastado el día anterior (no el gasto total previsto) en un determinado apartado, y las respuestas son categorías, luego convertidas en ptas. promedio; la segunda tiene que ver con el contenido del epígrafe dedicado a locomoción y compras pues parece que esta inversión se produce fundamentalmente al comienzo y al final del viaje y muy pocos entrevistados estaban en esta circunstancia, por lo que esas secciones están así minusvaloradas respecto al gasto total. Teniendo todo esto en cuenta, y para evitar una excesiva e innecesaria reiteración, no argumentaremos a partir de ahora con los resultados de esta pregunta.

3.5. Recursos turísticos y grado de satisfacción

Finalmente, con las cuatro últimas cuestiones se pretendía averiguar la valoración que se tenía sobre los recursos turísticos (P17), los aspectos que más le habían gustado (P18) y disgustado (P19), la evolución de su percepción respecto a la situación en la que se encontraban varios recursos en Cantabria (P8), así como la opinión general sobre su estancia en nuestra región (P20).

a) En lo que se refiere la primera de las cuestiones (P17), se hicieron once subapartados. El 40% de los encuestados evalúa el alojamiento (P17A) hasta regular (3,4% muy mal, 4,7% mal y 31,9% regular). El 48,3% cree que está bien y el 11,8% muy bien.

Hay una impresión positiva sobre el carácter de la gente (P17B), puesto que el 81,5% lo considera bueno (58,4%) o muy bueno (23,1%). Solamente el 2,5% de los entrevistados nos ven de muy mala (0,9%) o mala manera (1,6%); y el resto (16%), regularmente.

El 41% de los turistas mencionan que la conservación del medio natural (P17C) es hasta regular (muy mala, el 5,7%; mala el 9,5%; y regular, el 25,8%). El 47,4% tiene una opinión positiva, y el 11,6% muy positiva.

La conservación del patrimonio cultural (P17D) es vista de modo más favorable: un 34,1% la consideran hasta regular (1,5% muy mal; 5,8% mal y 26,8% regular); casi un 66% la evalúa entre bien (55,6%) y muy bien (10,3%).

Algo similar sucede con las fiestas y atracciones (P17E), puesto que un 39,4% las puntúan hasta regular (1,3% muy mal; 3,9% mal y 34,2% regular); por el contrario, el 60,6% las valoran entre bien (50,8%) y muy bien (9,8%). Debe destacarse aquí el alto porcentaje de turistas que "No saben/Desconocen" este apartado (36%).

La situación de la gastronomía (P17F) —que, como hemos visto (P2), era prácticamente insignificante como factor de atracción— se evalúa de modo más positivo: hasta un 18,2% la consideran regular (0,7% muy mal, 1,1% mal y 16,4% regular); para el 81,8% de los entrevistados, la cocina montañesa es buena (60,4%) o muy buena (21,4%).

En lo que se refiere a la limpieza de las playas (P17G) puede decirse algo similar, ya que solamente un 27,6% de los entrevistados parece ponerles algún reparo (para el 3,1% su situación es muy mala, mala para el 5,6% y regular para el 18,9%); por el contrario, son una gran mayoría (72,3%) los que opinan que la limpieza es buena (52,6%) o muy buena (19,7%). Si bien, teniendo presente los lugares en los que se realizó la encuesta, parece correcto imaginar que, al responder, la mayoría de los entrevistados están pensando en las playas de la capital; y, sobre todo, en "la playa" por excelencia: la del Sardinero.

Tampoco hay muchos contrastes a la hora de analizar las respuestas que se han dado a la situación de los bares y las cafeterías (P17H): solamente para el 3,6% aquella es muy mala (0,6%) o mala (3,0%); para el 29,4% es regular; para el 66,9% restante la situación es buena (60,5%) o muy buena (6,4%).

Desde el punto de vista de la demanda, la situación de los restaurantes (P17I) es satisfactoria, puesto que el 71,7% de los encuestados la caracterizan bien (65,6%) o muy bien (6,1%). Para el 24,6% sería regular, y solamente el resto (3,6%) la cree mala (2,7%) o muy mala (0,9%).

Al contrario que lo expuesto hasta el momento, resalta la valoración enormemente negativa que se

hace de la situación en la que se encuentra el tráfico en Santander (P17J). El 47% de los entrevistados opinan que la misma es muy mala (26%) o mala (21%); el 31,7% la ven como regular; el 20,3% la considera buena y únicamente el 1,0% señala que es muy buena. Además, debe tenerse presente que la evaluación hecha en la primera oleada de este apartado fue aun peor, puesto que el turista estaba viviendo la experiencia veraniega de la —en sentido estricto— temporada alta.

Otro aspecto que no sale bien parado relativamente en la valoración efectuada por nuestros turistas es el referido a la situación en la que se encuentran las carreteras cántabras (P17K), aunque las cotas no son tan bajas como las anteriores ya que las respuestas que las evalúan como muy malas (10,8%) y malas (19,1%) no llegan al 30%. Para el 42% la situación es regular; buena para el 25% y muy buena para el 3,1%.

b) La P18 nos suministra información sobre los aspectos que más gustan de Cantabria. Coherentemente con los resultados obtenidos a la hora de exponer las motivaciones (P2), el paisaje (35%) —de modo predominante—, el clima (15%) y las playas (15%) se destacan en primera posición, ya que en conjunto copan el 65% del total. Por su significación, y a pesar de su multivocidad, conviene hacer mención al ambiente (11%) y a la tranquilidad (10%). El conjunto de elementos "culturales" ocupa el 7% de las menciones; y el resto posee un carácter más bien testimonial.

c) Si lo que nos preocupa es conocer lo que más ha criticado el turista, entonces debemos irnos a la P19. De esta manera nos enteramos de que las aglomeraciones de tráfico son, con mucho (27%) lo que más disgusta de Cantabria. A continuación, se perciben como negativos el exceso de gente (16%), el deterioro urbano (13%), la suciedad (10%) y el ruido (9%). Son también dignas de atención el 6% de menciones repartidas por igual entre quejas que afectan a la hostelería y a la atención al turista. Igualmente, es destacable el relativo alto número de entrevistados que no contestan a esta pregunta: porque no se les ocurre ninguna respuesta o debido a que nada les parece criticable de Cantabria. Además, desde el punto de vista estadístico no hay nadie que ponga graves reparos a cómo se encuentran las playas de nuestra región. Esto es significativo, y corrobora la idea que hemos expuesto hace unas líneas, en el sentido de que el visitante, a la hora de pensar su respuesta reduce la situación general —que por otro lado conoce muy deficientemente o ignora— a aquella en la que se encuentran nuestras "superplayas", las de la capital montañesa y, a lo sumo, la extiende a la laredana.

d) No deja de ser interesante conocer la opinión del turista (P8) sobre cómo ha variado su percepción

sobre la situación en la que se hallan determinados recursos. (Por supuesto, un elevado número de los turistas encuestados —en torno al 43%— no contestan a estos 4 aspectos: aquéllos que no habían visitado anteriormente Cantabria).

Así, por ejemplo, y en relación con la conservación del medio ambiente (P8A), un 70,8% indican que ha empeorado (27,1%) o que sigue igual (43,7%); por el contrario, un 29,2% creen que ha mejorado.

Respecto a las fiestas y las atracciones (P8B), el 64,7% opinan que ha empeorado (5,4%) o que sigue igual (59,3%). Como se ve, tanto por las menores cotas de rechazo, como por el nivel alcanzado por la creencia de que ha mejorado (35,4%), la valoración es más favorable que la emitida en el epígrafe anterior.

Si nos fijamos en la cuestión de la relación calidad/precio de los servicios (P8C), hay una clara percepción de que la misma se ha deteriorado (40,5%). El 47,1% señala que sigue igual; y solamente el 12,4% la ve favorablemente.

La atención y el trato a los turistas (P8D) es algo que se percibe como estable o con una tendencia hacia la mejora, al poner de manifiesto el 89,1% de los entrevistados que no hubo cambios (60,9%) o que ha mejorado (28,2%). Solamente el 10,9% de los turistas cree que ha empeorado.

e) Si, como síntesis final, deseamos conocer la opinión general del turista sobre su estancia en Cantabria, entonces hemos de consultar la P20. De sus resultados se desprende que la impresión que el turista se lleva de nuestra región es francamente buena ya que solamente un 0,2% exterioriza su disgusto; el 5,3% considera su experiencia como regular; el 68,1% se encuentra satisfecho y el 26,5 muy satisfecho.

Expuestos ya los resultados más relevantes obtenidos a partir del análisis y tabulación de los 1.206 cuestionarios, efectuaremos ahora en el capítulo siguiente —a modo de conclusión— un resumen sobre lo más significativo.

4. Conclusiones: la demanda turística en Cantabria ayer y hoy. Continuidad y cambio

Muy brevemente, se presentan aquí los principales resultados obtenidos en nuestro trabajo. Para lo cual nos ayudaremos de diversas tablas, cuyo contenido sintetiza todo lo expuesto en los capítulos anteriores.

En primer lugar, y enlazando con el cuadro 1.1, resumimos los rasgos básicos de las encuestas sobre la demanda turística cántabra que se efectuaron con anterioridad a la nuestra.

A continuación —apoyándonos en los cuadros 5.2, 5.3, 5.4, 5.5 y 5.6—, ofrecemos al lector los aspectos más significativos de la investigación que realizamos el pasado verano, recapitulando sobre el contenido del capítulo tercero.

4.1. La demanda turística cántabra en los estudios realizados hasta 1990

Como recordará el lector, a lo largo de todo el capítulo primero pusimos de relieve dos cosas: por una parte, el contenido de los análisis más significativos que se habían llevado a cabo hasta hace unos meses; y, por la otra, el carácter tan diverso que, desde el punto de vista metodológico, tenían las diferentes encuestas. Ya que, debido a varias razones que pueden consultarse en el cuadro 1.1 -tamaño, universo de las muestras, etc.-, sus resultados no eran intercomparables. Lo cual no significa necesariamente que su conocimiento sea inútil para una mejor comprensión del tema que nos ocupa.

Pese a todas estas diferencias internas entre los estudios, habíamos detectado en los mismos la presencia de cuatro constantes en las personas que han visitado Cantabria desde hace casi quince años: su procedencia nacional y, especialmente, madrileña, vasca y castellano-leonesa; la alta estacionalidad; el gran auge de una modalidad de alojamiento —la campista—, y la consideración del paisaje como el principal factor de atracción turística.

Así, por ejemplo, y desde el punto de vista sociodemográfico, destaca con claridad tanto la nacionalidad española de los visitantes como el gran peso específico que tienen dentro de la misma Madrid y Euskadi como áreas emisoras de turistas. La moderada cantidad de extranjeros que nos visitaban eran, sobre todo, franceses, germanos y británicos.

Aunque en las primeras investigaciones se citan abundantemente motivos genéricos de atracción como el descanso, la salud, o la distracción, aparecían igualmente con fuerza algunos más concretos geográfico-naturales —el paisaje y el clima—; o de otro tipo, como la cultura.

En lo que se refiere a las formas de organización del viaje, funcionaba ya el conocido “boca a boca”; el desplazamiento se organizaba mayoritariamente de modo personal; se venía aquí acompañado; y, en especial, se usaba ya en 1976 como medio de locomoción el automóvil, a pesar de que el tren y los autobuses tenían igualmente su importancia.

Si nos fijamos en lo relativo al desarrollo de la estancia, destacaba la existencia de tres bloques de visitantes: un grupo disfrutaba entre 3 y 21 días de vacaciones; otro colectivo pasaba con nosotros casi un mes, y finalmente, existía un sector con estancias muy breves: el de los excursionistas.

Una parte significativa de la demanda nos conocía ya con anterioridad. Y el grado de fidelidad declarado por los encuestados era bastante alto.

En el tema del alojamiento, los españoles preferían los hoteles y, enseguida, de modo masivo, los campamentos; modalidad esta última muy solicitada igualmente por los turistas extranjeros.

Los trabajos que comentamos son igualmente una fuente de información sugeridora en el caso de estar interesados por las actividades y el gasto realizado por los turistas.

Respecto a lo primero, predominan respuestas de elevado grado de abstracción, pues se venía a Santander para distraerse, relajarse, esparcirse, así como para participar en manifestaciones artístico-culturales. Igualmente, especialmente debido a la peculiaridad del estudio de Foestra (1978), la gente señalaba su preferencia por tomar el sol y bañarse.

En lo relativo al desembolso realizado, solamente conocemos lo expuesto en dos análisis: el realizado por Initec (1986) en una investigación sobre una particular zona cántabra; y la investigación de Sofemasa (1988) para toda España.

Del primero se desprende un gasto medio diario ponderado de 3.500 ptas. por persona. Globalmente, los turistas señalaban que invertían en los Picos de Europa entre 7.500 ptas. y 15.000 ptas. (recuérdese que más del 90% tenía menos de una semana de vacaciones; y el 75% disfrutaba entre uno y tres días).

Con el segundo estudio, que no fue incluido en el cuadro 1.1 debido a su carácter excesivamente temático, se pretendía averiguar de modo detallado el gasto de los turistas españoles. El trabajo de campo —647 entrevistas— se hizo en dos oleadas durante 1987 y 1988, siendo significativo para nosotros, por coincidir con la época, uno de los cuatro periodos analizados: julio-septiembre 1988.

Respecto al tema de nuestro interés —Sofemasa, 1988, págs. 12, 23, 24 y 14— los resultados más importantes son los siguientes: a) el gasto total medio en este período fue de 97.000 ptas.; b) la inversión familiar media —de dos o tres personas— por día de viaje ascendió a 6.000 ptas.; c) el gasto medio personal, calculado a partir del importe de muy diversos desgloses, fue de 32.000 pts; d) la duración media del viaje fue de 15 días.

Aunque con mucha brevedad, también interesaba en estas encuestas la opinión que se tenía sobre ciertos recursos e, indirectamente, el grado de satisfacción exteriorizado por los turistas.

Al igual que hoy, la valoración que se hacía de aquéllos —la limpieza de las playas, las comunicaciones, o la calidad del entorno— era bastante positiva, lo cual no significa que no aparecieran críticas; la mayoría de las cuales —era otro momento— apuntaban hacia la falta de las más elementales infraestructuras o, en ciertos casos, hacia la escasez de actividades recreativas.

Dado el relativo alto grado de fidelidad señalado, no es aventurado pensar que, una vez transcurrida su estancia, el turista volvía a casa bastante contento.

4.2. La demanda en el verano de 1990: perfil medio del visitante

Tal y como se expuso en el capítulo tercero, comentaremos nuestros resultados agrupándolos en cinco epígrafes temáticos dedicados a poner de relieve diferentes facetas de la demanda: la sociodemográfica; sus motivos y formas de organización del viaje; el desarrollo de la estancia; las actividades y el gasto realizado; así como la opinión que tenía sobre la situación en la que se encontraban ciertos recursos y su grado de satisfacción.

Desde el punto de vista sociodemográfico —véase el cuadro 4.2—, el conjunto de la demanda turística cántabra posee un nivel medio tanto en lo que respecta al grado de formación recibida —en este caso medio-alto— como en lo referido a la profesión de quienes nos visitan —fundamentalmente administrativos y autónomos— y a su capacidad adquisitiva, puesto que su disponibilidad monetaria cubre todo el espectro de la gama media: desde el alto hasta el bajo. La clientela es básicamente española: madrileños, vascos, castellano-leoneses y catalanes.

Cuadro nº 4.2
LA DEMANDA TURÍSTICA EN EL VERANO DE 1990
RASGOS SOCIODEMOGRÁFICOS

ASPECTO	PREGUNTA	CARACTERÍSTICAS
Nivel educativo	P23	Medio-alto
Profesión	P24	De tipo medio administrativo y autónomos
Ingresos	P25	Medios, desde el bajo hasta el alto
Procedencia	P1	Los españoles, de Madrid, País Vasco, Castilla-León y Cataluña. Los extranjeros de Francia, Gran Bretaña, Alemania, Holanda e Italia.

Fuente: Elaboración a partir de los resultados obtenidos, comentados en el capítulo 3.1.

Aunque no por ello dejen de tener significación, los turistas extranjeros —cuyo volumen desconocemos, si bien y aunque se indique en el último Anuario Montañés (pág. 121) que el mismo asciende al 16%— son una exigua minoría; estando por debajo—opinamos, puesto que no poseemos datos fiables sobre este asunto— del 10%. En lo fundamental, proceden de Francia, Gran Bretaña, Alemania y Holanda; últimamente Cantabria parece haber sido elegida como destino por turistas italianos.

En lo relativo a los motivos y formas de organización del viaje —cuadro 4.3— hemos de señalar la primacía entre los primeros de los de tipo geográfico-natural: el paisaje, el clima y las playas; quedando muy relegados todos los restantes, incluidos los culturales.

Los turistas que nos visitan lo hacen fundamentalmente porque han recibido de amigos y/o familiares informaciones positivas sobre la estancia pasada en nuestra región. Los otros medios difusores —agencias, radio, libros, prensa, etc.— tienen poca relevancia a la hora de explicar la toma de decisión en lo que al desplazamiento se refiere.

En lo relativo a las formas de viaje, hay que señalar la primacía del vehículo privado, la planificación personal de la estancia, así como el escaso peso específico de personas que han venido sin compañía a pasar las vacaciones.

Si lo que nos preocupa son las cuestiones relativas al desarrollo de la estancia, entonces debemos echar un vistazo al cuadro 4.4.

Del mismo se desprende que la duración vacacional media es de dos semanas; una fuerte estacionalidad; la relativamente importante cantidad de turistas que nos han visitado por primera vez —junto con otros muchos que repiten y una parte importante de asiduos—; una alta fidelidad; así como la presencia de todas las modalidades de alojamiento, destacando la presencia del turismo residencial.

Por sus enormes repercusiones en muy diversos ámbitos, hemos de detenernos igualmente en lo relativo a las actividades realizadas y al gasto hecho por los turistas durante la estancia (Cuadro 4.5). A este respecto, debemos resaltar que se hacen aquí cosas muy parecidas a las del resto de España, como, por ejemplo, tomar el sol y bañarse; junto a ello se

Cuadro nº 4.3
LA DEMANDA TURISTICA EN EL VERANO DE 1990
MOTIVOS DE LA VISITA Y FORMAS DE ORGANIZACION DEL VIAJE

ASPECTO	PREGUNTA	CARACTERISTICAS
Motivos	P2	De tipo geográfico-natural: paisaje, clima y playas.
Medios difusores	P3	Informaciones recibidas de amigos y/o familiares (el popular "boca a boca").
Organización	P4	De manera abrumadoramente personal.
Formas viaje	P5	Acompañado: con la pareja, familia o amigos.
Locomoción	P6	Sobre todo, en coche.

Fuente: Elaboración a partir de los resultados obtenidos, comentados en el capítulo 3.2.

Cuadro nº 4.4
LA DEMANDA TURISTICA EN EL VERANO DE 1990
DESARROLLO DE LA ESTANCIA

ASPECTOS	PREGUNTA	CARACTERISTICAS
Duración	P10	Entre dos y catorce días.
Estacionalidad	P9	Sobre todo, veraniega. Una parte significativa regresa en otras épocas.
Frecuencia	P7	Una cantidad importante ha venido por primera vez; otros muchos repiten con mayor o menor asiduidad.
Fidelidad	P12	Elevada.
Alojamiento	P11	Bien representados todas sus modalidades; importancia del turismo residencial.

Fuente: Elaboración a partir de los resultados obtenidos, comentados en el capítulo 3.3.

practica el excursionismo y —simplificando— pudiera decirse, que el campo del turismo cultural está aún por descubrir. Y, si pasamos al tema del gasto, hay que tener presente las 130.000 ptas. que, durante casi quince días, invierte una familia media de 2,5 personas; si bien, como ya se ha dicho, la manutención y el alojamiento se llevan la parte más importante. Esto significa que, diariamente, el gasto familiar medio ascendió a unas 13.000 ptas., así como que el diario por persona fue de 6.000 ptas.

Con el gasto por apartados (P14) se pone claramente de manifiesto la importancia de la manutención y del alojamiento en el presupuesto del turista, ya que ambos concentraron el 62% de sus gastos —respectivamente, el 38% y 24%—; en diversión se invirtió el 14%; a una cantidad similar (12%) ascendió el gasto en viaje y transporte; a las compras se dedicó el 9%; y el restante 3% del dinero se utilizó en el apartado de otros.

Cuadro nº 4.5

LA DEMANDA TURISTICA EN EL VERANO DE 1990
ACTIVIDADES Y GASTO REALIZADO

ASPECTOS	PREGUNTA	CARACTERISTICAS
Actividades	P16	Tomar el sol; bañarse; excursiones. Poca presencia del turismo cultural y de prácticas deportivas.
Gasto sin desglosar	P13A	Total medio familiar: 131.412 ptas.
Duración estancia	P13B	14,9 días de estancia media.
	P13C	Módulo familiar medio: 2,5 personas.
	G—D	Total medio familiar diario: 12.787 ptas.
	G—DP	Total medio diario por persona: 6.012 ptas.
Manutención	P14B	48.382 ptas. (38%)
Alojamiento	P14A	31.666 ptas. (24%)
Diversión	P14D	17.822 ptas. (14%)
Viaje y transporte	P14C	15.818 ptas. (12%)
Compras	P14E	11.819 ptas. (9%)
Otros	P14F	3.485 ptas. (3%)

Fuente: Elaboración a partir de los resultados obtenidos, comentados en el capítulo 3.4.

Finalmente, el cuadro siguiente —4.6— nos ofrece información sobre la opinión de los turistas sobre ciertos aspectos y su grado de satisfacción.

Cuadro nº 4.6

LA DEMANDA TURISTICA EN EL VERANO DE 1990
OPINION SOBRE LOS RECURSOS Y GRADO DE SATISFACCION

ASPECTOS	PREGUNTA	CARACTERISTICAS
Recursos	P17BFGIHDEAC	Valoración fundamentalmente positiva del carácter, la gastronomía, la limpieza de las playas, los restaurantes, los bares y cafeterías, la conservación del patrimonio cultural, las fiestas y atracciones, el alojamiento, y el mantenimiento del entorno natural.
	P17JK	Puntos de vista muy negativo y negativo respecto al tráfico en Santander y a las carreteras cántabras.
Elementos más satisfactorios	P18	Predominantemente, el paisaje; también, el clima y las playas. Y, a más distancia, el ambiente y la tranquilidad. Escasa presencia de manifestaciones culturales.
Críticas	P19	Aglomeraciones de tráfico y enjambres humanos; deterioro urbano, contaminación, suciedad y ruido.

Los once recursos incluidos en el cuestionario fueron en su mayoría bien evaluados por los entrevistados, aunque sus respuestas pueden agruparse en dos bloques.

Las críticas efectuadas ponen de relieve los impactos provocados en Cantabria por el desarrollo de un turismo masivo muy concentrado en un corto período de tiempo. Ya que así lo denotan los motivos de protesta que se indican: las aglomeraciones de

Cuadro nº 4.6-I

LA DEMANDA TURISTICA EN EL VERANO DE 1990
OPINION SOBRE LOS RECURSOS Y GRADO DE SATISFACCION

ASPECTOS	PREGUNTA	CARACTERISTICAS
Evolución recursos	P8CBAD	Claro empeoramiento en lo que se refiere a la relación calidad-precio en la prestación de servicios. Las opiniones relativas a la situación de las fiestas son las más favorables. En los otros epígrafes, y a pesar de los matices expresados, priman las respuestas que consideran que la situación sigue igual.
Satisfacción	P20	Francamente buena. Puede decirse que no hay rechazos claros.

Fuente: Elaboración a partir de los resultados obtenidos, comentados en el capítulo 3.5.

En el primero de ellos incluiríamos el carácter, la gastronomía, la limpieza de las playas, los restaurantes, los bares y cafeterías, la conservación del patrimonio cultural, las fiestas y atracciones, el alojamiento, y el mantenimiento del entorno natural. La valoración media de la situación en la que se encontraban todos ellos, a pesar de los matices que ya comentamos, fue muy positiva: entre 3,5 y 4 puntos.

El segundo lo integran la red viaria regional y el tráfico en Santander. Los puntos de vista exteriorizados respecto a la situación de ambos hay que considerarlos —respectiva y relativamente puesto que obtuvieron 2,9 y 2,5—, como negativo y muy malo; si bien, tampoco hay que dejar de lado las matizaciones que hemos realizado a este respecto en el correspondiente capítulo.

A los turistas que pasaron el verano en Cantabria les gustaron nuestro paisaje, el clima, y las playas. También, aunque a más distancia, disfrutaron del ambiente y de la tranquilidad. Por el contrario, casi no mencionaron los importantes acontecimientos culturales que se celebran en la región —y especialmente en su capital— durante la época veraniega.

tráfico, el hacinamiento, el deterioro urbano, la contaminación, la suciedad y el ruido.

Desde un punto de vista evolutivo, se percibe claramente un empeoramiento en lo que se refiere a la relación calidad-precio en la prestación de servicios, puesto que el 40,5% de los entrevistados opina que ha sido negativa. Por el contrario, la situación de las fiestas se contempla de modo mucho más favorable, ya que existen muy pocos entrevistados —el 5,5%— que hayan emitido puntos de vista negativos. Aunque en lo que se refiere a la conservación del entorno y al trato que reciben los turistas primen las opiniones continuistas, los porcentajes que denotan una tendencia negativa son 2,5 veces mayores en el primero de los casos que en el segundo —respectivamente, el 27,1% y el 10,9%—.

Si, como síntesis o nota final, nos sirviese el grado de satisfacción exteriorizado por quienes han pasado sus vacaciones con nosotros, no debiéramos estar descontentos puesto que el mismo es francamente bueno tanto por lo que se refiere a la valoración realizada como por lo relativo a la práctica inexistencia de rechazos claros.

5. BIBLIOGRAFIA

- CONSULTUR: *Santander y su turismo -1976-*, 3 vols. Barcelona, s. e., 1977, 93, 126 y 182 págs.
- ESINUR: *Plan Regional de Turismo*. Dirección Regional de Turismo, Gobierno Regional de Cantabria. Santander, diciembre, 1982, 292 págs. (policopiado).
- FOESTRA: *Plan de ordenación de la oferta turística de los municipios costeros de la provincia de Santander*, 5 vols. (nov. 1978). Ministerio de Comercio y Turismo. Secretaría de Estado de Turismo. Madrid, Safer Reprografía, 1980, 293 págs., 358 págs., 242 págs., 266 págs., y sin paginado.
- FOESTRA: *Plan sectorial de campamentos de turismo de la Provincia de Santander*. Ministerio de Transportes, Turismo y Comunicaciones. Secretaría de Estado de Turismo. Madrid, Safer, 1981, 171 págs.
- FOESTRA: *Plan de aprovechamiento de los recursos turísticos de los municipios no costeros de la provincia de Santander*, 2 a a un vols. Ministerio de Transporte, Turismo y Comunicaciones, Secretaría de Estado de Turismo. Madrid, Safer, 1981a, sin paginado.
- FOESTRA: *Plan de aprovechamiento integral de los recursos turísticos del término municipal de Santillana del Mar (Cantabria)*, 3 vols (Documento provisional). Ministerio de Transporte, Turismo y Comunicaciones. Secretaría General de Turismo. Madrid, s. e., octubre, 1984, 101, 187 y 123 págs.
- INITEC: *Aprovechamiento turístico integrado de los Picos de Europa*, 5 vols. Madrid, Ministerio de Transporte, Turismo y Comunicaciones. Dirección General de Política Turística. Madrid, s. e., 1986, 222, 222, 153, 103 y 9 mapas.
- LUIS GOMEZ, A. et al.: *La producción social de una nueva imagen para La Montaña y la génesis de las actividades de ocio*. Santander, Cámara de Comercio, Industria y Navegación, 1987, 71 págs.
- LUIS GOMEZ, A.: *Aproximación histórica al estudio de la geografía del ocio. Guía introductoria*. Barcelona, Anthopos, 1988, 384 págs.
- LUIS GOMEZ, A. et al.: *Aproximación histórica al estudio de los balnearios montañeses (1826-1936)*. Santander, Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Cantabria, 1989, 176 págs.
- ORTEGA VALCARCEL, J.: *Cantabria 1886-1986. Formación y desarrollo de una economía moderna*. Cámara de Comercio, Industria y Navegación de Cantabria Santander, Ediciones de la Librería Estudio, 1986, 499 págs.
- PRICE WATERHOUSE: *Criterios para la racionalización de los recursos turísticos en el Norte de España*, 2 vols. (t. I, Informe; t. II, Anexos). Secretaría General de Turismo. Madrid, 1990, s. e., 247 págs. y sin paginado.
- SOFEMASA: *El gasto en turismo de los españoles*. Informe. Ministerio de Transportes, Turismo y Comunicaciones, Secretaría General de Turismo, Dirección General de Política Turística. Madrid, 1988, 25 págs.
- VILLAVERDE CASTRO, J.: "El turismo", VILLAVERDE CASTRO, J. : en *Análisis de la estructura económica de Cantabria*. Cámara de Comercio, Industria y Navegación de Cantabria. Santander, Imprenta Cervantina, 1990, págs. 238-258.

NOTAS

1. *La demanda turística en Cantabria durante el verano de 1990*. Santander, Dirección Regional de Turismo, 1991, 206 págs. (en prensa).
2. Como siempre, la finalización de una labor intelectual conlleva el reconocimiento hacia instituciones o personas que, de un modo u otro, han hecho posible que la misma comenzase. En lo que se refiere a las primeras, la Dirección Regional de Turismo; ya que a través de su director —D. Fermín Unzué—, se ha volcado para proporcionarnos todo lo necesario. Y en relación con las segundas, deseamos expresar nuestro agradecimiento tanto a todos los entrevistadores com, especialmente, a nuestro colega y amigo el doctor J. C. Zubieta Irún. Puesto que, en el ámbito de su competencia —y desinteresadamente—, nos ha dado su apoyo intelectual.

LA GÉNESIS DE LAS ACTIVIDADES DE OCIO EN CANTABRIA. ESTUDIO DEL CASO DE COMILLAS

Carmen Gil de Arriba¹

RESUMEN: *La génesis de las actividades de ocio en Cantabria. Estudio del caso en Comillas.*

Con este artículo pretendemos aproximarnos al papel ocupado por las actividades de ocio dentro de la vida social y económica de la región de Cantabria. Para ello, trataremos de un ejemplo notorio en la formación y consolidación de los espacios de ocio regionales: el del municipio de Comillas.

Abordaremos también aspectos como el modelo turístico regional y la imagen, tratando igualmente de establecer una propuesta de clasificación de los espacios turísticos en Cantabria.

Ante las actuales expectativas de integración del municipio de Comillas dentro de las redes del turismo internacional, motivadas por recientes inversiones efectuadas por grupos de capital extranjero, nos parece fundamental la reflexión sobre el proceso histórico de formación de este espacio de ocio, en función de la futura toma de decisiones.

PALABRAS CLAVE: *Geografía social del ocio, modelo turístico regional.*

RESUME: *La genèse des activités du repos dans Cantabria. L'étude dans le cas de Comillas*

Dans cet article, nous nous proposons d'étudier le rôle des activités de loisir en Cantabrie dans leur relation aux aspects socio-économiques de cette région située sur la côte nord de l'Espagne. Pour cela, nous traiterons d'un exemple notoire dans la formation et consolidation des espaces de loisir régionaux: celui de Comillas.

D'autres thèmes seront aussi abordés, tels que le modèle touristique régional ou l'image territoriale. Nous essayerons également d'établir une classification des espaces touristiques en Cantabria.

Face aux attentes actuelles quand à l'intégration de Comillas dans les réseaux du tourisme international, dues aux récents investissements de capital étranger dans la commune, la réflexion sur le processus historique de consolidation de cet espace de loisir nous paraît fondamentale, en fonction d'une planification future.

MOTS CLÉS: *Géographie sociale du repos, modèle touristique.*

1. Becaria de FPI del Departamento de Geografía, Urbanismo y Ordenación del Territorio de la Universidad de Cantabria. Avda. de los Castros s/n. 39005 Santander.

Van siendo ya abundantes los trabajos realizados por un grupo de personas vinculadas a la Universidad de Cantabria, y de manera más concreta al Departamento de Geografía, Urbanismo y Ordenación del Territorio, respecto a la génesis de las actividades de ocio en nuestra región —véase la publicación de Luis et al. (1987)—. Es éste un proyecto de interpretación globalizador, que, pese a su carácter aún no definitivo, pretende la comprensión del conjunto regional, y especialmente, del papel ocupado por las actividades de ocio dentro de la vida social y económica de la región.

A partir de una fundamentación científico-social, cuyas raíces se nutren de los postulados básicos de la geografía social y humanística, intentaremos presentar aquí brevemente un ejemplo notorio en la formación y consolidación de los espacios de ocio de nuestra provincia: el de Comillas, núcleo residencial de veraneo surgido en el siglo pasado, gracias a unas condiciones sociales e históricas particulares.

La estructura interna de este artículo consta de tres apartados: Los dos primeros, introductorios, tratan del modelo turístico regional y de la imagen, así como de una propuesta de clasificación de los espacios turísticos en Cantabria. El tercero centra el interés principal de este trabajo, con el análisis del proceso de formación del espacio de ocio elegido como objeto de estudio, el de Comillas. Veremos aquí las distintas alternativas que se le presentaban al municipio a finales del siglo pasado, y cuales fueron los condicionantes y circunstancias históricas que le llevaron a elegir una opción determinada: la de convertirse en un espacio de ocio para una minoría favorecida social y económicamente.

Desde nuestra experiencia en el tema, consideramos cada vez más imprescindible la visión socio-histórica para la aprehensión de los procesos espaciales actuales —véase para mayor detalle Luis (1988)—. Así, el caso de Comillas, el estudio de sus características específicas, sería una de las figuras del diorama que nos permitirá la visión de conjunto del modelo turístico regional, conformado desde el último tercio del siglo pasado y claramente unido a la configuración, ya en aquellos años, de la imagen de la región como factor de atracción turística.

1. Modelo turístico regional e imagen

Con este apartado introductorio, pretendemos situar al municipio de Comillas dentro de una tipología de espacios turísticos cántabros. El fenómeno turístico¹ y su expresión dentro del modelo regional nos aparecen como un proceso dinámico, histórica y espacialmente, con una serie de etapas y factores determinantes, así como con una fuerte influencia, más social que económica, sobre otros sectores de actividad.

Según nuestro punto de vista, el estudio de un

caso concreto no es posible sin localizarlo dentro del contexto global en el que se desenvuelve.

La caracterización del turismo en Cantabria —no solamente en su versión económica, sino también social y subjetiva— no responde a la del turismo español en general. Es el nuestro, un modelo particular que se halla fuera de la incidencia del turismo internacional, principal tipo de demanda en España. Aquí, han de tenerse muy en cuenta las motivaciones sociales e históricas y el arraigo tradicional como zona de veraneo frecuentada desde el siglo XIX por una clientela nacional de clases medias-altas.

En este sentido, destacaremos el papel asignado a la imagen turística, como auténtico recurso.² Los componentes sociales y culturales de ésta actúan como marco de referencia para la caracterización del producto turístico, la atracción de la demanda y la generalización de pautas de comportamiento y consumo. De esta manera, las variables históricas y geográficas se combinan en el desarrollo turístico como proceso transformador del espacio —cf. Petrus (1988)—.

La imagen turística, al igual que las actividades de ocio, han experimentado un proceso dinámico, a lo largo del tiempo, que reproduce la evolución de las relaciones sociales de producción y las distintas fases de formación de un modelo territorial para Cantabria —Ortega (1986)—. No obstante, en la imagen turística actual de la región, se constata, como hilo conductor, la persistencia de elementos transmitidos desde hace más de un siglo (naturalismo, paisajismo, aspectos culturales, tradición histórica, prácticas sociales), pese al cambio en las modas turísticas. Esta pervivencia tiene su justificación no sólo en el fomento de la demanda externa; sino también como factor de promoción social dentro de los esquemas perceptivos de la población, en el ámbito interno de la región.

Esta imagen histórica se forja en el período de 1875 a 1936, en relación con el veraneo de la Restauración. Los primeros servicios de ocio aparecen a mediados del siglo XIX, en torno a los balnearios termales —cf. Luis et al. (1988)— y a los establecimientos de baños de mar, al tiempo que se construye la red de comunicaciones y se produce el despeque industrial.

Las actividades de ocio fueron promovidas hasta principios de siglo por grupos minoritarios (sociedades filantrópicas, asociaciones de comerciantes, fotógrafos y periodistas regionales), principalmente vinculados a la burguesía comercial santanderina. Hoy en día, el crecimiento turístico se ve como objetivo económico de desarrollo regional. La labor llevada a cabo por los entes autonómicos ha incidido en la promoción de una imagen de calidad y armonía, fundamentada sobre la antigua imagen, heredada desde finales del siglo pasado. Sin embargo, no

podemos olvidar que junto a la existencia de zonas infrautilizadas, como es todo el sector costero occidental, al que pertenece Comillas; el sector turístico representa en la actualidad una orientación secundaria dentro de la actividad productiva de la región, con un escaso volumen de empleo (en buena medida temporal) y rentas vinculadas a mecanismos externos a la región (como son el flujo de la demanda o la competencia de otros destinos vacacionales).

2. Los espacios turísticos en Cantabria, una propuesta de clasificación

Algunos trabajos como los de Foestra 1978 y 1981 y el de Esinur, 1982 nos han servido de base para la división turística de Cantabria en cuatro zonas:

- la costera occidental, hasta Suances, incluyendo el municipio de Torrelavega.
- la costera central, entorno a la capital, incluye los municipios situados alrededor de la Bahía.
- la costera oriental, con centros como Noja, Santoña, Laredo y Castro Urdiales.
- la interior, con las comarcas Lebaniega, Tudanca-Cabuérniga, Reinosana, Pasiiega y del Asón.

Los límites estrictos entre una zona y otra son, en ocasiones, problemáticos de establecer, y requerirían de un estudio detallado, para el que hoy en día se carece de algunas fuentes necesarias (cifras fiables sobre residencias secundarias, ingresos turísticos por municipios, número de visitantes, número de empleos del sector...).

A pesar de ello esta clasificación nos parece operativa, como instrumento metodológico, por integrar los siguientes elementos:

— la labor de la red urbana en Cantabria en la estructuración del espacio, debido a la vinculación del fenómeno de ocio actual con los centros urbanos.

— el papel del sistema de transporte y comunicaciones que determina la capacidad de acceso y de distribución espacial de la demanda.

— la importancia de la proximidad a la costa, en función de la atracción que los espacios litorales ejercen sobre el turismo moderno.

Por otro lado, esta división espacial pone de manifiesto la falta de integración entre la costa y el interior. Las actividades de ocio se han localizado principalmente en áreas urbanas, de fácil acceso y próximas a la costa. Ello confirma la utilidad de las variables anteriormente citadas y pone de manifiesto la marginación de la amplia zona interior.

En el área costera occidental, destacan cuatro polos de atracción turística: los núcleos de Suances, San Vicente de la Barquera, Santillana del Mar y Comillas. Los dos primeros alcanzan su caracterización a partir de los años sesenta, cuando se construye la mayor parte de hoteles y segundas residencias. Muy distinto es el caso de los segundos, quienes, junto a Santander, se anticiparon al resto de la región en las prácticas turísticas. En Santillana destacó desde un principio su atractivo cultural e histórico, mientras que Comillas se convertía en villa de veraneo de alto rango social.

3. Formación de un espacio de ocio: Comillas

Madoz nos recuerda que Comillas era hacia 1850 un municipio rural, dedicado a la producción de maíz, trigo, manzanas, a la cría de ganado vacuno y a la pesca.

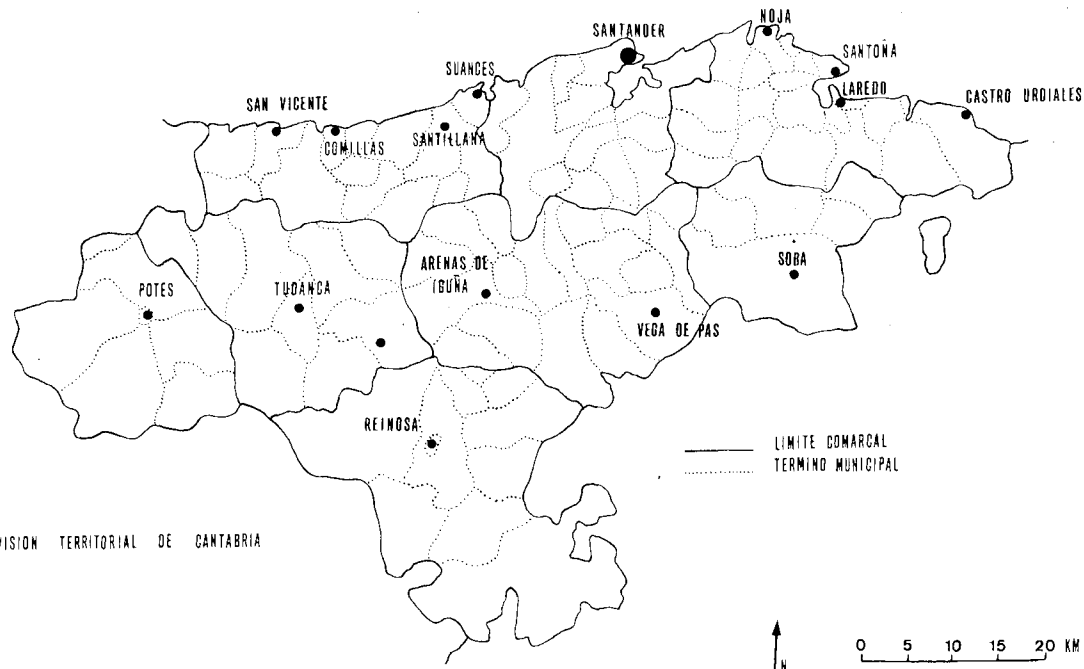


FIG. N.º 1: DIVISION TERRITORIAL DE CANTABRIA

La emigración, norma impuesta para numerosos de sus habitantes, y el comercio con las colonias produjeron, como en el resto de la región, la partida de muchos indios. Entre ellos Antonio López y López, nacido en 1817, quien llegaría a ser uno de los financieros más importantes de España —cf. Correa (1987)—.

En 1853 vuelve a su país y crea la Compañía Transatlántica (1856), de buques de vapor entre las costas españolas y las colonias de América y Filipinas. Alfonso XII le nombra Marqués de Comillas y Grande de España. Ocupa abundantes cargos públicos y es senador en diversas ocasiones —cf. Pereda de la Reguera (1968, pp. 106 y 107)—.

Establece su residencia en Barcelona y Madrid, pero visita varias veces su villa natal, que ya empezaba en 1865 a dar muestra de sus atractivos.³

No cabe duda de que uno de estos atractivos, junto a los baños de ola y a las romerías, era la presencia del Marqués y de su familia, personalidad que, desde entonces, hemos de hallar vinculada a la imagen de la villa.

Antonio López encarga, entorno a la década de los ochenta del siglo pasado, la construcción del "conjunto monumental de Comillas" (Capilla-panteón, Palacio de Sobrellano y Universidad Pontificia) —cf. Correa (1987)—. Esta labor la inicia con la compra de los terrenos del sitio de Sobrellano, lo que permite al arquitecto catalán Camilo Oliveras la construcción de la Capilla funeraria, según los planos de Juan Martorell.

A su inauguración, el 28 de agosto de 1881, acudieron el Rey Alfonso XII y su esposa María Cristina, acompañados de las tres infantas y de su séquito. La estancia realizada duró algo más de un mes, desde el 6 de agosto al 16 de septiembre —véase Poo San Román (1981)—, llevándose a cabo excursiones por Ruiloba, Cóbreces, Novales, Cabezón de la Sal, San Vicente de la Barquera, Torrelavega y Santoña.

Esta visita veraniega permitió incluso la instalación de la luz eléctrica, hecho entonces novedoso en nuestro país, gracias al material encargado a la barcelonesa Sociedad Española de Electricidad.

Dicha estancia real, que se repetiría al año siguiente, sorprendió a los habitantes y cronistas locales, y hasta al mismo Marqués. Junto con la celebración de toda una serie de actos festivos, dió lugar al libro del Diputado provincial por Comillas Andrés Lanuza,⁴ titulado *Apuntes históricos de Comillas. Noticias variadas y reseña de la permanencia de SSMM. y AA. en aquella villa (1881)*; en él, su autor —pp. 57— nos refiere las prácticas de recreo de aquellos años, en las cuales la familia real y sus acompañantes no diferían mucho del resto de clases altas y acomodadas del resto de Europa: "Mientras los

Regios huéspedes permanecieron en Comillas, la mayor parte del tiempo lo pasaron en la playa, siendo notable la destreza de que en natación dió pruebas la Real familia".

Tenía ya el municipio 2078 habitantes, cifra muy próxima a los 2397 actuales; sin embargo, la distribución de la población entre los distintos núcleos (Ruisseñada, Rioturbio, Rubárcena) era más equilibrada que en el presente.

Comillas había conocido el despegue de la actividad minera hacia 1875, como venía ocurriendo en otras zonas de la región. De ello nos da cuenta el cronista local José Antonio del Río (1875), pp. 100: "Reocín, Los Picos de Europa [...], Mercadal, Udías, Comillas, Gelis, Novales, Viesgo, Puente Arce y otros diferentes puntos tienen minas que se explotan con más o menos gente y utilidad, pero todas reunidas dan los productos que hemos dicho [calaminas y blendas], que son de mucha importancia.

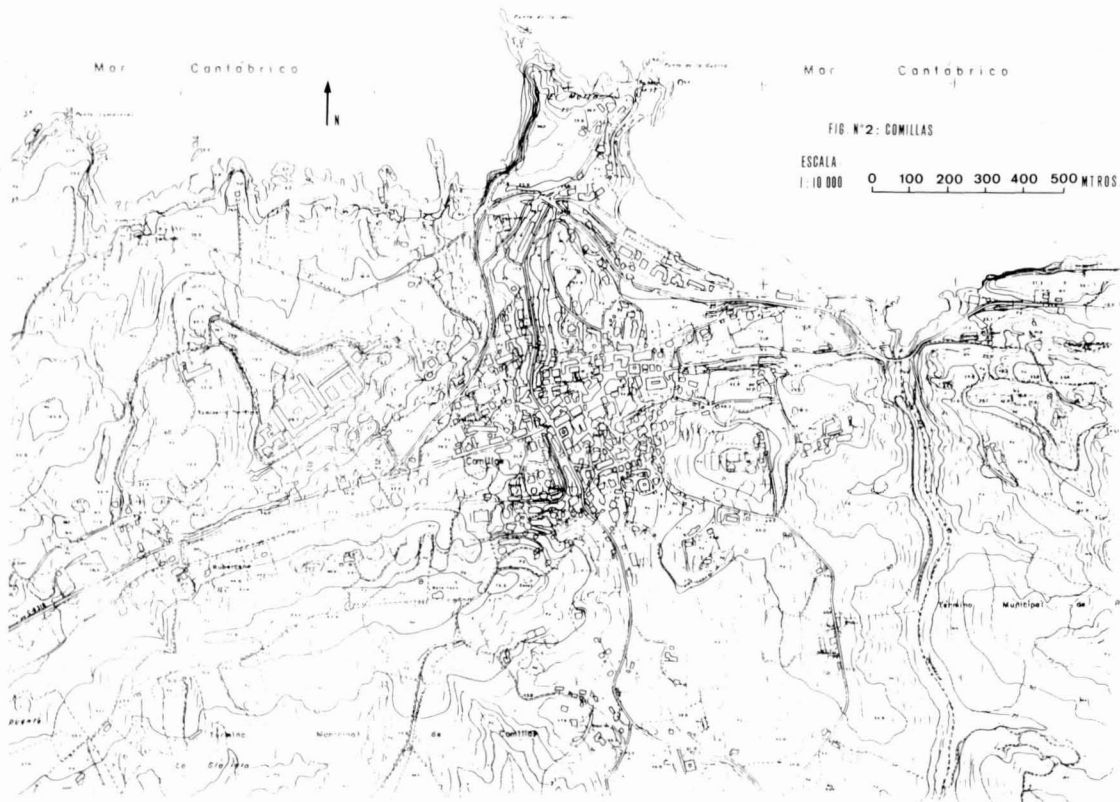
Por su puerto se despachaba la carga de los convoyes de calamina, que era transportada por fustas y galeones a las fundiciones de Francia y Bélgica. De ello nos da noticia Escalante (1921, pp. 334-335). Este mineral procedía principalmente del municipio contiguo de Udías, al Sudeste de Comillas, y de Ruiloba al Sur. El nacimiento de la actividad industrial se vió también completado por la instalación de algunas fábricas de conservas de pescado.

3.1. El desarrollo de las actividades de ocio

Todo este proceso industrializador fue pronto frenado, cuando el Marqués y los intereses a él ligados —integrantes de la nobleza y alta burguesía catalanas y madrileñas— empezaron a considerar al municipio como lugar de veraneo, su lugar de veraneo. Mas como no podía permanecer totalmente al margen de la modernidad, Antonio López alentó la instalación de actividades artesanales como la fábrica de alpargatas y de cuerda, menos conflictiva con las nuevas prácticas de recreo que habrían de desarrollarse.

El fomento de las actividades de ocio impedirá así, en este caso, la confirmación de lo que podía haber sido un pequeño núcleo industrial. La llegada del Marqués a la villa y la serie de construcciones que sucedieron a la compra de los terrenos de Sobrellano hacen desaparecer muy pronto todo intento de industrialización moderna. El Comillas moderno e industrial, tal como la había descrito Pereda (1988, pp. 307 a 310), en sus *Escenas Montañesas*, publicadas entre 1864 y 1880, poco a poco daría paso a un veraneo aristocrático que concentraba sus actividades en los meses estivales.

Vemos pues como la tradición veraniega en Comillas es incluso previa a la de Santander, donde las prácticas del veraneo no se consolidan hasta principios de este siglo, con Alfonso XIII.



La eclosión del fenómeno se produce en un breve periodo de tiempo, como breve fue la presencia de Antonio López, quien fallece en 1883. En los primeros años de la década de 1880 habían empezado a prodigarse en la villa los baños de ola, y es punto de partida para excursiones por lugares cercanos y expediciones de caza y pesca. Conciertos, bailes y festejos también se habrían de celebrar con mayor frecuencia.

La estancia en verano de grupos sociales de élite conllevaría el acondicionamiento de la villa, la construcción de nuevos edificios, el abastecimiento de agua y el alumbrado por medio de lámparas incandescentes; dando de esta manera ocasión para exhibir los progresos de la época, financiados por el Marqués.

También se realiza una rica labor constructiva, que recoge el gusto estético modernista: el Palacio de Sobrellano y el Seminario de Jesuitas, según planos de Martorell; “el Capricho”, con planos de Gaudí y bajo la dirección de Cristóbal Cascante, encargado entre 1883 y 1885 por el cuñado de Antonio López, Máximo Díaz de Quijano; el monumento al primer Marqués, también de la década de los ochenta; el Hospital, ejemplo de la persistencia de la teorías higienistas; el cementerio de Domenech i Montaner, y la fuente de Tres Caños.

Comillas había definido ya su vocación veraniega, en la que los últimos años de la vida de Antonio López habían sido decisivos. Esta orientación del municipio se mantiene a principios del presente siglo. De ello

tenemos referencia por una publicación especializada en temas de recreo titulada *Comillas*,⁵ en la que se observan proyectos de promoción turística, siendo la playa el principal centro de interés:

“Todos unidos para el bien de Comillas, en pocos años se notaría la transformación y cuando viéramos nuestra playa rodeada de hermosos hoteles, urbanizado hasta el último rincón, los caminos bien cuidados, paseos en los puntos convenientes [...], podríamos enorgullecernos con razón”. M.V.S. “Comillas estación veraniega”, en *Comillas, Veraneo, Festejos, Literatura*. Número extraordinario, 16 de julio 1916.

Esta revista recoge también la marcada estacionalidad en la vida del municipio.⁶ Las prácticas de ocio comienzan a suponer una fuente de ingresos, dependiente, sin embargo, cada vez más del flujo de veraneantes.⁷

Paralelamente se ha ido configurando la imagen del municipio, unida sin duda a la figura, ya mitificada, de Antonio López y de su entorno social; pero también deudora de descripciones literarias del paisaje comillano —véase para ello Cossio (1989, pp. 172 a 178)—. Así, hay quien, en plena postguerra, no duda en parafrasear a Pereda para recordar el cosmopolita ambiente de los veranos en la villa:

“Touristas madrileños, hombres políticos y altas jerarquías militares, damas modeladas en el más genuino troquel del mundo moderno, invadían los salones, en que ya se cantaban “duos” y cavatinas, y se bailaban lanceros y cuadrillas, y se amaba y se

coqueteaba según la flamante escuela". Rafael María de Hornedo: "Comillas en las letras". en Comillas. Julio de 1946.⁸

El escenario lejano de los Picos de Europa, la cercana Sierra del Escudo, el horizonte marino o las pintorescas colinas son elementos que se retoman con tanta frecuencia como el carácter nobiliario de un pueblo de marineros, eclesiásticos y hombres emprendedores e ilustres.

No obstante, en los años posteriores a la Guerra Civil, el veraneo se encamina hacia un periodo de decadencia, motivado primero por el conflicto bélico, pero que se hará luego más patente en los años sesenta y setenta, cuando aparece en España el turismo de masas. La evolución del tipo de vacaciones —de un veraneo minoritario a un turismo que cada vez incide sobre estratos más amplios de población— y la preferencia por nuevos espacios geográficos —el conocido binomio sol y playa—, tuvieron consecuencias negativas sobre las actividades de ocio del municipio, que encuentra, en estos años, obstáculos para adaptarse a los cambios.

A finales de los sesenta el Seminario Pontificio traslada sus dependencias a Madrid. Numerosas villas de recreo, pertenecientes a las antiguas familias que tenían su lugar de veraneo en la zona, se venden o quedan semi-abandonadas. El calificativo de veraneo de lujo y aristocrático aparece cada vez más diluido. Son años de deterioro, en los que se hace evidente la incapacidad para superar las dificultades y amoldar la oferta turística a las transformaciones generales.

No será hasta entrados de los ochenta cuando se logre un nuevo despegue: el municipio ha venido recibiendo en los últimos años un número creciente de turistas. Parte de ellos, aún miembros de aquellas importantes familias de principios de siglo. Aunque cada vez es más notoria la renovación —de estratos sociales y de grupos de edad— que ha venido produciéndose con la venida a Comillas de turistas desligados de vínculos tradicionales con la zona, y cuyas motivaciones, menos específicas que para el periodo

histórico, proceden en buena medida de las corrientes modernas de atracción de la demanda en el Norte de España: calidad del entorno medio-ambiental y paisajístico, intereses culturales, calidad del conjunto urbano.

El turismo ha experimentado también aquí un proceso de "democratización"; a pesar de ello, en la imagen turística del municipio perduran hoy en día numerosas fórmulas sucesoras de aquella imagen tradicional de un pueblo "favorecido durante el verano por una escogida sociedad de forasteros que habían impuesto a la clase indígena acomodada sus costumbres" —cf. Pereda (1988, pp. 309)—.

Ante las expectativas futuras que hoy se centran en el municipio, y que parecen suponer su integración dentro de las redes del turismo internacional, en función de recientes inversiones por parte de grupos de capital extranjero, es conveniente reflexionar sobre el proceso histórico de formación de este espacio de ocio, para, teniendo en cuenta cual ha sido su trayectoria desde finales del siglo XIX, poder planificar, con mayores probabilidades de acierto, su evolución futura.

A partir del estudio del caso específico de Comillas hemos podido constatar el surgimiento y posterior languidez de las prácticas turísticas en la costa occidental de nuestra región. El hecho de que las actividades de ocio se hayan desarrollado en esta zona con anterioridad a la aparición del actual turismo de masas, ha motivado una configuración espacial y unos condicionantes socio-históricos determinados que ha caracterizado la evolución posterior, y que deben ser tenidos en cuenta en toda toma de decisión futura.

Como decíamos al principio de nuestra exposición, el ejemplo de Comillas, aunque significativo, es un componente más dentro de lo que ha sido el origen de las actividades de ocio en Cantabria. Queremos por ello dejar el campo abierto a posteriores investigaciones que puedan aportarnos una visión global del fenómeno aquí estudiado.

BIBLIOGRAFIA Y FUENTES

- BERNAL, A.M.: "Formas tradicionales de ocupación del ocio en la sociedad rural andaluza". en Turismo y desarrollo regional en Andalucía. Instituto de Desarrollo Regional de la Universidad de Sevilla. Sevilla. 1983. pp. 17-26. (la primera edición en francés es de 1979).
- Comillas. Revista de Veraneo, Festejos, Literatura. Número extraordinario de 16 de julio de 1916 y Número de 1 de septiembre de 1918.
- CORREA, L.: "Comillas y su historia". en Revista Hostelería y Turismo. n° 298/11. Segunda Epoca. julio-agosto 1987.
- COSSIO, J.M. de: Rutas literarias de La Montaña. Diputación Provincial de Cantabria. Ediciones de Librería Estudio. Santander. 1989. 527 pp. (la primera edición es de 1960).

- ESCALANTE, A. de: Costas y Montañas. Gil Blas Renacimiento. Imprenta de Juan Pueyo. Madrid. 1921. 429 pp.
- FOESTRA: Plan de ordenación de la Oferta Turística de los Municipios Costeros de la Provincia de Santander. Santander. 1978.
- FOESTRA: Plan de ordenación de la Oferta Turística de los Municipios no Costeros de la Provincia de Santander. Santander. 1981.
- GIL, C. et al: El modelo turístico en Cantabria. Turismo y actividades de ocio en Comillas. Trabajo de Campo. Dirección Regional de Turismo de Cantabria y Etudes Supérieures de Tourisme et d'Hôtellerie de l'Université d'Angers. Santander-Angers. Mayo 1988. 123 pp.
- GIL DE ARRIBA, C: Alain Corbin y la percepción del espacio en relación con la génesis de las actividades de ocio. Reseña bibliográfica. en Documents d'Anàlisi Geogràfica Publicacions del Departament de Geografia. Universitat Autònoma de Barcelona. nº 15. Barcelona. 1989. pp. 143-145.
- GIL DE ARRIBA, C.: Pérez Galdós y la génesis del veraneo montañés. en Alerta. 4 de Agosto 1989. pp. 27. y en El Diario Montañés. 10 de Agosto 1989, suplemento de Cultura.
- GIL DE ARRIBA, C.: Michel Chadefaud. Aux origines du tourisme dans les Pays de l'Adour. Reseña bibliográfica. en Estudios Geográficos. Madrid. nº 194. Enero-Marzo 1989. pp. 171-173.
- HORNEDO, J.M. de: "Comillas en las letras". en Comillas. Publicación de la Comisión de Festejos. Segunda Epoca. Año II. nº 2. julio 1946.
- LANUZA, A.: Apuntes históricos de Comillas. Noticias Varias y Reseña de la Permanencia de SSMM y AA en aquella villa. Imprenta y Litografía de S.M. Martínez. Santander. 1881.
- LUIS, A. et al.: La producción de una nueva imagen para La Montaña y la génesis de las actividades de ocio. Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Santander. Santander. 1987. 71 pp.
- LUIS, A.: Aproximación histórica al estudio de la geografía del ocio. Guía introductoria. Anthropos. Barcelona. 1988. 384 pp.
- LUIS, A., GIL, C., SAN PEDRO, A., y HERREROS, J.J.: Aproximación histórica al estudio de los balnearios montañeses. 1826-1936. Cámara Oficial de Comercio, Industria y Navegación de Cantabria. Santander. 1989. 179 pp.
- MADOZ, P.: Diccionario Geográfico-Estadístico de España y de sus posesiones de Ultramar. Edición facsimilar. Ambito. Valladolid. 1984. 307 pp. (la primera edición es de 1845-1850).
- MARCHENA, M.: Territorio y Turismo en Andalucía. Análisis a diferentes escalas espaciales. Junta de Andalucía. Consejería de Economía y Fomento. Dirección General de Turismo. Sevilla. 1987. 305 pp.
- MIOSSEC, J.M.: "L'image touristique comme introduction à la géographie du tourisme". en Annales de Géographie. nº 437. 1977. pp. 55-70.
- ORTEGA, J.: Cantabria 1886-1986. Formación y desarrollo de una economía moderna. Edición conmemorativa del primer centenario de la Cámara de Comercio, Industria y Navegación de Santander. Estudio. Santander. 1986. 499 pp.
- PEREDA, J.M. de: Obras Completas. Tomo I. Aguilar. Madrid. 1988. 1411 pp. (la primera edición es de 1933).
- PEREDA DE LA REGUERA, M.: Indianos de Cantabria. Publicaciones de la Excma. Diputación Provincial de Santander. Imprenta Provincial. Santander. 1968.
- PETRUS BEY, J.M.: La dinámica espacial del desarrollo turístico. El caso de Baleares. Treballs de Geografia. nº 40. Departament de Ciències de la Terra. Universitat de les Illes Balears. Palma. 1988. pp. 89-110.
- POO SAN ROMAN, J.: "Cuando Comillas era la capital de España". en La Revista de Santander. Publicación de la Caja de Ahorros de Santander y Cantabria. nº 24. julio-septiembre. 1981. pp. 22-25.
- RIO, J.A. del: La Provincia de Santander. Imprenta de Salvador Atienza. Santander. 1875. 318 pp.
- RIO, J.A. del: El Excmo. Señor Don Antonio López y López. Primer Marqués de Comillas. Imprenta de Río Hermanos. Santander 1883. 62 pp.
- SANDOVAL, A.: "De verano a verano". en Comillas. Veraneo, Festejos, Literatura. Número extraordinario. 16 julio 1916. Ilustraciones, textos:

NOTAS

1. Para el problema de la conceptualización del ocio, el turismo, y la recreación, vease el trabajo de Luis (1988, pp. 33 a 65).
2. Aunque no venga aquí directamente al caso, nos parece de interés el recordar en cuanto al tema de la imagen turística, los trabajos de Bernal (1983), Marchena (1987) y Miossec (1987), entre otros.
3. En carta del corresponsal de Comillas al director del periódico El Verano, núm 1, 1 de Agosto de 1865 encontramos el siguiente comentario: "Comillas en esta temporada de verano promete estar mucho más concurrido y animado que en años anteriores, y me fundo

para decir esto en los avisos que se han recibido de diferentes poblaciones mandando reservar casas, siendo tantos aquellos, que con dificultad podría darse albergue a la concurrencia que se espera.

4. Estos Apuntes históricos de Comillas fueron ampliados más tarde por D. Julián Ortiz de la Azuela, párroco de Santillana, incluyendo la descripción artística de los edificios comillanos. En verano de 1882, Lanuza vuelve a actuar como cronista regio, en cartas publicadas en el Boletín de Comercio y en El Imparcial.

5. Hemos consultado dos números de esta revista: el extraordinario de 16 de julio de 1916 y el de 1 de setiembre de 1918, gracias a la amabilidad del comillano D. Jesús Vallina.

6. Santoval, en su artículo "De verano a verano" del citado número de 16 de julio de 1916 de la revista Comillas, nos cuenta: Distínguese en la vida comillana dos aspectos distintos, dos fases características i completamente opuestas entre si: al Comillas melancólico y sombrío de los meses invernales, sucede el alegre Comillas veraniego. çon la llegada del calor, comienza la transformación de nustra villa, que poco a poco va despertando del bien hechor letargo que la invadía, para dar cabida a la animación y al movimiento"

7. En la misma revista que citamos en la nota anterior, aparece el artículo "Cp,illas estación veraniega", firmado con las inicales M.V.S., donde el autor se planteaba las siguientes reflexiones: "¿Quién no puede cultivar un pegueño huertecillo donde obtener algunas hortalizas y criar algunas aves? ¿Quién no podría alquilar algunas habitaciones amuebladas, que en los meses de verano le produjeran una cantidad mayor que la que importa la renta de la casa durante todo el año?. Todo esto sería un medio de aumentar los ingresos a un sinnúmero de familias (contando, por supuesto, con que la venida de veraneantes fuera un hecho) o a toda persona deseosa de trabajar".

8. La cita literal la toma el cronista de la Escenas Montañesas de Pereda; véase Opus cit. pp. 309.

LOS BALNEARIOS MONTAÑESES. SALUD, OCIO Y NEGOCIO
(1826-1936)*

Ma. Azucena San Pedro Martínez

RESUMEN: *Los balnearios montañoses. Salud, ocio y negocio (1826-1936).*

El presente artículo analiza la evolución socioeconómica del fenómeno del termalismo en la provincia santanderina. A mediados del siglo XIX, la crisis económica que afectó los pilares de la economía tradicional y la propagación del paradigma higienista en el seno de la Ciencia Médica, impulsaron el desarrollo de los balnearios no tanto como lugares de baños sanitarios, sino como centros de veraneo de la aristocracia y de la burguesía del país. Finalmente, y debido a la incidencia de la Guerra Civil y al abandono de la corriente higienista por parte de la medicina a favor de la nueva bacteriología, los balnearios montañoses entraron en una franca decadencia y fueron sustituidos por el turismo de playa.

PALABRAS CLAVE: *Termalismo, historia del turismo, Santander.*

ABSTRACT: *Thermalism in Santander (Spain). Health, Leisure and business (1826-1936).*

In this paper is analyzed the socioeconomic evolution of thermalism phenomenon in the province of Santander. Middle XIX century, the economic crisis which affected the pillars of traditional economy and the hygienist paradigm propagation in the Medical Science, impeled the development of baths, no as much as bath places than summer centers for the aristocracy and bourgeoisie of the country. Finally, and because of civil war incidence and oblivion of the hygienism on the part of medicine in favour of the new bacteology, mountain baths entered on true decadence and were substituted for beach tourism.

KEY WORDS: *Thermalism, Tourism history, Santander.*

*El presente artículo está basado en el libro: *Aproximación histórica al estudio de los balnearios montañoses (1826-1936)* publicado por la Cámara de Comercio, Industria y Navegación de Cantabria (Santander, 1989), y realizado por Alberto Luis Gómez, Carmen Gil de Arriba, Ma. Azucena San Pedro Martínez, miembros del Departamento de Geografía, Urbanismo y Ordenación del Territorio de la Universidad de Cantabria, y por Juan José Herreros, licenciado en Geografía por la misma institución.

El contexto socioeconómico del balneario en cantabria y la problemática de las fuentes

Juntamente con la difusión de una nueva imagen para la Montaña a través de la literatura regional, léase *Luis et al.* (1987), el marco dentro del cual hay que entender la génesis del fenómeno termal montañés está constituido por dos elementos básicos: la crisis del sistema económico tradicional, y la aportación de la ciencia médica a través del paradigma higienista. Ambos factores, unidos a la decidida actuación inversora y promotora de empresarios y comerciantes de Santander que supieron aprovechar la conyuntura socioeconómica, fueron los artífices del auge de los balnearios de interior.

Hasta 1865, la incorporación de la Montaña a la economía de mercado se hizo gracias a varios factores: el puerto, el sistema mercantil-colonialista surgido a su vera, y una decidida política gubernamental proteccionista.

Pero será por estas fechas, como resultado del resquebrajamiento de los pilares que sustentaban la vida económica, cuando se inició la crisis, cuya existencia no se reconoció hasta muchos años más tarde.

En los años ochenta, se comenzaron a elaborar las soluciones alternativas: una de ellas, la que se apoyaba en la minería, fracasó en su intento de articular la economía regional; en cambio, paralelamente al auge del capitalismo moderno, la industria aglutinó un particular modo de desarrollo.

El veraneo, actividad que generaba ingresos complementarios, experimentó una promoción inicial por parte de un sector minoritario de la burguesía, contribuyendo a crear en sus inicios, una imagen turística de la ciudad con ribetes aristocráticos.

Junto con la evolución económica regional, la ciencia médica fue otro de los pilares sobre el que se originó el desarrollo del termalismo en la provincia santanderina. Tanto por la propagación del paradigma higienista en las publicaciones de los especialistas, como por las clasificaciones científicas que se realizaron de las aguas con el fin de poder aplicarlas rigurosamente como recurso terapéutico.

Esbozado en principio el marco histórico en el que surge y se desarrolla el balnearismo montañés, es obligada, antes de continuar, la referencia a las fuentes consultadas para el presente informe, el cual debe definirse bajo una óptica genérica y aproximativa, debido a las condiciones con las que se ha llevado a cabo.

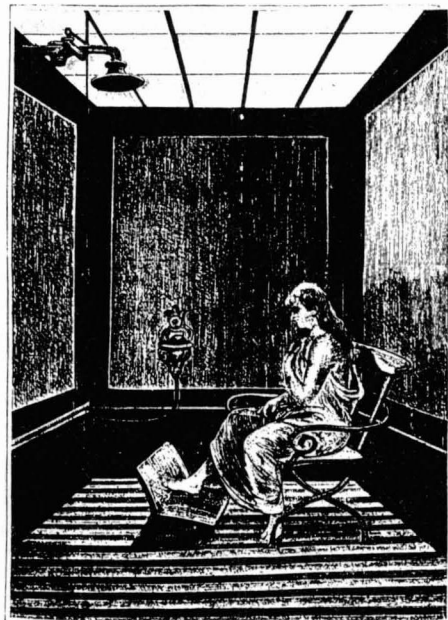
El acercamiento a las fuentes de documentación para el fenómeno que nos ocupa nos ha permitido conocer que las de primera mano, oficiales, públicas o privadas, presentan toda una serie de dificultades para su análisis, que se resumen en una gran desigualdad, escasez, dispersión, discontinuidad evolutiva, y en ocasiones, difícil acceso a las mismas.

Parte de ello, se debe a las profundas pérdidas que se produjeron tanto el conflicto bélico nacional, como el incendio de la ciudad de Santander en 1941.

En cambio, la consulta de fuentes secundarias como las guías para viajeros y bañistas, las topografías médicas, la prensa y las obras bibliográficas, etc. resulta mucho más accesible.

Los estudios realizados en la Facultad de Filosofía y Letras, y en la Facultad de Medicina, de la Universidad de Cantabria, referentes a los principales balnearios de Cantabria, también han constituido una fuente de información básica.

La documentación fotográfica, junto con la cartográfica y planimétrica completan el conjunto de documentación a consultar para un conocimiento profundo de la temática referida.



La situación geográfica de los balnearios y las características de sus aguas

Con excepción del de la Hermida, situado en el extremo occidental, los balnearios de interior, Solares, Liérganes, Puente Viesgo, Las Caldas de Besaya, La Hermida, Ontaneda, Alceda y Corconte, se localizan en el sector central de la región. Contabilizándose, por tanto, ocho establecimientos termales, se obvia de entre ellos los que existieron en las localidades de Hoznayo y Puente Nansa, al no quedar ningún vestigio de tales edificios, y se incluye en cambio, al de Corconte, que a pesar de estar en el límite con Burgos, pertenece por su vinculación al capital santanderino, a Cantabria.

En cuanto a las características de sus aguas, la mayoría de ellas son hipotermales, entre los 10° C de Corconte y los 28,8° C de Solares; dos de ellos son mesotermales, Puente Viesgo y las Caldas de Besaya, y únicamente las de Hermida (7) pertenece a la categoría de hipotermales, al alcanzar los 61° C.

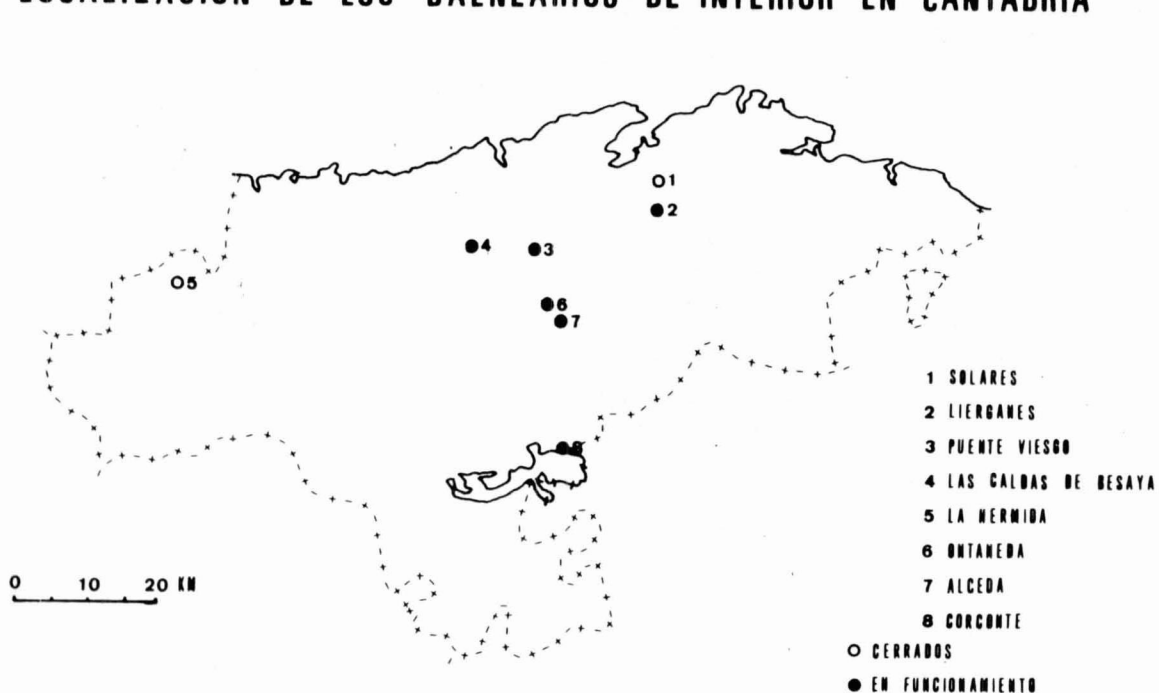
Siendo en general, de mineralización media, destacan por su importancia las aguas clorurado-sódicas, que lo son de todos los balnearios salvo Liérganes, Alceda y Ontaneda, con componentes sulfurado-cálcicos.

Atendiendo a un criterio clínico, es decir, según sus efectos terapéuticos y como lo indica Armijo (1984, p. 30) "la actividad de las aguas y la multiplicidad de efectos" dificulta e imposibilita en algunos casos cualquier intento de catalogación. No obstante, cada centro termal se ha ido especializando históricamente en la

cura de determinadas afecciones o enfermedades. Los médicos los recomendaban a sus pacientes, y eran promocionados en las guías y otros medios de difusión, aconsejándose el de Liérganes para afecciones bronquiales, Puente Viesgo, para enfermedades cardíacas y Solares para afecciones digestivas y nerviosas. El balneario de las Caldas de Besaya (2), en cambio, se orientaba a la cura del reumatismo, Corconte, en enfermedades del riñón, y Alceda-Ontaneda (8) para enfermedades de la piel.



LOCALIZACION DE LOS BALNEARIOS DE INTERIOR EN CANTABRIA



De la primitiva casa de baños al esplendor de los complejos balneario-hoteles

Resulta muy difícil precisar con exactitud cuándo se empezaron a utilizar las fuentes medicinales en Cantabria. Sin duda, las propiedades de sus aguas son conocidas desde los primeros tiempos de nuestra civilización. Seguramente, los celtas e iberos, hace ya más de 3.000 años, ya las usaban. Como se indica en una inédita Guía Oficial de balnearios españoles patrocinada por el Mopu, "la proximidad de una estela en piedra -cerca del balneario de las Caldas de Besaya- permite pensar que en ella se hicieron sacrificios cuando se lograban curaciones".

Los antecedentes más antiguos de los balnearios montañoses se remontan a la época romana: así ocurre con los de Alceda y Ontaneda, en cuyas cercanías se han encontrado monedas de esta época.

Pese a este antiguo conocimiento de las aguas minerales, durante un largo período no existen referencias a las mismas. Únicamente se menciona al balneario de Liérganes, en un libro escrito por Limón Montero, en 1697, titulado *Espejo cristalino de las aguas de España*. Y casi setenta años más tarde, en 1766, F.J. Bustamante recogía en su obra *Entretenimiento de un noble montañés amante de su patria* la existencia en Puente Viesgo, de una pequeña caseta con once baños, junto a la roca donde nacía el manantial.

Hasta los inicios del pasado siglo, no aparecen reseñas del resto de los balnearios, y no como tales, sino como "casetas de baños" mejor o peor acondicionadas: las de las Caldas, Solares y Ontaneda lo harán entre 1810 y 1820. Dos décadas más tarde el público tuvo a su disposición las de la Hermida, Liérganes y Puente Viesgo. En el resto se construyeron edificaciones más tarde.

La mayoría de ellas era de propiedad concejil. A pesar de que su estado era deplorable, se auguraba ya para los baños un futuro prometedor desde el punto de vista de su explotación económica, una vez que pasaran a manos privadas.

Los mismos médicos directores solicitaban con urgencia la realización de reformas encaminadas hacia el desarrollo de una actividad "importantísima a la salud pública y a los pueblos, ya se mire bajo el aspecto medicinal, ya bajo el económico" como lo exponía M. Ruiz de Salazar en carta adjunta a la memoria de la temporada de 1851, para los baños de Alceda y Ontaneda.

Todas estas profundas remodelaciones en las primitivas casas de baños, llevaron a la constitución propiamente dicha de los balnearios, entendidos como establecimientos dotados de instalaciones apropiadas para tratamientos hidroterapéuticos y de infraestructuras hoteleras, con su consiguiente impacto modificador de la fisonomía del paisaje y de la actividad socioeconómica de las comunidades donde se enclavan.

Los primeros así constituidos fueron los de las Caldas, en 1826, y Ontaneda, en 1833, cuando Dña. Teresa Basocco de Bustamante se adueña del establecimiento con el fin de reformarlo y dotarlo de mayor capacidad y servicios.

Tres balnearios abrieron sus puertas por primera vez en torno a 1860: Alceda, Liérganes y Puente Viesgo. Los más tardíos fueron los de Corconte, inaugurando en 1880, la Hermida, al año siguiente, y Solares, en 1897.

Todos ellos fueron edificios con instalaciones exclusivamente balneoterápicas, con excepción del de Ontaneda que también contaba con habitaciones para el alojamiento de los agüistas. Según indicaba Madoz (1845, pag.153) "al edificio primitivo, grande ya y con todas las comodidades necesarias, se han ido agregando nuevas obras, constando ahora de 34 habitaciones, sobre la planta que ocupan el manantial y los baños".

A grandes rasgos, los establecimientos termales van a ser de una o dos alturas, y de planta longitudinal, más o menos acentuada, por lo que suelen recibir el nombre de "galerías de baños". En un número variable de salas, que oscila entre las 15 de Corconte y las casi 50 de Puente Viesgo, se oferta gran variedad de servicios o técnicas para el uso de las aguas medicinales. Junto a los tradicionales baños, la empresa Corcho e Hijos de Santander instaló en todos ellos aparatos de duchas, circular, dorsal, horizontal y de regadera, aparatos para el lavado de los intestinos, pulverizadores, e inhaladores, entre otros.

Una vez constituido el balneario como tal, se acometió la construcción del equipamiento hotelero para el alojamiento de bañistas y veraneantes, que acudían cada vez en mayor número. La edificación de modernos establecimientos turístico-hoteleros, y los llamados "grandes hoteles" eran la manifestación visible de un proceso histórico de crecimiento económico, de acumulación de capitales y de formación de una clase burguesa, que considera al turismo de balneario como una empresa mercantil.

Lo que hasta entonces era actividad con fines esencialmente terapéuticos, se convirtió en una práctica de ocio que formaba parte del veraneo de los grupos acomodados, y en una elegante y prestigiosa costumbre que en modo alguno requería estar enfermo.

Al reorientarse la primitiva función de los balnearios hacia el ámbito turístico, se emprenden entonces las grandes inversiones hoteleras. En este sentido, pueden distinguirse tres tipos de balnearios: en primer lugar, los de Liérganes, Corconte y Solares acometieron la construcción de un modesto alojamiento, llamado en ocasiones el Hotel Antiguo, a la vez que se edificó el balneario, levantando posteriormente a su lado el Gran Hotel.

Un segundo grupo lo formarían aquellos, como las Caldas y Puente Viesgo, que no contaron con ningún

alojamiento propio entre la construcción del balneario y la del Gran Hotel, si bien estaban relacionados con las fondas y hospederías de la localidad.

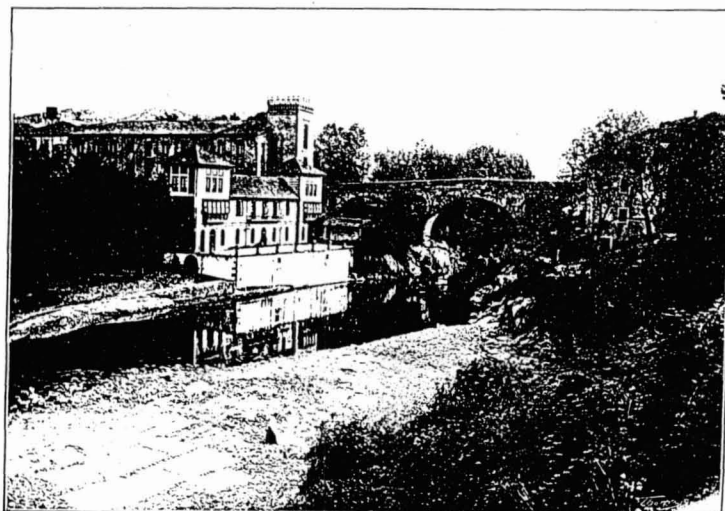
Y por último los de Ontaneda, Alceda y la Hermida, que emprendieron la edificación del Gran Hotel al mismo tiempo o inmediatamente después a la del balneario.

Todos ellos eran edificios singulares, de dos o tres alturas y de corte clásico, unidos a los baños por galerías acristaladas. Contaban con salones para baile,

gabinets de lectura, comedores, salas de billar, y en ocasiones, capilla, además de las habitaciones sencillas o dobles.

Las continuas mejoras en dichos establecimientos contribuyeron a reforzar la marcada jerarquización que les va a definir. Como lo indicaba García Prendes-Quirós (1985, pag.57), en este tipo de centros existía una estratificación social similar a la de otros ámbitos: "las clases dominantes ocupan los espacios de privilegio y simbólico... y las inferiores los marginales".

PUENTE VIESGO (SANTANDER)

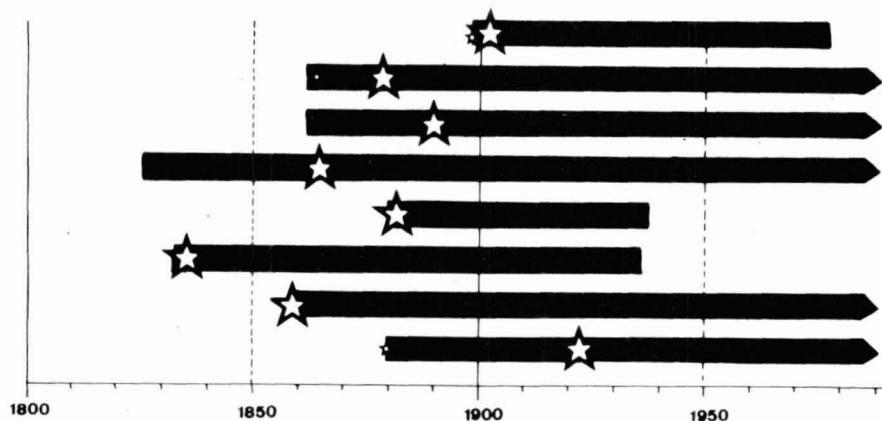


Vista del Balneario

PERIODO DE APERTURA DE LOS COMPLEJOS BALNEARIO-HOTELEROS

BALNEARIOS:

- 1 SOLARES
- 2 LIERGANES
- 3 PUENTE VIESGO
- 4 LAS CALDAS DE BESAYA
- 5 LA HERMIDA
- 6 ONTANEDA
- 7 ALCEDA
- 8 CONCORTE



☆ APERTURA DEL HOTEL ANTIGUO
★ APERTURA DEL GRAN HOTEL

Enfermos o bañistas, clientes o turistas

El incremento en la frecuentación de los balnearios montañoses registrado desde 1860 hasta las primeras décadas del siglo XX, se vió sin duda favorecido por la difusión de guías, la propaganda de los folletos comerciales o turísticos, y de la prensa diaria, así como por la influencia de las memorias que resaltaron las virtudes de sus aguas y desempeñaron un significativo papel como impulsoras en la promoción de la cura hidrotermal.

La mejora de las comunicaciones, unida a la actuación conjunta de iniciativas particulares que intervinieron con capitales de diversos orígenes, y las visitas monárquicas contribuyeron en conjunto a que un mayor segmento de la población conociera los balnearios.

Según el diario Alceda Termal publicado por el mismo establecimiento, en la temporada de 1893 acudieron a dicha localidad entre 5.000 y 6.000 personas, de las cuales algo más de la mitad eran bañistas. Las Caldas, ya en 1860 había sobrepasado el millar de personas, y seis años después visitaron dicho centro unas 2.500. Una cantidad algo inferior —algo más de 2.000 agüistas— registró el balneario de Liérganes en 1861, fechas en que los de Ontaneda y la Hermida superaron las mil personas, no llegando a esta cantidad el balneario de Puente Viesgo hasta comienzos de este siglo.

Las cotas bajas registradas durante los años cuarenta del pasado siglo en gran parte de ellos muestran con claridad el carácter aún embrionario de la actividad termal en la Montaña.

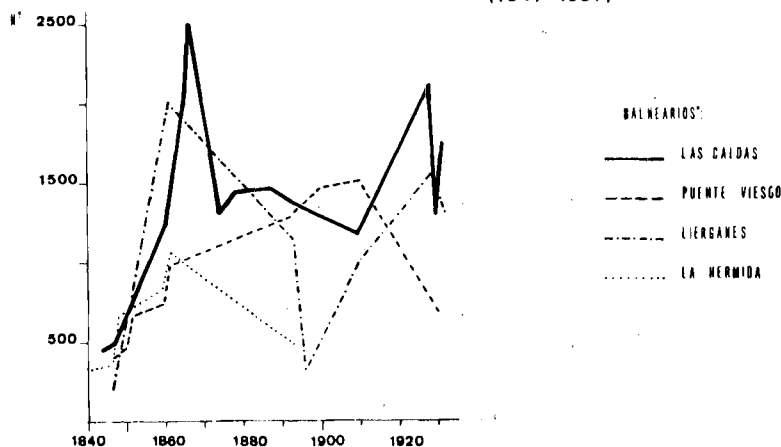
Hasta 1860, los más frecuentados parece ser que fueron los de la Hermida, las Caldas y Puente Viesgo. Desde entonces, y hasta la antesala de la Gerra Civil, el centro de las Caldas recibió el mayor número de visitantes, compartiendo la relevancia con Alceda a fin de siglo.

Provenía dicha clientela, preferentemente del área castellana. El número de madrileños, salmantinos y burgaleses alcanza y hasta supera la afluencia específica santanderina. Los de Corconte, con visitantes de Barcelona, y Liérganes, con presencia andaluza, parecen ser los que tienen un radio de influencia mayor, siendo el de Ontaneda el que destacaba por acoger en mayor medida a gentes de la región y de su capital, sin duda por las ventajas que le proporcionaba el ferrocarril que le unía directamente con Santander. La estación era como el salón del pueblo, y según Sierra (1982, pga.253) "acogía aquella masa de visitantes de verano que hacían del lugar centro mundano de primer orden".

Según el periódico El Cantábrico (28-8-1918), para el caso de Alceda, era posible relacionar la procedencia de los clientes con su clase social y

EVOLUCION DEL NUMERO DE BAÑISTAS*

(1841-1931)



• SE REFLEJA UNA TENDENCIA GENERAL CON MARGEN DE ERROR CONSIDERABLE POR LA ESCASEZ DE DATOS
• SE REPRESENTAN LOS BALNEARIOS CON SERIES MAS COMPLETAS

motivaciones. Así, se podían diferenciar los miembros de la alta burguesía y de la aristocracia que llegaban de capitales de provincias como Madrid, Oviedo, y la montañesa, por citar algunas, de otros pertenecientes a las clases medias y bajas que procedían del mismo Santander.

Ambos tipos de clientela, la acomodada y la tradicional, confluirán en el balneario durante su primera etapa de desarrollo. Los últimos para "tomar las aguas", y los primeros, con el pretexto de hacerlo.

A medida que avanzaba el siglo XIX, la selección social iba haciéndose progresivamente tan evidente,

que a principios del actual, desapareció casi totalmente la clase más desfavorecida.

Al estar de moda, se divulgaba la intensa vida de sociedad que giraba en torno a los personajes relevantes de la política, las artes y las letras del país que acudían a los balnearios, dándoles de esta forma, prestigio y renombre.

Las clases medias, siempre deseosas de emular los comportamientos de grupos sociales superiores, comenzaron a practicar el nuevo veraneo, aunque en sus dependencias, según Bravo y González (1911, pag.54) podía hallarse tanto "...el indiferente, para

quien le era igual un establecimiento que otro con tal de que estuviesen de moda, o el deportista, que considera los baños una distracción y buscaba más los placeres de la mesa y el juego que las virtudes curativas del agua".

El análisis del proceso de abandono y decadencia de los balnearios montañoses, sin duda, debe remitirnos a la incidencia de la Guerra Civil en todos los ámbitos, así como a las nuevas corrientes que pusieron de moda el mar y la playa, y al abandono del paradigma higienista por parte de la comunidad médica, en favor de la nueva bacteriología.



BIBLIOGRAFÍA

- ARMIJO VALENZUELA, M.: "Cura balnearia, medioambiental, turismo", *Estudios Turísticos*, nº 84, Madrid, inv.1984, pags. 39-48.
- BRAVO Y GONZÁLEZ, E.: *Las enfermedades del corazón y Puente Viesgo*, Santander, 1911, Imp. la Moderna, 64 pags.
- GARCÍA PRENDES SALVADORES, A.; QUIRÓS LINARES, F.: "El balneario de las Caldas (de Oviedo). Salud, ocio y sociedad en la Asturias del siglo XIX", *Astura*, nº3, Oviedo, 1985, pags. 43-62.
- LIMÓN MONTERO, A.: *Espejo cristalino de las aguas de España hermoseedo y guarnecido con el marco de variedad de fuentes y baños...*, Alcalá, Imp. F. García Fernandez, 1697, 432 pags.
- LUIS GÓMEZ, A. et. al.: *La producción de una nueva imagen para la Montaña y la génesis de las actividades de ocio*, Santander, Cámara de Comercio, 1988, 49 pags.
- MADOZ, P.: *Diccionario geográfico-estadístico histórico de España y sus posesiones en ultramar*, Madrid, Est. Literario Tipografía de P. Madoz y L. Sagaset, 1845, 16 vols.
- RUIZ DE SALAZAR, M.: *Monografía de los baños y aguas minero-medicinales de Ontaneda y Alceda*, Madrid, Imp. de don Gregorio Yuste, 1850, 316 pags.
- SIERRA, M.: *De pueblo en pueblo*, Santander, Caja Rural y Provincial de Santander y Diario Alerta, 1982, 305 pag.



Procedencia de los gráficos e ilustraciones

Nº 1 Y 7: REIG, M. "Varia balnearia", Madrid, El Museo Universal, 1985.

Nº 2 y 8: ORTEGA VALCARCEL, J. "Cantabria, 1886-1986. Formación y desarrollo de una economía moderna", Santander, Cámara de Comercio, 1986.

Nº 3, 5 y 6: LUIS GOMEZ, A.; SAN PEDRO MARTINEZ, A. et al.: "Aproximación histórica al estudio de los balnearios montañoses (1826-1936)", Santander, Cámara de Comercio, 1989.

Nº 4: cedida por los propietarios del balneario de Puente Viesgo.

LES CONSÉQUENCES DU DÉVELOPPEMENT TOURISTIQUE SUR
LA GESTION ET L'AMÉNAGEMENT DE L'ESPACE INSULAIRE
DES LES BALÉARES(ESPAGNE)*

Pere A. Salvà Tomàs¹

RÉSUMÉ: *Les conséquences du développement touristique sur la gestion et l'aménagement de l'espace insulaire des îles Baléares (Espagne).*

Le développement du tourisme de masse aux îles Baléares depuis l'an 1950 a impliqué une suite de conséquences sur la gestion et aménagement de l'espace insulaire. Elles ont imposé l'implantation d'un nouveau modèle d'organisation territoriale, appuyée sur les activités du loisir et le tourisme, où le littoral a été revalorisé. Ce fait a provoqué un fort accroissement de la population dans les municipalités côtières et une expansion des urbanisations dans le littoral, ce qui se traduit par de graves impacts sur l'environnement. La gestion de l'espace insulaire a été chaotique par le manque de coordination de la planification urbanistique et une politique d'aménagement du territoire.

MOTS-CLÉS: *Espagne, Baléares, géographie, tourisme, loisir, environnement, aménagement du territoire.*

ABSTRACT: *Consequences of Touristic Development in the Management and Organisation of the Balearics insular space.*

The development of masses tourism in Balearic Islands after '50's has supposed a large number of consequences on the management and planning of insular territory. This has carried a new model of territorial organisation based in leisure activities and tourism, that has increased the value of seaside, this fringe has experimented a strong increase of its population and an expansion of urban areas. In this way it has happened many impacts on the environment with a chaotic management of the space because it has been a deficient coordination between urban areas planning and territory development policies.

KEY WORDS: *Spain, Balearic Islands, Geography, Tourism, Leisure, Environment, Regional planning.*

RESUMEN: *Las consecuencias del desarrollo turístico sobre la gestión y ordenación del espacio insular de las islas Baleares (España).*

El desarrollo del turismo de masas en las islas Baleares a partir de los años 50 ha implicado una serie de consecuencias sobre la gestión y ordenación del espacio insular dando paso a un nuevo modelo de organización territorial, que apoyado en las actividades de ocio y turismo, ha revalorizado el litoral que ha experimentado un fuerte crecimiento de su población y una expansión de las urbanizaciones. Con ello se han producido graves impactos sobre el medio ambiente a causa de una gestión caótica del espacio que se ha desarrollado en un marco en el que ha faltado una coordinación en la planificación urbanística y una política global de ordenación del territorio.

PALABRAS CLAVE: *España, Baleares, geografía, turismo, ocio, medio ambiente, ordenación del territorio.*

*Text de la comunicació presentada al Colloque International "TERRITOIRES ET SOCIÉTÉS INSULAIRES" que tingué lloc a Brest (França) dels dies 15 al 17 de novembre de 1989. Fou exposada pel Dr. Miquel Morey Andreu a la ponència Ressources, *gestion et aménagement des îles*. A causa de les normes del comitè d'organització relatives al fet que les actes del col·loqui es reserven estrictament als autors que personalment hi assistiren, aquesta comunicació és publicada a *Treballs de Geografia*.

1. Departament de Ciències de la Terra de la Universitat de les Illes Balears

1. Introduction

L'implantation et le développement des activités touristiques aux îles Baléares ont eu fortes implications géographiques en donnant lieu à un nouveau modèle d'organisation territoriale où l'usage social du territoire s'oriente presque exclusivement vers le loisir. Le phénomène touristique incise sur le paysage préexistant et très spécialement sur le littoral. Celui-ci il a vu augmenter la valeur d'utilisation et il a changé son usage, adressé vers le loisir, ce qui implique une suite de changements par rapport aux caractéristiques de l'espace existant aux Baléares avant de l'arrivée massive du tourisme, lequel parmi ses conséquences il a impliqué un accroissement de la population dans les municipalités côtières, une expansion des urbanisations et un considérable renforcement de l'exploitation du littoral des îles. Mais aussi leur influence affecte le reste de l'espace insulaire, quoique il n'a pas changé leur morphologie physique ou il ne l'a pas fait aussi radicalement, a été impacté par le changement du modèle d'organisation territoriale.

L'accroissement urbanistique a été désordonné et chaotique avec un manque de planification officielle ce qui a donné lieu à un territoire désordonné, avec leurs effets sur l'environnement, aggravés par une forte pression de la population flottante-touristique. Cette situation suppose un épuisement des ressources naturels avec des processus de salinisation progressive de l'eau potable et la pollution de la mer par des versements d'eaux-vannes. Dans le cas des îles Baléares le problème de l'aménagement du territoire c'est qu'il n'a pas été réalisé avec une vision intégrale et articulée, ce qui a provoqué une désorganisation, laquelle a été définie par quelques auteurs comme "Baléarisation".

Cette communication preten décrire les conséquences les plus importantes que le tourisme et son développement a eu sur la conformation de l'espace des îles Baléares. Notre travail s'inscrit dans le projet d'investigation "Turismo y Ordenación del Territorio en las islas Baleares: Impacto actual y perspectivas futuras" de la D. G. I. C. Y. T. del M. E. C. (PB87-0582).

2. Le modele d'organisation territoriale pre-touristique

Une des transformations les plus profondes fruit de l'impact du développement du tourisme de masses a été le changement physique radical de l'espace insulaire résultant de la mutation des larges surfaces d'espace agricole existantes jusqu'à 1.950-1.960 en sol urbain. Le bilan de la gestion et de l'aménagement pendant les dernières décades où le tourisme a actué comme un phénomène de consommation urbaine c'est la conversion d'un espace qui était surtout agricole en

un espace de loisir. Une conséquence de ce fait c'est un processus d'urbanisation que s'impose aussi sur les espaces vierges que sur les noyaux de population préexistants, et li donne lieu à une nouvelle articulation du territoire, laquelle provoque même la disparition des activités pre-touristiques et de leurs manifestations.

Le modèle d'organisation territoriale pre-touristique il présentait un espace conformé par un nombre élevé de noyaux de population avec une fonction essentiellement agricole, dont la plupart à l'insu de la mer. La ville de Palma monopolisait presque toutes les fonctions urbaines; elle représentait le seul noyau avec une vocation de ville capitale avec une population concentrée surtout non agricole, dédiée à la bureau-cratie et au commerce, et elle avait le point de contact extérieur à travers du port de Palma.

3. Le modele d'organisation territoriale a la phase du tourisme de masses

Actuellement le facteur basique de la conformation récente de l'espace insulaire c'est la production d'espace de loisir adressé plutôt à la consommation qu'à son usage. Depuis 1.956 jusqu'à 1.973 il se produit la phase de maxime activité urbanistique de l'histoire des Baléares, laquelle coïncide avec le "boom" touristique, c'est le moment où se construisent le plus grand nombre d'hôtels. Mais, il doit se signaler que le développement touristique-urbanistique, malgré il a produit fortes déséconomies et un contre-échange inégal aussi a impliqué l'accroissement des rentes des Baléares par rapport à l'époque pre-touristique. Ce développement économique sans précédent il a donné comme résultat une élévation des expectatives d'espaces de loisir dans le territoire insulaire qu'au même temps que répondent à l'offre et la demande du tourisme elles ont été aussi créées pour être usées par les résidents. La tertiarisation de la population et le fait touristique, ceux qui ont provoqué un renforcement des zones de consommation urbaine (SALVA, 1.982), ils ont actué aussi sur l'acroissement des noyaux préexistantes que sur les espaces vierges. Du point de vue de la gestion et de l'organisation spatiale nous trouvons un modèle d'organisation territoriale basé sur le tourisme et le loisir où se valorise le littoral, lequel change d'usage, et il devient un espace de loisir. Globalement il doit se remarquer d'abord le fait de la revalorisation du littoral que souffre le plus grand développement touristique-urbanistique. Le littoral, donc, il joue un rôle clé pour comprendre le nouveau modèle territorial, un facteur que on peut constater par le fait que aux îles le sol diminue de prix au fur et à mesure qu'il s'éloigne de la côte; le littoral devient la matière première la plus chère. Cet aspect il provoque aussi une redistribution de la population,

que présente une descente d'habitants dans les municipalités intérieures et/ou agraires et un accroissement dans les côtières à spécialisation touristique.

Depuis 1.973 jusqu'à nos jours il détache l'époque de la crise économique. Elle représente un changement dans l'offre et la demande touristique, et il se produit un ralentissement de la construction d'hôtels, quoique il y a une accélération de la construction des maisons unifamiliales et/ou appartements aussi pour les résidents que pour les touristes, ce qui implique que cette typologie elle soit un plus grand consommateur de territoire que les hôtels malgré son impact visuel il soit moins significatif. A cette époque là la planification conçoit la côte comme un continuum urbain, ce qui augmente plus encore le déséquilibre territorial. Les implications ont été différentes selon les îles. A l'île de Mallorca le résultat de cette action sur le territoire elle se traduit en un nouveau modèle territorial où la ville de Palma elle voit renforcé son caractère macrocephale, et elle accumule à leurs fonctions celles de la gestion (agences de voyages, promoteurs immobiliers, entités financières) et les points de contact des communications avec l'extérieur (renforcement du port, de l'aéroport, ...) en arrivant à concentrer plus du 50 % du total de la population de l'île de Mallorca. Le littoral il se voit fortement valorisé, initialement avec la coïncidence des intérêts des hôteliers et des propriétaires du sol, dont le contrôle il a passé à grandes entreprises, représentées par les tour-opérateurs qui contrôlent la demande, ce qui incite à la localisation des grandes complexes touristiques hôteliers et d'appartements, lesquels provoquent une plus grande densité de l'édification que suppose un fort impact sur le paysage préexistant. Le sol urbain, selon les différentes figures de la Ley del Suelo, il a une extension à Mallorca de 13.494, 15 hectares (RULLAN, 1.985; 1.987). lesquelles avec le sol urbanisable arrivent à 28.739, 42 hectares. Globalement la planification actuelle de Mallorca permettrait un total de 630.620 logements, que représentent 370.242 plus que les 260.378 existents aujourd'hui. Ce fait là impliquerait une population potentielle de 2.000.546 habitants, c'est à dire, le 274 % plus que la population actuelle de l'île de Mallorca.

A l'île de Menorca ces changements ils s'articulent avec des caractéristiques différentes à cause d'un plus grand équilibre économique parmi les différents secteurs. Les urbanisations de la côte elles ne représentent pas la même dimension que de celles des îles de Mallorca et d'Eivissa. Il s'agit d'une typologie moins massifiée avec une forte consommation d'espace mais avec un moindre impact visuel. D'ailleurs à l'île d'Eivissa il est en train de se conformer à ces moments là un modèle territorial avec une tendance

à une bipolarité parmi la ville d'Eivissa et la ville de Sant Antoni, où il se concentrent la moitié des places hôtelières de l'île, malgré que la ville d'Eivissa elle continue étant le seul noyau avec équipement commercial et social caractéristique d'une ville capitale.

Les conséquences du développement du tourisme sur la gestion et l'aménagement de l'espace insulaire des Baléares elles se manifestent d'abord à travers du changement des usages du sol, spécialement dans le cas du littoral, qui a été détruit en donnant lieu à un espace chaotique. On est entré dans une économie d'escale que se manifeste par la prolifération de résidences secondaires (SALVA-SOCIAS, 1.985) localisées de préférence au littoral ou aux environs des villes capitales insulaires, qui sont le principal pôle générateur de cette demande ou par la conversion des noyaux des environs de Palma en villes dortoir (SALVA, 1.978). En 1.981 les Baléares disposaient de 97.257 résidences secondaires dont le 27,56 % étaient de résidents et le 72,44 % d'utilisation touristique. Les unes et les autres provoquent une régression de l'espace rural, mais sont celles de nouvelle création celles qui présentent une plus grande impact sur le paysage naturel. L'accroissement des urbanisations il a été spectaculaire, cela c'est constable pour le fait que plus du 40% des logements des Baléares sont des résidences secondaires. En 1.982 d'après Climent Picornell (PICORNELL, 1.983) aux îles il y avait 482 urbanisations et/ou parcellements rustiques, dont 388 à Mallorca, 44 à Menorca, 44 à Eivissa et 6 à Formentera. L'époque de la plus grande transformation c'est à partir des années 70, c'est la phase que nous nommons la vulgarisation de la résidence secondaire, laquelle suppose l'accès général de la population insulaire à l'acquisition de parcelles, les unes fruit de la vente de petites exploitations non rentables et les autres fruit des divisions des grandes exploitations agraires. A ces types de transformation de l'espace rural, simultanément ou de manière isolée, on doit ajouter la prolifération des ports sportifs qui supposent aussi des graves conséquences par la physionomie de la côte des îles. Dans l'accroissement de ces dernières années il incise aussi la demande intérieure que l'extérieure par rapport à l'apogée de la navigation de plaisir et le sport de la voile avec des graves conséquences sur le changement d'usage des espaces de domaine public du littoral, ainsi comme le changement du paysage physique de la côte avec la finalité de répondre à la demande d'amarrages. Actuellement aux îles il y a 50 ports sportifs avec une offre globale de 13.945 amarrages, une offre qui représente une ampliation d'un 400 % par rapport à 1.973. D'ailleurs l'offre des ports sportifs d'autres activités modificatrices sont celles de la consommation des espaces de plage, laquelle joint au soleil c'est la plus grande attraction du tourisme qui arrive

aux îles. La dotation des Baléares c'est de 278 plages avec une longueur de 100 kms. environ et une surface utile de 3,6 millions de m². environ, c'est remarquable leur surexploitation en coïncidence avec les grandes concentrations touristiques. Finalement, dans l'offre aussi y détachent aujourd'hui les 9 champs de golf, et une nouvelle variété de l'offre comme les parcs aquatiques, quelques-uns de grande extension, installés dans les municipalités de plus grand agglomération touristique.

Le renforcement de la consommation d'espace pour des activités touristiques et de loisir aux îles Baléares implique une suite de conflits spatiaux pour le contrôle du ressource sol dont les conséquences sont un abaissement du sol agricole et de la population active agricole, l'incidence de la spéculation, la dépendance de l'industrie et les conflits relatifs à l'eau avec toute leur problématique de la salinisation, la pollution des nappes et des eaux marines par des versements d'eaux-vannes.

4. Conclusion

Cette exposition peut démontrer l'incidence du facteur touristique sur l'implantation d'un modèle

d'organisation territoriale que pendant les dernières années et a eu besoin de nouveaux plans pour essayer de pallier les dégradations les plus patentes de l'environnement imposées aux îles depuis 1.960. Avec la dégradation de l'environnement il se met en danger la subsistance de la même industrie touristique, ce qui doit être fruit d'une réflexion sur les répercussions écologiques d'un développement insensible aux limitations de l'environnement. Il faut ordonner l'offre avec des réglementations par secteurs par rapport aux champs de golf, ports sportifs, et la même construction de logements hôteliers et extra-hôteliers, avec l'établissement des mécanismes compétents capables de surpasser les particularismes des secteurs. Il doit s'établir un nouveau style de développement où il se doit réduire et essayer d'éliminer les répercussions négatives sur l'environnement des activités humaines en général et touristiques en particulier moyennant l'emploi de méthodes et de formes d'organisation de la production que permettent une intégration de l'environnement et de la qualité de vie dans le même développement.

BIBLIOGRAPHIE UTILISÉE

- BLÁZQUEZ SALOM, M (1.989): *Els impactes ambientals de les de les instal·lacions i activitats turístiques les Illes Balears*. Memòria de Llicenciatura. Departament de Ciències de la Terra. Universitat de les Illes Balears. Inèdita.
- CONSELLERIA DE TURISME DE LA COMUNITAT AUTONOMA DE BALEARS-UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS (1.987): *Llibre Blanc del Turisme a les Balears*. Palma, C. T. = UIB. 2 vols.
- PICORNELL BAUÇÀ, Climent (1.978): *El turisme com a articulador de la dependència a les Illes Balears*. Palma, Assaigs Illencs-Centre d'Estudis Socialistes Gabriel Alomar, 30 pàgs.
- PICORNELL BAUÇÀ, Climent (1.985): "La problemàtica territorial a les Illes Balears". In *Lluc*, 722. Palma, Obra Cultural Balear, pàgs. 138-147.
- PICORNELL BAUÇA, Climent (1.986): "Turismo y paisaje en las islas Baleares (España)". In *Contemporary Ecological-Geographical problems of the Mediterranean*. Palma, International Geographical Union-UNESCO. Pàgs. 51-59.
- PICORNELL BAUZÀ, C. (1.989): *Turisme i territori a les Illes Balears*. Tesi de Doctorat. Departament de Ciències de la Terra. Universitat de les Illes Balears. 6 vols. Inèdita.
- PICORNELL BAUZA, C et alter (1.989): "Turismo e impactos mediambientales en las Baleares". In XI Coloquio Nacional de Geografía. Madrid, Universidad Complutense-AGE:375-384.
- RULLAN SALAMANCA, O. (1.986. a): "Una ullada als tipus de planejament urbanístic dels municipis de Mallorca". In *L'Ecologista*, 3. Palma, GOB: 19
- RULLAN SALAMANCA, O (1.986 b): "La planificación del futuro suelo urbano en Mallorca. Una variable condicionada por el turismo y la segunda vivienda". Comunicación presentada a la Comisión of Geography of Tourism and Leisure. Palma, agosto de 1.986. 12 pàgs.
- RULLAN SALAMANCA, O. (1.987): *Espai i Ordenació del Territori a Mallorca*. Tesi Doctoral Inèdita. 3 vols. Palma.
- RULLAN SALAMANCA, O. (1.989): "El comportament municipal de l'oferta de places turístiques a Mallorca entre 1.965 i 1.985". In *Treballs de Geografia*, 41. Palma, Departament de Ciències de la Terra. Universitat de les Illes Balears, pàgs. 99-105.

- SALVÀ TOMÀS, P. (1.980): "Las funciones residencial y de ocio como elementos de transformación del espacio rural de la Serra de Tramuntana de la Isla de Mallorca". In *Trabajos de Geografía*, 35. Palma, Departamento de Geografía, págs. 163-172.
- SALVÀ TOMÀS, P. (1.984): "Las variaciones estructurales y morfológicas en el espacio rural de la isla de Mallorca como consecuencia del impacto del turismo de masas". In *Coloquio hispano-Francés sobre espacios rurales*. Tomo I. Madrid, Instituto de Estudios Agrarios, Pesqueros y Alimentarios-Ministerio de Agricultura, págs. 219-230.
- SALVÀ TOMÀS, P. (1.985): "Turisme y canvi a l'espai de les illes Balears". In *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 2. Barcelona, Societat Catalana de Geografia-Institut d'Estudis Catalans, págs. 17-32.
- SALVÀ TOMÀS, P. (1.986): "Les consequences du developement touristique sur les activités agraires dans l'espace des iles Balears". In *Le tourisme contre l'agriculture?. Enjeux fonciers en pays méditerranéens*. Paris, ADEF, págs. 69-76.
- SALVÀ TOMÀS, P. (1.986): "El consumo de espacio rural por el turismo en la franja litoral de las islas Baleares (España)". Comunicación presentada a la reunión de la Comisión of Geography of Tourism and Leisure-IGU. Palma, agosto de 1.986, 12 págs.
- SALVÀ TOMÀS, P. (1.988): "Turismo, Medio Ambiente y Ordenación del Territorio en las islas Baleares". In Universidad Internacional del Mediterráneo. Ibiza. 1. 988. Ibiza, Fundación Canovas del Castillo, 30 págs.
- SALVÀ TOMÀS, P. (1.989): "Competencias espaciales entre agricultura y turismo". In *Treballs de Geografia*, 41. Palma, Departament de Ciències de la Terra, Universitat de les Illes Balears, págs. 81-92.
- SALVÀ TOMÀS, P.; SOCIAS FUSTER, M. (1.986): "Las residencias secundarias y la agricultura a tiempo parcial en las Baleares". In *El Campo*, 100. Bilbao, Servicio de Estudios del Banco de Bilbao, págs. 64-67.
- SOCIAS FUSTER, M. (1.988): *Espacios de ocio en Mallorca*. Tesis Doctoral Inèdita. Palma, 4 vols.

APROXIMACIÓN HISTÓRICA AL ESTUDIO DE LA GEOGRAFÍA DEL OCIO

Alfonso Guijarro Fernández¹

LUIS GÓMEZ, A.: *Aproximación histórica al estudio de la geografía del ocio. Guía introductoria*. Barcelona, Anthropos., 1988, 384 pág.

Tener conciencia de lo que se hace parece una condición necesaria —ya que no suficiente— para tratar de superar ciertas limitaciones que se observan en los estudios realizados sobre esta o aquella cuestión. Desde este punto de vista, el libro de A. Luis puede ser considerado como una disección crítica de la “geografía española del ocio”, cuyo eje lo constituye el análisis comparativo de las aportaciones realizadas —hasta la edición de su trabajo— por los miembros de nuestra comunidad. Como es lógico, este hecho condiciona no sólo el contenido, sino también la estructura interna del trabajo dividido en dos grandes partes, la primera o “estudio introductorio”, que consta de cinco capítulos, trata de lo siguiente. Una presentación en la que se llevan a cabo diversas consideraciones sobre la génesis de la obra y el contenido que en ella encontrará el lector. A continuación el autor sintetiza los rasgos básicos de las dos perspectivas, idealista y materialista, desde las cuales se aborda habitualmente el análisis de las actividades realizadas fuera del tiempo laboral, a la vez que intenta introducir un mínimo de claridad en los conceptos utilizados: ocio, tiempo libre, turismo, recreación, etc. En tercer lugar resume la evolución de la geografía internacional del ocio, que iría desde los estudios sobre el turismo interesados por los cambios en la morfología del paisaje, hasta las investigaciones sobre las actividades de ocio, calificando el tránsito como “lento, discontinuo y dificultoso”. Por su parte, en el cuarto capítulo analiza el desarrollo de la geografía española del ocio —o mejor dicho, del turismo— mostrando tanto su aislamiento de lo realizado en el seno de otras comunidades científicas como su dependencia conceptual y metódica de la geografía regional francesa. Mas específicamente, sus cuatro apartados tratan de lo siguiente. En el primero se exponen muy brevemente los rasgos que han caracterizado a la geografía española durante los últimos cincuenta años. En el segundo se presenta el contenido de algunos estudios hispanos sobre la evolución de nuestra disciplina —R. Grau y M. López, H. Capel, etc.—, al tiempo que se realiza un comentario crítico de los mismos, en el que se llama la atención sobre el carácter excesivamente “rupturista” de las clasificaciones dicotómicas que utilizan como eje de su discurso. En el tercero se sintetiza la trayectoria de la geografía española del ocio a través de diversos cuadros que nos informan sobre quién ha publicado, qué ha publicado, cuándo lo ha hecho, donde apareció su trabajo, etc. Finalmente, en el cuarto se lleva a cabo una sugerente interpretación de la citada evolución fundada en el análisis de las investigaciones cuyos aspectos “formales” fueron presentados anteriormente. Esta primera parte se cierra con un alegato en favor de una geografía del ocio hispana abierta tanto a las “perspectivas geográficas” habituales en otros países como a las desarrolladas por otros especialistas, al que sigue el extenso listado bibliográfico manejado para confeccionarla. Por otro lado, la segunda parte de esta obra está constituida por dos apéndices. En uno —dedicado a las recensiones— el autor comenta la casi totalidad de las aportaciones geográficas hispanas que, mas o menos directamente, tratan sobre las actividades del ocio. Mientras que el otro contiene un anexo bibliográfico, que da cuenta de la información anterior. Todo ello se cierra con un índice onomástico del estudio introductorio.

1. Universidad de Cantabria

Desde hace varios años A. Luis —quien, no en vano, ha sido discípulo de H. Capel y R. Grau— viene defendiendo la idea de que conocer el pasado de nuestra disciplina es un lugar de paso obligado para quién pretenda comprender el por qué de su mísero presente. Con esta finalidad redactó su tesis doctoral —véase Luis (1985)— sobre la posición y el papel de la geografía en el bachillerato español entre 1836 y 1970, mostrándonos como los “males” que actualmente sufre la enseñanza de nuestra disciplina son el producto, entre otras cosas, del doble atraso —científico y pedagógico— que secularmente ha padecido la enseñanza española. Por su parte, en el trabajo que ahora comentamos se pone de relieve —bien que temáticamente— cómo el atraso científico se debe, en buena medida, al aislamiento español con respecto a la geografía internacional y a las ciencias sociales. Al ser esta una cuestión que se aborda en el cuarto capítulo del “estudio introductorio”, donde se ensaya una interpretación de lo que ha sido el desarrollo de dicha “rama” en nuestro país, fácilmente se comprenderá que circunscribamos a él nuestro comentario.

Si dejamos de lado la abundante información que nos proporciona el autor en dicho capítulo —aunque no sólo en él, puesto que esta es una de las características más destacables de su obra— debe resaltarse que en el mismo encontramos una crítica de las ya mencionadas clasificaciones dicotómicas, que pone de relieve el hecho de que estas atienden mucho más a los cambios que a las pervivencias. Frente a ellas, se ensaya una interpretación de lo que ha sido la evolución de la geografía del ocio que, al hacer hincapié en estas últimas, conduce a la conclusión de que dentro de la misma han existido modificaciones de forma dentro de una continuidad de fondo. Interpretación que se muestra fructífera, lo que indica que su perspectiva “continuista” puede dar tan buenos o mejores frutos que el enfoque “rupturista” habitualmente utilizado para analizar la evolución de nuestra disciplina. Ya que dentro de éste no resulta fácil controlar la alta tensión ideológica que conlleva la “inevitable —dentro de nuestro universo cultural— identificación de los cambios con el progreso epistemológico. En este sentido, el claroscuro de la interpretación luisiana radica, a nuestro entender, en no haber delimitado con suficiente claridad los puntos de referencia adoptados para determinar lo que son cambios (o continuidades). Por ello, y pensando en futuros análisis, convendría que A. Luis delimitase más estrictamente el significado que le atribuye a dichos términos, máxime cuando de su exposición se desprende con claridad que aquellos se reducen a un conjunto de variaciones, en el sentido matemático, o, si se prefiere, musicológico de dicho término. Es decir, que se trata de cambios análogos a los que —de forma y no de fondo— se producen en un caleidoscopio, en el que es siempre un conjunto invariable de elementos el que se combina de diferentes maneras. Metafóricamente, el discurso de los geógrafos españoles del ocio pudiera entenderse, por tanto, como una misma sinfonía, pero interpretada en diferentes tonalidades.

Junto a su interpretación sobre la evolución de la geografía española del ocio, es justamente destacable el análisis “formal” que hace de sus aportaciones. Es decir, la disección de aquella que realiza en los Cuadros del Capítulo cuarto, que nos informan de quién publica, que publica, cuándo y donde lo hace, etc. Y ello porque los mismos ponen de manifiesto la falta de continuidad investigadora en el campo del ocio-turismo que caracteriza a la mayor parte de nuestros colegas. Si a ella unimos los efectos del doble atraso que se percibe en buena parte de sus aportaciones, fácilmente se comprende el negativo juicio que A. Luis emite sobre la situación de la geografía hispana del ocio. Juicio negativo que, sin embargo, no le impide apostar decididamente por su futuro. Y de ahí precisamente que el autor se haya embarcado en la redacción de un trabajo que, al menos intencionadamente, pretende convertirse en una útil “herramienta para todas aquellas personas interesadas en estudiar nuestro tiempo de ocio.

Finalmente he de señalar que esta recensión ha dejado de lado —y ello, al menos en parte, intencionadamente— numerosas “facetas” de la obra que comentamos. Lo cual, advirtámoslo explícitamente, no se ha debido a que carezcan de relevancia o a que las hayamos “pasado por alto” (lo que, en cualquier caso, es siempre posible), sino a las limitaciones que impone la brevedad a todo comentarista.

LA EVALUACIÓN DE LOS RECURSOS TURÍSTICOS: EL CASO DEL CANAL DE CASTILLA*

Francisco Leno Cerro

Este trabajo intenta ser una nueva aproximación a una temática hasta ahora poco tratada desde el ámbito de la Geografía: Los recursos turísticos y su papel en un proceso de planificación.

Ante las carencias conceptuales y metodológicas detectadas a partir de un profundo análisis de la bibliografía existente sobre la materia, aportada tanto desde la Geografía como desde otros campos científicos, se ha hecho necesario diseñar un nuevo marco teórico y metodológico para el tratamiento de los recursos en la planificación de una oferta de turismo que podría calificarse como "artesanal" o "no convencional", totalmente opuesta a la estrategia de desarrollo masivo que ha caracterizado a la oferta turística española durante las últimas décadas, y centrada en un espacio interior hasta ahora prácticamente marginado de las corrientes turísticas: el canal de Castilla y sus municipios ribereños.

Esta nueva metodología se centra fundamentalmente en la consideración de los recursos turísticos en el proceso de planificación desde una doble vertiente: su identificación e inventariado, como paso previo a la definición de la vocación turística del lugar a planificar, y su evaluación, como variable junto con otras más, en la determinación del potencial turístico del ámbito de planificación, factor de suma importancia en la selección de las alternativas de localización preferente de la actividad turística.

Para ello ha sido necesario realizar una redefinición del concepto "recurso turístico" desde un punto de vista funcional, distinguiendo por un lado los recursos básicos, que son aquellos que constituyen el soporte de las actividades que sustentan un desarrollo turístico, y, por otro, los recursos complementarios, que, no teniendo suficiente poder de fijación de la demanda, contribuyen a aumentar y diversificar el atractivo del recurso básico, incrementando así el potencial turístico de la zona. En nuestro caso se ha identificado un recurso básico (el propio canal de Castilla) y cerca de trescientos recursos complementarios de diversa naturaleza.

El proceso de evaluación se ha realizado partiendo de la valoración del recurso básico en base a los criterios de utilidad turística y costes de puesta en explotación. Sin embargo, aunque el desarrollo turístico de este ámbito tiene como eje fundamental el Canal de Castilla, los municipios ribereños juegan también un papel importante en un doble sentido: a través de los recursos complementarios y de los equipamientos que en ellos se ubican. Por esta razón, el proceso de evaluación se completa con la tasación del potencial turístico de municipios ribereños a partir del valor de sus recursos, de la cantidad, calidad y tipo de equipamientos que poseen y de la accesibilidad de estos municipios, variable que, en definitiva, condiciona las posibilidades de utilización de estos recursos y equipamientos.

A partir de la evaluación del recurso básico y del potencial de los municipios ribereños se ha llegado al establecimiento de un orden de prioridades de actuación entre los distintos ramales que componen el Canal de Castilla.

* Tesis doctoral. Facultad de Geografía e Historia. Universidad Complutense de Madrid. 1989.

**LA ZONA NORTE DE FORMENTERA:
VALORES AMBIENTALES Y POSIBILIDADES PARA SU ECODesarrollo***

J. A. Casas, M. Morey y M. Bover¹

RESUMEN: *La zona norte de Formentera: valores ambientales y posibilidades para su ecodesarrollo.*

El objeto del presente trabajo ha sido describir los principales valores ambientales de la Zona Norte de la isla de Formentera y plantear cuáles son sus posibilidades de ecodesarrollo.

Para ello se ha considerado no solo el medio natural, sino también el socio-económico y el cultural, valorándose cada uno de sus distintos aspectos.

Se han propuesto diversas acciones para potenciar un tipo de desarrollo equilibrado o ecodesarrollo perfectamente compatible con las medidas proteccionistas necesarias en esta área.

PALABRAS CLAVE: *Formentera, valores ambientales, ecodesarrollo.*

ABSTRACT: *The Northern Area of Formentera (Balearic Islands, Spain): Environmental values and possibilities for its ecodevelopment.*

The aim of the present work is to describe the main environmental values of the Northern Area of Formentera, and also to estimate its possibilities of ecodevelopment.

We have studied not only the natural environment, but also the social, economical and cultural factors, in their different aspects.

We have also proposed some actions to be taken in order to increase a kind of balanced development or ecodevelopment, being this absolutely compatible with the necessary protection of this area.

KEY WORDS: *Formentera, environmental values, ecodevelopment.*

* Este trabajo ha sido posible gracias a una subvención de la Dirección General del Medio Ambiente. Ministerio de Obras Públicas y Urbanismo. Madrid.

1. Laboratori d'Ecologia. Departament de Biologia Ambiental. Universitat de les Illes Balears. 07071 Palma de Mallorca

Introducción

El presente trabajo se ha desarrollado en el seno del Proyecto nº 7 del Programa MAB de la UNESCO sobre "Ecología y utilización racional de los ecosistemas insulares". El objetivo final de este proyecto es el de promover un desarrollo equilibrado o ecodesarrollo que, en el caso de las islas amenazadas por el turismo, pueda sustituir a este tipo de desarrollo que ha demostrado ser extraordinariamente negativo para el ambiente natural y cultural de las islas. Respecto al término "ecodesarrollo", que se ha usado en diversos sentidos, se acepta aquí la definición dada en el "Coloquio Internacional sobre Medio Ambiente y Desarrollo en las pequeñas islas del Mediterráneo" organizado por el Consejo Internacional de Ciencias Sociales y el Comité MAB-España en Octubre de 1985 en Formentera, que dice: "El Ecodesarrollo es una forma de desarrollo ecológicamente racional, socialmente justa y económicamente viable, que pone en práctica técnicas que pueden ser controladas lo más cerca posible de sus usuarios, permitiendo a cada uno evaluar las consecuencias de sus actos de producción y de consumo".

En una primera fase se hizo un estudio integrado de los valores ambientales de la isla, considerando los ambientes natural, socio-económico y cultural, con una sectorización funcional de su territorio (MOREY et al., 1988; MOREY et al., en prensa). Esta isla, junto con las de Salina, del archipiélago de las Islas Eoli (Italia), Skiatos y Skopelos, del Archipiélago de las Sporadas, y Halki (Grecia), Gozo (Malta), Mellita y Cherqui, del Archipiélago de Kerkennah (Túnez), Port Cros (Francia) y recientemente Menorca, forma parte, desde 1985, de la red de islas europeas, que constituyen una avanzadilla del citado Proyecto MAB, que intenta encontrar vías para resolver el problema ya tradicional - y aún agravado en los últimos años - de la inestabilidad ambiental típica de las pequeñas islas (UNESCO-MAB, 1986, 1989).

A partir de los primeros trabajos, ya quedó bien patente, que el sector que presenta mayores valores ambientales de todo tipo es el correspondiente al Norte de la isla, que incluye las dos grandes lagunas costeras - el Estany des Peix y el Estany Pudent - Punta Pedrera, la Punta de Trucadors y las islas próximas de s'Espalmador, s'Espardell y s'Espardelló. Con ello, se confirmaban los resultados de otros trabajos más generales que apuntaban en la misma dirección (FOLCH I GUILLEN et al., 1976; MAYOL, 1985a; COSTA et al., 1986; MOREY et al., 1986; MOREY et al., 1987).

Recientemente se ha propuesto la inclusión de las salinas de Ibiza y Formentera y el Estany Pudent en el Convenio Internacional de Ramsar para la conservación de zonas húmedas, en el que ya está incluido el Parc Natural de s'Albufera.

Área de estudio

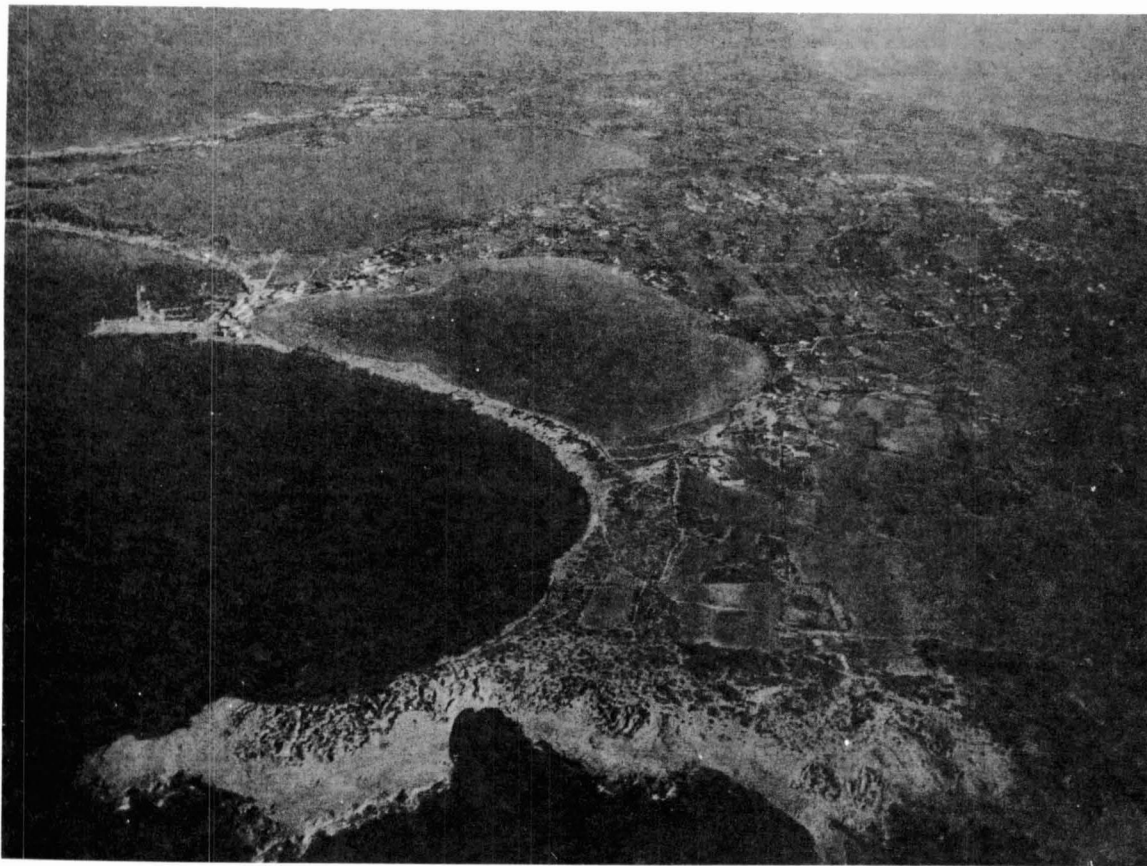
Como resultado de la sectorización de Formentera, realizada en una primera fase de este estudio (MOREY et al., 1988; MOREY et al., en prensa) quedó definida una zona que ocupa el cuadrante Noroeste de la isla y que hemos denominado Zona Norte, delimitada por la Punta de Trucadors y la isla de s'Espalmador al Norte, Sant Francesc Xavier y los terrenos adyacentes al Estany des Peix y al Estany Pudent al Sur, Sant Ferran y el núcleo turístico de es Pujols al Este y Punta Pedrera al Oeste (Figura 1). La superficie total de la zona de estudio es de 15 Km², lo que representa el 18 % de la superficie total de Formentera y sus islas adyacentes (82 Km²).

Se trata de un área deprimida, formada fundamentalmente por terrenos cuaternarios, en el centro de la cual se encuentran las dos zonas húmedas de la isla, el Estany Pudent o des Flamencs y el Estany des Peix. Rodeando ambas lagunas se encuentran marismas salobres, sistemas de dunas litorales en diversos estados de fijación, terrenos de cultivo, zonas urbanas y, en los lugares donde el suelo es más escaso, bosquetes de sabinas y pinares con sabinas en distintas proporciones según las características edáficas y microclimáticas. Estos terrenos cuaternarios están formados casi en su totalidad por sedimentos recientes, limos calcificados, limos arenosos, "marks", costra calcárea y dunas (COSTA, et al., 1985; RANGHEARD, 1985).

Las características climáticas del área de estudio son las propias de una zona árida y desprotegida, elevadas temperaturas, con una media anual de 18 °C, altos niveles de insolación, precipitaciones irregulares y escasas, con apenas 320 mm de media anual, y vientos fuertes, en particular en Otoño e Invierno. Toda esta serie de factores hacen que la zona presente un clima Cálido Semiárido, según la clasificación climática de Emberger, encontrándose en el piso bioclimático Termomediterráneo (GUIJARRO, 1984, 1986).

Cabe destacar el papel de los dos "estanys" o lagunas de salinidad variable conectadas con el mar por una bocana o canal estrecho, que ocupan casi un tercio de la Zona Norte, con una superficie de 3,3 Km² el Estany Pudent y 1 Km² el Estany des Peix. En relación con la superficie de toda la isla, las lagunas suponen más del 5 % de la misma. Esta gran proporción de agua libre muy somera - a la que se podría añadir la superficie ocupada por las salinas adosadas al Estany Pudent que funcionaron hasta hace una década — en una isla de clima notablemente árido, tiene un papel muy importante en la dinámica ambiental de la zona, en particular en cuanto a la distribución de la flora y la fauna silvestres.

El área en su conjunto es llana y próxima al nivel del mar, con pocos desniveles topográficos, encontrándose su punto más elevados en Punta Pedrera (15 m).



Vista aérea de Formentera

Formando parte de esta área se incluye la isla de s'Espalmador, la más grande de las que rodean Formentera, con una superficie de 1,3 Km², y los islotes de s'Espardell y s'Espardelló, que junto con otros más pequeños forman una cadena de unión con la zona húmeda de ses Salinas, en el Sur de Ibiza, de características ambientales muy similares.

Diagnos ambiental de la zona de Formentera

El estudio del área se inició con la actualización de los conocimientos sobre el medio natural, socio-económico y cultural, compilación bibliográfica y documental, y la realización de estudios complementarios de los aspectos que consideramos necesarios. Al mismo tiempo se llevó a cabo una aproximación a la historia de la isla, intentando encontrar explicación a fenómenos y hechos difíciles de comprender teniendo en cuenta únicamente el estudio de la situación actual. Basándonos en los datos obtenidos identificamos los principales valores para cada uno de los aspectos medioambientales intentando hacer una jerarquización de los mismos (Tabla I).

El medio natural tiene en Formentera, y más concretamente en la Zona Norte, unas características ambientales peculiares, distintas a las que aparecen en las otras islas del archipiélago, bien porque nunca las han tenido, bien porque las han perdido en los últimos años. Destaca en este sentido el elevado estado de conservación en el que se encuentran la mayoría de los sistemas naturales del área de estudio.

La Zona Norte de Formentera se caracteriza básicamente por la presencia de dos grandes lagunas litorales, únicas en las Baleares, s'Estany Pudent o des Flamencs de aguas hipersalinas y s'Estany des Peix de aguas próximas a la salinidad del mar, que ocupan aproximadamente una tercera parte del área estudiada.

Además de las dos lagunas podemos encontrar en la Zona Norte gran variedad de ambientes naturales diferentes, sistemas dunares, sabinars, charcas con afloramientos de agua dulce, costas rocosas y arenosas, marismas, salinas, islas e islotes.

Entre los principales valores del medio natural se encuentra la presencia de sistemas dunares costeros

TABLA I. Principales valores ambientales de la Zona Norte de Formentera.

MEDIO	CARACTERISTICAS
Medio Natural	<ul style="list-style-type: none"> * Lagunas costeras únicas en Baleares. * Bosquetes de sabinas bien desarrollados con ejemplares excepcionales. * Sistemas dunares costeros bien conservados * Comunidades vegetales endémicas de <i>Limonium formenterae</i> y <i>Limonium retusum</i>. * Presencia de la población más importante de Europa de zampullín cuellinegro (<i>Podiceps nigricollis</i>). * Presencia de varias razas endémicas de lagartija (<i>Podarcis pityusensis</i>). * Lugar de nidificación de aves marinas (<i>Procellaria diomedea</i>, <i>Puffinus puffinus</i> e <i>Hydrobates pelagicus</i>). * Presencia de una subespecie endémica de lirón careto (<i>Eliomys quercinus ophiusae</i>).
Medio Socio-Económico	<ul style="list-style-type: none"> * Ornitofauna importante, con más de 100 especies diferentes. * Conservación del modo de vida tradicional. * Mantenimiento de una cultura propia, diferente de la de Ibiza. * Población muy apegada a su tierra y a su historia. * Mantenimiento de actividades y usos ancestrales: Viñas sobre dunas, higueras, pescado salado y secado. * Producción artesanal: Vino, queso, higos secos, lana, útiles en madera de sabinas.
Medio Cultural	<ul style="list-style-type: none"> * Arquitectura rural propia, interesante y bien conservada: Viviendas, aljibes, pozos, norias, varaderos, "parets seques". * Construcciones singulares importantes: Torres de vigilancia, faros antiguos, molinos de viento. * Monumentos megalíticos, particularmente el de Ca Na Costa, de la Edad del Bronce. * Instalaciones de la industria salinera: Estanques, canales, molinos, bombas, maquinaria, utensilios, herramientas. * Diferentes unidades paisajísticas que, conjuntadas, originan un paisaje excepcional.

bien conservados, prácticamente los últimos de las Pitiusas, en forma de barras paralelas a la costa con una perfecta sucesión de comunidades vegetales. El tipo de vegetación más desarrollado en la zona de estudio es el sabinar de *Juniperus phoenicea*, en excelente estado de conservación en algunos lugares, que ocupa amplias zonas tanto en la primera línea de las dunas, donde colabora en la fijación de la arena, como en franjas posteriores e incluso en los terrenos que bordean las lagunas, donde debido a la alta salinidad del sustrato los ejemplares apenas alcanzan un porte arbustivo. En la parte Noroeste del Estany Pudent se encuentran bosquetes de sabinas de gran valor ambiental. Se trata de los únicos sabinars puros y maduros que quedan en Formentera y casi con toda seguridad en el resto del archipiélago. Presentan algunos ejemplares de porte excepcional, llegando a alcanzar en algún caso 100 cm de diámetro y 9 m de altura, lo que da una idea de su antigüedad teniendo en cuenta que la sabinas es una especie de crecimiento lento, que normalmente no rebasa el porte arbustivo (BONNER, 1977; BONAFE, 1978).

Otras comunidades vegetales de alto valor ambiental son las que se asientan en los suelos blanquecinos con alto contenido en yeso de los terrenos adyacentes a la salinas, formados por la explotación de la sal por parte del hombre durante siglos. Estas comunidades halo-yesosas están formadas por especies altamente especializadas en este tipo de sustratos como son *Limonium formenterae* y *Limonium retusum*, endémicas de Formentera y que únicamente viven en estas comunidades (LLORENS et al., 1985).

La fauna terrestre asociada a estos ambientes es importante, en particular en lo que respecta a la ornitofauna. De las numerosas especies de vertebrados terrestres citadas en la isla (MAYOL, 1978, 1985b; ALCOVER, 1979; ALCOVER y MUNTANER, 1985; GOB-FORMENTERA, 1986, 1987; COSTA, 1987) un total de 32 están incluidas en alguna de las categorías principales de la "Lista Roja de los Vertebrados de España" (ICONA, 1986) (Tabla II), lo que da una idea de la importancia faunística, y principalmente ornítica, de estos hábitats.

Entre los reptiles es de destacar la presencia de numerosas razas y subespecies de la lagartija endémica de las Pitusas (*Podarcis pityusensis*). El aislamiento de los individuos de esta especie ha hecho que con el tiempo evolucionasen hacia distintas subespecies, razas y variedades en cada uno de los islotes de la zona y en todo el Norte de Formentera. Esta gran diversidad supone una riqueza genética importante, digna de preservación, y muy a tener en cuenta al considerar los valores naturales de esta zona (CIRER, 1987).

La avifauna que encontramos en el área de estudio es muy variada, detectándose más de cien especies diferentes entre las nidificantes, las hibernantes y las migrantes, siendo este último grupo, con un total de 76 especies observadas el más numeroso (COSTA, 1987; GOB-FORMENTERA, 1987). Las dos áreas de mayor valor ornítico por el número de especies que se observan son es Brolls, surgencias de agua dulce que aparecen al Suroeste del Estany Pudent, y es Estanyets, antiguas salinas abandonadas en la parte Oeste del Estany des Peix que reciben aportes de agua dulce de la zona que los circunda. En ambos lugares las condiciones ambientales fluctúan enormemente de un año a otro, variando el nivel del agua y la vegetación del entorno según el volumen de las precipitaciones caídas.

Entre las especies de mayor valor por su escasez y por estar en peligro de extinción, destaca el águila pescadora (*Pandion haliaetus*), de una belleza espectacular, presente esporádicamente en los alrededores del Estany Pudent. También es de destacar, por su porte y por la importancia numérica que alcanzó en otros tiempos, el flamenco (*Phoenicopterus ruber*) que nidificaba regularmente en el Estany Pudent, que en aquel tiempo recibía la denominación de Estany des Flamencs. Actualmente se le puede ver como migrante en primavera, en pequeños grupos, en ambas lagunas.

El más destacable de los valores orníticos del área es la presencia, como hibernante en el Estany Pudent, de la población más importante de Europa de

zampullín cuellinegro (*Podiceps nigricollis*). La densidad de población de esta especie ha ido en aumento en los últimos años llegando a alcanzar los 4.000 ejemplares (MAYOL, 1984). En la actualidad se están empezando a detectar grupos de individuos de esta especie en el vecino Estany des Peix, donde no habían sido observados hasta ahora (COSTA, 1987; GOB-FORMENTERA, 1987). La alimentación de la colonia invernal de zampullines del Estany Pudent se basa en la gran abundancia del crustáceo *Artemia salina* extremadamente adaptado a medios hipersalinos y que también aparece en grandes cantidades en los estanques de las salinas, siendo interesante su presencia; además de como base de la dieta de estas aves, por su posible utilidad como alimento básico en explotaciones de acuicultura.

Son también de destacar las numerosas colonias de aves marinas que se asientan en la zona, en particular en las islas e islotes deshabitados y más alejados de la costa, como son s'Espalmador, s'Espardell y s'Espardelló. Son lugares ideales para la nidificación y la cría de especies marinas, principalmente paños o "nonetes" (*Hydrobates pelagicus*), pardelas cenicientas o "virots" (*Procellaria diomedea*) y pardelas pichonetas o "baldrítges" (*Puffinus puffinus mauretanicus*). Los "virots" han sido tan abundantes que constituyeron, hasta hace unos años, una fuente de alimento para los habitantes de la isla que comían los huevos y los pollos jóvenes (MAYOL, 1985a).

Entre los mamíferos es sumamente interesante la presencia de una subespecie endémica del lirón careto (*Eliomys quercinus ssp. ophiusae*), que en Formentera ha sufrido un proceso de microevolución dando lugar a una forma gigante de la especie, la más grande del mundo, siendo los jóvenes de la población formenterense tan grandes como los adultos de las formas existentes en Mallorca y Menorca (ALCOVER, 1979). Esta especie figura en la "Lista Roja de los Vertebrados de Espaya" (ICONA, 1986) (Tabla II).

Tabla II. Vertebrados terrestres incluidos en la "Lista Roja de los Vertebrados de España", observados en la zona norte de Formentera (elaborado a partir de datos de MAYOL, 1978, 1985b; ALCOVER, 1979; ALCOVER y MUNTANER, 1985; GOB-FORMENTERA, 1986, 1987; ICONA, 1986; COSTA, 1987).

Nombre científico	Nombre común	Categoría
Reptiles		
<i>Podarcis pityusensis formenterae</i>	Sargantana de les Pitiüses	Rara
<i>Testudo graeca</i>	Tortuga mora	Vulnerable
Aves		
<i>Alcedo atthis</i>	Arner	Rara
<i>Anas querquedula</i>	Sel-la blanca	Rara
<i>Anser fabalis</i>	Oca del camp	Vulnerable
<i>Anthus campestris</i>	Titina	Rara

<i>Anthus spinoletta</i>	Titina de muntanya	Rara
<i>Ardea purpurea</i>	Agró roig	Vulnerable
<i>Aythya nyroca</i>	Parda	En peligro
<i>Buteo buteo</i>	Aligot	Rara
<i>Calidris alba</i>	Corriol tresdits	Rara
<i>Calidris ferruginea</i>	Corriol bec llarg	Rara
<i>Calidris minuta</i>	Corriol menut	Rara
<i>Chlidonias niger</i>	Fumarell	En peligro
<i>Circus aeruginosus</i>	Arpella	Vulnerable
<i>Cyanosylvia svecica</i>	Blaveta	Rara
<i>Falco eleonora</i>	Falcó marí	Rara
<i>Falco naumanni</i>	Xoriguer petit	Rara
<i>Falco peregrinus</i>	Falcó pelegrí	Rara
<i>Falco subbuteo</i>	Falconet	Rara
<i>Falco tinnunculus</i>	Xoriguer	Rara
<i>Gelochelidon nilotica</i>	Llambritja de bec negre	Vulnerable
<i>Hieraeetus pennatus</i>	Esparver	Rara
<i>Hydrobates pelagicus melitensis</i>	Noneta	Vulnerable
<i>Larus audouinii</i>	Gavina corsa	Vulnerable
<i>Larus minutus</i>	Gavinó	Rara
<i>Lymnocyptes minimus</i>	Cegall menut	Rara.
<i>Milvus milvus</i>	Milà reial	Rara
<i>Numenius arquata</i>	Curlera reial	En peligro
<i>Otus scops</i>	Mussol	Rara
<i>Pandion haliaetus</i>	Àguila peixetera	En peligro
<i>Phalacrocorax aristotelis</i>	Corb marí	Rara
<i>Phoenicopterus ruber</i>	Flamenc	Rara
<i>Phylloscopus sibilatrix</i>	Ull de bou siulador	Rara
<i>Phylloscopus trochilus</i>	Ull de bou gros	Rara
<i>Pluvialis apricaria</i>	Fuell	Rara
<i>Pluvialis squatarola</i>	Fuell gris	Rara
<i>Podiceps nigricollis</i>	Soterí	Rara
<i>Puffinus puffinus mauretanicus</i>	Baldritja	Rara
<i>Sterna albifrons</i>	Llambritja menuda	Rara
<i>Sterna hirundo</i>	Llambritja	Vulnerable
<i>Sterna sandvicensis</i>	Llambritja de bec llarg	Vulnerable
<i>Streptopelia turtur</i>	Tórtora	Vulnerable
<i>Tadorna tadorna</i>	Ànnera blanca	Rara
<i>Tringa erythropus</i>	Cama-roja pintada	Rara
<i>Tringa nebularia</i>	Cama-verda	Rara
<i>Tringa totanus</i>	Cama-roja	Rara
<i>Tyto alba</i>	Òliba	Rara
Mamíferos		
<i>Eliomys quernicus ophiusae</i>	Rata de sa coa blanca	Vulnerable
<i>Erinaceus algirus</i>	Eriçó	Rara
<i>Rhinolophus ferrum-equinum</i>	Rata pinyada de ferradura grossa	Vulnerable
<i>Rhinolophus hipposideros</i>	Rata pinyada de ferradura petita	Vulnerable

Categorías existentes: Extinguida, En peligro, Vulnerable, Rara, Indeterminada, Insuficientemente conocida y No amenazada.

Las características físicas y naturales de la isla, unidas a las vicisitudes históricas por las que han pasado sus pobladores y al tradicional aislamiento en el que han vivido, han marcado el medio social

formenterense. La extrema aridez climática, la falta de suelos fértiles, y de recursos en general, unido todo ello a épocas de gran inseguridad en el Mediterráneo por los continuos saqueos de los piratas, hicieron que

Formentera sufriera procesos de despoblación total y posterior repoblación a lo largo de su historia, hasta quedar totalmente despoblada a principios del siglo XV (GORDILLO, 1981). No es hasta finales del siglo XVII cuando, con la llegada de 50 colonos procedentes de Ibiza, se inicia la repoblación definitiva. El incremento de la población desde entonces ha sido lento debido a las enormes dificultades para la subsistencia, siendo escasa aún actualmente ya que apenas llega a los 5.000 habitantes, lo que da una media de 61 h/km², muy lejos de los 143 h/km² de media de las Baleares. Hasta la llegada del turismo a la isla, los habitantes de Formentera vivían en un régimen de autarquía dedicándose al cultivo de la tierra, la cría de cabras, ovejas y cerdos, la pesca artesanal y, durante la temporada de recogida, la recolección de la sal (VILA VALENTI, 1953, 1985).

El desarrollo brusco de la actividad turística ha cambiado por completo las actitudes de los formenterenses, que han reemplazado las actividades de subsistencia por las ocupaciones relacionadas directa e indirectamente con el turismo. Este cambio de actividades ha supuesto una fuerte disminución de la actividad pesquera, el abandono de los campos de cultivo y el fin de las actividades salineras poco rentables en la actualidad. Este proceso de abandono unido al fuerte incremento de la construcción de alojamientos turísticos, en particular en las zonas litorales de mayor belleza, ha iniciado la degradación del ambiente natural de la isla.

El abandono de las actividades tradicionales y el monopolio de la actividad turística aumentan el peligro de dejar de lado la cultura y el modo de vida tradicional por parte de las generaciones más jóvenes, influenciadas por la llegada de la civilización europea super tecnificada. A pesar de ello aún se mantiene la tendencia mayoritaria de la población a conservar las tradiciones, el estilo de vida y los usos ancestrales, que dan a Formentera una entidad propia, bien definida y totalmente distinta de la de su vecina Ibiza. Es de destacar el mantenimiento de actividades agrícolas y pesqueras ancestrales, como el cultivo de viñas sobre dunas, para aprovechar mínimamente este tipo de suelos, el cultivo de higueras con "estalons", la producción artesanal de vino, queso, higos secos y lana, la fabricación de utensilios de madera de sabinas y el pescado salado y secado al sol, al borde del mar, sobre ramas de sabinas muertas.

La economía de la isla gira en la actualidad en torno al turismo, dominando el sector pequeñas empresas turísticas y de servicios, generalmente familiares. La única actividad industrial, la extracción de la sal, se abandonó hace unos diez años por falta de rentabilidad. En cuanto a la actividad pesquera actualmente sólo existen censadas 56 barcas de pesca, de las que solamente una es de arrastre, que ocupan en

la mayoría de casos a uno o dos pescadores ocasionalmente, como complemento a otras actividades más productivas. La agricultura y la ganadería, muy reducidas, se conservan como tradición o como ocupación de fin de semana, en general para autoconsumo, siendo totalmente insuficientes para cubrir la demanda de la isla incluso en temporada baja. Hay una total dependencia del exterior, es necesario importar todos los productos alimentarios y de consumo, directamente de la Península, o de Ibiza, estando sometidos a lo que los formenterenses llaman "doble insularidad", con el consiguiente aumento de precios.

Dado el tamaño de la isla y la tradicional dispersión de la población por las zonas rurales, podemos considerar que los fenómenos socio-económicos descritos son comunes para toda la isla, influyendo en su totalidad en la Zona Norte. El puerto de la Savina es el único núcleo de población situado dentro del área de estudio, aunque se encuentran viviendas dispersas por algunos puntos de la zona, especialmente cerca de la carretera que une la Savina con Sant Francesc Xavier. Las dos lagunas y los terrenos limítrofes con ellas, las salinas y toda la península de Trucadors se encuentran casi despobladas.

El medio cultural de la zona de estudio presenta unas características muy interesantes, con una gran riqueza histórica y arquitectónica. En una pequeña península que se interna al Este del Estany Pudent está el principal monumento megalítico de las Pitiusas, el sepulcro de la Edad del Bronce de "Ca Na Costa", prueba inequívoca de la presencia del hombre en Formentera mucho antes de la época púnica. De la época romana se encontraron numerosos testimonios, entre ellos el asentamiento del Estany des Peix, una cantera, una necrópolis y una cueva en Punta Pedrera, así como numerosos restos de cerámica, e incluso dos pecios submarinos, uno frente a Punta Prima y otro en las inmediaciones del islote de s'Espardelló. Los numerosos expolios, la proliferación de construcciones y la falta de interés por el estudio y la conservación de estos testimonios históricos han hecho que muchos de estos restos hayan desaparecido (GORDILLO, 1981).

De época más reciente, siglo XVIII, son las torres de defensa que aún se conservan en la isla de s'Espalmador y los restos de la de s'Espardell. Estas torres, junto con las otras cuatro que rodean todo el Suroeste de Formentera, situadas en Punta Prima, Punta Gavina, Cap de Barbaria y Pi des Català, fueron construidas en tiempos de gran inestabilidad en el Mediterráneo como avanzadilla para la defensa de Ibiza de las naves piratas berberiscas, cuya presencia era comunicada a dicha isla mediante señales de humo durante el día y con hogueras por la noche.

La arquitectura rural de Formentera, austera y muy simple, está representada en la Zona Norte por distintas construcciones. Entre las más interesantes podemos encontrar algunas viviendas muy antiguas, construidas íntegramente con materiales autóctonos ("marks", troncos de sabina, fibras vegetales). Son viviendas de muros gruesos, de una sola planta, prácticamente sin ventanas, con techos planos y horno exterior a la vivienda, pintadas en colores ocres autóctonos, distintos del blanco de las casas rurales ibicencas. La construcción de la vivienda se iniciaba con un núcleo central al que posteriormente se le iban añadiendo otros espacios, según las necesidades familiares o agrícolas. Uno de los detalles más característicos de la vivienda formenterense es "la porxada", formada por dos troncos de sabina que sirven de apoyo a un techo de ramas, que se prolonga sobre la puerta de entrada para proteger la estancia principal del sol y la lluvia. Todas las viviendas tradicionales cuentan con un horno para cocer el pan, adosado a una de las paredes exteriores de la casa y que se caracteriza por su cúpula de tipo árabe (VILA VALENTI, 1985). Hay también numerosos dispositivos artesanales para la recogida y el aprovechamiento del agua de lluvia, como aljibes, canales, norias y pozos, algunos perforados en la playa, al borde mismo del mar.

Otras construcciones frecuentes por toda la zona son las "parets seques", construidas para delimitar las propiedades rústicas y eliminar al mismo tiempo las piedras del terreno de cultivo. A diferencia de Ibiza, donde estas paredes de piedra se encuentran solo formando las terrazas o "marjades" del Norte de la isla, en Formentera son muy frecuentes y presentan particularidades en su construcción que las diferencian notablemente de las del resto de las Baleares.

Por último son de destacar los varaderos para las embarcaciones de pesca construidos de modo artesanal, con troncos de sabina y cuerdas, que aparecen a lo largo del litoral de la Zona Norte, en particular en las zonas más protegidas frente a los temporales como son es Caló de s'Oli, entre Punta Pedrera y el Estany des Peix, es Cavall den Borràs, entre la Savina y la Punta de Trucadors, y en la parte interna de la bocana del Estany des Peix.

La industria salinera de tipo artesanal que se mantuvo en activo hasta los años ochenta está ligada a la historia de la isla y ha dejado numerosas muestras de su funcionamiento en distintas épocas. Existe una verdadera "arqueología industrial" formada por los antiguos molinos de viento para mover el agua de unos estanques a otros, o para triturar la sal recogida antes de embarcarla, como el conocido "Molí de sa Sal", una compleja red de canales y compuertas para conducir el agua de mar hasta el interior del Estany Pudent y posteriormente desde allí hacia las salinas,

los estanques de concentración y precipitación de la sal, los distintos elementos de bombeo, las ruedas de palas, los motores, numerosas herramientas y utensilios tradicionales, restos de la línea de tren empleada para transportar la sal desde las salinas hasta el puerto de la Savina, algunas vagonetas y locomotoras, almacenes, viviendas de los trabajadores e instalaciones portuarias para la descarga y el embarque de la sal. Todas estas instalaciones de una industria que ha imprimido un carácter especial a la Zona Norte de Formentera y a la historia de la isla, merecerían ser conservadas, potenciándose su aprovechamiento con fines educativos, culturales y recreativos.

Uno de los valores ambientales más relevantes de la Zona Norte de Formentera es el paisaje, elemento en el que se integran el medio natural, el socio-económico y el cultural. En primer lugar destaca la diversidad paisajística, notable en un espacio tan reducido. Entre sus componentes geomorfológicos pueden distinguirse costas rocosas abruptas y elevadas en Punta Pedrera, barras dunares litorales, algunas de ellas en perfecto estado de conservación, extensas playas de arena en la Punta de Trucadors, islas como la de s'Espalmador y s'Espardell, y numerosos islotes más pequeños repartidos por todo el litoral. El componente vegetal del paisaje lo constituyen las masas forestales, en particular los bosquetes de sabinas con presencia de algunos ejemplares de formas espectaculares, la vegetación halófila de las marismas y las comunidades vegetales dulceacuícolas que rodean las charcas de agua dulce de la orilla Suroeste del Estany Pudent. El componente humano y cultural aparece en las construcciones, caminos y estructuras construidas por el hombre, como el sepulcro de "Ca Na Costa", las torres de vigilancia, los faros, los molinos de viento, las viviendas rurales, las paredes de piedra y los varaderos.

Sin duda el principal componente del Paisaje de la Zona Norte de Formentera es el agua, representada por una parte por las aguas litorales y por otra por las salinas y las dos grandes masas de agua de los estanques ya descritas, que constituyen la unidad paisajística fundamental del área. El paisaje de la zona está dominado por los componentes horizontales y los grandes espacios abiertos, dando al visitante una sensación de tranquilidad y sosiego, actualmente desconocida en el resto del archipiélago.

Ideas para un futuro ecodesarrollo

Siendo esta isla la única del archipiélago que en su conjunto está aún bien conservada, manteniendo casi todos sus valores ambientales naturales y culturales, constituye una oportunidad única para el ensayo de un tipo de desarrollo equilibrado o ecodesarrollo, casi imposible de aplicar en las otras islas. Las acciones

que se proponen consideran por una parte la protección de la zona y su preservación, y por otra las posibilidades de uso racional y sostenido que se dan en esta área, compatibilizándolas con las medidas proteccionistas. Actualmente se han perfilado una serie de acciones generales que deberían ser objeto de desarrollo por separado, a nivel de mayor detalle. Dichas acciones o propuestas de actuación pueden englobarse en cuatro grupos:

— Las relacionadas con la protección del área y de su entorno.

— Las encaminadas a potenciar los usos pedagógicos, culturales y recreativos, íntimamente ligados a la preservación de la zona.

— Las propuestas de mejora de las infraestructuras, tanto de las situadas en el área de estudio como de las del resto de la isla que puedan influir sobre la misma.

— Las dirigidas a fomentar actividades productivas que estén en consonancia con el modelo proteccionista propugnado.

Las principales acciones propuestas son las siguientes:

1. Declaración de la Zona Norte de Formentera como área protegida bajo una figura jurídica adecuada, que podría ser la de Parque Natural. En su defecto declaración de las zonas de mayor valor ambiental como áreas protegidas dentro de esta Zona Norte.

2. Creación de un espacio de uso cultural-recreativo, tomando como base la industria salinera, cuyo núcleo central sería un Ecomuseo de la sal. Este podría instalarse aprovechando algunos de los antiguos edificios de las salinas como "Es Molí de sa sal", el embarcadero, las instalaciones de bombeo, los almacenes, etc. El funcionamiento de las salinas podría recrearse mediante maquetas e ilustrarse con paneles, gráficos, fotos antiguas, exposición de herramientas, etc. Además se crearían itinerarios en las salinas, donde podrían verse "in situ" los principales elementos del ciclo de producción de la sal.

3. El museo podría tener además otros aspectos como el etnológico, donde se recrearía el tipo de vida ancestral en la isla, la arquitectura popular, los útiles y las herramientas tradicionales, las tradiciones culturales, una representación de como se producen los artículos artesanales que aún actualmente perduran, como el queso, el vino, los higos secos, la lana, los utensilios en madera de sabina, la agricultura y sus útiles, la pesca tradicional y los aparejos que se emplean en ella, etc.

4. Otra sección importante del eco-museo podría ser la de arqueología, promocionando los numerosos testimonios del pasado existentes, en particular el sepulcro megalítico de "Ca Na Costa" actualmente infrutilizado. Quizás esta sección podría ubicarse en alguna vivienda antigua próxima a dicho monumento.

5. El eco-museo debería tener también una sección

sobre la flora, fauna y comunidades de la zona, con especial atención hacia las especies endémicas. Esto proporcionaría al visitante una base para la observación de la naturaleza del área, observación que, por otra parte, podría potenciarse mediante la creación de itinerarios de naturaleza conducidos por especialistas y con la instalación de observatorios ornitológicos en las zonas más ricas en avifauna como es Brols o es Estanyets, con ilustraciones e información sobre las especies que se pueden observar en cada época del año.

6. Programación de toda una serie de itinerarios, algunos ya citados, que podrían ser de dos tipos:

A. Itinerarios educativos dirigidos a estudiantes de los diferentes niveles, con actividades pedagógicas adecuadas a cada edad relacionadas con el medio natural y cultural de la zona.

B. Itinerarios destinados a los turistas, con actividades recreativas que les permitan conocer la cultura y la historia de Formentera. Estos itinerarios se realizarían a pie, instalándose un sistema de señales que indicarían los distintos puntos de parada así como una guía de interpretación.

7. Establecimiento de una serie de rutas cicloturísticas aprovechando la red de caminos ya existentes por toda la zona, especialmente por los alrededores de las Salinas y Punta de Trucadors.

8. Potenciación de las zonas orníticas de es Brols y es Estanyets como polo de atracción natural, intentando mantener en ellas las condiciones adecuadas para la presencia constante de aves (vegetación inalterada, niveles de encharcamiento regulares, ausencia de ruidos, etc).

9. Reducción de la circulación en la carretera que une el puerto de la Savina con es Pujols y prohibición de circulación motorizada por los caminos abiertos en la zona, estableciéndose varias zonas de aparcamiento en los distintos puntos de acceso a las zonas protegidas. Únicamente se permitiría el paso a pie o en bicicleta. Se establecería una red de caminos a utilizar, evitándose la proliferación de nuevos senderos e incluso regenerando alguno de los existentes. No se asfaltaría ninguno de los caminos de la red secundaria existente.

10. Fomento del mantenimiento de la arquitectura tradicional y de la recuperación de viviendas antiguas abandonadas. Limitación del crecimiento urbanístico al área urbana de la Savina. Control adecuado de las construcciones provisionales y los chiringuitos en las playas y el litoral.

11. Control de las fosas sépticas y de la contaminación de los acuíferos. Creación de depuradoras para las zonas turísticas adyacentes y saneamiento total de las aguas residuales. En caso de que tengan que ser vertidas al mar una vez depuradas, se instalarán unos colectores lo suficientemente alejados de la costa como para que no puedan enturbiar las aguas litorales y las playas.

12. Desarrollo de un sistema de promoción diferencial de la isla, potenciando una imagen de naturaleza inalterada y de tranquilidad.

13. Creación de zonas de regadío mediante el aprovechamiento de las aguas residuales, para cuyo reciclado podría emplearse un sistema de lagunaje empleando alguna parte de las salinas no utilizada con otro fin.

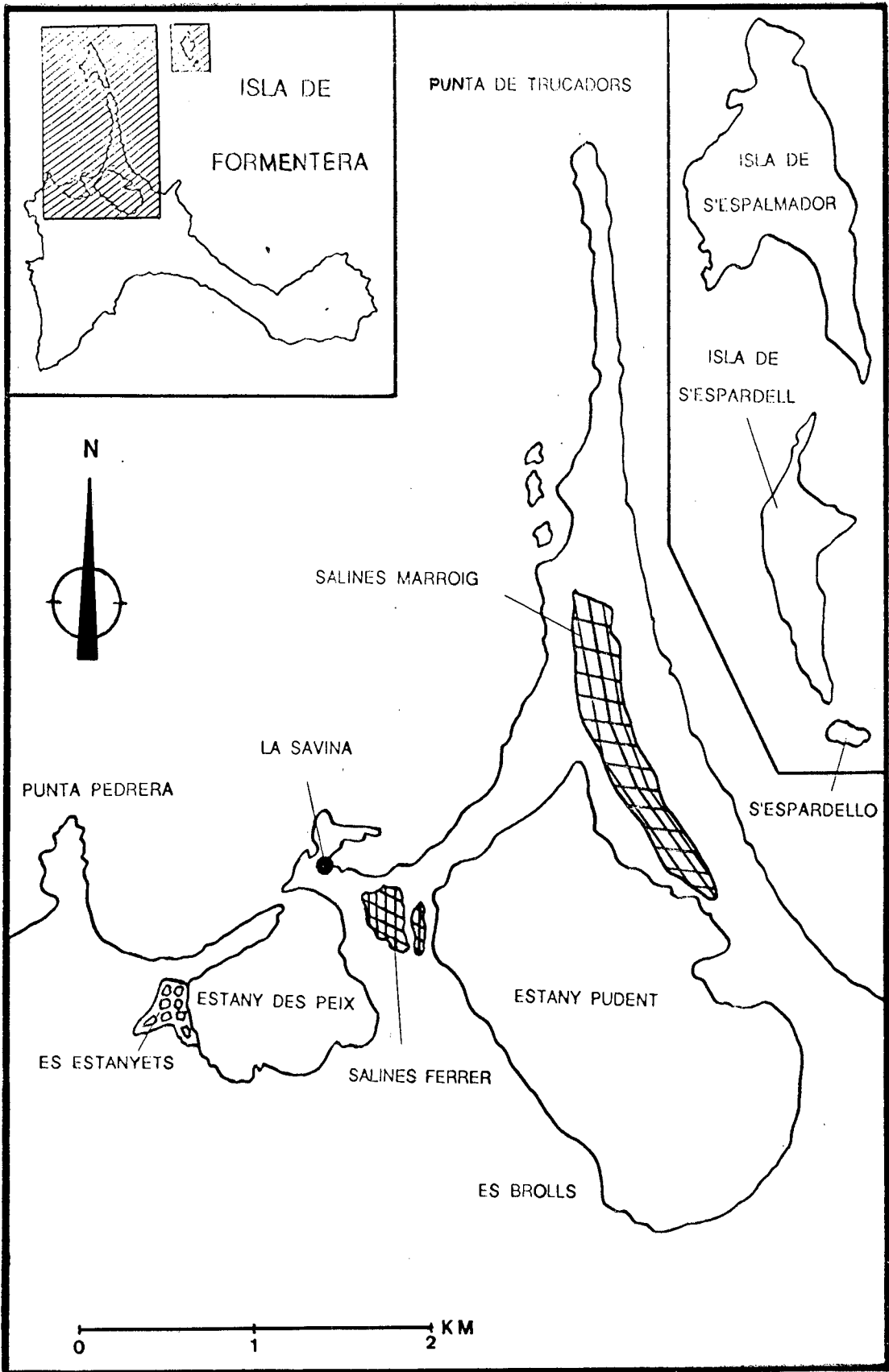
14. Utilización de los estanques de las salinas, o del Estany Pudent, para explotaciones de acuicultura (cría de alevines, engorde, cría de *Artemia salina*) compatibles con la conservación del paisaje, y que posibilitarían el mantenimiento del sector pesquero.

15. Creación de áreas de agricultura experimental con posibilidades de aprovechamiento para agroturismo.

BIBLIOGRAFÍA

- AGUILÓ, E. et al. 1981. *El Turismo en las Baleares*. Consell General Interinsular. Palma de Mallorca.
- AGUILÓ, E. et al. 1982. *El Urbanismo y el Medio Ambiente en las Baleares*. Consell General Interinsular. Palma de Mallorca.
- AGUILÓ, E.; COCA, M.; MOREY, M. et al. 1987. *Llibre Blanc del Turisme a les Balears*. Conselleria de Turisme. Govern Balear. Palma de Mallorca.
- ALCOVER, J.A. 1979. *Els mamífers de les Balears*. Ed. Moll. Palma de Mallorca.
- ALCOVER, J.A. y MUNTANER, J. 1985. "Els vertebrats de les Illes Pitiüses". *Estudis Baleàrics*, 16: 104-116. Palma de Mallorca.
- ALENYAR, M. 1984. *Introducció a l'economia de les Balears*. Ediciones Cort. Palma de Mallorca.
- BISSON, J. 1977. *La Terra et l'Homme aux Iles Baléares*. Ed. Edisud. Aix en Provence.
- BONAFÉ, F. 1978. *Flora de Mallorca*. Ed. Moll. Palma de Mallorca.
- BONNER, A. 1977. *Plantes de les Balears*. Ed. Moll. Palma de Mallorca.
- CAVALLARO, C. 1986. *Sfruttamento e utilizzazione delle fonti alternative di energia nelle Isole Eolie*. Ed. Sagep. Genova.
- CAVALLARO, C. 1987. *Sistema territoriale Archipelago Eolie*. Ed. Sagep. Genova.
- CAVALLARO, C. et al. 1984. *Isola Salina. Ipotesi di assetto territoriale*. Ed. Eurographis. Bologna.
- CAVALLARO, C. y FAMULARO, V. 1987. *The Aeolian Islands*. Ed. Sagep. Genova.
- CIRER, M.A. 1987. *Revisión taxonómica de las subespecies de Lacértidos de Podarcis pityusensis*. Tesis Doctoral. Universidad de Barcelona. Barcelona.
- COLOM, G. 1964. *El medio y la vida en las Baleares*. Gráficas Miramar. Palma de Mallorca.
- COLOM, G. 1978. *Biogeografía de las Baleares*. Gráficas Miramar. Palma de Mallorca.
- CONSELLERIA D'AGRICULTURA I PESCA. 1987. *S'Albufera. Guia de passeig*. Conselleria de Turisme. Govern Balear. Palma de Mallorca.
- COSTA, M.; CUERDA, J. y ROSELLÓ VERGER, V.M. 1985. "Formentera i els Estanys. Panorama Geocollògic des del Quaternari" *Quaderns de Geografia*, 37: 75-96. València.
- COSTA, M.; PERIS, J.B. y STUBING, G. 1986. *Ecosistemas vegetales del litoral mediterráneo*. Monografías de la Dirección General del Medio Ambiente. MOPU. Madrid.
- COSTA, S. 1987. *L'Estany Pudent, un món d'ocells*. Institut d'Estudis Eivissencs. Eivissa.
- CRUSOL, J.; HEIN, P. et VELLAS, F. 1988. *L'Enjeu des petites économies insulaires*. Ed. Economica. Paris.
- DICASTRI, F. 1981. "La Ecología Moderna: Génesis de una Ciencia del hombre y de la naturaleza". *El Correo de la UNESCO*. Abril. UNESCO. Paris.
- FERRARA, G. 1981. *Progetto Pollino. Sottosistema Naturalistico-Ambientale*. Ed. G. Capponi. Firenze.
- FOLCH I GUILLEN, R. et al. 1976. *Natura, ús o abús?. Llibre Blanc de la Gestió de la Natura als Parsos Catalans*. Ed. Barcino. Barcelona.
- GIAVELLI, G. y MORONI, A. 1987. *L'Approccio interdisciplinare nelle ricerche sull'Arcipelago Eoliano*. Istituto di Ecologia dell'Università di Parma. Parma.
- GOB. 1990. *L'Arxipèlag de Cabrera, un Parc Nacional en litigi*. Ed. Moll. Palma de Mallorca.
- GOB-FORMENTERA. 1986. *Els Boscos*. Patronat Municipal de Cultura. Formentera.
- GOB-FORMENTERA. 1987. *Estany des Peix*. Patronat Municipal de Cultura. Formentera.
- GOMEZ SAL, A.; MARIN CABRERA, C.; MENDARO CERVERA, C. et al. 1988. *Ecoplán para la isla de la Gomera*. Monografías de la Dirección General del Medio Ambiente. MOPU. Madrid.
- GONZALEZ BERNALDEZ, F. 1981. *Ecología y Paisaje*. Ed. Blume. Madrid.

- GORDILLO, J.L. 1981. *Formentera. Historia de una isla*. Ed. Albatros. Valencia.
- GUIJARRO, J.A. 1984. *The climate of Eivissa and Formentera*. En: Khubier, H., Alcover, J.A. and Guerau d'Arellano, M. (Eds.) *Biogeography and Ecology of the Pityusic Islands*. Dr. W. Junk Publishers. The Hague.
- GUIJARRO, J.A. 1986. *Contribució a la Bioclimatologia de Balears*. Tesis Doctoral. Universitat de les Illes Balears. Palma de Mallorca.
- ICONA. 1986. *Lista Roja de los Vertebrados de Espaya*. ICONA. Madrid.
- LUIS SALVADOR DE AUSTRIA. 1869. *Die Balearen in Wort und Bild geschildert*. Leipzig.
- LLORENS, LL., PERICÀS, J. y ROSSELLÓ, J.A. 1985. *La flora i la vegetació de les Pitiüses*. *Estudis Baleàrics*, 16: 65-85. Palma de Mallorca.
- MARÍ CARDONA, J. 1983. *Illes Pitiüses. III Formentera*. Institut d'Estudis Eivissencs. Eivissa.
- MAYOL, J. 1978. *Els aucells de les Balears*. Ed Moll. Palma de Mallorca.
- MAYOL, J. 1984. "Concentració invernall de zampullí cuellnegre (*Podiceps nigricollis*) en Formentera". *Boletín de la Estación Central de Ecología*, 13: 63-65. Madrid.
- MAYOL, J. 1985a. "La conservació de la Natura a les Pitiüses". *Estudis Baleàrics*, 16: 117-127. Palma de Mallorca.
- MAYOL, J. 1985b. *Rèptils i Amfibis de les Balears*. Ed. Moll. Palma de Mallorca.
- MACARTHUR, R. y WILSON, E.O. 1967. *The Theory of Island Biogeography*. Princeton Univ. Press. Princeton. New Jersey.
- MOREY, M.; BORRÀS, M.A.; GONZÁLEZ DE CHAVES, J. et al. 1986. *Àrees a protegir a Balears*. INESE-Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori. Palma de Mallorca.
- MOREY, M.; BORRÀS, M.A.; CHACÁRTEGUI, G. et al. 1987. *Espacios Naturales de Balears. Evaluación de 73 Areas para su Protección*. Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori - INESE. Palma de Mallorca.
- MOREY, M.; BOVER, M.J. y CASAS, J.A. 1988. *Estudio del Ecodesarrollo de la Zona Norte de la isla de Formentera*. MOPU. MAB-UNESCO. Madrid.
- MOÏREY, M.; BOVER, M.J. y CASAS, J.A. *Estudio integrado de la Isla de Formentera. Bases para un ecodesarrollo*. MAB-UNESCO, París; MOPU, Madrid (En prensa).
- PERICOT, L. 1975. *Las Islas Baleares en los tiempos prehistóricos*. Ed. Destino. Barcelona.
- PICORNELL, C. 1983. *Turismo y paisaje en las Islas Baleares (España)*. En: *Contemporary Ecological-Geographical Problems of the Mediterranean*. Porc. VII Symp. of the IGU Commission on Environmental Problems. Pg. 51-59. Palma de Mallorca.
- RANGHEARD, Y. 1985. "La història geològica d'Eivissa i Formentera". *Estudis Baleàrics*, 16: 13-64. Palma de Mallorca.
- RIPOLL, L. 1978. *Las Islas. Mallorca, Menorca, Ibiza, Formentera y Cabrera*. Ed. H.M.B.S.A. Barcelona.
- ROSELLÓ VERGER, V.M. 1977. *Les Illes Balears. Resum geogràfic*. Ed Barcino. Barcelona.
- UNESCO-MAB. 1986. *Proceedings of the Interoceanic Workshop on Sustainable Development and Environmental Management of Small Islands*. UNESCO. Puerto Rico.
- UNESCO-MAB. 1989. *Island Heritage. En: Man belongs to the Earth*. UNESCO. Paris.
- UNIVERSITAT DE LES ILLES BALEARS. 1989. *Es Trenc-Salobrar de Campos. Guia d'interpretació. Govern Balear*. Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori. Direcció General del Medi Natural. Palma de Mallorca.
- UNIVERSITA DI PADOVA. 1986. *The Veggiano Project. Regione Veneto. Il territorio del Comune di Veggiano: una indagine di ecologia umana in una comunità rurale*. IV International Congress of Ecology. Syracuse.
- VILÀ VALENTÍ, J. 1953. "Ibiza y Formentera, islas de la sal". *Revista de Estudios Geográficos*. Nº50. Madrid.
- VILÀ VALENTÍ, J. 1985. *Formentera. Estudi de Geografia humana*. Patronat Municipal de Cultura. Formentera.



LA COMARCALITZACIO DE LES TERRES CATALANES *

Marc-Aureli Vila¹

RESUM: *La comarcalització de les terres catalanes.*

L'ordenament del territori del principat de Catalunya ha estat preocupació constant dels catalans. Sobretot d'ençà l'any 1716 quan Felip V va imposar la divisió del territori en "corregimientos" a semblança del regne de Castella. A Catalunya ha estat una qüestió molt sentida que el seu territori nacional fos ordenat politico-administrativament d'acord amb criteris científics. Aquest assaig tracta, en síntesi, de la història d'aquest procés i de la situació actual.

PARAULES CLAU: *Comarca, ordenament territorial, Catalunya.*

ABSTRACT: *The land division of Catalonia*

The regional planning of the principality of Catalonia has been a constant source of preoccupation to the Catalan people. Especially since the year 1716 when Philip V imposed the division of the territory into "corregimientos" similar to those of the kingdom of Castilla. It has been a painful question for Catalonia that her national territory could be divided politically and administratively in accordance with scientific criteria. This essay treats the history of this process and the present situation in synthesis.

KEY WORDS: *County, Regional planning, Catalonia*

* Conferència pronunciada al Departament de Ciències de la Terra (Geografia i Geologia) de la Universitat de les Illes Balears a la tardor del curs 1989-90.

1. Nascut a Gràcia (Barcelona) el 17 de Gener de 1908. Fill del geògraf català Pau Vila. Mestre, llicenciat en Dret i geògraf. Estudis a l'Escola d'Administració Pública de la Generalitat de Catalunya (1933). Funcionari del Consell de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Exiliat del 1939 al 1978. Professor a la Universitat Central de Veneçuela del 1944 al 1971. Professor a la Universitat Catòlica "Andrés Bello" de Caracas. Delegat a Veneçuela de la Generalitat de Catalunya. Diputat al Parlament de Catalunya (ERC) durant la segona legislatura. Membre fundador de la Societat Catalana de Geografia. Autor de 74 llibres i 36 opuscles.

Permeteu-nos que abans de començar a parlar del tema escollit, manifestar el nostre agraïment per la invitació que ens ha estat feta de parlar en aquesta Universitat de les Illes Balears, tocant un tema d'índole geogràfica i d'índole jurídica com és l'ordenament territorial del Principat de Catalunya. Tots aquells que hem portat durant molts d'anys vida universitària quan tornem, només que sigui per temps breu, a posar-nos en contacte amb l'ambient universitari per abusar de la confiança i benevolença dels qui ens escolten i tracten de suportar un esbós de conferència, és quelcom que s'ha de regradar i que nosaltres regradem.

En els primers anys de la dècada dels 30 d'aquest segle que se'ns va de les mans, s'iniciaren oficialment al Principat els treballs previs que sempre es requereixen per a establir una legislació, tant més tractant-se d'una legislació que emmarca l'ordenament polític-administratiu d'un país. Aquests treballs foren encomanats a una Ponència expressament designada pel president de la Generalitat, Francesc Macià. Les conclusions a que la Ponència havia d'arribar, contindrien el nombre i el nom —així com les capital— de les comarques que donarien una altra imatge al mapa de Catalunya. Des del primer moment de la instal·lació de la Ponència, es feu evident l'existència de diversitat de criteris entre els ciutadans i en forma més mesurada i amb millor afinament pel que feia als conceptes, entre els qui de sempre i no simplement motivats per les circumstàncies del moment, se n'havien manifestat obertament a favor de substituir la divisió provincial del tot desacreditada i que esquarterava el país, per una divisió territorial fonamentada en la comarca.

Veritat és que en cap moment de la història de la nació catalana, la comarca havia gaudit de personalitat polític-administrativa; en evident contrast amb el fet constant i innegable que les comarques corresponien en gran mesura, a la rica diversitat de característiques i circumstàncies geogràfiques que havien bressolat l'articulació i la dinàmica de l'economia catalana i els sentiments patriòtics de la ciutadania.

La Generalitat de Catalunya durant els anys que anaren del 1931 al 1936, tractà de dotar el país d'un ordenament territorial fet a la mida i pel servei que requeria Catalunya; i havia iniciat el procés de demarcació del territori amb el pensament posat en les comarques que integraven el mosaic territorial i que gaudien de prou notòria identitat. Les comarques, un cop oficialitzades, haurien de devenir els ens englobadors dels municipis que les constituïen i que tanta personalitat tenien i tenen en la dinàmica nacional.

Amb la valorització de les comarques no s'intentava res; únicament que dotant-les de personalitat jurídica

s'iniciava el modern ordenament territorial del país. Arribar a aquesta modernització es feia necessari; i el treball que s'hi esmerçés constituïria una bona inversió pel país.

La comarca a Catalunya

Hem arribat al moment d'encetar el tema i conseqüentment és obligat entrar de ple en el seu contingut. Tractarem de limitar-nos als temps més contemporanis i a aquells que estem vivint per tot el que fa referència a l'ordenament territorial del Principat. Prou que voldríem poder-nos referir a un nou i més funcional ordenament polític-administratiu dels conjunt dels Països Catalans. Es un treball en el que hom haurà de treballar en un futur proper si és que prenem en consideració que estem vivint una època en la qual, les innovacions polítiques d'un contingut o tendència democràtica prou que sembla que s'estigui imposant en la consciència dels pobles.

A ben segur que un estudi d'aquesta mena en els Països Catalans i a diferència d'altres nacions integradores de l'Estat espanyol, ens conduiria a verificar el pes que poden adquirir en el conjunt de les nacions d'Europa —ja no escau massa referir-se únicament a les d'Europa occidental—, els pobles que ocupen les vessants occidentals de la Mediterrània. Aquests pobles, els nostres, estan íntimament relacionats entre ells per la llengua, la idiosincràcia i pels esdeveniments històrics que han conviscut. Si encara no han adquirit plena consciència de la possibilitat que tenen de comprometre's en una integració estatal pròpia, sí que guarden el constant record d'haver constituït per segles estats sobirans formant el que avui denominem una estructura confederal.

Una característica que singularitza els Països Catalans en matèria dels seus respectius ordenaments territorials, és el suport que proporciona el tenir els seus naturals i no obstant la forana imposició de la divisió en províncies la clara percepció, de que els respectius territoris posseeixen una divisió geogràfica tangible apuntalada amb fermesa en la geografia física i en la història. La ciutadania d'aquests països és plenament conscient que són gent de comarca—ens referim, és clar, a la ciutadania autòctona—; i tractant-se de nacionals de vida totalment urbana, de les arrels comarcals dels seus progenitors.

Les comarques són vives en la Catalunya Nord o Continental sota administració francesa; ho són en el Principat, com també en el País Valencià en la Península; i no cal dir que ací, a les Illes. Cada una de les illes Baleariques i de les Pitiüses constitueix una unitat territorial i humana perfectament definida; i en el cas de l'illa major, la de Mallorca, per la seva superfície i amb pronunciat relleu que contrasta amb les terres baixes, se'ns presenta com la suma d'uns paisatges geogràfics amb identitat inconfundible. Els geògrafs illencs prou que ens en parlen.

El sistema d'organització provincial del 1833 ens ha estat imposat metòdicament i ininterrompudament al larg de més d'un segle i mig; i en són encara testimonis persistents, els governadors civils i les Diputacions; com també les delegacions provincials dels ministeris d'un Estat que actuen des de l'epicentre de la península. Però l'arma que més s'ha utilitzat per imposar la provincialització dels nostres respectius països, ha estat l'escola on ensems que es feia per manera d'imposar una llengua forana, es deixava de cantó la història nacional substituïnt-la per una història estatal centralitzada en la Corona de Castella i LLeó; i es posava els escolars d'esquena a la realitat geogràfica i social de la que formaven part.

El provincialisme se segueix aplicant a plenitud tant ara com abans; malgrat els migrats règims autonòmics els quals ni tans sols, tenen la plena capacitat d'absorbir d'acord amb l'ordenament propi de cada comunitat autònoma, les atribucions de caràcter provincial que persisteixen en llurs territoris. És absurd — i l'absurd pot assolir categoria de norma constitucional — l'establiment d'unes comunitats autònomes que pel que fa determinats camps de l'administració pública, els manegen més com a serveis delegats que no pas com a serveis de la seva exclusiva dependència. Al perpetuar-se el sistema provincial amb el seu contingut d'anacronismes i dependència referent al govern epicentral peninsular, comporta una incomprensible duplicitat de serveis i burocràcia. Aquesta duplicitat incrementa un no dir el cost de les finances públiques sense que millori res en la vida ciutadana. Els nostres països estan immersos en aquesta constant contradicció.

En el Principat, la desaparició de la divisió provincial que ens fou imposada el 1833, ha estat un desig permanent.

La població autòctona, més la que està seriosament integrada al país, en tot moment i sempre ha estat així, es refereixen a les comarques. Els antecedents es troben en les grans cròniques dels segles XIII i XIV. El comte-rei Jaume I en el Llibre dels Feits, la seva Crònica, fa esment de diverses comarques catalanes. Ara, a punt de començar el segle XXI, les mateixes denominacions persisteixen en el parlar de cada dia.

Resulta d'allò més interessant llegir l'obra dels poetes dels Països Catalans de 1833 ençà, com també el cançoner del nostre folklore nacional tant ric i d'un contingut tant antic, per a veure que poetes i cançons fan referència sovint a les comarques; en canvi, en cap moment es poetitza o es canta la província. Per alguna cosa serà.

Aquells que treballen seriosament la dinàmica econòmica tracten de fer la seva feina evitant el sometre's a la divisió provincial bo i cercant l'evidència i l'explicació dels fenòmens socio-econòmics, considerant els paisatges geoeconòmics; car són aquests els qui proporcionen l'autenticitat científica als treballs.

L'elaboració de les sèries estadístiques tant les demogràfiques com les de caràcter econòmic i no cal dir que també les relacionades amb la meteorologia, s'han d'elaborar si es desitja que tinguin un seriós nivell científic i eficiència divulgativa, partint de circumscripcions geogràfiques i geoeconòmiques amb plena identitat com és el cas de les comarques a les terres catalanes peninsulars i de les illes. Fer estadística amb base a les províncies, és absurd car es tracta d'una feina feta amb la mancança del fonament que representa la relació paisatge-societat.

Tot el que hem dit fins ara ha pesat i pesa en la vida dels catalans autòctons i de tots aquells que s'han immergit en el país. Quan el que hem expressat és absorbit pels catalans que ho són de residència, resulta lícit afirmar que aquests s'han identificat verament amb el país; o sigui amb el territori i amb la societat que hi està arrelada.

Els immigrants que se senten atrets per les realitats del país que els acull — en tenim l'experiència personal com exilats que hem estat —, comencen per sentir que pertanyen a un municipi: el municipi on han fixat la seva residència; més tard a un paisatge geogràfic es tracti d'una comarca o d'una regió natural. Aquestes dues percepcions condueixen a l'antic immigrant a compenetrar-se amb la nació.

Quan els immigrants espanyols arriben a terres de parla catalana els plau i és ben lògic, parlar de la localitat i de la província d'on procedeixen. Aquesta manifestació de provincialitat tan reblada en ells fa que els costi comprendre que els catalans no se senten vinculats socialment a "una de las cuatro provincias catalanas", i sí a la respectiva comarca i a la nació catalana. No tarden, però, els nou vinguts a adonar-se que la divisió provincial, quan menys a Catalunya, és una divisió divorciada de la geografia i de la idiosincràsia catalana. Són els fills d'aquests immigrants els qui "descobreixen" les comarques com una realitat permanentment sentida pels catalans no deformats per accions polítiques de la intensitat de la dictadura franquista. Aquest "descobriment" certament molt positiu, permet que trobin un escenari de dimensions humanes i d'un entrellat socio-econòmic del qual i en forma plena, passen a formar-ne part.

L'aplicació que es fa a l'Estat espanyol de l'estructura en províncies, està relacionada amb una política concordant amb els orígens de l'Estat; uns orígens que no foren establerts per la voluntat i els pactes entre nacions i sí a través de la imposició de les armes. Es tracta d'una política eminentment centralista i en evident contradicció amb l'existència de les "nacionalitats i regions" que expressa la vigent Constitució. És possible i preferim creure-ho així, que al redactar-se aquest text constitucional ningú es donà compte de l'anomalia.

La referència que es fa en la Constitució de nacionalitats i regions constitueix l'acceptació de dues menes de realitats territorials certament ben diferents. El terme regió correspon a la geografia física encara que pot prendre una connotació político-administrativa; i és un terme que es pot aplicar a un territori sigui o no habitat. En tot cas i sempre, indica que és part integrant d'una unitat geogràfica molt més extensa.

El terme nacionalitat és equivalent al de nació. S'aplica, sense possibilitat de separar ambdós conceptes, a un territori determinat i a la població que l'habita partint del fet que aquesta població constitueix una col·lectivitat posseïdora d'antigues arrels, amb formes i expressions pròpies de les quals l'idioma en pot ser una; i en especial, la voluntat de voler existir i persistir malgrat estigui sotmesa —o hagi estat sotmesa—, a accions foranes dirigides a provocar la seva despersonalització nacional. Tota nació o nacionalitat sigui o no independent, té el dret a l'autodeterminació; car es tracta d'un dret que per la seva condició de principi natural no cal que figuri en forma expressa en cap ordenament jurídic internacional o constitucional d'un Estat.

Posicions en matèria de divisió territorial

Diverses poden ésser les posicions a considerar o a prendre en compte en matèria de divisió territorial car poden, en certes situacions, estar molt condicionades pels esdeveniments polítics o per unes determinades conjuntures socio-econòmicques. Els estudiosos i els promotors de la legislació a discutir i a promulgar quan fa referència a l'ordenament territorial territorial d'un país, solen entrar en controvèrsia tant pel que fa al graonament o estratificació dels ens públics a reconèixer i a constituir, com a les atribucions i competències político-administratives de cada graó o estrat. No ens és possible detenir-nos en aquests aspectes, no obstant, la gran importància que poden adquirir. Sí que direm que es tracta d'aspectes que els polítics responsables del seu comès, conceptuen que són d'interès.

Referent a la perspectiva que s'ha comentat d'afegir que potser amb excessiva freqüència i a vegades amb porfídiosa insistència, es fan intervenir en la polèmica posicions partidistes del moment; unes posicions que haurien d'evitar que poguessin desfigurar el nivell científic que ha de regir tot projecte d'ordenament territorial.

Una de les pretensions que pot immiscuir-se en el treball dels estudiosos és l'aspecte electoral. Sense expressar-ho obertament, el pensament del legislador influit pel joc electoral, pot pressionar cercant que l'ordenament territorial que es projecti prengui la consideració les tendències partidistes manifestades en recents comicis, fent per manera que la divisió

territorial concordi amb aquesta expressió de voluntat de l'electorat. Deixant a part la manca d'ètica d'aquesta pretensió, bé pot resultar que en poc temps, el vot majoritari canviï d'orientació en evident enfonsament de les esperances electorals dels promotors. Aquest fenomen, que no és, ni molt menys, insòlit i prou que es veu en els actuals temps i a diversos països d'Europa. Com exemple que correspon a un pròxim passat, n'hi ha prou en revisar les eleccions angleses; i referent a França, el comportament electoral en els municipis que rodegen París.

Una altra positura a considerar és la que cerca que l'Ordenament territorial s'estableixi amb suport de l'actual distribució de la població en relació a les grans agrupacions industrials o referent a altres activitats econòmiques concentradores de població com són les mineres.

Creim que tot ordenament territorial projectat o proposat, cal que repongui a una predisposició amb un contingut d'alta responsabilitat política nacional dirigida al mateix temps, a una més funcional i digna distribució de la població i de les activitats industrials —en el cas de les mineres, la posició a adoptar ha de preveure l'exhauriment del mineral—, per tal de facilitar el desenvolupament dels sectors territorials més deprimits i dels grups socials més marginats.

Els geògrafs cridats a intervenir en el plantejament de l'ordenament territorial com també els sociòlegs, els economistes, els urbanistes i els professionals d'altres activitats sense oblidar els juristes abocats a les branques del dret polític i del dret administratiu, han de treballar prenent en compte la legislació vigent però amb la mentalitat oberta a la situació present i de cara al futur; un futur que ha de millorar les condicions socials tant pel que fa a l'individu com a la col·lectivitat.

Tots aquests professionals han de considerar que llur intervenció s'ha de dirigir a corregir les tendències negatives del poblament actual donat que al donar-les per bones, agreugen, cada vegada més, les situacions deshumanitzades que es viuen en moltes de les concentracions urbanes i especialment, en les àrees metropolitanes. També han de prendre en consideració la conflictivitat ciutadana que s'agreuja en les concentracions urbanes i que esdevé patent en la presentació dels serveis públics: transports, eliminació de residus, seguretat ciutadana, etc.

Antecedents de la divisió en comarques a Catalunya

El que s'intenta d'anunciar amb aquest encapçalament fou notícia d'actualitat dels del moment en el qual el sentiment nacional català inicià el seu desvetllament. Aquest desvetllament prengué formes diverses i tangibles en el segle XIX amb la fundació d'orfeons, corals i entitats excursionistes, amb la

publicació de textos històrics; amb el manifest propòsit de preservar la riquesa folklòrica; amb la creació d'ateneus i entitats literàries; amb la celebració dels Jocs Florals, etc. Coincidí amb el temps que prengué força la industrialització amb l'aprofitament de l'energia hidràulica i l'energia tèrmica procedent del carbó i amb tot que comportà de moviments socials amb un fort contingut de reivindicacions laborals. El procés d'industrialització havia produït una evident alteració en les tendències distributives de la població originant entre altres fenòmens, ingents concentracions humanes manifestament discrepants o si es vol, discordants amb referència a la població que prosseguia depenent de la tradicional economia agrària. Aquesta economia en temps del seu predomini, havia permès una més regular distribució de la població. Amb la industrialització, moltes comarques varen veure canviar la seva dinàmica econòmica i les característiques demogràfiques sense que per això perdessin llur fisonomia, donat que el condicionament geogràfic persistia. Els ambients geogràfics no han sofert capgiraments manifestos fins a tant que les concentracions urbanes generadores de ciutats macrocefàliques ho han fet possible.

Les comarques naturals i preguem que se'ns permeti fer l'afirmació que anem a exposar, foren un "invent" de la naturalesa a través de la geografia i de la geologia. Fou a partir de l'existència de comarques naturals que a Catalunya sorgiren les comarques amb contingut socio-econòmic. L'existència d'aquestes darrerres fa necessari, per tal de procedir al seu ordenament, que se'ls reconeixi una personalitat jurídica, amb la forma d'una personalitat político-administrativa. Amb aquesta asseveració no es vol pas afirmar que tota comarca natural ha d'esdevenir o ha esdevingut en l'actual ordenament del territori de Catalunya, una comarca político-administrativa; ni tampoc que s'hagi, forçosament, de produir l'absoluta identitat entre els límits que els geògrafs consideren que pertocquen a una comarca natural, amb els límits que s'han adoptat per a una comarca político-administrativa.

Hen senyalat que entre la comarca natural i la comarca político-administrativa es generà la comarca socio-econòmica com a lògic resultat de la presència i l'acció de l'home en la comarca natural. Fent un parangó entre les tres menes de comarques esmentades i l'ésser humà, direm que la comarca natural correspon a la personalitat biològica; la comarca socio-econòmica a l'individu productor i consumidor de béns econòmics i subjecte actiu en els sistemes de la vida col·lectiva. La comarca político-administrativa correspon a la persona en la seva qualitat d'ens jurídic capbussat en la xarxa de la res pública.

Fou un historiador, Antoni Aulèstia i Pijoan (1849-1908) qui en la seva *Història de Catalunya*

que llegíem en la nostra adolescència i quina primera edició fou la de 1887, qui primer manifestà el seu criteri referent a les comarques integradores del territori català. Ell mateix era un home de comarca car era fill de Reus, la capital del Baix Camp. D'altres seguiren per aquest camí sovint influenciats per les respectives activitats professionals. Es tractés de l'actuació en el camp pedagògic en el cas de Joaquim Pla i Armengol o en l'agrari, tractant-se de Josep Ma. Rendé.

La comarca com a vector d'un possible ordenament político-administratiu i ensems amb un contingut socio-econòmic, es posà de manifest el 1892 a l'Assemblea de Manresa en la que s'aprovaren les Bases que prengueren el nom de la capital de la comarca del Bages. L'any 1897, convençut de que s'havia de fer un ús funcional de la comarca, el gran excursionista Esteve Suñol (1856-1913) proposà una divisió en comarques del territori català fent amb la seva aportació un pas important.

L'Assemblea del Separatisme Català reunida l'any 1928 a la ciutat cubana de l'Havana i que estigué presidida per Francesc Macià —era el temps de la dictadura espanyola del general Primo de Rivera— aprovà un projecte de Constitució catalana on s'esmentaven les comarques d'acord amb les quals s'hauria d'ordenar el territori català.

Entretant a Catalunya, a la Casa del Vallès de Barcelona, s'hi reunien diversos conferenciants per a tractar el tema de la divisió comarcal; i les intervencions foren recollides en un llibre. Pau Vila (1881-1990) fou un dels qui intervingueren en les discussions presentant una positiva suggerència relativa a la demarcació comarcal amb el seu treball *Una divisió de Catalunya en comarques*, que anava acompanyat del corresponent cartograma. Aquest estudi produí un fort impacte.

Quan es presentà l'oportunitat d'aplicar alguns dels punts del projecte de Constitució catalana de l'Havana fou amb l'instal·lació de la Generalitat restaurada l'abril de 1931. Amb la desaparició de les Diputacions provincials, s'imposava un nou ordenament territorial i el president de la Generalitat Francesc Macià designà una ponència d'experts per a que realitzés l'estudi de la divisió territorial a establir i com a conclusió, es presentés una proposta de demarcació en comarques i vegueries. Aquestes últimes que més endavant rebrien la denominació de regions, havien de reunir diverses comarques a efectes de la prestació de determinats serveis de la Generalitat.

Es tractava fixar a priori, una divisió territorial i no precisament, un ordenament territorial amb l'establiment de les normes que haurien de regir l'administració interna de les comarques i vegueries i ensems es deurién d'especificar competències i atribucions.

La Ponència, en un començament, treballà prenent en consideració les propostes de divisió territorial que amb base a les comarques, diversos estudiosos havien fet. Això portà a inquirir el parer dels municipis referent a la comarca que consideraven que els corresponia; i que precisessin a quin mercat tradicional del país solien concòrrer els seus veïns. Aquesta darrera pregunta fou molt important per tractar-se d'una anàlisi de la dinàmica mercantil donat que es prenién en consideració aquells mercats on compradors i venedors, realitzaven llurs transaccions sense cap dificultat pel que feia als obligats trasllats en l'espai d'una jornada.

Fou l'enquesta referent els mercats que permeté establir i per tant dissenyar, el mapa dels mercats tradicionals de Catalunya amb llurs corresponents àrees o òrbites d'influència. S'havia fet un treball fonamentalment científic.

Cada àrea o òrbita d'importància configurarà una comarca en la quals els aspectes geofísics i els socioeconòmics si bé no es confonien territorialment del tot, sí que manifestaven l'existència d'estreta relació que es produïa entre ambdós aspectes.

Els noms que reberen les comarques i en la seva gran majoria, corresponien a denominacions tradicionals amb antiguitat de segles. En total s'establiren 36 comarques. S'ha d'acceptar que en algun cas es propiciaren solucions que no foren les més ajustades. No obstant, s'obtingué que els qui treballaren per fer possible aquesta divisió en comarques, acceptessin en el seu fur intern que al discutir-se la Proposta de Llei de la divisió territorial al Parlament de Catalunya i més tard amb la posterior aplicació del text aprovat, s'haurien d'afinar límits i àdhuc, potser, propugnar la instal·lació de noves comarques. Era una postura mental que ens fou donat de conèixer i que cal senyalar.

Hem parlat amb coneixement de causa i com a testimonis de la feina que es feu. La raó és ben simple. El vice-president de la Ponència —la presidència requeria per decret, a un conseller—, fou el nostre pare el geògraf Pau Vila; en tant que la secretaria i el gros tràfec que comportà, estigué a càrrec del que fou un gran investigador i divulgador dels antecedents demogràfics de Catalunya, en Josep Iglèsies i Fort. Dissortadament cap dels dos pogué arribar a vuere com en la dècada dels vuitanta, la segona legislatura del Parlament de Catalunya aprovava per Llei, l'ordenament territorial del Principat en comarques. Pau Vila havia mort el 1980 i en Josep Iglèsies ens va deixar el 1986. La Llei que s'ha esmentat fou promulgada el 1987 i les comarques que hi figuraven eren les 36 de la divisió territorial dels anys 1931-1932. L'any 1988 i per una Llei, a les 36 comarques foren afegides 3 més.

Fent camí enrere cal dir que la divisió territorial de 1931-1932 no arribà a ser discutida al Parlament

pels dramàtics aconteixements de la vida política d'aquells anys. També es pot dir que a finals de 1936, fou decretada l'aplicació de l'esmentada divisió. Estàvem en guerra. Els revoltats contra la República, la democràcia i Catalunya, anularen aquesta disposició legal a l'igual que totes aquelles que havien emanat de la Generalitat de Catalunya.

L'obra feta no es perdé. Poc a poc i tant a l'exili com a l'interior, els estudiosos i de forma més o menys declarada, feien ús en els seus treballs de la divisió territorial decretada el 1936; motivat a que corresponia a unes evidents realitats geogràfiques i humanes. La magnífica *Geografia de Catalunya* que dirigí de 1958 a 1968 amb plena responsabilitat i autoritat científica l'eminent geògraf o geòleg Lluís Solé i Sabarís, es feu d'acord amb la divisió territorial del 1936; amb alguna modificació que considerem que fou molt encertada. El nostre pare des de les terres d'expatriació de Colòmbia i Veneçuela, expatriació que es prolongà per a ell fins l'any 1962, trobà que les modificacions efectuades eren del tot correctes.

Establert a l'Estat Espanyol l'actual règim de frenada democràtica i àdhuc des d'abans quan ja es començava a intuir-se, sorgiren projectes per a establir de nou i de cap a peus començant de zero, la divisió territorial de Catalunya. Alguns del projectes eren realment curiosos i es fa difícil trobar-hi serioses consideracions que els recolzin. D'altres són certament interessants i en més d'un d'ells s'hi reflecteixen influències de treballs referents a la mateixa matèria que s'estaven aplicant o en projecte, a altres països europeus.

El treball en geografia comparada, en història comparada i en dret comparat, és feina delicada. Ens limitarem —el temps no dóna per a més— a fer algunes consideracions referents a la geografia comparada. Aportar com a possibles solucions per a establir l'organització territorial d'un país, el que s'està projectant o aplicant amb major o menor èxit en un altre, prescindint de les evidents diferències geofísiques —geomorfologia, hidrografia...—, no sembla pas que científicament es pugui acceptar. El que, per exemple, pot ser avinent per a Dinamarca o els Països Baixos de relleus poc perceptibles, no és fàcil que sigui escaient a Suïssa ni a Catalunya. El que pot ser acceptable a Anglaterra en matèria de divisió territorial, a ben segur que ho serà per a la veïna Escòcia. Els grans paisatges geogràfics i arreu, han condicionat la història, les formes culturals i les activitats socio-econòmiques. I això no s'ha d'oblidar.

A Catalunya, les grans unitats territorials —les comarques— gaudeixen d'evident personalitat i si bé es relacionen amb les perifèriques que sovint no presenten les mateixes característiques geofísiques, les realcions tradicionals han tingut molt que veure amb una fèrtil complementació d'activitats i

produccions econòmiques. Aquestes relacions contribuïren i contribueixen a configurar la personalitat històrica, cultural i política del Principat.

Durant el temps més que llarg que residirem en terres americanes i majorment a Veneçuela, varem poder treballar en el camp de la recerca i l'anàlisi de les manifestacions geoeconòmiques. Aquest feinejar ens portà a preparar l'obra *Zonificació Geoeconòmica de Venezuela* en tres volums de text i un de cartogrames. La seva redacció ens permeté identificar-nos més encara amb aquell país.

La problemàtica geo-econòmica de cada un dels països americans és notoriament diferent i no es poden confrontar ni de lluny, amb els països d'altres continents. La metodologia a utilitzar amb vistes a analitzar i posar en rellevància les realitats socials i econòmiques i llur relació amb les de caràcter geogràfic, han d'ésser diferents en cada cas. És una experiència llargament viscuda i que creiem que no ens escau car no seria lícit, dissimular.

Simplificant en gran manera, hom podria dir que les coordenades geogràfiques per elles mateixes són prou condicionants com per a obligar els estudiosos a mostrar-se molt prudents a l'hora de fer geografia comparada.

La gènesi de la vigent legislació catalana en matèria territorial

Finida la guerra peninsular i illenca de 1936 a 1939, la controvèrsia i l'interés que havia desvetllat l'endagament de la divisió territorial del territori català, no restaren totalment preterides a l'interior del territori nacional ni en el silenci, pel que feia a l'exili. Es tractava d'una temàtica que feu córrer molts dits sobre el teclat de les màquines d'escriure. Si a l'exterior, a l'exili, fou preocupació d'expatriats de la categoria d'Antoni Rovira i Virgili i d'Humbert Torres, a l'interior i intentant trencar el silenci imposat, uns joves investigadors mostraren que es prenién amb seriosa consideració el tema a través de treballs d'alta qualitat: Joan Vilà i Valentí, Enric Lluch, Josep Maria Muntaner... A aquests noms i dintre la dècada dels anys setanta, s'hi afegiren i no pas únicament, estudiosos com Ernest Lluch, Manuel Ribas i Piera, Eugeni Giral, Joan Rebagliato, Lluís Solé i Sabarís, Carles Carreras i Verdagué, Lluís Casassas, Antoni F. Tulla, Jordi Borja, Albert Serratosa, Joaquim Clusa... Ben aviat, d'altres com Dolors Batallés, Josep Mir i Bagó, Enric Argullol, Felip Tallada, Josep Maria Vilaseca i Marcet, Tomàs Aluja... aportaren materials de primera qualitat. D'altres investigadors qualificats treballaren monografies comarcals de temàtica diversa. La bibliografia obtinguda sumà centenars de títols.

Es tractava, freqüentment, d'autors d'una formació altra que la geogràfica, cosa la qual enriqueix el bagatge

de coneixement i observacions amb aportacions guiades per punts de mira diferents. Cal recordar especialment, la tesi de doctorat del professor Tomàs Aluja d'una data tan recent com és la de desembre del 1983. Els mètodes de classificació i anàlisi factorial que aplica el doctor Aluja sobre un graf, permeté determinar els centres concentradors de serveis amb les corresponents òrbites d'influència dels equipaments municipals. El gràfic, un mapa obtingut gràcies a la meravella de l'electrònica al servei de la informàtica, fou tota una exposició alligadora de la realitat i feu palès que aquelles viles i ciutats catalanes que pels anys 30 gaudien d'assenyalada importància pels seus mercats tradicionals, els anys 80 havien esdevingut amb escassíssimes excepcions, centres d'equipaments municipals amb acció en una òrbita d'influència ben semblant a la de les comarques dels anys 30.

Amb la instal·lació a Catalunya de la Generalitat, Generalitat que en el seu caràcter institucional no deixà d'existir ni d'actuar des de l'exili i a partir del 1939, es presentà una situació molt avinent que creiem que dissortadament, fou desaprovechada pel govern de les Institucions catalanes. El tort que es causà pel que fa a l'ordenament del territori català, fou el de no prescindir des de la primera etapa de la reinstauració de la Generalitat en territori nacional, com era factible fer-ho, de les Diputacions provincials fonent-les en la Generalitat de Catalunya. A l'any 1978, encara no s'havia promulgat a l'Estat espanyol la Constitució i la via estava lliure.

El president Josep Tarradellas no obstant que la Comissió Mixta Generalitat-Diputacions arribaren a acords definitius, no donà llum verda a la proposta del traspass de serveis de les Diputacions a la Generalitat com proposava la Comissió. Aquest error el consideravem molt greu i en la seva oportunitat expressàrem el nostre criteri al President.

Amb un retard comprensible per part del Govern de la Generalitat estatutària, l'actual, entrà al Parlament català el projecte de Llei —de moment, el d'una Llei única— que feia referència a l'ordenament territorial del país.

L'actual Estatut d'autonomia d'un contingut polític molt restringit i del tot impropri per a una nació tant més si es considera que fou independent per segles, en el seu article 5è. esmenta les competències de la Generalitat pel que fa a l'ordenament del territori del Principat. Aquest Estatut entrà en vigència el 18 de desembre de 1979 i el Parlament Català entre en funcions el 10 d'abril de 1980. Doncs bé, transcorregué la primera legislatura sense cap novetat en la matèria i no fou fins avançada la segona legislatura, la de 1984-1988, que el Govern de la Generalitat introduí al Parlament el projecte de Llei que hem esmentat i que fou considerat poc viable, parlamentariament,

per part de la Ponència. Retirat aquest projecte de LLei, fou substituït per quatre altres projectes que tractaven, separadament, de les diverses esferes que corresponien a l'ordenament territorial del país. La Ponència parlamentària inicià el seu comès. Les discussions s'allargaren per uns deu mesos celebrant-se 35 sessions, la meitat de mig dia i l'altra meitat d'un dia sencer.

El llarg de tots els treballs de la Ponència, es feu evident la persistent inhibició per part dels representants del principal grup parlamentari de l'oposició. Considerem que aquesta posició que sens dubte responia a una evident intencionalitat política, afeblí certament i en gran mesura la possibilitat de millorar i àdhuc canviar, aspectes molt substancials dels projectes de LLei presentats pel Govern. Els representants dels altres grups parlamentaris, es veien enfrontats a una evident feblesa per a fer acceptar llurs esmenes i observacions. Creiem i ho manifestem francament que es perdé per part de tots una molt bona ocasió per a fer que les LLeis que finalment s'aprovaren per part d'una majoria parlamentària, fossin millor acceptades per la totalitat de la Cambra; i de retruc, més de bon veure per tot el país.

Això que hem expressat no correspon tant a la LLei que es refereix a les comarques, com a altres del bloc legislatiu.

La mateixa LLei temàtica comarcal i a molt breu temps, hagué de ser modificada creant-se tres noves comarques motivat al fet que dues d'elles havien experimentat un destacat desenvolupament socio-econòmic; i la tercera fou reconeguda legalment per raons relacionades amb la seva tendència demogràfica de retracció a rectificar amb mesures que prenguessin en compte el seu potencial econòmic, i motivacions geopolítiques.

S'ha d'estar conscient que l'actual divisió territorial del Principat ha de ser revisada. De primer per efectuar canvis mínims pel que es referiex a alguns poc municipis limítrofs de certes comarques. A la llarga i d'acord amb el procés socio-econòmic a mesurar al llarg dels anys, es requeriran canvis potser més substancials. No és de bon seny acceptar que un ordenament territorial per bo que es consideri, s'hagi de considerar intocable; que és el que s'ha pretès des del primer moment amb l'antigalla de la divisió en províncies d'aplicació a tot l'Estat des del 1833. Aquesta divisió tenia i conserva com finalitat principal, el fer desaparèixer la identitat de les nacions que foren integrades emprant la coerció armada.

Aspectes finals

S'experimenta en la posada en marxa de les LLeis que corresponen a l'ordenament territorial de Catalunya, una inexplicable dilació que motiva que la població no se senti, encara, prou compromesa; o ,

com es diu ara, prou motivada, per aquesta legislació. La població autòctona que se sent netament catalana, accepta com a cosa pròpia l'ordenament territorial vigent; encara que part d'aquesta població consideri que la LLei pot ser millorada. Allò que no percep aquesta col·lectivitat en la mesura que caldria, és l'aplicació a fons de les normatives vigents. I prou que ho desitja.

En dos aspectes, la ronseria pel que fa a l'aplicació de les LLeis que tractem, és especialment remarcable donat que obstaculitza el normal procés en l'ordenament del país en comarques; el primer aspecte es refereix a que no s'ha establert —encara!— la sistematització territorial de mena supracomarcal com indica l'apartat primer de l'article 5è de l'Estatut. En segon terme, la inexplicable demora per part del Govern de Catalunya, en presentar al Parlament el projecte de LLei que s'ha de referir a les normatives corresponents als processos electorals a designar els diputats al Parlament de Catalunya. Aquest projecte de LLei quan sigui redactat, haurà de prendre en consideració la vigent legislació en matèria comarcal per tal que els ciutadans de totes i cada una de les comarques, se sentin més vinculats a la dinàmica parlamentària i al govern del país. Amb una llei electoral que respongués a aquesta orientació, es contribuiria en gran manera a facilitar el millor apropament de la població immigrada al dinamisme social de la comarca i, per tant, a la realitat de la nació catalana.

És una realitat que determinades comarques que colinden amb la del Barcelonès acompleixen fins a un cert punt amb la funció de comarca-dormitori.

Fins fa poc temps, únicament es parlava de ciutat-dormitori. Es tracta d'una situació que en l'aspecte social, no és la més desitjable i que requereix la intervenció d'una seriosa acció política —el menys partidista possible—, que tendeixi a desmuntar aquesta anòmala situació. Les persones que estan obligades a mobilitzar-se tots els dies laborables de la comarca on tenen la residència a una altra comarca d'urbanisme saturat, dilapiden bona part del seu temps sense profit ni intel·lectual ni material. El trasllat a llargues distàncies comporta una gens negligible despesa de transport i quasi sempre, una altra despesa considerable relacionada amb els àpats fets fora de casa.

La situació que s'ha presentat si bé no acostuma a preocupar els empresaris i alts executius depenents de l'anonimat de les grans anònimes, sí que és motiu de preocupació pels treballadors de tota mena que s'han de sotmetre a aquesta conjuntura enervant originada pel fet de no trobar habitacles a preus de compra o de lloguer econòmicament assumibles, en la comarca on treballen. Es tracta d'una problemàtica que no es soluciona ni amb autopistes, ni amb túnels ni amb trens de rodalies i sí, únicament, amb una

seriosa programació tant de les activitats i possibilitats laborals de cada comarca, com de la política a aplicar pel que fa als habitatges. En el cas de Catalunya, s'imposa una redistribució de les activitats econòmiques de producció començant pels complexos industrials que s'han anat instal·lant en diversos sectors del territori nacional. Si no es comença ara, en un futur la planificació serà molt més difícil i d'aplicació més onerosa. En bona consciència, creiem de més efectivitat per la bona marxa del país, una planificació político-social en aquest sentit que el que pugui representar l'organització, estructuració i celebració, com és el cas, d'uns Jocs Olímpics.

La capitalitat del país no hauria d'implicar l'obligada centralització de les activitats socials, econòmiques ni d'altra mena, en perjudici de la població

no capitalina. La centralització en la capital hauria de limitar-se a un ventall d'activitats humanes ben estudiat i certament molt limitat pel que es refereix a la instal·lació d'indústries. D'indústries n'hi ha que són implícitament de grans ciutats; però moltes d'altres —la majoria— han d'estar allunyades de les grans aglomeracions urbanes i el més distribuïdes possible per l'interior del país. Cada comarca haurà de reclamar la instal·lació en el seu territori d'aquelles indústries que es considerin més possibles de trobar-hi el seu destí. Tot és qüestió d'estudi i de planificació.

La política de l'ordenament territorial ha de tenir per principal finalitat, el constant fer per tal d'apropar-se el més possible a l'establiment d'un veritable equilibri econòmic i social que compregui tot Catalunya, i a ser possible, tots els Països Catalans.

Catalunya — 1937

92,0 × 85,0 cm



COMPOSICIÓ DEL TRÀNSIT DE LES CARRETERES MALLORQUINES (1980-1988) PER TIPUS DE VEHICLES

Pere Brunet Estarelles¹

RESUMEN: *Composició del trànsit de les carreteres mallorquines (1980-1988) per tipus de vehicles*

La informació aportada pels aforaments de la i.m.d. permet conèixer dos aspectes importants del trànsit per carretera: l'ocupació física dels distints trams computada al punt de l'estació d'aforament i els tipus de vehicles que componen el trànsit. En aquest treball, referit a l'illa de Mallorca, es valora aquesta darrera qüestió, intentant establir una sèrie de categories territorials segons l'assignació dels distints tipus de vehicles a la xarxa viària, a partir de les dades del període 1980- 1988.

PARAULES CLAU: *Trànsit, carreteres, Mallorca.*

ABSTRACT: *Traffic Composition by Class of Vehicles in Majorca Roads.*

The information provided by the gauges of the i.m.d. permit two important aspects of road traffic be know: the physical occupation of different sections of the road computed at the gauge point, and the classe of vehicle which make up the traffic. With reference to Mallorca, in that work that last question is important in trying to establish a series of territorial categories according to the allocation of the different types of vehicles on the road network, starting from the statistics for the period from 1980 to 1988.

KEY WORDS: *Traffic, roads, Majorca.*

1. Departament de Ciències de la Terra de la Universitat de les Illes Balears

Objectiu

L'objecte del present treball és el de determinar l'assignació de les modalitats convencionals de vehicles (motocicletes, lleugers i pesants) a la xarxa de carreteres de Mallorca, així com la presència de vehicles de matrícula estrangera, a partir de l'anàlisi de l'aforament del seu trànsit entre 1980 i 1988.

Aquesta visió qualitativa del trànsit permet rompre la imatge rígida de les dades globals, a partir de les quals es podria pensar que la presència o percentatge dels distints tipus de vehicles és simètric a cada punt d'aforament de la xarxa o que guarda una estreta relació amb el parc automobilístic de la província. Veure quadres núm. 1 i 2.

Evidentment la manca d'homogeneïtat dels percentatges de presència dels distints tipus de vehicles al sistema viari es relaciona amb la diferent base econòmica i morfomètrica de les distintes unitats territorials, amb el tipus d'activitat desenvolupada, amb el nivell de renda i moltes altres variables. Analitzat des d'una perspectiva dinàmica, les variacions temporals del nombre de vehicles en ús defineixen les canviants conjuntures econòmiques i la valoració que en cada moment es fa d'uns mitjans normalment definidors del prestigi social de la població (P. J. Brunet Estarrelles, 1987).

Pel que fa a l'Estat espanyol i a l'assignació relativa dels distints tipus de vehicles a la xarxa, la tendència al llarg dels 1970—1983 (F. Torrego Serrano, 1987) assenyala una forta disminució de motocicletes, augment dels vehicles lleugers i diferent tendència dels pesants, en augment en termes globals.

La adscripció diferencial dels nivells de trànsit i tipus de vehicles als distints trams de la xarxa, es defineix com una important variable per determinar els nivells d'inversió que han realitzar els distints Organismes Competents per ampliar la capacitat del sistema viari o reposar els impactes produïts pel trànsit (J. F. Viguera González, 1988)

Les fonts d'informació i el seu tractament

Com a font bàsica d'informació per realitzar aquest treball s'han utilitzat les estadístiques d'intensitat mitjana diària de trànsit (i.m.d.), desagregades per tipus de vehicle, duites a terme als distints aforaments del Servei de Carreteres de la Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori del Govern Balear. Les dites estadístiques són les que posteriorment serveixen per confeccionar a nivell estatal els distints mapes de trànsit de la Direcció General de Carreteres del Ministeri d'Obres Públiques i Urbanisme (MOPU).

L'estructura d'aforament de les carreteres de l'illa està configurada per una sèrie d'estacions situades jeràrquicament a punts estratègics de la xarxa de carreteres, categoritzades en distintes tipologies: permanents, primàries, secundàries i de cobertura.

Les estacions permanents són aquelles que funcionen durant tot l'any, enregistrant automàticament el pas dels vehicles hora a hora. A les estacions de control primari es comptabilitza manualment el trànsit que es produeix un dia laborable (24 hores), un dissabte i un diumenge (16 hores) cada dos mesos. Les estacions de control secundari realitza un mostreig del trànsit al llarg de 6 dies laborables a l'any, un cada dos mesos, de les 6 a les 22 hores, mitjançant sistema manual. Finalment, a les estacions de cobertura es realitza un sol aforament del trànsit diurn l'any, durant 16 hores, o durant 6 (en aquest cas aplicant coeficient correctors a partir dels resultats obtinguts a altres estacions principals).

Actualment, la utilització de sistemes d'aforament automàtics, mitjançant bucles d'inducció magnètica, s'aplica preferentment a les estacions permanents, substituint l'anterior sistema detector del tub pneumàtic o d'ona d'aire. A les altres estacions d'aforament prevalença encara el sistema manual, utilitzant-se també comptadors electrònics per ponderar els valors inicials.

La informació recollida a les distintes estacions es complementen, de manera que els valors obtinguts a les estacions principals serveixen per determinar factors i coeficients d'expansió aplicables a les altres.

A més de l'aforament convencional de vehicles, periòdicament, i mitjançant un sistema totalment manual, es comptabilitza el nombre de vehicles amb matrícula estrangera que passen per una sèrie d'estacions, per tal de conèixer el seu pes dins del trànsit general.

Per realitzar aquest treball, referit a Mallorca, hem utilitzat un total de 16 punts o estacions d'aforament situats:

- 3 a la serra de Tramuntana
- 3 a la C-713 (Palma-Alcúdia)
- 3 a l'eix Palma-Manacor-Artà
- 2 a l'eix Palma-Santanyí
- 2 a l'eix Palma-Sóller
- 3 a les autopistes de llevant, ponent i central

En relació a aquests punts d'aforament, hem disposat de dades del període 1980-1988 (menys de 1981 i de 1985), referides a:

- la i.m.d. de trànsit general
- al percentatge que representen els vehicles lleugers, les motos i els pesats, a més del percentatge de vehicles de matrícula estrangera sobre el total.

Amb el que hem exposat sobre la font bàsica d'informació utilitzada, l'única existent a l'actualitat, els resultats d'aquest treball només es poden considerar com a aproximatius a causa del baix nombre d'estacions d'aforament i pel fet de no tenir-se en compte carreteres que són competència d'altres Organismes com el Consell Insular (CIM).

El mapa sorgit a partir de la referenciació territorial de les dades presenten unes bandes o intervals

estadístics que són conseqüència d'una interpolació per proximitat dels punts d'observació existents, fan pensar en la necessitat d'introduir-ne de nous per tal d'assegurar uns resultats més fiables.

Evolució de la i.m.d. de trànsit de vehicles per carretera

L'anàlisi de la imd del trànsit de vehicles per carretera a l'illa de Mallorca i de la seva evolució s'ha de fer necessàriament tenint en compte una sèrie d'aspectes fonamentals, com són:

— el nivell de motorització per càpita de les Balears és actualment el més elevat de l'Estat espanyol.

— la i.m.d. del trànsit de vehicles de les nostres carreteres és també superior a la mitjana general estatal.

— la situació econòmica de les illes ocupa un lloc capdavanter al *ranking* provincial, sent especialment aclaridor en el tema de la motorització la circumstància que les Balears se situï al primer lloc a la classificació dels índexs primer i segon de capacitat de compra i al quart lloc a l'índex tercer (Banesto 1990).

Des d'un punt de vista general, les dades sobre i.m.d. de trànsit per carretera al període 1980-1989 assenyalen un important increment, especialment a les situades a les zones turístiques i a l'àmbit de les majors concentracions urbanes. A un treball de recent publicació sobre aquest tema (Brunet/Petrus/Seguí, 1990), la correlació entre la variable de demanda turística i la i.m.d. de trànsit per carretera donava com a resultat un coeficient superior al 0,75 a gairebé totes les carreteres turístiques i les que estructuraven el trànsit entre les més importants ciutats del sistema urbà.

Característiques del trànsit de vehicles per tipologies

Motos

En termes general, la presència de motos dins el trànsit total de vehicles per carretera es només d'un 3% aproximadament, percentatge inferior al que representen aquest tipus de vehicle al parc general de la província (9,84%). Aquesta important diferència explicaria l'ús no regular de les motos al llarg de l'any, presumiblement molt utilitzat a l'estiu i subutilitzat en altres èpoques de l'any.

Un altre valor que demostra l'ús irregular de les motos ve confirmat per la configuració espacial de les dades, ja que entre l'estació amb més i menys presència al període de referència hi ha una diferència del 712,76%. La major presència relativa d'aquest tipus de vehicle es dona preferentment als sectors extrems de la serra de Tramuntana, a les serres d'Artà i a l'àmbit de les badies d'Alcúdia, Pollença i de Palma. Un dels motius que explicaria l'alt percentatge

de motos aforades a aquestes zones del litoral possiblement seria la important demanda turística i el desenvolupament del negoci de lloguer de motos o l'important pes de les dues rodes en l'esquema circulatori de les zones urbanes i de les distàncies curtes. En canvi, les dades de la zona més meridional de l'illa així com les del centre de l'illa són baixes.

La presència de motos és més important a les carreteres que a les autopistes a l'eix Palma-Andratx i Palma-Inca i menor al de Palma a l'Arenal. Malgrat tot, en aquest darrer cas els percentatges són superiors a la mitjana general tant pel que fa a la carretera com a l'autopista (9,46 i 11,46% respectivament). Als dos primers casos, l'assignació de motos a les autopistes és bastant baixa (1,69 i 1,21%). Cal tenir en compte que existeix una normativa legal que impedeix circular per autopistes i autovies als vehicles amb una velocitat inferior als 60 kms/hora, entre els quals es troben els motorets de baixa cilindrada.

La tendència general és d'una cada vegada menor presència relativa de motos en el trànsit general de les carreteres mallorquines, circumstància que s'ha de relacionar amb l'important increment relatiu de la seva matriculació als darrers anys.

A les carreteres amb distints punts d'aforament, les dades demostren que la presència relativa de motos tendeix a baixar des de Palma a la perifèria.

Vehicles lleugers

A efectes estadístics (Pla Nacional d'Aforaments) actualment es defineixen com a lleugers els cotxes, furgonetes i camions de menys de 6 metres de llargària i poc pes i els tractors agrícoles.

En termes general l'assignació dels vehicles lleugers a les carreteres de Mallorca és del 89% aproximadament, valor superior al percentatge d'aquest tipus de vehicle al parc mòbil provincial (78,12), la qual cosa confirmaria la important concurrència d'aquest tipus de vehicle, tant en la seva modalitat de transport de persones (turismes) como pel de mercaderies (furgonetes i camions de petit tonatge).

El pes relatiu dels vehicles lleugers a les distintes zones del territori assenyalen certa similitud si tenim en compte que entre l'estació d'aforament de major i menor presència només hi ha una diferència del 16,20%. Aquestes xifres confirmarien tant l'important ús que es fa del turisme a la nostra illa com la seva homogènea presència espacial.

Les zones on l'ús relatiu dels vehicles lleugers és menor que la mitjana general o semblant a ella és gairebé tota l'illa amb l'excepció del triangle Palma-Calvià, Inca i Soller. L'estació situada al peu del Coll de Sóller és la que suporta una major presència relativa de vehicles lleugers (92,84%), la qual cosa determina el poc pes dels pesants i de les motos a aquest punt.

L'elecció entre carretera i autopista per part dels conductors de vehicles lleugers sempre es decanta favorablement per la segona. Tant és així que allà on discorren en paral·lel aquests dos tipus d'infraestructures, les carreteres tenen una assignació menor que la mitjana general.

En general, a les carreteres amb distints punts d'aforament al llarg de la ruta, es descobreix un augment del percentatge de vehicles lleugers des de Palma a la perifèria.

La tendència al llarg del període de referència és d'augment relatiu dels vehicles lleugers a la generalitat de les carreteres, la qual cosa explica la seva dominància dins el parc de vehicles, sempre tenint en compte no solament la importància dels turismes en aquesta categoria sinó també dels camions de petit tonatge i furgonetes, molt nombroses a les illes, dedicats al transport de mercaderies.

Vehicles pesants

Es comptabilitzen com a vehicles pesants a aquells que tenen una llargària superior als 6 metres i amb un pes superior a les 16 tones per eix. D'una manera més rudimentària, podríem incloure en aquesta categoria els camions, els camions amb remolc i els vehicles de transport col·lectiu com els autocars i autobusos.

El percentatge de vehicles pesants que suporten les carreteres que aquí sotmetem a estudi és aproximadament d'un 8%, inferior al que representen aquests vehicles dins el parc provincial (12,02%).

Analizant les estacions de major i menor pes relatiu d'aquests vehicles en el seu trànsit, resulta una diferència de l'ordre de 286,46%, valor que demostra un punt mitjà entre la gran disparitat zonal de les motos i la quasi imperceptible dels vehicles lleugers.

La major presència relativa de vehicles de transport pesants correspon al centre de l'illa. Si des d'una perspectiva general, el pes dels vehicles pesants minva des del centre de l'illa cap a la perifèria o costa, la C-717 apareix si no com l'eix articulador del trànsit pesant almenys com el que suporta una major presència relativa de vehicles de pesants. Curiosament l'estació d'aforament més central de l'illa, la PM-16 (entre Montuïri i Algaida) és la que suporta un major pes, amb una mitjana al llarg del període de referència del 16,27%, quasi el doble de la mitjana general. La major presència de vehicles pesants a l'illa es troben en un triangle irregular entre Algaida—Santa Margalida—Campos. La serra de Tramuntana apareix com la zona amb menor presència de vehicles pesants, possiblement com a conseqüència de les dificultats que imposa l'orografia i pel baix nivell de la demanda.

La presència de vehicles pesants a carreteres i autopistes és favorable a les primeres a totes les zones en què coexisteixen ambdues, amb la sola excepció de l'eix Palma-Inca, en el qual l'autopista té una

petita diferència al seu favor. Aquest fet es podria explicar per estar vinculat aquest tram d'autopista amb una zona de forta implantació industrial i de centres de distribució com són el port i els polígons industrials.

Vehicles de matrícula estrangera

Una variable que es detecta a punts determinats del sistema d'aforament és el del nombre de vehicles de matrícula estrangera, xifra que reduïda a percentatge permet relacionar-la amb el del trànsit total de cadascuna de les carreteres. Com es pot suposar el tipus d'aforament utilitzat és el manual.

Segons les dades disponibles, al llarg de l'any el percentatge mitjà de vehicles de matrícula estrangera que es comptabilitzen és del 1,3%.

Aquest valor general, però, és tan poc representatiu com el de les motos, ja que disfressa les grans diferències zonals que es donen a l'illa. Aquest fet queda demostrat analitzat el valor màxim i mínim de les distintes estacions, obtenint una diferència del 800,83%. No deixa de ser interessant aprofitar l'analogia entre motos i vehicles de matrícula estrangera per intentar justificar la clara relació amb la meteorologia i el turisme, variables que es donen la mà.

Referenciades les dades al territori insular, resulta que la zona amb més presència relativa de vehicles de matrícula estrangera sobre el total de vehicles aforats serien el sector occidental i oriental de la serra de Tramuntana, amb un màxim a les zones muntanyenques properes a les àrees turístiques de Palma-Calvià i Pollença-Alcúdia, i el sector més meridional de l'illa. L'estació d'aforament amb una presència relativa de cotxes estrangers més important és la PM-3, a la C-719 (Palma-Andratx), amb una mitjana de 4,32% al període de referència. Curiosament té poca importància relativa la presència d'aquests vehicles a la xarxa viària que dona servei a la zona turística del llevant de Palma, així com a l'eix Palma-Sóller. Per altra part, és especialment significatiu la baixa presència de cotxes estrangers pel centre i sector més oriental de Mallorca.

Amb la notable excepció de l'eix de Palma-Calvià on, com s'ha dit, la carretera C-719 té la major presència de vehicles de matrícula estrangera de l'illa, superior a l'assignació de l'autopista que corre parel·la a ella, als altres dos casos en què coexisteixen carreteres i autopistes, el pes relatiu és superior a les segones. Una altra diferència entre les dues zones amb presència de carretera-autopista és que mentre a la zona de ponent el percentatge de vehicles estrangers a l'autopista és molt superior a la mitjana general, entre Palma-Inca i Palma-l'Arenal les dades són inferiors a la dita mitjana tant pel que fa a les carreteres com a les autopistes.

Conclusions

Malgrat la informació disponible sobre assignació de les distintes classes de trànsit a les carreteres mallorquines és insuficient per poder treure conclusions satisfactòries, la combinació de les quatre variables emprades (% de motos, vehicles lleugers, vehicles pesants i vehicles de matrícula estrangera), referenciades a distintes estacions d'aforament, permet d'establir un conjunt de 7 àrees amb característiques pròpies. A causa de les importants diferències observades en l'assignació dels trànsits a autopista i carretera, no s'ha tingut en compte l'àrea pròxima a Palma.

Les dites àrees s'han definit a partir de la interpolació dels valors de cadascuna de les estacions i de la seva relació (superior o inferior) amb la mitjana general de cada variable. Els tipus resultants han resultat ser:

	motos	lleugers	pesats	nombre d'àrees
tipus I	+	-	-	2
II	+	+	-	0
III	+	-	+	1
IV	-	+	-	1
V	-	-	+	2
VI	-	+	+	1

Pel que fa als vehicles de matrícula estrangera, la seva presència és superior a la mitjana general als

tipus I i al subsector Vb, casos que tenen en comú solament una baixa presència relativa de vehicles lleugers.

Quadre núm. 1. Parc automovilístic Balear 1988:

	xifres absolutes	%
motos	42.554	9,77
lleugers	337.617	77,57
pesants: camions	50.271	11,55
autocars	1.698	0,39
tractors ind.	513	0,11
altres	2.552	0,58
Total	435.205	100,00

Font: Dirección General de Tráfico (1988)

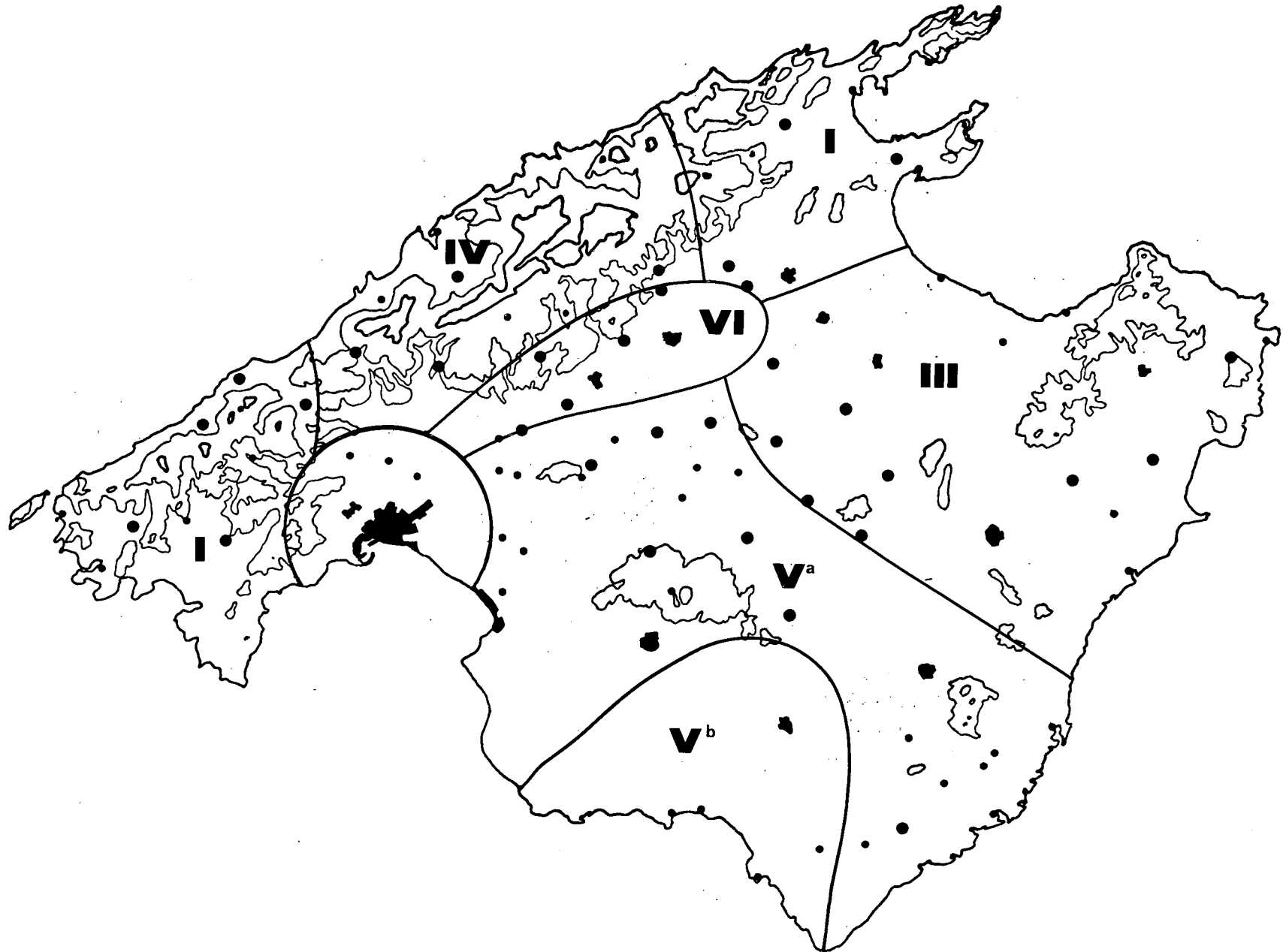
Quadre núm. 2. Comparació entre el parc automovilístic de les Balears i la presència mitjana de vehicles a les carreteres aforades de Mallorca el 1988 (%):

	parc	presencia
motos	9,84	5,05
lleugers	78,12	85,76
pesats	12,02	9,04

Font: Dirección General de Tráfico / Jefatura de Carreteras

BIBLIOGRAFIA

- BANESTO (1990). *Anuario del Mercado Español*.
- BARDOLET, E. (1989). «El coste de la insularitat». "COCIN" de Mallorca, Ibiza-Formentera. Palma.
- BRUNET, P. J. (1987). «Aspectos generales sobre el proceso de motorización y matriculación de vehículos. Consideraciones relativas al caso de Baleares». Homenaje al profesor D.Manuel de Terán. "Anales de Geografía" de la Universidad Complutense. Madrid.
- BRUNET, P. J./PETRUS, J. M./SEGUÍ, J. M. (1990), «El sistema de transportes. Evolución y perspectivas». Rev. "Papeles de Economía Española" num. 8 (Baleares). Fundación Fondo para la Investigación Económica y Social de la Cajas de Ahorros Confederadas. Madrid.
- CECCARELLI, P. i d'altres (1971). *Las incógnitas del tráfico urbano*. Ed.Gustavo Gili. Barcelona.
- CGI/Conselleria d'Economia i Hisenda (1983). *Los transportes en las Baleares*. Banca March. Palma.
- DIRECCIÓN GENERAL DE TRÁFICO (1988). *Anuario Estadístico General*. Ministerio del Interior. Madrid.
- FÁBREGAS, S. (1972). «El automóvil». En: "Movilidad Urbana". Publicaciones del Colegio Oficial de Arquitectos de Cataluña y Baleares. Barcelona.
- LANE, R. I POWELL, T. J./PRESTWOOD Smith (1973). *Planificación analítica del transporte*. IEAL (Nuevo Urbanismo/11). Madrid.
- TORREGO SERRANO, F. (1987). «El tráfico en España y las IMD de circulación en la red viaria». Homenaje al profesor D.Manuel de Terán. "Anales de Geografía" de la Universidad Complutense. Madrid.
- VIGUERAS GONZÁLEZ, J. F., coordinador (1988). *Estudio sobre la conservación de las redes de carreteras en España*. SEOPAN/ ASERPETROL/ AEC/ ASEFMA. Madrid.



NOTES DE CONGRESSOS I ENCONTRES
NOTES BIBLIOGRÀFIQUES



IV COLOQUIO DE GEOGRAFIA CUANTITATIVA

Los Sistemas de Información Geográficos y la Toma de Decisiones Territoriales

El curs acadèmic passat, el 1989-90, fou per al Departament de Ciències de la Terra un any força profitós i engrescat pel que fa a l'organització de Jornades, Cursos, o a la col·laboració en l'organització de Congressos.

Un dels esdeveniments més destacats es produeix el mes de setembre, entre els dies 25 i 28. Es tracta del desenvolupament del IV COLOQUIO DE GEOGRAFIA CUANTITATIVA, amb una dedicació especial als Sistemes d'Informació Geogràfica. El Departament de Ciències de la Terra de la UIB és l'encarregat de l'organització del Col·loqui, i les sessions es desenvolupen a Cas Jai, al Campus de la Universitat.

El "Grupo de Métodos Cuantitativos" és el primer dels grups de treball apareguts al si de la "Asociación de Geógrafos Españoles" (AGE) i compta amb una dilatada tradició en la realització de Congressos. El primer se celebrà a Oviedo, l'any 1983, i representa una vertadera revolució en el camp de la geografia espanyola. Dos anys després es dugué a terme el II col·loqui, a Madrid. Al X Coloquio Nacional de Geógrafos Españoles, celebrat a Zaragoza l'any 1987, s'incloué una ponència de mètodes quantitativs. I l'any 1988 se celebrà el III Coloquio de Geografía Cuantitativa a Cáceres.

El repte era gran. Continuar en la línia temàtica iniciada al col·loqui de Cáceres, la dels SIG i dedicar-hi diverses ponències. La publicació de les Actes, que recullen les ponències i comunicacions presentades, reflecteix el nivell científic que assolí el Col·loqui.

El desenvolupament del Col·loqui comptà, a més de les sessions de feina, amb ponències i comunicacions, amb un conjunt d'activitats paral·leles.

Dues cases comercials, INFO-CARTO i GENAMAP, exposaren llurs productes de software relacionats amb els Sistemes d'Informació Geogràfica.

Durant el col·loqui es comptà, igualment, amb una exposició de llibres i revistes i el dia 27 es dugué a terme una excursió a la comarca de l'est, badies del nord-est i comarca del Raiguer. El col·loqui finalitzà amb l'assemblea del "Grupo de Métodos Cuantitativos" (AGE).

La primera ponència fou: "Los SIGs, situación actual y perspectivas futuras". El ponent, el professor D. RHIND, del Departament of Geography, Birbeck College, University of London, presentà la conferència: *Geographical Information Systems: Present and Future*. Antoni TULLA, professor del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona actuà com a secretari.

S'hi presentaren un total de quatre comunicacions, procedents d'investigadors de les Universitats de Zaragoza, Alcalá de Henares, i Cantabria. Hi destacam la presentada per membres del nostre Departament: Ruiz, Rodríguez-Perea, Rullan i Salvà: "Diseño de un Sistema de Información Geográfico ráster para la planificación territorial".

La segona ponència també es dedicà als SIGs: "Aplicaciones de los SIGs al planeamiento municipal: posibilidades, problemas y perspectivas". Fou el ponent el professor Henk OTTENS de la Faculty of Geographical Sciences, University of Utrecht, amb la conferència: *The application of Geographical Information Systems for municipal planning: possibilities, problems and perspectives*. El Secretari de la ponència fou el professor Joan NUNES del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Les comunicacions presentades a aquesta ponència també foren quatre, de les Universitats d'Alcalá de Henares, Estudi General de Girona i Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona, i Universitat Autònoma de Madrid. També hem de destacar la presència de professors del Departament de Ciències de la Terra a aquesta ponència, P.J. Brunet i M. Ruiz, amb la comunicació: "Aplicación de los Sistemas de Información Geográficos ráster al análisis de componentes urbanos".

El títol de la tercera ponència fou "Apoyo Informático a la enseñanza e investigación en Geografía", i el ponent, el professor Michel VIGOUROUX, de la Maison de la Géographie, del G.I.P. RECLUS, a Montpellier. La seva conferència fou: *Quelques réflexions sur la fonction de l'Informatique en Géographie: Experiences dans l'enseignement et la recherche*.

El secretari de la ponència fou el professor Climent PICORNELL del departament de Ciències de la Terra de la UIB. També foren quatre les comunicacions presentades a la ponència, procedents de la Universitat del País Vasco, Autònoma de Madrid, de l'"Instituto de Economía y Geografía Aplicadas" (CSIC) i de la UNED.

Les altres dues ponències es dedicaren a les tècniques quantitatives, en Geografia Física i en Geografia Humana.

La primera, "Técnicas cuantitativas en Geografía Física", amb la conferència: *Las técnicas cuantitativas en la geografía española en la década de los años 80. Una aplicación del cálculo de probabilidades en Climatología*, anà a càrrec del professor Javier MARTIN VIDE del Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional de la Universitat de Barcelona. El secretari de la ponència fou José Luis GURRIA de la Universitat d'Extremadura.

Aquesta ponència comptà amb cinc comunicacions, procedents de diverses universitats, Autònoma de Madrid, Instituto de Economía y Geografía Aplicadas i de Geotec, de Barcelona. M. Grimalt, A. Rodríguez-Perea i R. Rodríguez del Departament de Ciències de la Terra presentaren una comunicació sota el títol de : "Morfometría de cuencas en la vertiente sudoriental de Mallorca".

La ponència dedicada a las "Técnicas cuantitativas en Geografía Humana" fou desenvolupada pel professor Joaquín BOSQUE SENDRA de la Universitat d' Alcalá de Henares, amb el títol de: *Análisis estadístico exploratorio y confirmatorio en Geografía*. El secretari de la ponència fou el professor Vicente RODRIGUEZ del Instituto de Economía y Geografía Aplicadas.

S'hi presentaren quatre ponències i una d'elles de dos professors del Departament de Ciències de la Terra, C. Picornell i J. Binimelis, amb el títol: "La incidència del procés d'urbanització al món rural a Mallorca". Les altres procediren del Departament de Geografía de Tarragona (U.B.), de la Universitat Pública de Navarra i de la Universitat de Zaragoza".

Les Activitats acadèmiques del Col·loqui finalitzaren amb una taula rodona amb el títol: *La Geografía Cuantitativa y los nuevos planes de estudio*, amb la participació dels professors, Joseba JUARISTI, de la Universitat del País Vasco, Antoni TULLA, de la U.A.B., José M. SANTOS de la UNED i Joana M. SEGUI de la UIB.

Joana Maria Seguí Pons

I JORNADES DE TRANSPORT I TERRITORI

Durant els dies 13 i 14 de Març del curs passat, el Departament de Ciències de la Terra, en el marc dels cursos que canalitza l'Institut de Ciències de l'Educació de la UIB, organitzà les I Jornades de Transport i Territori.

Les Jornades anaren dirigides a alumnes de l'especialitat de Geografía, encara que també s'hi matricularen alumnes dels primers cursos de la llicenciatura. El total d'inscrits al curs fou de cinquanta, xifra suficientment significativa del nivell d'audiència que assoliren.

Les sessions de treball de les I Jornades abastaren les diverses temàtiques de la geografia del transport. La *Mobilitat urbana* fou, tal volta, la més treballada, ja que de les vuit sessions, se'n dedicaren tres a aquesta temàtica.

Els conferenciants que impartiren les sessions foren professors del Departament de Ciències de la Terra de la UIB i de la Universitat Complutense de Madrid i tècnics de la Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori del Govern Balear.

La primera part de la jornada de dia 13 es dedicà a les *Metodologies d'anàlisi del transport marítim*, per part de la professora Joana Maria PETRUS BEY.

Joana Maria SEGUÍ PONS va introduir el tema de la *Mobilitat urbana. Una aproximació teòrica*, al qual es dedicaren dues sessions més.

La segona part de la primera jornada es dedicà a qüestions de xarxa viària, amb dues conferències. La primera, *Criterios para la planificación y legislación de la red viaria en Baleares*, fou introduïda per l'enginyer José Ma GONZALEZ ORTEA, cap del servei de Carreteres de la Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori del Govern Balear. Per altra part, T. Albert ARTIGUES BONET, també professor del Departament de Ciències de la Terra, desenvolupà el tema de la *Xarxa viària i territori*.

El matí del dia 14 es dedicà íntegrament a la Mobilitat urbana. Les dues sessions de treball, *La movilidad urbana. Fuentes. Las encuestas O-D*, i *La movilidad urbana. Análisis de resultados empíricos*, anaren a càrrec del professor Javier GUTIERREZ PUEBLA del departament de Geografía Humana de la Universitat Complutense de Madrid.

Pere J. BRUNET ESTARELLES, parlà de la problemàtica del *Transport col·lectiu interurbà* i, finalment, Miquel A. LLAUGER LLULL, cap del Gabinet Tècnic de la Conselleria d'Obres Públiques i Ordenació del Territori, introduí el tema de *Transport i Ordenació del Territori*, de gran amplitud i transcendència per a una comunitat, amb sòl escàs, com la de les Illes.

Joana Maria Seguí Pons

EUROCATO VIII 1990

Entre els dies 25 i 27 d'abril de 1990, se celebrà en el Campus de la Universitat de les Illes Balears, a l'edifici Ramon Llull, el congrés EUROCATO VIII, "Nuevas tendencias en la producción integrada de cartografía". Organitzat pel "Servicio Geográfico del Ejército" i per l'"Asociación Cartográfica Internacional". Aquestes jornades es dugueren a terme, amb la col.laboració del Departament de Ciències de la Terra de la UIB.

Les sessions es desenvoluparen al llarg dels dies esmentats i comptaren amb les següents ponències .

Bases de dades cartogràfiques moderada per Jim WIDMARK (Suècia). Comptà amb sis comunicacions, procedents de diversos països, de la R.F.A., de Gran Bretanya, i dues d'Espanya. Una procedent del "Centro de Gestión Catastral y Cooperación Tributaria. Ministerio de Economía". i l'altre del "Servicio Geográfico del Ejército".

La segona sessió es dedicà a *SIG y Cartografía*, presidida per Stein BIE (Noruega). També comptà amb sis comunicacions, procedents dels següents països: França, Àustria, R.F.A., Suècia, Suïssa i Espanya. Aquesta darrera de l'"Instituto Geográfico Nacional".

La tercera sessió es dedicà a *Gestió en la producció cartogràfica*. Fou moderada per Rodolfo NUÑEZ DE LAS CUEVAS (Espanya). Aquesta comptà amb cinc comunicacions, procedents d'altres tants països. Gran Bretanya, Suècia, Finlàndia, França i la R.F.A.

Jean C. MULLER (Holanda) moderà la quarta sessió, *Aplicaciones*. Comptà amb unes altres sis comunicacions, procedents de França, Txecoslovàquia, Itàlia, Holanda, R.F.A. i Regne Unit, juntament amb una comunicació de l'Oficina de Planejament Territorial de la Comunitat de Madrid (Espanya).

EUROCATO VIII, dedicà una sessió al desenvolupament i explicació de Pòsters referits a la temàtica de les Jornades. Aquí diversos membres del Departament de Ciències de la Terra, explicaren el contingut d'un pòster metodològic dedicat a un SIG d'Avaluacions d'Impacte Ambiental.

Els abstracts de les comunicacions es publicaren en forma de llibre, en iniciar-se el congrés: *EUROCATO VIII*. Servicio Geográfico del Ejército. Libro de Comunicaciones, Madrid, Abril 1990.

EUROCATO VIII s'inicià amb la inauguració d'una exposició de cartes nàutiques procedents de fons diversos. La col.lecció del Sr. Gabriel Alomar, el fons del Palau Vivot, i la Fundació Bartomeu March Servera subministraren la major part de les cartes de l'escola de cartografia mallorquina. Les altres, foren cedides pel "Servicio Geografico del Ejército" i pel Museu Naval de Madrid.

Amb motiu de l'exposició s'edità un valuós catàleg en el qual participarem professors del Departament de Ciències de la Terra.

Al llarg dels dies que durà el Congrés, el vaixell hidrogràfic TOFIÑO de l'"Instituto Hidrográfico de la Marina" es traslladà a Palma per a ser visitat pels congressistes. El Departament de Ciències de la Terra aprofità l'esdeveniment i organitzà visites per a alumnes de diversos cursos.

Joana Maria Seguí Pons

DISTRIBUCIÓ GEOGRÀFICA DEL CÀNCER COLO-RECTAL A MALLORCA

A. Obrador; E. Benito; E. Cabeza; I. Garau; A. Recober; M. Mulet; A. Avella: «Distribució geogràfica del càncer colo-rectal a Mallorca», *Real Academia de Medicina y Cirugía*. Abril de 1989, pàg. 7-15. Palma.

El propòsit dels autors de l'article consisteix a "conèixer si hi ha diferència en la distribució geogràfica" del càncer colo-rectal, per tal de poder "planificar millor els recursos assistencials i preveure les necessitats futures."

Si, com afirmen els autors, hi ha pocs estudis relatius a la distribució de les malalties a Mallorca, no hi dubte que amb el present article s'obre una mica més la porta que permet a la geografia assolir el paper de matèria interdisciplinari, capaç de col·locar i complementar-se amb un bon grapat de ciències.

Pel que fa a l'elaboració del treball en l'aspecte geogràfic potser seria convenient fixar-se en alguns aspectes. Primerament, la divisió de l'illa en set comarques, tot utilitzant els paràmetres de B. Barceló (1968), com han assenyalat altres autors (Picornell i Seguí, 1989) és referida en concret a la comarca de Llevant i Migjorn, "excessivament extensa i heterogènia."

També, el període estudiat —sis anys— és força curt. Els autors així ho entenen quan, prudentment, al final de l'article, assenyalen que "convindria tenir una sèrie més elevada per mirar si les diferències observades" entre els diferents municipis o comarques 'són' consistentes."

Les tècniques estadístiques emprades semblen adients, sense perdre mai de vista que només són elements —bàsics— per aprofitar i tractar la informació, però que alhora cal sospesar en cada cas les seves limitacions i inconvenients. Aquest és un bon moment per recordar les paraules d'un autor que creia profundament en el tractament estadístic de les dades, Moroney (1970), però que també era molt conscient del perill que entranyava abusar-ne: "hi ha mentides, grans mentides i estadístiques."

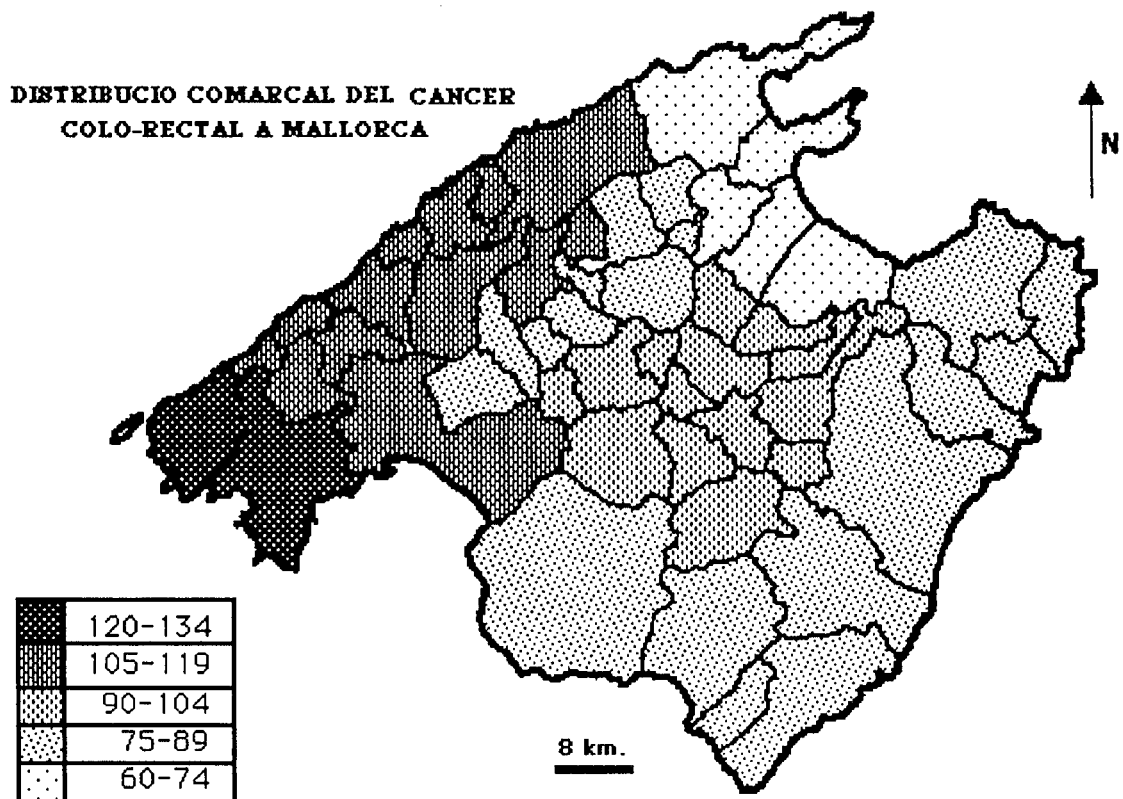
Pot ser que els resultats d'aquest estudi no siguin de vital importància per aquells que pretenen interpretar la realitat des d'una òptica geogràfica, però sí que ho és el fet que la medicina s'interessi cada vegada més per enfocaments que tradicionalment han estat propis de la nostra disciplina. És desitjable que aquesta relació entre medicina i geografia doni resultats cada vegada més profitosos.

Bibliografia

GRUPO CHADULE (1980): *Iniciación a los métodos estadísticos en Geografía*. Ariel. Barcelona.

PICORNELL, C. I SEGUÍ, J. M. (1989): *Geografía humana de las Islas Baleares*. Oikos-Tau. Barcelona.

Miquel Carrió



Distribució comarcal del càncer colo-rectal a Mallorca segons l'Índex Estandaritzat d'Incidència (IEI)

MAPES PER A L'ESTUDI DE LA LLENGUA CATALANA

BERNAT, F.; TORRES, J.; NUET, J.

"Mapes per a l'estudi de la llengua catalana". Com ensenyar català als adults. Suplement núm. 6. Publicació del Gabinet de Didàctica. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, 1989.

Com ensenyar català als adults, és una publicació periòdica especialitzada en el forniment d'eines didàctiques i criteris d'aprenentatge i d'avaluació adreçats bàsicament als cursos de català per a adults. El seu suplement número 6, de desembre de 1989, no hauria de passar inadvertit als professionals de l'ensenyament del català de qualsevol nivell educatiu, ni als interessats en la situació sociolingüística, en la història i en la geografia dels Països Catalans.

Els textos del malaguanyat amic Jaume Torres i de Francesc Bernat, juntament amb l'hàbil tècnica cartogràfica de Josep Nuet, ens ofereixen en conjunt un instrument útil per al coneixement de la nostra llengua i un recurs que constitueix un suport necessari per a l'aprenentatge del català. A més, l'assessorament i la supervisió de reconeguts especialistes ens garanteix un tractament específic rigorós i actualitzat.

Un total de seixanta-dos mapes i quinze gràfics treballen acuradament l'àrea territorial de la llengua catalana, la distribució geogràfica dels trets més significatius de la seva variació lingüística, i el procés d'expansió territorial que el català ha anat experimentant al llarg del temps.

Els tres grans eixos de variació de la llengua: el geogràfic, l'històric i el social defineixen l'estructura de l'obra en tres grans apartats: els mapes dialectològics, els mapes històrics i els mapes sociolingüístics. Es completa l'estudi amb uns suggeriments didàctics generals que orienten la utilització activa de l'obra dins el procés d'aprenentatge, i un apèndix amb mapes muts que també incideixen en l'enfocament didàctic del material presentat.

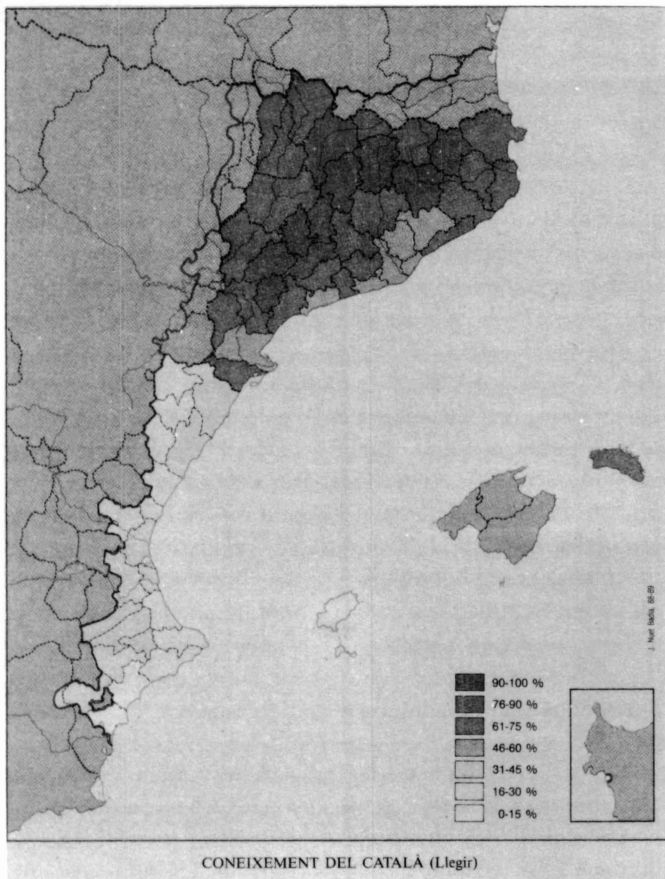
El capítol de geolingüística ens mostra en primer lloc la divisió dialectal del català i les diferències bàsiques entre els dialectes orientals i els occidentals, així com les àrees de transició, marcades per isoglosses fonètiques i morfològiques representatives. En segon lloc, s'estudien i se situen cartogràficament les diferències fonètiques (conservació de la làbio-dental /v/, la iodització, etc.), morfològiques (l'article, els demostratius, els pronoms febles, i les diferents desinències verbals), i les lèxiques (mirall/espill, llombrígol/melic, mitges/calces...). Com a punt interessant d'aquest darrer apartat lèxic, mereix destacar la configuració d'una àrea central innovadora que presenta els termes més evolucionats, i d'unes àrees laterals o aïllades que conserven mots arcaics que han desaparegut en l'àrea central. Així mateix, cal ressenyar la duplicitat lèxica amb què es denominen determinats conceptes, amb termes d'etimologia romànica al nord del domini lingüístic i d'origen àrab al sud.

El capítol d'història dels Països Catalans i de la llengua catalana resumeix sumàriament les principals etapes històriques que tenen relació amb la llengua catalana. Comença amb la filiació romànica del català i del lloc que aquest ocupa en la Romània, i continua amb el substrat pre-romà, amb la romanització, i amb els superstrats germànic i àrab. Cal remarcar aquí els comentaris sobre els parlars pre-catalans mossàrabs i bascoïdes. A continuació, es planteja la constitució del català com a llengua diferenciada, amb una primera etapa pre-literària i amb la posterior expansió dels segles XIII al XV. Acaba aquest apartat amb la ressenya de la Decadència, la Renaixença i el segle XX.

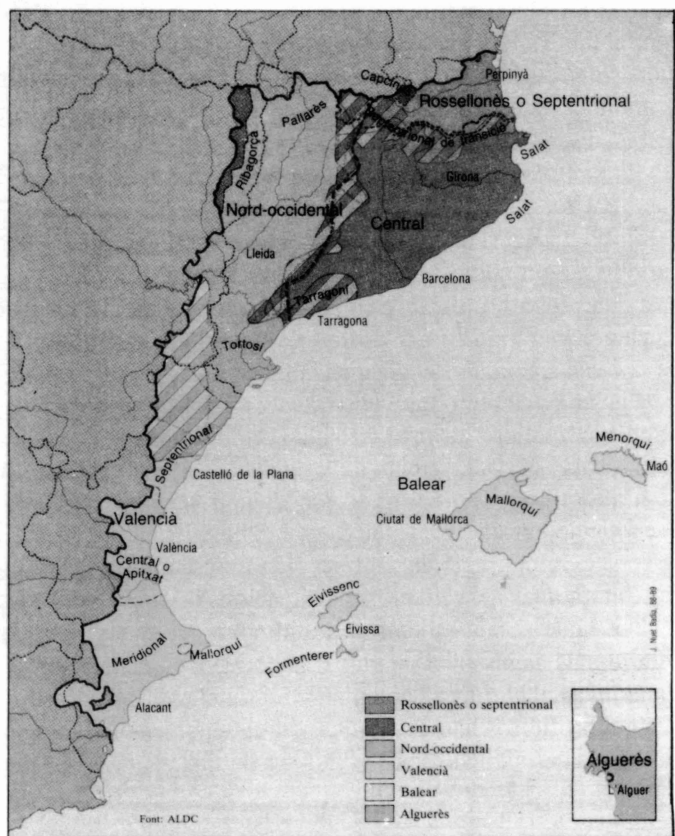
El capítol de sociolingüística, a més de definir la situació legal del català en les diverses àrees del domini lingüístic, i de presentar la densitat per dialectes i la densitat d'immigració, ens mostra quatre interessants mapes sobre el coneixement del català segons les quatre habilitats lingüístiques bàsiques (entendre, parlar, llegir i escriure). També ens ofereix deu piràmides de població d'altres tants nuclis urbans de parla catalana que reflecteixen el divers grau d'aptitud lingüística. Aquesta diversitat ve determinada principalment per tres factors: la immigració, la consciència i l'escolarització. En alguns casos, el resultat és francament alarmant, amb símptomes desvetlladors de situacions de substitució lingüística.

Tot i que notam a faltar un estudi complet de les fronteres lingüístiques i un major aprofundiment de determinats punts de l'apartat d'història, i és constatable l'absència de dades sociolingüístiques de la Catalunya del Nord, ens complau molt satisfactoriament tenir a l'abast aquest conjunt de mapes lingüístics, que tan profitosos han de resultar per al coneixement de la nostra llengua i que tan necessaris es fan en un panorama definit pels escassos mitjans de suport gràfic i de material complementari per a l'ensenyament del català.

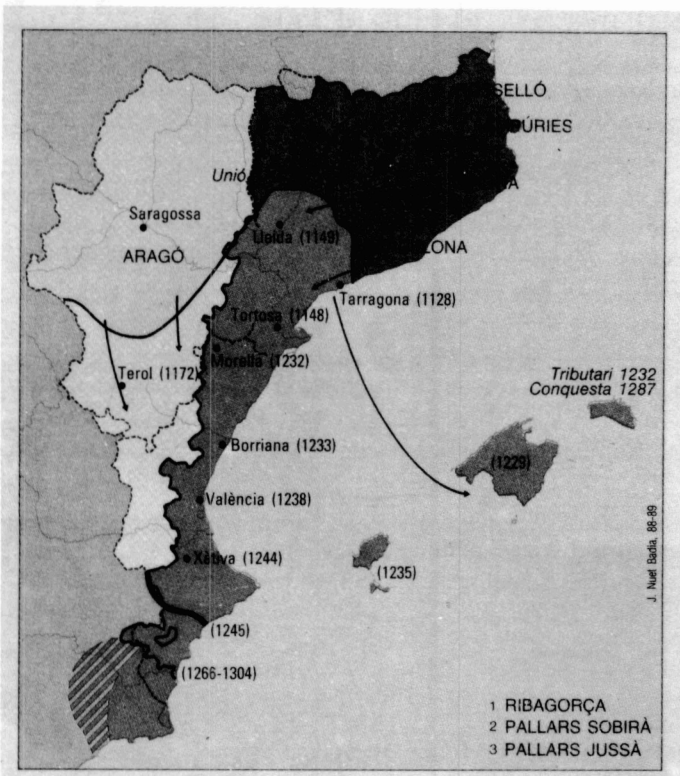
Gaspar Valero i Martí.



CONEIXEMENT DEL CATALÀ (Llegir)

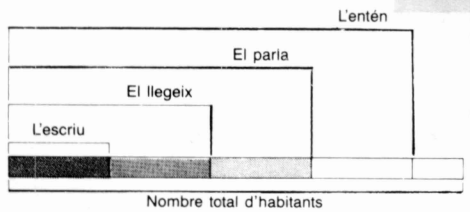
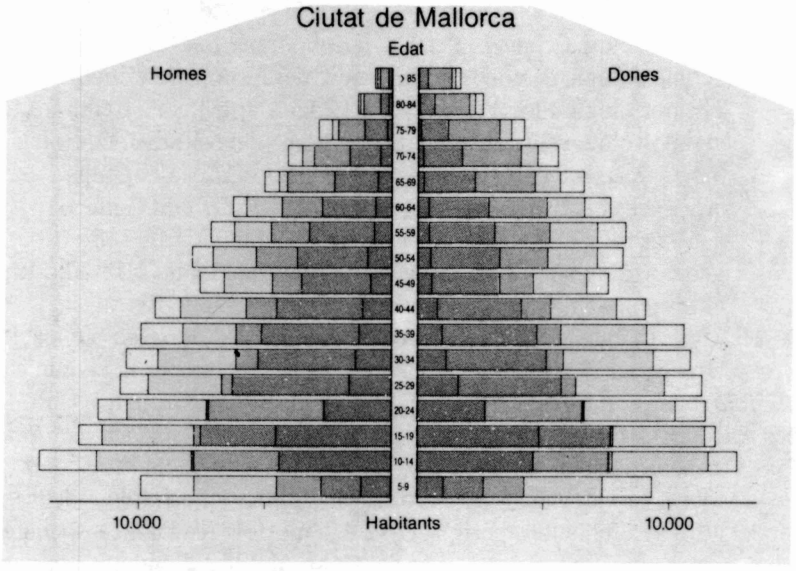


ELS DIALECTES CATALANS



L'EXPANSIÓ CATALANA AL SEGLE XIII

- Límit sud dels comtats catalans al segle XII
- - - Límit dels regnes de la corona catalano-aragonesa
- ▬ Límit de l'expansió de la corona catalano-aragonesa
- Límit actual de la llengua catalana
- El català al segle XIII
- L'aragonès al segle XIII, en procés de castellanització



I COL·LOQUI INTERNACIONAL DE CONSTRUCCIÓ DE PEDRA EN SEC

Del 6 al 8 de juliol de 1990 va tenir lloc a Barcelona el I Col·loqui Internacional de Construcció de Pedra en Sec, organitzat per l'Arxiu Històric de l'Enginyeria Civil de Catalunya de l'ETS d'Enginyers de Camins Canals i Ports de la Universitat Politècnica de Catalunya.

L'organització de la reunió fou a càrrec del professor Salvador Tarragó.

Es presentaren 15 ponències referides a la construcció amb la tècnica de pedra seca arreu dels Països Catalans i d'altres indrets de la Mediterrània (Creta, Calàbria i Terra Santa). En elles es varen tractar no tan sols les característiques tècniques d'aquest tipus de construcció, sinó també la seva distribució, i relació amb trets geogràfics.

La participació illenca a la reunió fou especialment considerable:

A. Alomar i Esteve (Escola de Margers) va defensar una "Proposta de tipologia de construcció de pedra en sec"

M.A. Carbonero Gamundí va referir-se a "Conjunts Hidràulics i tecnologia de la pedra seca a la Mediterrània."

M. Grimalt Gelabert, R. Rodríguez-Gomila i M. Blázquez Salom (UIB) es referiren en la seva ponència a "Graonament de terrenys mitjançant marjades a la Serra de Tramuntana (Mallorca)".

Les actes de la reunió es troben actualment en procés de publicació.

M. Grimalt/ R. Rodríguez-Gomila

I REUNIÓN NACIONAL DE GEOMORFOLOGÍA

Del 17 al 20 de setembre de 1990 se celebrà a Terol la I Reunión Nacional de Geomorfología. L'organització va esser a càrrec de l'Instituto de Estudios Turolenses i la Sociedad Española de Geomorfología. La secretària de la reunió fou M^a Victoria Lozano Tena.

La conferència inaugural fou impartida pel Dr. M. Panizza i es referí a les aplicacions de la geomorfología per a l'estudi dels riscos i a l'impacte ambiental a la regió de Dolomiti.

Les jornades tengueren dos dies dedicats a sessions científiques i una sortida de camp.

Hi va haver un total d'11 ponències:

geomorfologia estructural i neotectònica. (mod. per J. Rodríguez Vidal i J. López Martínez)

morfologia càrstica. (mod. per J. Rodríguez Vidal i J. López Martínez)

geomorfologia glaciària i periglaciària (mod. per E. Martínez de Pisón i J. de Pedraza Gilsanz)

geomorfologia de zones àrides (mod. per F. López Bermúdez i C. Sancho Marcén)

geomorfologia litoral (mod. per C. Zazo Cardeña i A. Cendrero Uceda)

geomorfologia fluvial (mod. per A. Pérez González i J.M. García Ruíz)

morfogènesi de costers (mod. per A. Calvo Cases i F. Gallard Gallego)

erosió de sòls (mod. per A. Calvo Cases i F. Gallard Gallego)

geomorfologia i sòls (mod. per F. Díaz del Olmo i B. Tello Ripa)

geomorfologia regional (mod. per F. Díaz del Olmo i B. Tello Ripa)

altres temes (mod. per F. Díaz del Olmo i B. Tello Ripa)

Hi va haver una notable participació, amb un total de 75 comunicacions i panells.

La Universitat de les Illes Balears fou representada per la comunicació: *Caudales punta de avenida y morfología de cuencas en Mallorca*, presentada per M. Grimalt i A. Rodríguez-Perea, i pel panell presentat per A. Rodríguez-Perea, A. Corbí i J. Servera referit a *El sistema dunar de sa Canova d'Artà*.

La jornada de camp tengué lloc a la Sierra de Albarracín i fou coordinada per M. Gutiérrez Elorza i J.L. Peña Monné. Es varen analitzar els trets estructurals i morfològics de la serralada, amb especial esment en el modelat lligat a fenòmens periglaciària i a la morfologia càrstica. Es varen visitar els camps de dolines dels Llanos de Pozondón i els de Villar del Cobo (dolines d'embut), així com els rius de blocs d'Orihucla del Tremedal.

Les actes de la reunió estan publicades en dos volums:

Editors M. Gutiérrez, J. L. Peña, M.V. Lozano (1990): Actas de la I Reunión Nacional de Geomorfología.- Instituto de Estudios Turolenses- Diputación Provincial de Teruel.- Teruel.- 823 pàg.

M. Grimalt / R. Rodríguez-Gomila.

VI JORNADAS DE CAMPO DE GEOGRAFIA FISICA (SALAMANCA)

Les VI Jornadas de Campo de Geografía Física tengueren lloc els dies 7,8 i 9 de juny de 1990 i es realitzaren de manera itinerant per diferents llocs de Castilla-León, bàsicament arreu de les províncies de Salamanca i Zamora, encara que es feren breus incursions a territoris de les demarcacions de Palencia i Valladolid.

L'organització fou a càrrec del departament de Geografia de la Universitat de Salamanca. La coordinadora de la reunió va ésser la Dr. Carmen Pol Méndez, i en la seva preparació dels diferents punts d'interès hi participaren Ana Sánchez del Corral, José Manuel Llorente, Juan Ignacio Plaza i Valentín Cabero, tots ells integrats al departament esmentat.

El treball es va desenvolupar en les tres grans unitats de paisatge de la regió, parant especial esment en els trets geomorfològics i estructurals.

Centres d'interès a la jornada del dia 7

Dins el domini de la conca sedimentària del Duero es varen poder apreciar els relleus testimonials, que exemplificaren els turons dels Arapiles.

En el mateix entorn es varen observar la formació dels diferents nivells de terrasses del riu Duero. En elles els processos morfològics són prou notables, com per a formar-s'hi depressions de gènesi èolica (que es poderen visitar a Nava del Rey), com l'aparició de sistemes dunars alimentats per les arenes d'origen fluvial mogudes pels vents dominants de component sudoccidental (San Román de Hornija). En el mateix entorn del gran riu va poder apreciar la migració del canal principal als peus del promontori de Toro.

Dins la conca sedimentària hi ha força indrets amb el drenatge d'aigües dificultat per l'escàs pendent, amb l'aparició d'àrees quasi endorreïques i la formació de zones lacustres altre temps extenses i que han sofert un dràstic procés de dessecació a les darreres dècades (llacunes de Villafáfila).

Amb un canvi d'entorn es varen visitar els relleus apalaxians de la Sierra de la Culebra al rodal de Campanario.

Centres d'interès a la jornada del dia 8

La segona jornada es va centrar en l'estudi sobre el terreny de les formes glacials a l'entorn del Massís de Sierra Segundera, que actua de llindar entre el vessant gallec i la conca del Duero. La forma més espectacular és el llac de Sanabria, del qual es varen recórrer les morrenes frontals a Pedrazales, apreciar l'aparició de les morrenes laterals des de San Martín de la Castañeda, l'àrea d'alimentació del glaciari als cims de la sierra Segundera i el canó fluvial del riu Tera (Ribadelago), que ha retraballat el fons de la vall glaciari que baixa cap a Sanabria.

El mateix dia es varen poder resseguir els trets estructurals de la sierra de la Culebra, així com les seves peculiaritats biogeogràfiques, notablement modificades per les polítiques de repoblació forestal, que han substituït els boscos originals de Quercus pirenaica per pinars de pi (*Pinus sylvestris* i *Pinus pinaster*). Igualment es pogueren observar boscúnies de brucs nans (*Ericetum umbellatae*).

A Puente Pino es va poder apreciar el progressiu encaixament del riu Duero en el tram que va apropant-se cap a la frontera portuguesa, que arriba a ésser de 300 metres. El mateix es va poder veure al riu Tormes (Fermoselle)

Centres d'interès a la jornada de dia 9

L'engorgament del Duero té com a conseqüències la individualització d'una comarca, coneguda com els Arribes. El seu clima contrasta per la seva benignitat tèrmica amb la Meseta, el que dóna lloc a particularitats biogeogràfiques, com la presència d'espècies de caràcter mediterrani (*Pistacia terebinthus*). L'aprofitament de l'energia hidràulica en aquest tram és especialment intensiu, com es va apreciar amb la visita a la central d'Aldeadávila.

Camí del sistema Central es va recórrer la peniplana salmantina, amb especial esment a la presència de relleus domàtics (la Peña). També es va fer una aturada en els glacis d'acumulació de peu de munt "rañas" que s'apreciaren a Morasverdes, indret situat en el contacte entre la fossa de Ciudad Rodrigo i la Sierra de Francia.

Les visites de les jornades finalitzaren a la Peña de Francia, on es va poder apreciar el sinclinar penjat que en constitueix el cim.

La participació en les jornades fou especialment elevada (100 participants). En el marc de la reunió va tenir lloc la constitució del Grup de Treball de Geografia Física de l'AGE, per la presidència del qual fou elegit el Dr. J.M. Rubio Recio. Igualment es va acordar encarregar l'organització de les VII Jornadas de Campo de

Geografia Física al Departament de Ciències de la Terra de la Universitat de les Illes Balears.

Amb motiu de les jornades es va editar un volum, que conté, a més dels itineraris i aturades duites a terme, un resum general dels trets geogràfics de la regió.

C. Pol Méndez (coordinació): VI Jornadas de Campo de Geografía Física. Salamanca 1990.- Universidad de Salamanca. Departamento de Geografía- 128 pp.

M. Grimalt/R. Rodríguez-Gomila

SOCIETAT CATALANA DE GEOGRAFIA

FILIAL DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS



PRIMER CONGRÉS CATALÀ DE GEOGRAFIA

**11 AL 15 MARÇ
1991**

BARCELONA

I SEMINARIO SOBRE EL FERROCARRIL

Palma, 18,19 y 20 de septiembre de 1991

INSCRIPCIÓN

La inscripción al Seminario deberá formalizarse antes del 15 de mayo de 1991 a través del Secretariat d'Encontres de la Universitat de les Illes Balears, C/ Miquel de la Santa Oliver núm. 2, 07071 Palma, Tl. 971-17 31 20, fax 75 44 45.

Para hacer efectiva la inscripción será necesario cumplimentar el boletín adjunto y remitirlo al Secretariat d'Encontres, junto con el justificante de haber abonado la cuota. Sólo se admite la transferencia bancaria, a nombre de UIB-C FERROCARRIL, Caja de Balears (Sa Nostra), Avenida Jaime III 18 (Agencia Urbana 005), 07012 Palma. Cc: 1.781.404-14.

La cuota general de inscripción será de 10.000 pts., y de 6.000 para estudiantes, siempre que acrediten su condición. Dicha inscripción da derecho a la recepción de las actas, material complementario y excursión. Se extenderá certificado de asistencia a los inscritos.

PRESENTACIÓN DE COMUNICACIONES

Las comunicaciones presentadas deberán adaptarse a la temática propuesta, evitando generalidades e incidiendo en la explicación o proposición de casos relevantes.

Orientación temática

Interesa el tratamiento del ferrocarril como medio de transporte aplicado en la solución de los problemas del tráfico actuales, en adaptación a nuevas demandas de transporte y su vinculación positiva a distintas estrategias de ordenación del territorio.

Normas de presentación de originales

Las comunicaciones deberán ser enviadas a la Organización antes del día 30 de junio de 1991, en diéctico e impresas en papel. Las gráficas y figuras deberán entregarse en papel vegetal y condiciones óptimas para ser reproducidas.

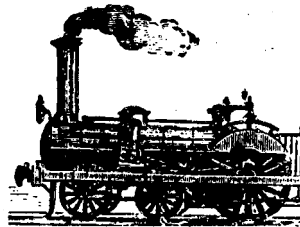
Muy importantes los diécticos podran ser de 3.5 o de 5.25 (preferiblemente de 3.5). Los programas a utilizar serán WORD o MACWRITE para Macintosh, y WORD STAR o WORD PERFECT para PC-IBM.

La extensión máxima de las comunicaciones, texto y material complementario, no podrá sobrepasar el equivalente a los 12 folios tamaño DinA4 escritas a doble espacio.

RESPONSABLES ORGANIZACIÓN

Pere J. Brunet Estarrelles
Jaume Servera Nicolau (Secretario)
Departament de Ciències de la Terra.
Universitat de les Illes Balears.
Cra. de Valldemossa km. 7,5. 07071 Palma
Tl. (971) 17 30 01.

I SEMINARIO SOBRE EL FERROCARRIL



Universitat de les Illes Balears
Departament de Ciències de la Terra

Palma de Mallorca
18, 19 y 20 de septiembre 1991

PLAN DE TRABAJO

El Seminario se desarrollará a lo largo de los días 18, 19 y 20 de septiembre de 1991, mediante desarrollo de conferencias-coloquio y la presentación de comunicaciones a una única ponencia, resumidas por un relator y con posterior debate.

Se ha programado una excursión para el último día.

Sede del Seminario: Casa de Cultura de Sa Nostra, C/ Concepció núm. 8 - Palma.

PROGRAMA

Miércoles 18
9:00 Entrega de documentación.
9:30 Acto inaugural y presentación.
10:00 Conferencia-coloquio.
Ferrocarril y modelo de transporte. Dr. P.J. Brunet Estarrelles. Dept. de Ciències de la Terra. UIB.
11:00 Conferencia-coloquio.
La política de transporte en la CEE en relación con el sistema ferroviario. Dr. R. Izquierdo de Bartolomé. Universidad Politécnica de Madrid.
12:00 Discusión y debate.
16:00 Conferencia-coloquio.
El ferrocarril y los modos de transporte colectivos. Dr. J. Hernando. Consultrans.
17:30 Conferencia-coloquio.
El ferrocarril español y la alta velocidad. Dr. A. López Pita. Universidad Politécnica de Catalunya.
19:00 Discusión y debate.

Jueves 19

9:30 Conferencia-coloquio.
El ferrocarril y las Comunidades Autónomas. R. Giménez Capdevila. Institut Català per al Desenvolupament del Transport. Generalitat de Catalunya.
10:30 Conferencia-coloquio.
Los ferrocarriles de Mallorca. R. Sierra. Director del FC de Sóller, T. Morell. Director de los FF.CC. de Mallorca.
11:30 Conferencia-coloquio.
El futuro del ferrocarril mallorquín. Conselleria de Transport i Treball. Govern Balear.
12:00 Discusión y debate.
16:00 Ponencia.
El ferrocarril como alternativa de transporte. L. López Trigal. Catedrático de la Universidad de León.
19:00 Relación de comunicaciones.
Discusión y debate.

Viernes 20

Excursión (programa provisional):
Salida en Estación del FC de Sóller (Plaza España).
Palma-Sóller en ferrocarril.
Sóller-Puerto de Sóller en tranvía.
Puerto de Sóller-Sa Calobra.
Comida.
Sa Calobra-Inca en autocar.
Inca-Palma en ferrocarril (FPCC de Mallorca-FEVE).

OBJETIVOS

El objetivo fundamental de las Jornadas sobre Ferrocarril es el tratar y debatir una serie de aspectos significativos ligados al transporte ferroviario. En el planteamiento de los temas intervienen una serie de profesionales que se han destacado precisamente por su vinculación con el sector y que, por ello, pueden aportar su experiencia en áreas propias de la ingeniería, arquitectura, sociología, geografía o cualquier otra especialidad.

El carácter interdisciplinar de las Jornadas posiblemente sea lo que le dé mayor personalidad y lo que asegure una mayor rentabilidad en el tratamiento de los distintos temas.

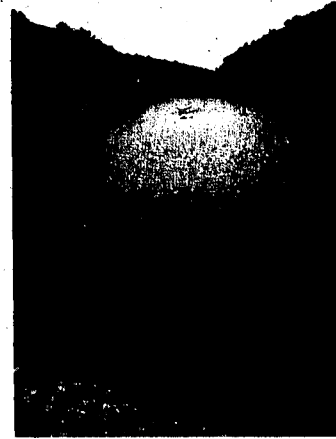
El desarrollo de las Jornadas en Mallorca tiene un especial sentido y justificación no sólo por ser la única isla de Estado español con servicio ferroviario (desde 1875) sino también por estar aún en funcionamiento, aunque con distinta suerte para cada una de las empresas implicadas.

Una segunda razón es la coincidencia del desarrollo de las Jornadas con período de negociación del traspaso de competencias en materia ferroviaria entre la Administración central y la autonómica.

VII Jornadas de Campo de geografía física

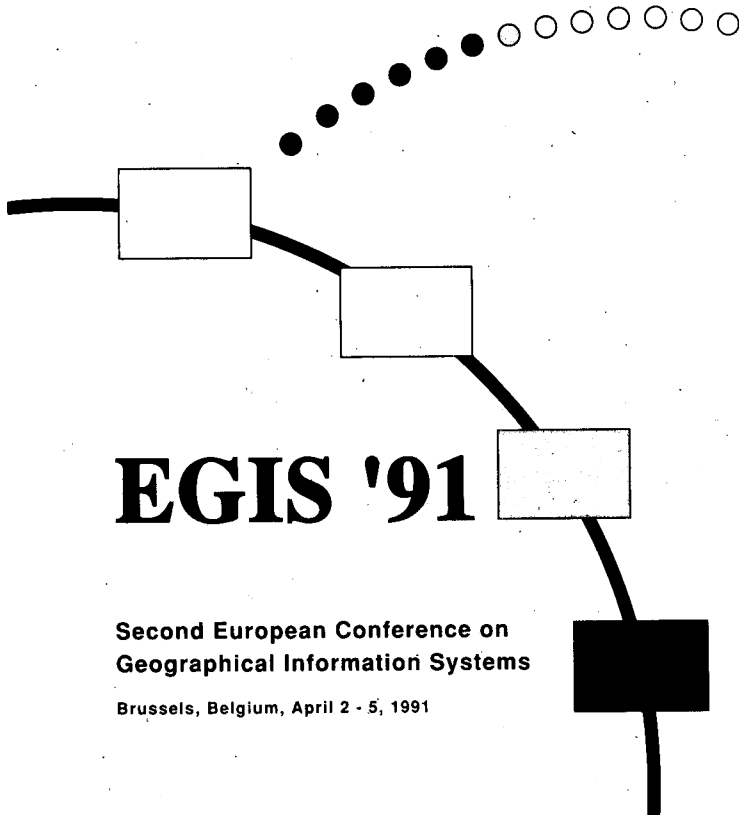


Universitat de les Illes Balears
Departament de Ciències de la Terra



VII JORNADAS DE CAMPO DE GEOGRAFÍA FÍSICA

Mallorca, 20-22 de Marzo de 1991



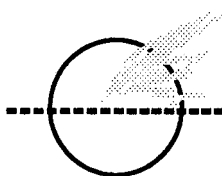
EGIS '91

Second European Conference on
Geographical Information Systems

Brussels, Belgium, April 2 - 5, 1991

EGIS '91

Seminari: **DONA, TERRITORI I SOCIETAT**
(Una anàlisi des de la geografia del gènere)



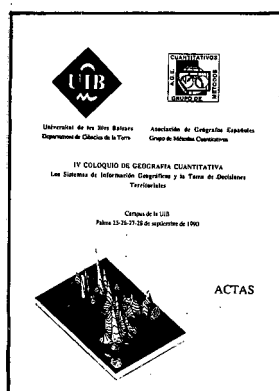
DONA, TERRITORI I SOCIETAT

Palma, novembre 1991

Universitat de les Illes Balears
Departament de Ciències de la Terra / ICE

27 i 28 de novembre de 1991
Palma (Balears)

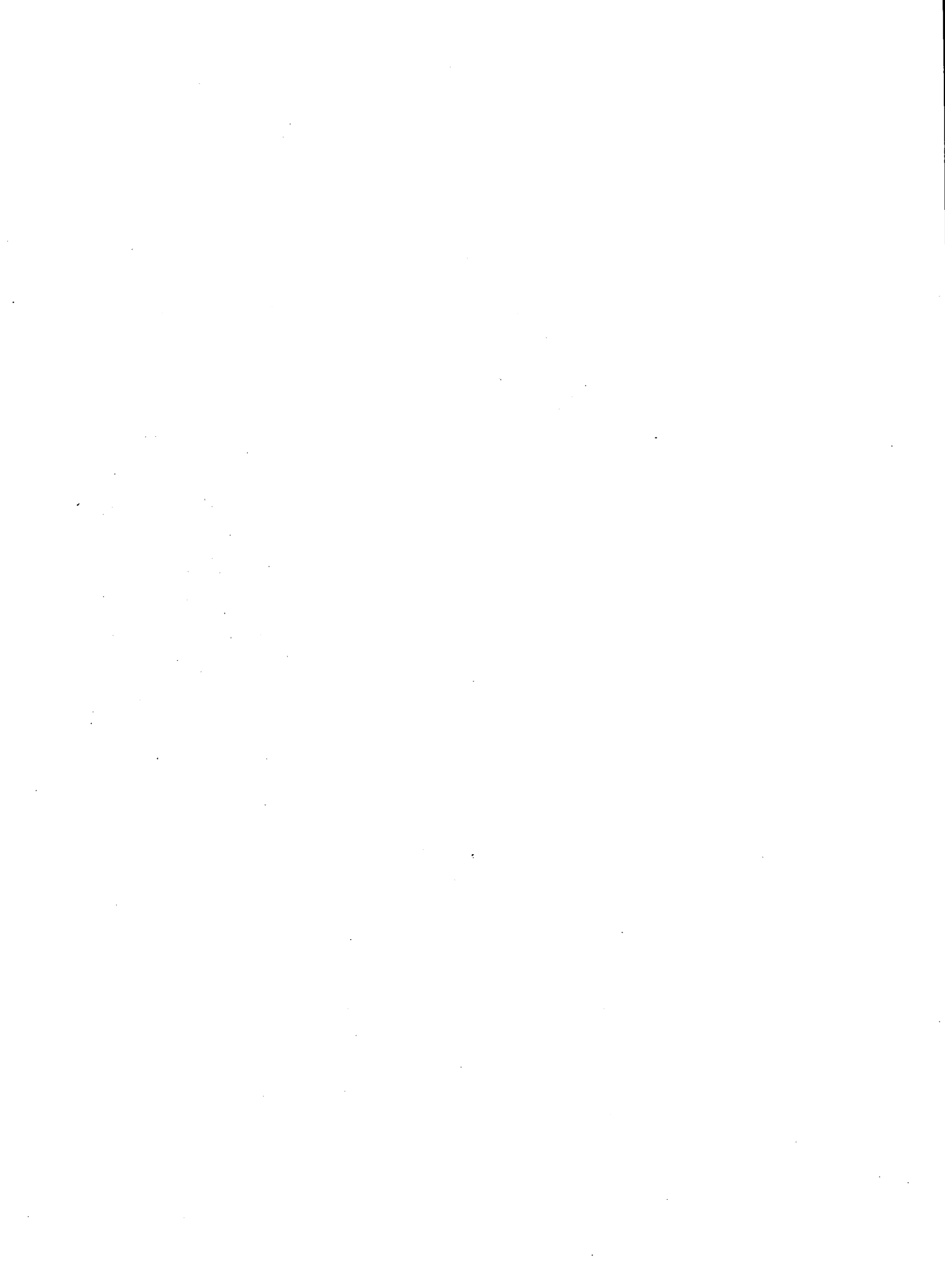
ACTAS IV COLOQUIO DE GEOGRAFIA CUANTITATIVA. Los Sistemas de Información Geográficos y la toma de Decisiones Territoriales. (1990).- Universitat de les Illes Balears, Departament de Ciències de la Terra y Asociación de Geógrafos Españoles, Grupo de Métodos Cuantitativos. Palma.



El llibre que es presenta recull la informació referent a les cinc ponències i a les vintiu comunicacions del IV Coloquio de Geografía Cuantitativa (UIB, Palma, 1990).

Les dues primeres ponències es dedicaren monogràficament als Sistemes d'Informació Geogràfics. *Los SIGs, situación actual y perspectivas futuras* del professor David RHIND del Birkbeck College, Londres y *Aplicaciones de los SIGs al planeamiento municipal: posibilidades, problemas y perspectivas*, dels professors Henk F.L. OTTENS i Jan Jaap HARTS de la Facultat de Ciències Geogràfiques d'Utrecht . La tercera desenvolupà es desenvolupà en torn del *Apoyo Informático a la enseñanza e investigación en Geografía* i fou el ponent Michel VIGOUROUX del GIP Reclus de Montpellier. La quarta ponència, del professor Javier MARTIN VIDE, de la Universitat de Barcelona, es dedicà a las *Técnicas cuantitativas en Geografía Física*. Finalment la darrera, del professor Joaquin BOSQUE SENDRA, de la Universitat d'Alcalá de Henares, desenvolupà les *Técnicas Cuantitativas en Geografía Humana*.

El llibre d'Actes es troba a la venda al CIDA. C/ Patronat Obrer, 30, 07006, Palma. Tef: 469403.



ÍNDEXS
NÚM. 39, 40, 41, 42,

Treballs de Geografia, 39

índex

Nota introductòria

7

Els trets estilístics de la cartografia mallorquina

Antoni Ginard

9

El tema balear i els autors il·lencs a *Estudios Geográficos*

Miquel Grimalt, Raquel Rodríguez

17

Minorque et la France au XVIIIème siècle

Jean Bisson

25

El clima de las Baleares. Mediterraneidad y Singularidad

Agustí Jansà

39

La evolución reciente de la población mallorquina y su estructura

Sebastián Burguera Burguera

45

Simulación dinámica (1857-1981) de la interacción entre los centros urbanos en Baleares.

Aplicación de la teoría gravitacional

Pere Brunet Estarellas

61

La situació de l'agricultura al Pla de Mallorca

Francisca Florit Alomar

73

El Hombre y el espacio rural en la isla de Mallorca

Pere A. Salvà i Tomàs

79

La indústria a Menorca

Joana M. Barceló Martí

83

Estado actual de la industria en la isla de Mallorca

Joana M. Petrus Bey

89

Aplicació metodològica de la teoria de Grafos a la xarxa de carreteres d'Eivissa

Joana M. Seguí Pons

97

Aspectos generales del transporte en Mallorca

Pere Brunet Estarellas

117

185

El desarrollo de segundas viviendas en Baleares a partir de 1960

Maria Socias Fuster

125

L'organització territorial a les illes Balears

Joana M. Seguí Pons

131

Els recursos naturals a Mallorca

Pere A. Ripoll Solivelles

141

La estructura funcional de Menorca

M. Lluïsa Dubon Petrus

145

Treballs de Geografia, 40

índex

L'ensenyament de la geografia i els geògrafs mallorquins del segle XIX

Miquel Company Florit

7

El mapa de Mallorca d'Antoni Despuig

Climent Picornell, Joana M. Seguí, Antoni Ginard

23

La informática en la enseñanza. Un modelo general aplicado a un tema geográfico

J. C. Agustín Bonaga, S. Escolano Utrilla

41

Precipitacions màximes diàries a la serra de Tramuntana, Mallorca

Miquel Grimalt Gelabert

51

Evolució i distribució recent del nombre de caçadors a les Balears

R. Aguilar, J. Mayol

61

Els estudis urbans a Palma a través de 100 anys d'història de la ciutat

Gabriel Alemany i Morell

67

La normativa urbanística legal com a instrument d'ordenació del territori: les normes subsidiàries d'Esporles

Onofre Rullan i Salamanca

81

La dinàmica espacial del desenvolupament turístic: el caso de Baleares

Joana M. Petrus Bey

89

Notes

Un mapa de part de l'illa de Mallorca de l'any 1594 (circa)
Ramon Díaz, Antoni Ginard, Climent Picornell, Onofre Rullan, Joana M. Seguí
112

Relacions i notícies

Treballs de Geografia, 41

índex

Repartiment de les precipitacions màximes a Mallorca
Miquel Grimalt Gelabert

7

Característiques morfològiques dels principals estanys de l'Albufera de Mallorca
A. Martínez Taberner, A. Díez, V. Forteza, G. Ramon, A. Sastre, M. A. Soberats, M. Socias, F. S. Tebar,
J. Xamena

19

Distribución geográfica de la vegetación de matorral en la zona occidental de Mallorca
C. García Plé, M. Morey

33

Aproximació a la situació d'un producte agrari de les Balears: el formatge
Antònia Ripoll Martínez

47

L'abastament d'aigua a Palma durant el segle XIX
Antoni Ginard Bujosa

59

El tema de la mobilitat espacial dins d'un projecte interdisciplinari d'investigació per a BUP. El transport col·lectiu interurbà per carretera a Mallorca (1980)

Pere J. Brunet Estarellas

73

Competencias espaciales entre agricultura y turismo
Pere A. Salvà i Tomàs

81

El transporte discrecional y la incidencia del turismo en Baleares
Joana Maria Seguí Pons

93

El comportament municipal de l'oferta de places turístiques a Mallorca entre 1965 i 1985
Onofre Rullan i Salamanca

99

Notes de congressos i Notes bibliogràfiques

107

187

Treballs de Geografia, 42

índex

Cabals màxims al Llevant i Migjorn de Mallorca durant les revingudes del setembre de 1989

Miquel Grimalt Gelabert, Antoni Rodríguez-Perea

7

Les inundacions històriques de Sa Riera

Miquel Grimalt Gelabert

19

Un plànol de Palma de l'any 1613 *circa*

Climent Picornell, Joana-Maria Seguí, Antoni Ginard, Josep Morata

27

La revitalització del món rural i el Consell d'Europa

Antònia Ripoll Martínez

35

El mapa de marjades de la serra de Tramuntana de Mallorca

Miquel Grimalt Gelabert, Macià Blàzquez Salom

43

La red ferroviaria de Mallorca y su incidencia en el desarrollo insular

Pere J. Brunet Estrelles

49

Aplicació metodològica de l'Índex d'accessibilitat al transport públic urbà a la ciutat de Palma

Joana-Maria Seguí

57

Els barris de Palma i la xarxa municipal de transport col·lectiu urbà: un Índex d'accessibilitat

Joana-Maria Seguí, Antònia Ripoll Martínez

77

La població postturística de Mallorca (1970-1986) dins el marc d'una nova comarcalització

Jaume Binimelis Sebastian, Amadeu Corbí Mateu

89

Evolució dels centres mitjans ponderats de població i habitatge a Mallorca (1950-1986)

Pere J. Brunet Estrelles

109

La previsió del sòl a Mallorca: una variable condicionada pel turisme i la segona residència

Onofre Rullan Salamanca

117

Turismo, medio ambiente y ordenación del territorio en las islas Baleares

Pere A. Salvà Tomàs

127

Notes de congressos i encontres

Notes bibliogràfiques

137

188

BUTLLETA DE SUBSCRIPCIÓ

Per a subscriure-us emplenau aquesta llibreta i retornau-la a:
TREBALLS DE GEOGRAFIA
Servei de Publicacions i Intercanvi Científic
Universitat de les Illes Balears
Telèfon 17 30 00 / 01
Telefax 75 80 61
Palma (Balears)

Preu de la subscripció: 1.500 ptes.
Les despeses de tramitació van a part

Nom.
Institució
Càrrec
Adreça
Població
País Telèfon

Enviaue-me la revista a partir del número

(data i signatura)

(A la part posterior de la butlleta hi ha de figurar aquesta adreça) *

TREBALLS DE GEOGRAFIA
Servei de Publicacions i Intercanvi Científic
Cra. de Valldemossa, km 7.5
07071 PALMA (Balears)

BUTLLETA DE DOMICILIACIÓ BANCÀRIA

Senyors:

Els agrairé que amb càrrec al meu compte/llibreta atenguin els rebuts que els presentarà el Servei de Publicacions i Intercanvi Científic de la Universitat de les Illes Balears, per al pagament de la subscripció a la Revista TREBALLS DE GEOGRAFIA.

Titular del compte/llibreta
Banc/Caixa
Núm. compte
Núm. llibreta
Agència
Població

(data i signatura)

BUTLLETA D'INTERCANVI

Les publicacions interessades a establir l'intercanvi científic amb la Revista TREBALLS DE GEOGRAFIA, el poden sol·licitar al

Servei de Publicacions i Intercanvi Científic
de la Universitat de les Illes Balears
Telèfon (971) 17 30 00 / 01
Telefax (971) 75 80 61

Títol de la Revista
Entitat
Editora
Adreça
Població
País Telèfon

(signatura: Secretari/a de Redacció)

(A la part posterior de la butlleta d'intercanvi hi ha de figurar aquesta adreça) *

Servei de Publicacions i Intercanvi Científic de la UIB
Universitat de les Illes Balears
Carretera de Valldemossa, km 7.5
E - 07071 PALMA (Balears)



NORMES PER A LA TRAMESA D'ORIGINALS

S'enviaran originals i dues còpies.

La configuració dels originals per a la publicació d'articles a la revista "Treballs de Geografia" s'adequarà a la normativa següent:

Fulls: DIN-A4.

Interlínia: Doble espai.

Nombre de línies per full: 30.

Nombre de caràcters per línia: 60.

Nombre de fulls: de 20 a 30, tot inclòs.

Guardant aquests paràmetres es podran entregar originals mitjançant disquets informàtics, prèvia consulta amb el Consell de Redacció.

Els continguts de l'article es regiran pel següent ordre:

PRIMERA PÀGINA: Títol, autor/s, adreça/ces (preferència de les institucions sobre els particulars) i paraules clau (amb la llengua en què està escrit l'article més una altra).

SEGONA PÀGINA: Dos resums, en la llengua de l'article i, un altre resum, en llengua estrangera, preferentment en anglès, d'una extensió màxima de 500 paraules.

TERCERA PÀGINA: El text de l'article segons els paràmetres abans assenyalats.

Al final del text, hi aniran els agraïments i, a continuació, la bibliografia ordenada alfabèticament. També al final, s'haurà d'adjuntar una relació de peus de figures i de taules amb indicació de la seva situació dins el text.

LES FIGURES: Numerades en nùms. aràbics, i poden comprendre fotografies, mapes o gràfiques.

Les fotografies s'admetran únicament en blanc i negre, i darrera han de dur el número de figura. Els mapes amb escala gràfica i orientats i, com les gràfiques, s'entregaran damunt paper vegetal DIN-A4 amb tinta negra.

LES TAULES: Es numeraran en nùms. romans i s'atendran a les mateixes dimensions que les figures.

LES NOTES seran sempre explicatives i imprescindibles, mai cites, i es reduiran al màxim.

LES CITES o al·lusions a autors en el text aniran normalment acompanyades d'una referència explícita afegida a continuació i entre parèntesi (amb l'autor en majúscules, any de publicació i, eventualment, la pàgina). Exemples:

" (...) és evident que Vidal considera que la descripció és el primer graó important de la tasca del geògraf (CLOZIER, 1967)".

" (...) SAUER (1975, p. 15) afirma que el sud-est asiàtic és el bressol primordial de l'agricultura".

La bibliografia final, alfabèticament ordenada, serà una referència completa que permeti la identificació dels treballs. Per tant:

a) Quan es tracti d'un llibre:

- ROSSELLÓ VERGER, V. Ma. (1977): *Les Illes Balears. Resum Geogràfic*.- Editorial Barcino.- Barcelona.- 198 pp.

b) Quan es tracti d'un article:

- SALVÀ TOMÀS, P. (1989): "Competencias espaciales entre agricultura y turismo".- *Treballs de Geografia* (Palma), núm. 41, 81-92.

Cada autor rebrà un exemplar gratuït de la revista, més 25 separates, que podran ser més; les que superin aquesta xifra seran a càrrec de l'autor.

El Consell de Redacció es reserva el dret de no publicar originals no sol·licitats.

NORMAS PARA EL ENVÍO DE ORIGINALES

Se enviaran los originales y dos copias.

La configuración de los originales para la publicación de artículos en la revista "Treballs de Geografia" se adaptará a la normativa siguiente:

Hojas: DIN-A4.

Interlínea: doble espacio.

Número de líneas por hoja: 30.

Número de caracteres por línea: 60.

Número de hojas: de 20 a 30, todo inclusive.

Guardando estos parámetros se podrán entregar originales mediante disquets informáticos, previa consulta con el Consejo de Redacción.

Los contenidos del artículo se regirán por el siguiente orden:

PRIMERA PÁGINA: Título, autor/es, dirección/es (preferencia de las instituciones sobre los particulares) y palabras clave (en la lengua en què esté escrito el artículo y en otra).

SEGUNDA PÁGINA: Dos resúmenes, en la lengua del artículo y, otro resumen, en lengua extranjera, preferentemente en inglés, de una extensión máxima de 500 palabras.

TERCERA PÁGINA: El texto del artículo según los parámetros anteriormente señalados.

Al final del texto, constarán los agradecimientos y, a continuación, la bibliografía ordenada alfabéticamente. También al final, se tendrá que adjuntar una relación de pies de figuras y de tablas con indicación de su situación dentro del texto.

LAS FIGURAS: Numeradas en nùms. árabes, pueden comprender fotografías, mapas o gráficas.

Las fotografías se admitirán únicamente en blanco y negro, y en su parte posterior deben llevar el número de la figura. Los mapas con escala gràfica y orientados y, como las gráficas, se entregarán sobre papel vegetal DIN-A4 con tinta negra.

LAS TABLAS: Se numerarán en nùms. romanos y se atenderán a las mismas dimensiones que las figuras.

LAS NOTAS serán siempre explicativas e imprescindibles, nunca citas, y se reducirán al máximo.

LAS CITAS o alusiones a autores en el texto irán normalmente acompañadas de una referencia explícita adjunta a continuación y entre paréntesis (con el autor en mayúsculas, año de publicación y, eventualmente, la página). Ejemplos:

" (...) és evidente que Vidal considera que la descripción es el primer eslabón importante de la tarea del geógrafo (CLOZIER, 1967)".

" (...) SAUER (1957, p. 15) afirma que el sureste asiático es la cuna primordial de la agricultura".

La bibliografía final, alfabèticament ordenada, serà una referència completa que permeti la identificació de los trabajos. Por tanto:

a) Cuando se trate de un libro:

- ROSSELLÓ VERGER, V. Ma. (1977): *Les Illes Balears. Resum Geogràfic*.- Editorial Barcino.- Barcelona.- 198 pp.

b) Cuando se trate de una revista:

- TOMÀS SALVÀ, P. (1989): "Competencias espaciales entre agricultura y turismo".- *Treballs de Geografia* (Palma), núm. 41, 81-92.

Cada autor recibirá un ejemplar gratuito de la revista, más 25 separatas, que podrán ser más; las que superen esta cifra a cargo del autor.

El Consejo de Redacción se reserva el derecho de no publicar originales no solicitados.

Treballs de Geografia, 43

1990

ÍNDEX

ELS SISTEMES D'INFORMACIÓ GEOGRÀFICA,
LA INFORMÀTICA I LA GEOGRAFIA
Els sistemes d'informació geogràfica, la informàtica i la geografia
Nota de la revista *Treballs de Geografia*

Els sistemes d'informació geogràfica: situació actual i perspectives de futur
David Rhind

L'aplicació dels sistemes d'informació geogràfica al planejament municipal: possibilitats, problemes i perspectives
Henk F. L. Ottens, Jaap Harts

Algunes reflexions sobre la funció de la informàtica a la geografia: experiències a l'ensenyament i la investigació
Michel Vigoroux

TURISME I TERRITORI A L'ESTAT ESPANYOL

Turisme i territori a l'estat espanyol
Nota de la revista *Treballs de Geografia*

Turismo y territorio en España
Jaume Binimelis

Turisme i territori a les illes Balears
Climent Picomell

El auge de la promoció immobiliària en la franja litoral alicantina y sus efectos en la reestructuración de la oferta
J. Fernando Vera Rebollo

Las perspectivas de futuro del turismo andaluz: problemas territoriales y funcionales
Manuel Marchena Gómez

Els centres d'interès turístic nacional, el cas de Balears
Antònia Ripoll Martínez

Especialització turística-residencial i ocupació urbana al litoral de Tarragona
Salvador Anton i Clavé

La demanda turística en Cantabria durante el verano de 1990
Alberto Luis Gómez, Jesús Sanz Paz

La génesis de las actividades de ocio en Cantabria. Estudio del caso de Comillas
Carmen Gil de Arriba

Los balnearios montañoses. Salud, ocio y negocio (1826-1936)
Ma. Azucena San Pedro Martínez

Les conséquences du developement touristique sur la gestion et l'aménagement de l'espace insulaire des Baléares (Espagne)
Pere A. Salvà Tomàs

Aproximación histórica al estudio de la geografia del ocio
Alfonso Guijarro Fernández

La evaluación de los recursos turísticos: el caso del canal de Castilla
Francisco Leno Cerro

TERCER BLOC

La zona norte de Formentera: valores ambientales y posibilidades para el desarrollo
J. A. Casas, M. Morey y M. Bover

La comarcalització de les terres catalanes
Marc-Aureli Vila

Composició del trànsit de les carreteres mallorquines (1890-1988) per tipus de vehicles
Pere Brunet Estarelles

NOTES DE CONGRESSOS / NOTES BIBLIOGRÀFIQUES



Universitat de les Illes Balears